**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKORI PROGRAM**

Krajcsír Lukács

**A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés és hatása a
nemzetközi kapcsolatokra 1955-1961**

Doktori értekezés

Témavezető: Prof. Dr. J. Nagy László professor emeritus

Szeged

2018

Tartalom

Bevezetés.....	4
Historiográfiai áttekintés.....	7
1. Csehszlovákia közel-keleti politikája 1948 és 1968 között.....	20
1.1. A csehszlovák külpolitikát irányító intézmények és szervek.....	20
1.2. Csehszlovákia közel-keleti politikáját meghatározó dokumentumok.....	28
1.3. Csehszlovákia közel-keleti politikájának felosztása.....	30
1.4. Csehszlovákia prioritásai a Közel-Keleten.....	33
2. Egyiptom szocialista táborhoz való orientálódásának okai.....	48
2.1. Az egyiptomi-nyugati fegyvervásárlási tárgyalások kudarca.....	48
2.2. A Bagdadi Paktum aláírása.....	52
2.3. A Gázai-övezetben zajló konfliktusok.....	56
2.4. A bandungi konferencia.....	59
2.5. Szovjetunió új közel-keleti politikája.....	62
3. A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés.....	65
3.1. A csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokat 1955 előtt.....	65
3.2. A fegyvervásárlási tárgyalások.....	71
3.3. A fegyvervásárlási szerződés.....	77
4. A fegyvervásárlási szerződésre adott reakciók és szerepe a szuezi válság kialakulásában.....	79
4.1. Egyiptom és az arab világ.....	79
4.2. Az Egyesült Államok.....	83
4.3. Nyugat-Európa.....	89
4.4. Izrael.....	93
4.5. A keleti blokk.....	98
5. Csehszlovákia kapcsolatai a Közel-Keleten.....	102
5.1. Csehszlovákia a bírálókeresztben.....	102
5.2. A csehszlovák-egyiptomi viszony elmélyülése.....	104
5.3. Csehszlovákia és az arab államok.....	109
6. Csehszlovákia és a szuezi válság.....	118
6.1. A szuezi kérdés.....	118
6.2. Növekvő feszültség a térségben.....	128
6.3. A csehszlovák külpolitika dilemmája: Budapest vagy Kairó?.....	131
6.4. A szuezi válság után.....	138
7. Csehszlovákia és az Egyesült Arab Köztársaság.....	147

7.1. Az Egyesült Arab Köztársaság kikiáltása és a reakciók.....	147
7.2. Csehszlovákia és az Egyesült Arab Köztársaság politikai kapcsolatai.....	156
7.3. A kommunistaüldözés és annak következményei.....	160
8. A Csehszlovákia és az EAK közötti kapcsolatok legfontosabb eredményei.....	169
8.1. Gazdasági együttműködések.....	169
8.2. A kairói katonai akadémia.....	173
8.3. Kulturális sikerek.....	177
9. Az 1961-es damaszkuszi államcsínytől a hatnapos háborúig.....	183
10. Konklúzió.....	195
11. Mellékletek.....	203
11.1. Táblázatok és fordítások.....	203
11.2. Térképek és plakátok.....	207
11.3. Fényképek és karikatúrák.....	210
Rövidítések.....	220
Bibliográfia.....	223

Bevezetés

„Gyermekekoromban úgy ismertem meg Csehszlovákiát, hogy ott szép játékokat készítenek. Mint felnőtt, más játékokkal is megismerkedhettem, amelyek ugyancsak Csehszlovákiában készülnek, amelyek ugyan nem valók gyermek kezébe, viszont nagyon alkalmasak arra, hogy a népek függetlenségét és szabadságát oltalmazzák” – hangzott el Mahmúd Fauzi egyiptomi külügyminiszter szájából, amikor 1964 február végén Kairóban fogadta a csehszlovák kollégáját, Václav Davidot.¹ Fauzi mondatai az 1955. szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésre utaltak, amelyet majdnem tíz után is „az EAK vezetői nagyra értékelték”. A csehszlovák katonai és politikai körökben egyaránt „105-ös akciónak” nevezett hadművelet keretében vadászgépeket, bombázókat, páncélozott csapatszállítókat, harckocsikat, tüzérségi és légvédelmi ágyúkat, kézfegyvereket, aknákat, lőszerket és radarokat szállítottak le Kairónak. Prága összesen 921 millió csehszlovák korona – az akkori angol font árfolyamán körülbelül 46 millió – értékben látta el az egyiptomi hadsereget. Csakhogy ez a fegyvervásárlási egyezményt több volt egy „átlagos” katonai/kereskedelmi megállapodásánál, mivel később alapvetően meghatározta a Közel-Kelet és egyben a hidegháború sorsát. Ugyanis miután Gamel Abden Nasszer egyiptomi vezető bejelentette a fegyvervásárlás megkötését, az akkori nemzetközi közösség gyakorlatilag „felrobbant”: a nyugati országokat a meglepődés és a düh; Izraelt a pánik és a háborús készülődés; az arab közvéleményt a büszkeség és egyetértés; a keleti blokk országait pedig az elégedettség jellemezte. A Közel-Kelet hirtelen a hidegháború egyik fontos frontvonalává, a szuperhatalmak közötti összecsapások egyik fő területévé vált, amely az arab-izraeli ellentétén túl a térség muszlim államai közötti rivalizálásra szintúgy épített. A fegyvervásárlási szerződés rámutatott arra, hogy minden nyugati próbálkozás dacára sem sikerült „körbezárni és elszigetelni” a Szovjetuniót, valamint Moszkva immáron *de facto* jelen van Afrikában és a Közel-Keleten egyaránt. Ezután kezdett el rohamosan emelkedni Nasszer egyiptomi elnök népszerűsége és befolyása az arab országokban. Ugyanúgy ez az esemény követte ki az utat annak az izraeli és nyugati külpolitikának, amely az 1956-ban kitört szuezi válsághoz és az 1957-ben meghirdetett Eisenhower-doktrínához vezetett.

Miközben a nemzetközi történetírásban konszenzus van a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás jelentőségét és a későbbi eseményekre gyakorolt hatásait illetően, addig ennek egyes aspektusai továbbra is komoly vita tárgyát képezik. Habár még minidig nincs egyértelműen tisztázva és több, egymással ellentétes vélemény alakult ki azzal kapcsolatban, hogy Nasszer pontosan mikor és hogyan fordult a keleti blokkhoz fegyverekért, a legtöbb ellentét más kérdések kapcsán alakult ki. Csehszlovákia valójában mekkora szerepet töltött be az 1955-ös fegyvervásárlási szerződés megkötésében? Vajon Prága tényleg önállóan tudott tárgyalni az egyiptomi féllel? A csehszlovák vezetés határozta meg, hogy milyen fegyvereket ad majd el Kairónak és milyen egyiptomi árukat kap azokért cserébe? Vagy igazuk van azoknak a történészeknek, akik azt állítják, hogy Prága végig csak „fedőszerepet” töltött be Moszkva számára, mert a szovjet vezetés így akarta elkerülni a közel-keleti befolyásnövelésének látszatát? Egyáltalán a csehszlovák hadiipar képes volt egymaga kielégíteni az egyiptomi, majd később a többi arab nacionalista országok fegyverigényeit?

¹ Václav David csehszlovák külügyminiszter látogatása az Egyesült Arab Köztársaságban. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Titkos Ügykezelésű Iratok (XIX-J-1-j), Csehszlovákia 1945-1964., 20. doboz (d.), tétel (5/b.), iktatószám (002604/1.), 1964.

Ilyen és ehhez hasonló kérdések szinte állandóan felbukkantak a korszakot és a fegyvervásárlást vizsgáló újságcikkekben, elemzésekben vagy monográfiákban.

Ám a konklúzió hosszú évekig, évtizedekig gyakorlatilag mindig ugyanaz maradt: Egyiptom csak azért Csehszlovákiával kötötte meg az 1955-ös fegyvervásárlási szerződést, mert a Szovjetunió erre utasította. Az egyiptomi delegáció végig a szovjetekkel tárgyalt, a csehszlovákok egyáltalán nem szólhattak bele a folyamatokba. Kizárólag a Kreml geopolitikai és katonai érdekei érvényesültek, nem pedig Prága gazdasági elképzelései, mivel azok a szovjetek számára teljesen marginális szerepet játszottak. Ugyanúgy Csehszlovákia egyáltalán nem rendelkezett mozgástérrel az afrikai-ázsiai térségben, kicsi volt a befolyása és lényegében csak Moszkvának köszönhetően tudta felvenni a diplomáciai kapcsolatokat a harmadik világbeli országokkal. Tehát összegezve: a fegyvereladások során Csehszlovákia mindvégig „szófogadó és tökéletes szatellitállamként” viselkedett, ezért felesleges külön megvizsgálni a szerepét, vagy téves azt állítani, hogy ezen a téren bármiféle szabadságot élvezett volna.²

Azonban miután megnyíltak a cseh és részben az orosz levéltárak, illetve kutathatóvá váltak a fegyvervásárlási szerződés anyagai, a korábbtól teljesen eltérő kép kezdett el kirajzolódni. A fiatalabb történészek tollából származó munkák pont arra mutatnak rá, hogy Csehszlovákia szerepe korántsem számított jelentéktelennek az 1955. szeptember 12-én aláírt fegyverüzletben. Nem arról volt szó, hogy Moszkva nem használta volna ki Prágát a saját geopolitikai és gazdasági érdekeinek érvényesítése érdekében. Ugyanúgy hangsúlyozták, hogy a Kreml döntéshozói számára kiemelt fontossággal bírt a „csehszlovák védernyő”, amely alatt nyugodtan növelhették a befolyásukat Egyiptomban és a Közel-Keleten. Csakhogy nem becsülték alá Csehszlovákia jelentőségét sem, mivel gyakran Prága volt a fő kezdeményező, a fő tárgyalópartner és néha a kizárólagos fegyverszállító is. Ráadásul ez nemcsak Egyiptom esetében fordult elő: bármilyen furcsának tűnhet, de Csehszlovákia kezdetben sokkal nagyobb mozgástérrel rendelkezett az Európán kívüli térség esetében, mint a többi „baráti állam”.

A doktori értekezésemmel lényegében „csatlakozni szeretnék” a Csehszlovákia harmadik világbeli politikája és a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény körül kialakult izgalmas polémiához, amely már több mint hatvan éve zajlik az angolszász, az arab, az izraeli és az utóbbi időben a cseh és szlovák történészek között. Ez a vita valami miatt elkerülte a magyar szakirodalom figyelmét, éppen ezért a dolgozat egyik fő újdonsága pont abban rejlik, hogy betekintést nyújt ebbe a Magyarországon egyáltalán nem ismert témakörbe. Ezenkívül a Csehszlovákia történetéről szóló magyarországi historiográfia kevés figyelmet szentelt nemcsak Prága közel-keleti, hanem úgy en bloc az egész harmadik világbeli politikájára – pedig Csehszlovákia nem egyszer kulcsszerepet töltött be egyes világpolitikai eseményeknél. Ezért a dolgozat első fejezete részletes betekintést nyújt a kommunista hatalomátvétel utáni Csehszlovákia afrikai ésázsiai politikájának működésébe, fő pontjaiba, meghatározó dokumentumaiba és prioritásaiba. Ezzel egy általános képet szeretnék adni a csehszlovák külpolitika működéséről, elemezem a legfontosabb állami- és pártapparátusok tevékenységét és szerepét. Ez nem öncélú döntés volt a részemről: csak így, tágabb kontextusban érthető meg igazán Prága harmadik világbeli politikájának különlegessége.

² Sőt, egyes angolszász és izraeli történészek (Nigel John Ashton, Rami Ginat) egészen odáig mentek, hogy a tudományos munkáikban annyira lekicsinyítették Prága funkcióját, hogy a cseh(szlovák) részt idézőjelbe rakták, mint „*Czech*” *arms deal*. Vagy az sem ritka, vagy „az ún. cseh-egyiptomi szerződésnek (*so-called Czech-Egyptian arms deal*) hívták a fegyverüzletet. Ezzel ugyanis azt sugallják, hogy már eleve a cseh név emlegetése is téves, mert azzal csak a szovjetek valódi szerepét fedik el.

Jelen dolgozatban az 1955 és 1961 közötti időszak kerül részletesebb elemzésre, bár néhány oldal erejéig a korábbi vagy a későbbi évekre ugyanúgy kitértem. A kezdődátum megválasztása szerintem vitán felül áll, hiszen akkor kötötték meg a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést, amely egy fordulópontot jelentett a Csehszlovákia és a fejlődő országok közötti kapcsolatokban. Ugyanakkor 1955-ben több olyan esemény történt, amelyek alapjaiban határozták meg a Közel-Kelet – és egyben a világ – későbbi történelmét: a Bagdadi Paktum létrejötte; az egyiptomi és az izraeli hadsereg közötti összecsapások Gázában; az Afrika-Ázsia Konferencia megtartása Bandungban; az új szovjet külpolitika („globális elkötelezettségű stratégia”) megszületése. A cím végpontjának pedig 1961-et választottam, vagyis a damaszkuszi államcsínyt, amikor Szíria kilépett az Egyiptommal közösen létrehozott Egyesült Arab Köztársaságból (EAK). Ugyanis ez az esemény Prága harmadik világbeli kapcsolatrendszerének átrendeződését hozta magával: bár kétségtelen, hogy újraindultak a csehszlovák-egyiptomi (és szíriai) kapcsolatok, de a csehszlovák vezetés már nagyobb figyelmet fordított a szubszaharai országokra, illetve a latin-amerikai államokra, különösen Kubára. Tematikai szempontból a fő hangsúlyt a katonai területekre, a fegyvervásárlási szerződésekre, a kiképzésekre, a szakértők tevékenységére helyeztem, mivel ez számított a bilaterális kapcsolatok legfontosabb dimenziójának. Ugyanakkor a dolgozathoz nem hagyhattam ki a politikai találkozókat, a gazdasági együttműködéseket, de még a kulturális területen elért legfontosabb eredményeket sem, amelyeknek kifejtésére gyakran egy-egy külön alfejezetet szenteltem. Ezenfelül a dolgozatomban nemcsak a sikerekre, hanem az ellentétekre és a nehézségekre ugyanúgy felhívtam a figyelmet, hiszen Csehszlovákia viszonya Egyiptommal korántsem volt hullámvölgyektől mentes.

Fontos megjegyezni, hogy a doktori értekezésemben Prága közel-keleti külkapcsolatainak vizsgálata során kizárólag az arab országokra összpontosítottam: sem Izraelre, sem pedig a régió nem arab muszlim országaira – Törökország és Irán – nem tértem ki részletesen. Ez azért történt így, mert mindegyik téma (különösen Izrael) önmagában egy külön Phd dolgozatot tenne ki.³ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyes regionális események kapcsán – legyen szó az 1955-ös fegyvervásárlási egyezményről, a szuezi válságról, vagy az EAK létrejöttéről – figyelmen kívül lesznek hagyva ezek az országok. Habár a dolgozatom magvát Prága közel-keleti kapcsolatainak bemutatása alkotja, a regionális események leírására és a nagyhatalmak szerepének elemzésére szintén kitértem. Ezzel pedig elérkeztünk a témaválasztásom másik fő okához: kétségtelen, hogy Magyarországon könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésre a

³ Csehszlovákiának az első arab-izraeli háborúban, Izrael állam létrejöttében játszott nélkülözhetetlen szerepére már számtalan izraeli és angolszász történész és nemzetközi kapcsolatok elemző felhívta a figyelmet. A teljesség igénye nélkül: Bialer, Uri: *Between East and West: Israel's foreign policy orientation 1948–1956*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.; Govron, Yosef: *Israel-Soviet Relation 1953-1967: From Confrontation to Disruption*. Frank Cass, London, 1998.; Krammer, Arnold: *The Forgotten Friendship. Israel and the Soviet Bloc 1947-1953*. University of Illinois Press, Chicago, 1974. A témával kapcsolatban még az elmúlt években is jelentek meg önálló tanulmányok vagy monográfiák. Például: Rucker, Laurent: *Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949*. In: *Cold War International History Project Working Paper*, No. 46. 2011.; Wein, Martin: *Czech and Jews: A Slavic Jerusalem*. Routledge, New York, 2015. A cseh/szlovák történetírásban a rendszerváltást követően vált közkezdvelt kutatási területté, amikor a levéltárak megnyitása után teljesen revideálták Csehszlovákia és Izrael kapcsolattörténetéről szóló korábbi hivatalos álláspontokat. Bulínová, Marie – Dufek, Jití Kaplan, Karel – Šlosar, Vladimír : *Československo a Izrael v letech 1945 - 1956: Dokumenty*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1993.; Yegar, Moshe: *Československo, sionismus, Izrael*. Victoria Publishing - East Publishing, Praha, 1997. Egy-egy vetülete mind a mai napig kedvelt szak-és doktori dolgozattéma Csehországban. A magyar historiográfiában szintén jelent meg írás a témáról: Krajcsír Lukács: „*Bizalmas Izrael*” – *Csehszlovákia szerepe az első arab-izraeli háborúban*. In: György Sándor – Hajnáczy Tamás – Kanyó Ferenc (szerk.): *Történelmi útvesszők*. Gondolat Kiadó, Budapest 2018., 39–65.

szuezi válságról, de nincs olyan tudományos írás, amely nagyrészt a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás vizsgálta volna meg a második arab-izraeli háború kitörését, valamint ebből az aspektusból szolgáltatott volna magyarázatot az Egyesült Államok, a Szovjetunió, a nyugat-európai országok, Izrael és az arab világ akkori reakcióira. Ezért egész fejezeteket szentelek Egyiptom 1952 utáni történelmére; az arab nacionalizmus fejlődére és expanziójára; az arab államok és a nyugati hatalmak közötti igencsak bonyolult és sokrétű viszonyrendszerére; a szuezi válság okaira és következményeire; majd az EAK létrejöttére meg bukására.

A kutatásom elején, alatt és végén ezek a hipotézisek vetődtek fel bennem és a feldolgozott primer meg szekunder forrásokat felhasználva igyekszem majd bizonyítani őket.

- a.) *Az 1968-as prágai tavasz leveréséig és szovjet hadsereg megszállásáig Csehszlovákia mozgástere sokkal nagyobb volt a fejlődő világban, mint a többi „baráti országé”.*
- b.) *A sikerek miatt Prága afrikai és közel-keleti politikája gyakran mintául szolgált a többi szocialista ország számára. Csehszlovákia ezen a téren egyfajta vezetői szerepet akart kivívni magának, hogy az ő irányításával hangolják össze a többi „baráti ország” harmadik világbeli politikáját.*
- c.) *Kezdetben Moszkva is kénytelen volt Prágának a már meglévő harmadik világbeli kapcsolataira vagy éppen diplomáciai közvetítéseire hagyatkozni.*
- d.) *A Szovjetunióknak kisebb szerepe volt az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási tárgyalások megkezdésében, lezajlásában, majd pedig a szerződés megkötésében, mint ahogyan azt a nemzetközi historiográfia sokáig feltételezte.*
- e.) *A csehszlovák hadiipar az 1955-ös fegyvervásárlási szerződésben foglaltakat teljesítette, nem csupán „fedőszerepet” töltött be a szovjetek számára. Ez nemcsak abban az évben, hanem a későbbiekben is így volt.*
- f.) *Csehszlovákia Egyiptomon kívül más arab országokat is ellátott fegyverekkel, köztük a Nyugat-barát országok kéréseit szintén teljesítette.*
- g.) *A csehszlovák katonai szakértők, tanácsadók és kiképzők nagyobb számban dolgoztak a Közel-Keleten, mint bármelyik másik „baráti ország” szakértői. Voltak időszakok, amikor számuk jelentősen meghaladta a szovjetekét is.*
- h.) *Az ötvenes évek végéig Egyiptom esetében Csehszlovákia – a katonai területeken kívül – gazdasági-kulturális dimenzióban szintén sokkal több és jelentősebb eredményt tudott felmutatni, mint a többi a szocialista ország, beleértve a Szovjetuniót is.*
- i.) *A szuezi válság kezdődátuma nem 1956. július 26-án tartott Nasszer-beszéd a Szezi-csatorna Társaság államosításáról, hanem az, amikor 1955. szeptember 27-én az egyiptomi vezető elismerte a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést*
- j.) *A szuezi válság szintén fontos esemény volt a csehszlovák kommunista vezetés számára, mivel a második arab-izraeli háború súlyosan veszélyeztette Csehszlovákia harmadik világbeli politikáját.*

Historiográfiai áttekintés

Az egész disszertáció eszenciáját a Csehszlovákia fellelt és feldolgozott primer források adják. Két fő helyszínen zajlott a kutatás: a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltárában (*Archív Ministerstva zahraničních věcí České republiky/AMZV*) és a cseh Nemzeti Levéltárban (*Národní Archiv/NA*). Sajnálatos módon, valami okból kifolyólag a prágai Központi Katonai Levéltárból (*Vojenský ústřední archiv/VÚA*) nem kaptam visszajelzést, ezért ezek iratanyagjaiban – mint például a Katonai történelmi Levéltárban (*Vojenský historický archiv/VHA*) – nem volt lehetőségem alaposabban elmerülni. Ugyanakkor ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy

a dolgozat megírása során nagy nehézségekbe ütköztem volna a katonai dimenziók leírásánál. Egyrészt Csehországban különösen nagy népszerűségnek örvendenek a hadtörténelemmel kapcsolatos íráskorok: a számtalan monográfián és tanulmányon kívül a *Historie a vojenství* (Történelem és katonaság) című szaklap leginkább a katonai levéltári források feldolgozására és közzétételére specializálódott. Másrészt pedig az NA-ban sokszor megtaláltam ugyanazokat a beszámolókat és összefoglalókat, amelyeket eredetileg a védelmi minisztériumnak küldtek. A Nemzeti Levéltárban végzett kutatásom során nem elégedtem meg kizárólag az Egyiptomról szóló dokumentumokkal: olyan országoknak is utánanéztem, mint Irak, Jordánia vagy Szíria, és ezeket az anyagokat gyakran összehasonlítottam az egyiptomi iratokkal. Elsősorban a CSKP Központi Bizottság Politikai Irodájának (*Politické byro Ústředního výboru Komunistické strany Československa/PB ÚV KSČ*) 1954 és 1962 közötti értekezletein készült hivatalos iratokra támaszkodtam, hiszen ez a fond (f. 1261/0/11) tökéletesen beleillett a disszertációmban vizsgált időszakba. Így általános képet kaptam a legfontosabb párt döntésekről, az irányelvekről, egyes események mögött húzódó politikai-ideológiai-katonai vagy gazdasági érdekekről. Az NA-ban a másik fontos forráscsoportot az Antonín Novotný CSKP KB első titkár kancelláriája számára biztosított iratcsoport második része (*Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část*) jelentette. A 1261/0/44. számú fondban rövidített formában vagy néha teljes terjedelemben megtalálhatóak voltak a minisztériumoknak küldött, általában nagykövetségek, csehszlovák titkosügynökök, kereskedelmi delegációk vagy katonai szakértők által írt dokumentumok. Sőt, volt köztük olyan, amelyet kizárólag és egyenesen a köztársasági elnöknek címeztek. A kutatást megkönnyítette, hogy a Novotnýnak biztosított külpolitikai anyagokat földrajzi és tematikai szempontból csoportosították. Talán egyetlen hátránynak az számított, hogy a legtöbb doboz csak 1958/1959-től indult, igaz, egy-két alkalommal a korábbi évekre vonatkozó lényeges információkat szintén tartalmazott. Ennek háttérében valószínűleg az állt, hogy Novotný számára csak akkor kezdték el külön gyűjteni a külpolitikai anyagokat, amikor 1957-ben ő lett Csehszlovákia köztársasági elnöke. Végül egy-egy specifikus téma esetében más részlegek iratanyagait is felhasználtam, mint például a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottság Nemzetközi Osztályának (*Mezinárodní oddělení ÚV KSČ*) jelentéseit. A második fontos levéltári forrás a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára volt, amelyet inkább kiegészítő elemként használtam fel. Egyrészt azért, mert amikor először Prágában végeztem a kutatásaimat, hiába kaptam meg az engedélyt, „felújítási gondok” miatt hónapokig nem nyitott ki az archívum. Emiatt később, rövidebb intervallumban kellett megismételnem a kutatást. Másodszor ekkor már kizárólag olyan témák esetében használtam fel az AMZV dokumentumait, amelyekről csak kevés információ állt rendelkezésemre, mint a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok 1952 és 1955 között; a csehszlovák állampolgárok evakuálása a szuezi válság alatt; vagy az EAK első éve (1958). Tematikai szempontból a politikai jelentések, diplomáciai protokoll és a területi osztály (általános és titkos) iratcsoportjait vizsgáltam meg, leginkább Egyiptom, egy-két esetben Szíria vonatkozásában. Azonban most szükséges kitérni a nehézségekre is. A kutatás során kiderült, hogy a CSKP KB Politikai Irodájának értekezletein a harmadik világgal kapcsolatos üléseiről inkább tartalmi összefoglalót írtak, amelyek elején vagy végén pontokba szedték a megvitatott témákat és határozatokat. Így nem lehet tudni, hogy a legfőbb pártfunkcionáriusokon kívül (sőt, gyakran még az ő estükben sem) ki hogyan vélekedett egy-egy kérdésről, vagy mennyire voltak egyhangúak ezek a döntések. A CSKP ezzel kívánta garantálni a párttagok „anonimitását”, de ennél érdekesebb magyarázatot szolgáltatott Petr Zídek cseh történész: egy elnökségi tag csak egy témához értett igazán, a többihez egyáltalán nem tudott hozzászólni, szakmai szempontból nagyon irreleváns, oda nem illő dolgokat mondott, vagy inkább a személyes, gyakran pejoratív

véleményét hangoztatta.⁴ Nem mindegyik irat volt megtalálható vagy kutatható, hiszen vagy nincsenek még mindig feldolgozva, vagy az „érzékenységük” miatt (különösen a katonai témáknál) a mai napig bizalmasnak számítanak. Az is előfordult, hogy egy-egy témát még az elején részletesen kibontottak, de a történet végét már nem lehetett megtudni, mert egyszerűen el sem készítették annak összefoglalóját. A legzavaróbb hiányosságok pont az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésnél fordultak elő. A tárgyalások menete kizárólag a prágai levéltárakban fellelt iratokból nem rekonstruálható, ugyanis miközben az Egyiptomban lévő küldöttségek rendszeresen küldték beszámolókat, addig a pártvezetésben zajló vitákról szinte semmi nem maradt fenn az utókor számára. Nem tudni, hogy a Csehszlovákia Kommunista Pártjának belső köreiben pontosan milyen vélemények fogalmazódtak meg; ki támogatta vagy ellenezte a fegyvereladást Kairónak; vagy éppen miképp (nem) egyeztettek a csehszlovák hadsereggel az eladható fegyverek típusáról. A CSKP KB PB tagjait csak szóban értesítették a legfontosabb változásokról és történésekről. Ezen hiányosságok miatt időnként szükség volt más primer forrásokat beemelnem a dolgozatba: ezek többségében az arab vagy orosz nyelven elkészült, de a *Woodrow Wilson International Center for Scholars* jóvoltából angolra lefordított, az interneten ingyenesen elérhető memorandumok voltak. Ezeket elsősorban az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi tárgyalások rekonstruálásánál használtam fel, különösen az egyiptomi és a szovjet álláspontok ismertetésénél.⁵

A harmadik fontos primer forráscsoportot pedig a budapesti *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának* (MNL OL) titkos ügyirat kezelésű (TÜK) és adminisztratív iratai képezték, amelyeknek származási helye a kairói, a prágai, vagy esetenként egy harmadik (damaszkuszi, teheráni stb.) követség volt. Ezeket eredetileg csak érdekességgként, kiegészítőként vagy a magyar álláspontok szemléltetéseként akartam feltüntetni. Csakhogy a kutatásom során felfigyeltem arra, hogy a magyar kommunista vezetés, különösen a Kádár-kormány, tisztában volt Csehszlovákia harmadik világban betöltött különleges szerepével és intenzív afrikai-ázsiai kapcsolataival. Az Egyiptomban és más arab országokban lévő magyar nagyköveteket gyakran megbízták azzal, hogy rendszeresen tájékozódjanak a csehszlovák kollégáiktól. A „baráti államok” és a fejlődő országok közötti kapcsolatok témakörében Csehszlovákiáról készült a legtöbb elemzés. Budapest és Prága gyakran egyeztetett, sőt, egyes esetekben összehangolta a harmadik világbeli politikáját.⁶ Ennek a kooperációnak ékes bizonyítéka, hogy a csehszlovák diplomácia gyakran a saját Külügyminisztériumának vagy más intézményei számára készített elemzéseket adta át a magyar félnek. Ezek nagy részét lefordították, de az MNL OL-ben találtam eredeti cseh nyelven írt – néha több mint száz oldalt felölelő – elemzéseket is.⁷

⁴ Zídek, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*. Libri, Praha, 2006., 23.

⁵ Woodrow Wilson International Center for Scholars Digitális Archívuma. Link: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/>; Ezen az oldalon több olyan angol nyelvű lefordított levéltári dokumentumot is közzétettek, amelyek az orosz levéltári forrásokból származnak, illetve oroszul is olvashatóak Naumkin V. Vitali által szerkesztett *A közel-keleti konfliktus dokumentumai 1947-1967*. című forrásgyűjteményben. Наумкин, Виталий: *Ближневосточный конфликт. 1947-1967. Международный фонд "Демократия"*, Москва, 2003.

⁶ A két ország külügyminisztériumainak Afrika-Ázsiai Osztályai évenként tartottak közös találkozót. 1964-ben a csehszlovák delegáció megjegyezte, hogy „a legeredményesebb és legaktívabb kapcsolataink a konzultációk vonalán a magyar Külügyminisztériummal vannak, különösen Afrika és arab országok kapcsán”. *Konzultáció a csehszlovák KÜM-mal afrikai és arab országok tekintetében*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 7. d., 5/b., 006550., 1964.

⁷ Például cseh nyelven találtam éves összefoglalókat a csehszlovák külpolitikáról, mint *Přehled nejdůležitějších událostí ve stycích Československé socialistické republiky s jednotlivými zeměmi za IV. čtvrtletí 1961*. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 19. d., 5/b., 003271., 1962. Vagy egy-egy specifikus témáról szóló iratokat, mint a csehszlovák propagandával kapcsolatosat. *O možnostech a úkolech propagace Československa v zemích*

A szekunder források áttekintése előtt szükséges hozzátennem, hogy három fő csoportra osztottam őket a „származási helyük” szerint: magyar, nemzetközi (ebbe beletartozott az amerikai, brit és az angol nyelvű izraeli) és cseh-szlovák (ide soroltam azokat az angol nyelvű műveket is, amelyeket cseh és szlovák történészek írtak). A bibliográfiai áttekintést legelőször magyarországi szakirodalommal kezdem, mivel ezen a nyelven írtam meg a doktori érkezőmet. A másik oka pedig az, hogy ebben az esetben viszonylag „egyszerű dolgom” volt: az elmúlt években egyetlen olyan tudományos publikáció sem készült, ami kizárólag csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződéssel foglalkozott volna. Egyetlen kivételt talán a *Társadalmi Szemlében* publikált *A lefegyverzés kérdéséről* tanulmány jelenthetné, de mivel ezt 1955-ben adták ki, ezért ebben kizárólag a szocialista országok külpolitikájának igazolására és a „nyugati imperialisták fegyverkezési szándékának a leleplezésére” koncentráltak. Ráadásul a szerző Csehszlovákia szerepét mindössze két oldalban sűrítette össze, és akkor is csupán a sajtóban megjelent hivatalos csehszlovák meg szovjet álláspontokat fordította le.⁸ A rendszerváltás utáni magyarországi történetírásban a legtöbb, amit az egyiptomi-csehszlovák fegyvervásárlásról találtam, az lényegében pár mondat vagy bekezdés volt olyan monográfiákban, mint *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805–2013)* vagy *Magyarország és az arab világ 1947–1989*.⁹ Ám Gazdik Gyula és J. Nagy László történészek ezekben a könyvekben is elsősorban a fegyvervásárlás nemzetközi következményeit vizsgálták meg, nem pedig cseh levéltári forrásokra hivatkozva elemezték a kérdést. Azonban Csehszlovákia közel-keleti politikájáról még ennyit sem találtam. Emiatt nyugodtan állíthatom: a magyarországi történelemtudományban Prága harmadik világbeli politikája – Latin-Amerikától kezdve, a szubszaharai Afrikán át, egészen Délkelet-Ázsiáig bezárólag – egy valóságos „terra incognita”, mivel egyetlen olyan korábbi tanulmányra vagy monográfiára sem sikerült rálelnem, amely a prágai levéltári forrásokat alapul véve mutatta volna be a témát. Csehszlovákia második világháború utáni történetével foglalkozó historiográfia – természetesen egyáltalán nem elítélhető módon – négy fő dologra koncentrált: Prága szerepére az 1956-os magyar forradalomban¹⁰; az 1968-as prágai tavaszra és a magyar csapatok bevonulására; az 1989-es rendszerváltásra és Csehszlovákia felbomlására; végül pedig a felvidéki magyarság történetére, ami különösen népszerű doktori és szakdolgozati téma a szlovákiai magyarok körében. Egy-két történészi munka foglalkozik még a CSKP hatalomra kerülésével, a sztálinizmus kiépülésével, az első politikai és gazdasági válságokkal, illetve a koncepciók perekkkel (Slánský-per), de ezek is leginkább kelet-európai kontextusba helyezik a témát vagy összehasonlítják azokat a magyarországi eseményekkel. Dušan Kováč történész által írt *Szlovákia története* volt az a könyv, amelyet a magyar nyelvű szakirodalmi könyvek közül legtöbbször használtam fel a csehszlovák belpolitikai események leírása során.¹¹ Emellett sokat merítettem a magyarra lefordított cseh levéltári forrásokat tartalmazó *Csehszlovákia története dokumentumokban* című gyűjteményből, amelyet Bencsik Péter szegedi történész

Blízkého a Středního Východu a Afriky. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945–1964., 19. d., 5/b., 00213., 1960. Sőt, nem egy esetben egy harmadik világbeli országgal kötött szerződés eredeti változatát. *Csehszlovák-egyiptomi tudományos és műszaki egyezmény*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945–1964., 15. d., 18/i., 005936., 1959.

⁸ Komját Irén: A lefegyverzés kérdéséről. In: *Társadalmi Szemle*. 10. évf., 10. sz., (1955), 104–118.

⁹ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805–2013)*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017., 79.; J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ 1947–1989*. JATE Press, Szeged, 2017., 28–32.

¹⁰ Ezzel a témával kapcsolatban több tanulmányt is felhasználtam: Bencsik Péter: *Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban, illetve a CSKP reakciói a magyar forradalomra*. In: *Belvedere Meridionale*. 29. évf., 1. sz., (2017), 77–92.; Rainer M. János – Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2007.

¹¹ Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Kalligram, Pozsony, 2011.

készített el.¹² Ezzel párhuzamosan pedig meg kell említenem a történész és társa, Mitrovits Miklós polonista által készített „*A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!*” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai” dokumentumgyűjteményét, amelyben nemcsak a magyar forradalom, hanem a szuezi válság csehszlovákiai „fogadtatásáról” is jelentek meg releváns források.¹³ Fontos hozzátenni, hogy Germuska Pál: *Vörös Arzenál* című monográfiája nagy segítségemre volt a csehszlovák hadiiparról szóló alfejezetek leírásánál.¹⁴ Ezért a magyar nyelvű szakirodalomra leginkább csak azokban a fejezetekben hagyatkoztam, ahol egy általános áttekintést kívántam nyújtani a közel-keleti történeésekről, folyamatokról, eszmékről, politikusokról vagy éppen konfliktusokról. A korábban említett két magyar történésznek (J. Nagy Lászlónak és Gazdik Gyulának) sok Egyiptommal és/vagy az arab térséggel foglalkozó tanulmányára, szakcikkére és monográfiájára hivatkoztam a dolgozatban.¹⁵ Ugyanúgy meg kell említenem két másik, Közel-Kelet modern történelmével foglalkozó kutatót, akiknek írásai egy-egy kérdéskör (egyiptomi-izraeli viszony, szuezi válság, arab nacionalizmus hatása) bemutatásánál játszottak releváns szerepet: Ferwagner Péter Ákos és Kalmár Zoltán.¹⁶ A második világháború előtti arab történelemben való tájékozódást elsősorban Benke József történész összefoglaló munkája segítette.¹⁷ Habár a kutatásom során elolvastam Salgó László: *A szuezi háromszög*, illetve a Medvedko *Szueztől keletre és nyugatra* című könyveit is, végül nem kerültek beépítésre a dolgozatba. Ennek oka, hogy a meg nem erősített információk és korabeli politikai pletykákra hivatkoztak, magukon viselték a korabeli ideológiai szóhasználat és felfogás főbb jegyeit, vagy forrásmegjelölés nélkül vettek át részeket más szerzőktől.¹⁸ A Közel-Kelet huszadik századi történelméről szóló magyar nyelvű történészi munka esetében ma már nélkülözhetetlen Lugosi Győző által szerkesztett *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez* című forráskiadvány alapos feldolgozása, hiszen ez a gyűjtemény nagyon sok lefordított beszédet és szerződést tartalmaz. A disszertációm esetében pedig azért számított rendkívül relevánsnak, mert többek közt közölte a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés megkötéséről szóló 1955. szeptember 27-i Nasszer-beszédet.¹⁹ A forráskiadványoknál maradva hangsúlyoznom kell Marinovich Endre által szerkesztett *A szuezi válság és Magyarország 1956* című dokumentumkötet, amely bár a szuezi válsággal kapcsolatos magyar levéltári anyagokat mutatja be, de ezeket között szintén megtalálható egy-

¹² Bencsik Péter (szerk.): *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.

¹³ Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): „*A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!*” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai. MTA Bölcsészstudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. Jelen doktori értekezés szerzője szintén hozzájárult ennek a forráskiadványnak megszületéséhez: a Szlovákia Kommunista Pártjának értekezletein készült dokumentumokat (157 oldalnyit) fordította le magyarra.

¹⁴ Germuska Pál: *Vörös Arzenál*. Argumentum-1956-os Intézet, Budapest, 2010.

¹⁵ Gazdik Gyula: Az egyiptomi külpolitika útja a szuezi válságig. In: *Kül-Világ*. 5. évf., 3–4. sz., (2008), 1–19.; Gazdik Gyula: Nasszer külpolitikai útkeresése és a szuezi válság. In: *Világtörténet*, 35. évf., 1. sz., (2013), 53–72. J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség*. JATE Press, Szeged, 2006.; J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19-20. században*. SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2009.; J. Nagy László: *Az algériai háború 1954–1962*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010.; J. Nagy László: *Magyar-egyiptomi kapcsolatok a második világháború után (1947-1970)*. JATE Press, Szeged, 2015.

¹⁶ Ferwagner Péter Ákos: Szuez és Budapest: válságjelenségek a birodalmakban. In: *Belvedere Meridionale*. 29. évf., 1. sz., (2017), 93–101.; Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: *Az arab országok története*. JATE Press, Szeged, 2004.; Kalmár Zoltán: Nasszer alexandriai beszéde. In: *Mediterrán és Balkán Fórum*. 3. évf., 3. sz., (2009), 2-12.. Kalmár Zoltán: *Nincs béke a Közel-Keleten*. Áron Kiadó, Budapest, 2009.

¹⁷ Benke József: *Az arabok története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.

¹⁸ Medvedko, L. I.: *Szueztől keletre és nyugatra*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1982.; Salgó László: *A szuezi háromszög 1956*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1986.

¹⁹ Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

két csehszlovák vonatkozású irat is.²⁰ A Szegedi Történettudományi Doktori Iskolában komoly múltra tekint vissza a Mediterrán-térség kutatása, amit jól szimbolizál a közel-keleti térséggel kapcsolatos doktori munkák nagy száma és jó minősége. Habár ezek elsősorban Magyarország és valamelyik arab állam (Algéria, Jemen, Líbia) kapcsolattörténetéről szólnak, egy-két esetben nagy segítségemre voltak. Például a jemeni monarchia – gyakran igencsak önellentmondásos – bel- és külpolitikájának megértéséhez nagyban hozzájárult a Prantner Zoltán által készített *Jemen és szocialista országok 1955 és 1970* című doktori értekezés.²¹ Ugyanúgy Gulyás K. Lászlónak 2016-ban megvédett disszertációja alapos betekintést engedett a bonyolult egyiptomi-szaúdi viszonyba, hiszen Nasszer és II. Szaúd szaúdi uralkodó hol együttműködött, hol pedig egymás ellen harcolt (nem katonai értelemben) a régióban. Ezzel párhuzamosan a dolgozat segített jobban átlátni az angolszász érdekek szövevényes hálóját a Közel-Keleten, illetve az elképzeléseik fő mozgatórugóit.²²

Sajnálatos módon a nemzetközi térben sem kimondottan jó a helyzet. Kétségtelen, hogy az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésről több publikáció áll rendelkezésre, mégis nagy óvatossággal kellett hozzáállnom a múlt században készült angol nyelvű írásokhoz. Ameddig ugyanis nem lehetett kutatni az egykori szocialista országok és izraeli levéltárakat, addig a szerzők a sajtóból származó – gyakran téves – információk alapján vontak le messzeszemő következtetéseket. Ugyanúgy olyannal is találkoztam, aki az ideológiai meggyőződése vagy személyes véleménye miatt (véletlenül vagy tudatosan) elferdítette a tényeket, vagy teljesen rossz konzekvenciákat vont le. Az sem ment ritkaságszámba, hogy pejoratív jelzőkkel illeték azokat a kollégáikat, akik másképp értelmezték a történeteket vagy hangot adtak a kritikáiknak. Arra sincs nagyon mentség, hogy egyesek (Mohamed Talib Al-Hamdi, Rami Ginat,) még azután sem voltak hajlandóak revideálni az ezzel kapcsolatos nézeteiket, hogy az izraeli és a posztszocialista országok archívumaiban elérhetővé váltak a témával kapcsolatos dokumentumok. Ezeket a monográfiákat és tanulmányokat a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény leírása helyett sokkal inkább az egyiptomi-szovjet kapcsolatok elemzésére, a Kreml stratégiai céljainak ismertetésére, vagy a korabeli sajtó reakcióinak bemutatására használtam fel. Ide sorolható Rami Ginat *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955* könyve és a témával kapcsolatos tanulmányai.²³ Ezek esetében a legnagyobb kifogásolni valót abban láttam, hogy a szerző a korabeli angolszász, francia és izraeli sajtóban felbukkant híreket, tudósításokat és kommentárokat vette „készpénznek”. Szinte az összes egyiptomi és szovjet érvelést eleve megtevesztő és hazug állításként kezelte, de a későbbi műveiben sem hajlandó tudomásul venni az ellentétes véleményeket vagy a levéltári kutatások új eredményeit.²⁴ Ugyanúgy a Galia Golan izraeli történésznek és nemzetközi kapcsolatok elemzőnek a *Soviet Policies in the Middle East From World War Two to Gorbachev* című könyvére vagy Karen Dawisha: *Soviet foreign policy towards Egypt* monográfiájára abban az

²⁰ Marinovich Endre (szerk.): *A szuezi válság és Magyarország 1956*. Veritas Intézet-Magyar Napló, Budapest, 2017.

²¹ Prantner Zoltán: *Jemen és a szocialista országok 1955–1970*. Doktori értekezés. Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkor Program, Szegedi Tudományegyetem, 2008.

²² Gulyás K. László: *Szaúd-Arábia és az Atlanti hatalmak. I. és II. Szaúd uralkodása alatt 1950–1958*. Doktori értekezés. Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkor Program, Szegedi Tudományegyetem, 2016.

²³ Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*. Frank Cass, London, 1993.; Ginat, Rami: Nasser and the Soviets. In: Podeh, Elie – Winckler, Onn (eds.): *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*. University Press of Florida, Gainesville, 2004., 230–253.

²⁴ Ginat, Rami: Origins of the Czech-Egyptian Arms Deal: A Reappraisal. In: Tal, David (ed.): *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*. Routledge, New York, 2013., 146.

esetben hivatkoztam, amikor átfogó képet akartam adni Moszkva közel-keleti ambícióiról, az egyiptomi-szovjet kapcsolatok legfontosabb eredményeiről/nehézségeiről, hiszen nekik még nem adatott meg egy mélyebb levéltári kutatás lehetősége.²⁵ Mohrez Mahmoud El-Hussini munkáját külön ki kell emelnem, mivel teljesen egyedi módon közelítette meg a fegyvervásárlás kérdését. Szerinte a szovjet döntéshozók eleve úgy számoltak: a fegyverekkel együtt a növekvő katonai jelenlét biztosítaná Egyiptom Szovjetuniótól való függését. A Kreml pedig cserébe szovjet támaszpontokat, légibázisokat, vagy haditengerészeti kikötőket kérne Kairótól.²⁶ Habár a könyvre sok negatív kritikát érkezett, kétségtelen, hogy El-Hussinira bátran lehetett hagyatkozni a katonai, a haditengerészeti vagy a szovjet biztonságpolitikai részekenél. Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás leírásánál ezért sokkal többször fordultam a másik „tábor” munkáihoz, akik intenzív levéltári kutatások alapján készítették el a tudományos írásait. Ezen a téren az izraeli Motti Golani már egy 1995-ös tanulmányában igyekezett „megfelelő történelmi perspektívába helyezni” a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezményt. Az akkor feloldás alatt lévő izraeli primer iratanyagokra hivatkozott, és ebből kifolyólag a megállapodásnak az izraeli külpolitikában, illetve a szuezi válság kirobbanásában játszott korábbi szerepét árnyalta.²⁷ Az angol nyelvű szakirodalom terén alighanem Guy Laron izraeli történész munkássága számít az igazán úttörő alkotásnak. Ő volt az első, aki 2007-ben egy részletes tanulmányt írt a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlásról.²⁸ A szerző cseh, izraeli, orosz és nyugati levéltárakban végzett kutatásokat, így adva egy sokkal komplexebb képet a témáról. A tanulmánya utolsó oldalain pedig tizenegy angolra lefordított, eredetileg arab, cseh és orosz nyelvű iratot, memorandumot, illetve jelentést közölt, amelyekkel teljesen új megvilágításba helyezte Nasszer „keleti nyitását”. Laron munkásságának felhasználása itt nem ért véget. Például az egyik tanulmányában amellezt érvelt, hogy bár az izraeli hadvezetést sokkolta az 1955-ös fegyvervásárlás, látva a csehszlovák/szovjet kiképzők nehézségeit és az egyiptomi hadsereggel vívott határmenti összecsapások kimenetelét, egy idő után mégsem tartották veszélyes ellenfélnek az arab országot.²⁹ Szintén a történész tollából származik az *Origins of the Suez Crisis. Postwar Development Diplomacy and the Struggle over Third World Industrialization, 1945–1956* című monográfia is.³⁰ Laron egy egészen egyedi aspektusból vizsgálta a szuezi válság kitörésének kérdését: elsősorban a harmadik világon és az 1945 utáni nemzetközi gazdaságon – azon belül is az amerikai és a szovjet segélyezési politikán – keresztül közelítette meg a második arab-izraeli háború kitörését. Habár a szerző sok levéltári – amerikai, bolgár, brit, cseh, izraeli, indiai, orosz – forrást felhasznált a könyv megírása során, a monográfia nem tekinthető kimondottan történészi munkának. Laron maga is elismerte a bevezetőjében, hogy leginkább a szekunder forrásokra, gazdasági elméletekre és saját elemzéseire hivatkozik, de ezek szerintem semmit nem vonnak le a könyv relevanciájáról.

²⁵ Golan, Galia: *Soviet Policies in the Middle East From World War Two to Gorbachev*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.; Dawisha, Karen: *Soviet foreign policy towards Egypt*. The Macmillan Press LTD, London, 1979.

²⁶ El-Hussini, Mohrez Mahmoud: *Soviet-Egyptian Relations, 1945–1985*. Palgrave Macmillan, London, 1987.

²⁷ Golani, Motti: The Historical Place of the Czech-Egyptian Arms Deal, Fall 1955. In: *Middle Eastern Studies*. Vol. 31., No.4., (1995), 803–827.

²⁸ Laron, Guy: Cutting the Gordian Knot: The Post-WWII Egyptian Quest for Arms and the 1955 Czechoslovak Arms Deal. In: *Cold War International History Project*. No.55., (2007), 1–59.

²⁹ Laron, Guy: Logic Dictates That They May Attack When They Feel They Can Win: The 1955 Czech-Egyptian Arms Deal, the Egyptian Army, and Israeli Intelligence. In: *The Middle East Journal*. Vol. 63., No. 1., (2009), 69–84.

³⁰ Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis. Postwar Development Diplomacy and the Struggle over Third World Industrialization, 1945–1956*. Woodrow Wilson Center Press, Washington, 2013.

Miközben az angol nyelvű szakirodalom terén az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlásról – a minőségtől függetlenül – több forrás áll rendelkezésre, addig Csehszlovákia Egyiptom-, Közel-Kelet- és harmadik világbeli politikájáról ismételtelen nagyon gyér a felhozatal. Sokáig az egyetlen tudományos írást Curt F. Becknek a *World Politics* hasábjain megjelent 1963-as tanulmánya jelentette. Ő volt az első, aki a *Czechoslovakia's Penetration of Africa, 1955-1962* című munkájában görcső alá vette Prága afrikai kapcsolatait Egyiptomtól egészen Ugandáig.³¹ Már akkor megállapította, hogy ezen a téren Csehszlovákia messze a többi „baráti ország” előtt járt, és a térség államai Szovjetunió után Csehszlovákiával kötötték a legtöbb kereskedelmi, kulturális és műszaki-tudományos megállapodást. Ugyan a szerző szintén kizárólag a szovjetek érdemének nevezte az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyverüzletet, mégsem tartotta kizártnak, hogy a fegyverek nagy részét valóban Csehszlovákia szállította le Egyiptomnak. Ő elsősorban abból indult ki, hogy már a két világháború között megvolt a csehszlovák hadiipari kapacitása a nagyméretű fegyverexportra, vagy Izrael csehszlovák fegyverekkel (is) aratott győzelmet az első arab-izraeli háborúban. Több mint ötven éven át ez számított az egyetlen angol nyelvű szekunder forrásnak, amely kizárólag Csehszlovákia harmadik világbeli kapcsolataival foglalkozott. Egyetlen nemzetközi hírnévvel rendelkező, a hidegháborús időköt kutató vagy nemzetközi kapcsolatokat elemző tudós sem hangsúlyozta ki vagy szánt pár sornál többet Prága afrikai-ázsiai politikájára.

Ezért számít jelentős kilométerkönek a 2016-ban megjelent *Czechoslovakia in Africa, 1945-1968* című monográfia.³² Philip Muehlenbeck elsőként vállalkozott arra, hogyha csak Afrika vonatkozásában is, de bemutassa Prága harmadik világbeli politikáját. Szerinte a téma relevanciájához nem férhet kétség: „én végig egy levéltári kincsesbányán ültem, amelyben megvolt a lehetőség arra, hogy gyökeresen megváltoztassa az akadémikusok gondolkodását a hidegháború alatti Afrikáról.”³³ Felhívta a történésztársai figyelmét arra, hogy Csehszlovákia már azelőtt szállított fegyvereket a harmadik világba és ápolt intenzív kapcsolatokat egyes országokkal, hogy egyáltalán a CSKP hatalomra került volna. Így az a feltételezés, hogy Prága mindössze „proxy” (helyettes) szerepet töltött volna be a hidegháborúban, mert nem volt meg hozzá a kellő hadiipari kapacitása, exportáló képessége, vagy akár bizonyos fokú külpolitikai szabadsága, az szerinte nem más, mint a „realitások ignorálása”. Prágának éppúgy voltak saját ideológiai, gazdasági, katonai célkitűzései, mint Moszkvának, és ezeket – igaz, nem minden esetben – sikerült megvalósítania, ritkább esetben a szovjeteknek is nemet mondvá (például a szudáni fegyvervásárlás kérdése, lásd majd az 5.3 alfejezetet). Muehlenbeck monográfiája egy nagyon jó angol nyelvű összefoglaló Csehszlovákia – és egyben a Szovjetunió – Afrika-politikájáról, amelyben a szerző számos primer és szekunder cseh nyelvű forrást használt fel. Habár Muehlenbeck elsődlegesen a szubszaharai országokra koncentrált, külön fejezetekben tért ki Algériára, Egyiptomra és Marokkóra.

A fennmaradó nemzetközi szakirodalmat pedig már csak egy-egy történelmi korszak, esemény, politikus, vagy ország esetében használtam fel, de itt is gyakran előfordultak komoly hiányosságok, vagy téves megállapítások, amennyiben nem a saját, központi témájukkal foglalkoztak. Az amerikaiak közel-keleti politikája és az Eisenhower-adminisztráció szuezi válsághoz való hozzáállásuk terén Hugh Wilford, Nigel John Ashton, Ray Takeyh és William

³¹ Beck, F. Curt: Czechoslovakia's Penetration of Africa, 1955-1962. In: *World Politics*. Vol. 15., No. 3., (1963), 403–416.

³² Muehlenbeck, Philip: *Czechoslovakia in Africa, 1945-1968*. Palgrave Macmillan US, New York, 2015.

³³ Uo.: ix.

Burns, történészek munkáihoz igazodtam a leginkább.³⁴ A britek közel-keleti céljainak ismertetésében a *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East, 1952–1967* című monográfia volt nagy hasznomra.³⁵ Sőt, ezen a téren külön ki kell emelnem Tal, David: *Weapons without Influence: British Arms Supply Policy and the Egyptian-Czech Arms Deal* tanulmányára, aki bár szintén kritikusan állt Csehszlovákia fegyverellátó szerepéhez, de nagyon jól rámutatott arra, hogy az angolszászok miképp próbálták meg fegyverszállítmányokkal befolyásolni az egyiptomi nacionalista vezetést.³⁶ Az izraeli politika és külkapcsolatok komplexitásának megértésében Bialer Uri, Richard McAlexander, Guy Ziv tanulmányai játszottak központi szerepet.³⁷ Ugyanúgy az értekezésemben felhasználtam több és gyakran eltérő szemléletű szerzők írásait tartalmazó köteteket is, amelyek a szuezi válságról vagy az arab nacionalizmusról szóltak.³⁸ Az egyiptomi és az arab országok történelmének megismerése során olyan könyvekre hagyatkoztam, mint *Modern Egypt: The Formation of a Nation State*; az EAK kialakulását, működését, nehézségeit és felbomlását részletesen ismertető *The Decline of Arab Unity. The Rise and Fall of the United Arab Republic*; vagy az egyiptomi elnökről írt *Nasser: The Last Arab* önéletrajzi könyv.³⁹ Nem hiányozhattak a dolgozatból az olyan színesen megírt, egyáltalán nem történelmi munkáknak tekinthető, általam is kellő kritikával szemlélt írások, mint Mohamed Heikál, az *al-Ahram* főszerkesztőjének könyve az egyiptomi elnökről, Nasszer nézeteit összegyűjtő *A forradalom filozófiája*, vagy Anvar Szadat életrajzi műve.⁴⁰ A disszertációmban a harmadik fő szekunder forrástípust a cseh és a szlovák szakirodalom alkotta. Ezen a területen szintén három további alcsoport különíthető el. Az első kategóriába soroltam azokat az írásokat, amelyek „Csehszlovákia-központúak”. Karel Kaplannak az *Aparát ÚVKŠČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty* (A CSKP KB apparátusa 1948 és 1968 között) című munkáját elsősorban a disszertáció első fejezetéhez használtam fel, amikor általános képet adtam a csehszlovák bel-és külpolitika működéséről.⁴¹ Michael Štefánský szlovák történész *Studená vojna. Slovensko 1955-1962* (Hidegháború. Szlovákia 1955-1962) könyve nem csak amiatt érdekes, mert Csehszlovákia szlovák részének történetével foglalkozik,

³⁴ Ashton, Nigel John: *Eisenhower, Macmillan and the Problem of Nasser: Anglo-American Relations and Arab Nationalism*. Macmillan Press, London, 1996.; Takeyh, Ray: *The Origins of the Eisenhower Doctrine: The United States, Britain and Nasser's Egypt, 1953–1957*. Macmillan Press, London, 2000.; Wilford, Hugh: *America's Great Game: The C.I.A.'s Secret Arabists and the Shaping of the Modern Middle East*. Basic Books, New York, 2013.; Burns, William J.: *Economic Aid and American Policy Toward Egypt, 1955–1981*. State University of New York Press, Albany, 1985.

³⁵ McNamara, Robert: *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East, 1952–1967*. Frank Cass, London, 2003.

³⁶ Tal, David: *Weapons without Influence: British Arms Supply Policy and the Egyptian-Czech Arms Deal, 1945–55*. In: *The Journal of Imperial and Commonwealth History*. Vol. 34., No. 3., (2006), 369–388.

³⁷ Oren, B. Michael: *The Origins of the Second Arab-Israel War: Egypt, Israel and the Great Powers, 1952–56*. Frank Cass, London, 1992.; McAlexander, Richard: *Couscous Mussolini: US Perceptions of Gamal Abdel Nasser, the 1958 Intervention in Lebanon and the Origins of the US-Israeli Special Relationship*. In: *Cold War History*. Vol. 11., No. 3., (2010), 363–385.; Ziv, Guy: *Shimon Peres and the French-Israeli Alliance, 1954–9*. In: *Journal of Contemporary History*. Vol. 45., No. 2., (2010), 406–429.

³⁸ Például Podeh, Elie – Winckler, Onn (eds.): *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*. University Press of Florida, Gainesville, 2004.; Tal, David (ed.) *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*. Routledge, New York, 2013.

³⁹ Goldschmidt, Arthur: *Modern Egypt: The Formation of a Nation State*. Westview Press, Boulder, 2004.; Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity. The Rise and Fall of the United Arab Republic*. Sussex Academic Press, Brighton, 1999.; Aburish, Said K.: *Nasser: The Last Arab*. Thomas Dunne Books, New York, 2004.

⁴⁰ Heikal, Mohamed: *Nasser: The Cairo Documents*. New English Library, London, 1972.; Nasser, Gamal Abden: *Egypt's Liberation: The Philosophy of the Revolution*. Public Affairs Press, Washington, 1955.; Sadat, Anwar: *In Search of Identity: An Autobiography*. Harper Collins, New York, 1978.

⁴¹ Kaplan, Karel: *Aparát ÚVKŠČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty*. Ústav pro soudobé dějiny, Praha, 1993.

hanem több alfejezetben is kitér a biztonságpolitikai kérdésekre, a csehszlovák katonai kapcsolatokra és a harmadik világban elért eredményeire.⁴² Továbbá azért találtam fontosnak felhasználni a monográfiát, mert Štefánský a Szlovák Nemzeti Levéltárban (*Slovenský národný archív/SNA*) végzett kutatásokat, és olyan Egyiptommal és a többi fejlődő országgal kapcsolatos iratokra bukkant, amelyeknek „cseh megfelelőivel” nem találkoztam a prágai archívumokban. A többször hivatkozott cseh nyelvű könyvek közé tartozik Vladimír Francevnek a *Československé zbraně ve světě* (A csehszlovák fegyverek a világban) című összefoglalója.⁴³ Az ő munkája a dolgozat biztonságpolitikai, katonai és fegyverexport részeinek leírásánál játszott kulcsszerepet, explicité nagy támaszomra voltak a szerző által készített táblázatok. Viszont ki kell térnem a könyvvel kapcsolatos negatívumokra is: nem kimondottan történeti munka, mivel primer forrásokat alig tartalmaz, és nincsenek könyv végi vagy alján lévő hivatkozások sem, néha egész bekezdéseket véve át másoktól.

Egy külön alcsoportot képeznek azok a cseh nyelvű tudományos publikációk, amelyek nagyrészt az arab országokkal és/vagy a közel-keleti történelemmel foglalkoznak. Így betekintés nyerhető a Közel-Keletről szóló cseh(szlovák) historiográfiába. Ezen a téren a legfontosabb a három történész által jegyzett, több mint 800 oldalas *Dějiny Egypta* (Egyiptom története), amely az ókortól kezdődően egészen a hidegháború végéig mutatja be az arab ország történelmét.⁴⁴ Ebben meglepő részletességgel írtak az ötvenes évekbeli Egyiptomról. Többször hivatkoztam az arab-izraeli háborúkról szóló *Arabsko-izraelské války 1948–1973* (Arab-izraeli háború 1948–1973) könyvre, amelyet Ivan Brož hadtörténész készített.⁴⁵ Egy térképekkel és fényképekkel gazdagon illusztrált monográfiáról van szó, amelyben a szerző részletesen kitért a csehszlovák fegyverszállítmányokra és Prága arab-izraeli konfliktusokhoz való hozzáállására. Brož itt-ott személyes tapasztataival szintén kiegészített az írását, mivel 1963-tól 1966-ig a kairói – az értekezés 8.2 alfejezetében szintén bővebben elemzett – Katonai Műszaki Főiskolán (*Military Technical College/MTC*) dolgozott fordítóként és összekötőtisztként, így alapos rálátása volt az egyiptomi hadsereg állapotára. Viszont Francevvel ellentétben ő sokkal kevesebb másodlagos forrást használ, és azok döntő része egyféle (izraeli) narratívából szemléli a háborúkat. Jan Wanner történeti munkássága leginkább a hidegháború fegyveres konfliktusaira és a szuperhatalmak politikájára koncentrálódik, de gyakorlatilag feldolgozta Közel-Kelet második világháború utáni történelmét az első arab-izraeli háborútól kezdve egészen az 1973-as jóm kipurri háborúig bezárólag. Ezen a téren két könyve volt különösen meghatározó: *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě* (Csata Szuezt: hidegháború, második arab-izraeli konfliktus és a brit-francia intervenció Egyiptomban) és a *Ve stínu Studené války: Střední východ v letech Einsenhowerovy doktríny 1956–1960* (A hidegháború árnyékában: Közel-Kelet az Eisenhower-doktrína éveiben 1956–1960).⁴⁶ A korábbi művekkel ellentétben Wanner több mint száz másodlagos forrást használt fel, de ami igazán egyedivé teszi a publikációit, az a nagy mennyiségben feldolgozott levéltári iratanyag. A történész kutatásokat végzett több amerikai, brit és orosz katonai és külügyi archívumokban. Mindkét könyve, amelyeknek együttes terjedelme meghaladja az ezer oldalt, nemcsak pusztán a katonai események leírását tartalmazza, hanem szinte az összes közel-keleti ország és nagyhatalom szerepét részletezi, a

⁴² Štefánský, Michal: *Studená vojna. Slovensko 1955-1962*. Vojenský historický ústav, Bratislava, 2012.

⁴³ Francev, Vladimír: *Československé zbraně ve světě: V míru i za války*. Grada Publishing, Praha, 2015.

⁴⁴ Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: *Dějiny Egypta*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2009.

⁴⁵ Brož, Ivan: *Arabsko-izraelské války 1948–1973*. Nakladatelství Epocha, Praha, 2005.

⁴⁶ Wanner, Jan: *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*. Libri, Praha, 2006. Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války*. Nakladatelství lidové noviny, Praha, 2011.

nemzetközi viszonyokra éppúgy nagy hangsúlyt fektet, mint egyes politikusok (Dulles, Eisenhower, Nasszer) döntéseinek elemzésére. Mindezek ellenére érthetetlen volt a számomra, hogy Wanner egyáltalán nem árnyalta a képet, szinte mindvégig a nyugat/izraeli narratívát helyezte az előtérbe és ezt próbálta meg erősíteni. Ami viszont nagyon zavaró, hogy személyes megjegyzéseket tesz azokra a kollégáira, akik nem úgy vélekednek az eseményekről, mint ahogyan ő. Például szerinte a 1955-ös februári gázai incidenssel magyarázni a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlást és Nasszer keleti tömbhöz való fordulását nem más, mint „*az egyiptomiak propagandájának az eredménye, amit az idősebb kutatók kénytelenek voltak elfogadni, mert akkor még nem lehetett közelebbről megvizsgálni az archívumokat.*”⁴⁷ Még rosszabb, hogy anélkül foglalt állást egyes, csehszlovák vonatkozású kérdésekben, hogy egyáltalán kutatást végzett volna a prágai levéltárakban – pedig számára adva volt a lehetőség. Végül pedig a harmadik különálló kategóriát azok a publikációk képezik, amelyek Prága közel-keleti, konkrétan a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokkal foglalkoznak. Csehszlovákia harmadik világ irányába folytatott politikája jelenleg reneszánszát éli a cseh historiográfiában. Vannak tudományos írások Csehszlovákia és a szubszaharai térség közötti viszonyról; a csehszlovák-kubai, illetve latin-amerikai kapcsolatokról; valamint ha az értesülesem helyesek, akkor most zajlanak a kutatások Kelet-Ázsia és Délkelet-Ázsia vonatkozásában is. Ezen a téren az első igazi áttörést Petr Zídek történésznek 2002-ben kiadott *Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948–1962* (A harmadik világba irányuló csehszlovák fegyver kivitel 1948–1962 között) című tanulmánya jelentette.⁴⁸ A szerző levéltári forrásokat felhasználva röviden bemutatta a csehszlovák fegyverexport-politikát, a hadiipari termelést, és a külön-külön elemezte a legfontosabb fegyvervásárló országokat és a legjelentősebb megállapodásokat. A történész később *Československo a francouzská Afrika 1948–1968* (Csehszlovákia és francia Afrika 1948–1968) címmel egy részletesebb írást közölt a két térség viszonyáról.⁴⁹ Ez volt az első olyan monográfia, amely nagymértékben a cseh levéltári dokumentumokra (a Nemzeti Levéltártól kezdve egészen a cseh televízió archívumáig bezárólag) támaszkodva elemezte a Prága afrikai kapcsolatait. Továbbá a cseh történész ebben a művében ismertette először Csehszlovákia harmadik világbeli politikájának gyakorlati működését. Az értekezés szempontjából az egyetlen nagyobb hátrányt az jelentette, hogy Zídek főleg az egykori francia gyarmatokkal fenntartott kapcsolatokra koncentrált, a többi arab országot csak pár bekezdésben említette meg. Ezt a hiányt azonban Zídek egy másik könyvében pótolta, amelyet Karel Sieber történésszel közösen adott ki 2009-ben. A szerzőpáros a *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989* (Csehszlovákia és Közel-Kelet 1948–1989) című monográfiában Marokkótól kezdve, Szudánon át, egészen Iránig bezárólag – Törökország kivételével – mutatta be Prága közel-keleti kapcsolatait.⁵⁰ A könyvben egy-két kivételtől eltekintve csak levéltári dokumentumokból idéztek, rendszeresen „beszéltetik a forrásaikat”. A két történész elsősorban a katonai aspektusokra, a fegyvervásárlási tárgyalásokra, a titkosszolgálati együttműködésekre és a csehszlovák szakértők tevékenységére helyezték a hangsúlyt, de azért a gazdasági, diplomáciai vagy éppen kulturális oldalakat sem hagyták teljesen figyelmen kívül. Sieber és Zídek közös munkájának jelentőségét jól szimbolizálja az a tény, hogy könyvükre minden Csehszlovákia és Közel-Kelet kapcsolatáról

⁴⁷ Wanner, Jan: *Bitva o Suez...* i.m.: 137–138.

⁴⁸ Zídek, Petr: *Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948–1962*. In: *Historie a vojenství*. Vol. 51., No. 3., (2002), 523–567.

⁴⁹ Zídek, Petr: *Československo a francouzská Afrika...* i.m.

⁵⁰ Sieber, Karel – Zídek, Peter: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha, 2009.

szóló monográfiában, tanulmányban, disszertációban vagy szakdolgozatban többszörösen hivatkoznak.

A historiográfiai leírásomban még egy hadtörténész, és egy nemzetközi kapcsolatok elemző írásait szeretném kiemelni.⁵¹ Veronika Vavrečková tanulmányaira elsősorban azért volt szükségem, mert a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok 1955 előtti történetét még cseh viszonylatban is kevesen vizsgálták meg. A másik fontos szerző, akinek publikációiból nagyon sokat merítettem, az Milan Vyhliďal hadtörténész volt.⁵² Az ő szakterülete a csehszlovák-egyiptomi, illetve a csehszlovák-szíriai katonai együttműködések, a kiképzők és tanácsadók munkája az arab országokban, vagy az arab tisztek, pilóták oktatása Csehszlovákiában. Kutatási eredményei rendszeresen jelennek meg a *Historie a vojenství* szaklapban. Hiánypótló tanulmányt írt a szuezi válság Csehszlovákiára kifejtett hatásáról (*Československo a suezská krize*), amelyben számtalan korábban nem ismert dologra, mint a 80. lövészszázalój felállítására vagy a csehszlovák nagykövetség – gyakran már bohózatba illő – evakuálására hívta fel figyelmet.⁵³ Ám Vyhliďal eddigi legjelentősebb tudományos teljesítményének a doktori értekezését lehet tekinteni, amely a kairói MTC-ről szól.⁵⁴ Publikációra azért is összpontosítottam ekkora figyelmet, mert nekem nem adatott meg a lehetőség kutatni a VÚA archívumaiban, miközben Vyhliďal disszertációjának eszenciáját ezek a levéltári iratok képezték. Természetesen most nem soroltam fel az összes arab-csehszlovák kapcsolatokra vonatkozó művet, mert ezeket rendszerint egy adott fejezetben használtam fel. Ezek között vannak olyanok is, amelyek angol nyelven jelentek meg, mint Jan Adamec csehszlovák-szíriai kapcsolatokról szóló tanulmánya vagy Adéla Jůnová-Mackova összefoglalója az 1956-os csehszlovák kulturális delegáció útjáról.⁵⁵

A disszertáció megírása során csak kis mértékben hagytam ki a korabeli sajtótermékekre. Ennek legfőbb oka, hogy még a napjainkban is a fegyvervásárlási szerződések és a katonai kiképzések jelentik az újságírás egyik legbizonytalanabb részét: egyes államközi megállapodások például csak politikai üzenetet jelentenek egy harmadik fél (felek) számára; gyakran csak részben vagy egyáltalán nem valósulnak meg; máskor évekig igyekeznek titokban tartani egy megállapodást, mert azok komoly emberjogi, etikai és/vagy büntetőjogi kérdéseket vetethetnek fel; a biztonságpolitikai szakújságírók nagyon sokszor csak a meg nem erősített információkra hagyatkozhatnak, amelyek néha – szándékosan vagy véletlenül – lejár,

⁵¹ Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy ve letech 1945–1948. In: *Mezinárodní vztahy*. Vol. 50., No. 1., (2015), 73–88.; Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy v letech 1948–1953. In: *Historica Olomucensia*. Vol. 49., (2015), 143–163.; Vavrečková, Veronika: Vývoj československo-egyptských obchodních vztahů ve 30. letech 20. století. In: *Společnost česko-arabská Bulletin*. Vol. 23., No. 1., (2015), 29–37.

⁵² Például: Vyhliďal, Milan: Českoslovenští instruktoři při výstavbě egyptského letectva a protivzdušné obrany. Káhírská akce generálmajora letectva Vladimíra Hlavatého. In: *Historie a vojenství*. Vol. 61., No. 3., (2012), 56–72.; Vyhliďal, Milan: Československá pomoc syrským ozbrojeným silám v letech 1955–1958. In: *Historie a vojenství*. Vol. 65., No. 1., (2016), 54–67. Vyhliďal, Milan: Československo-egyptská spolupráce v oblasti vojenského školství v letech 1956–1960. Činnost skupiny prof. Farlíka a počátek Military Technical College v Káhíře. In: *Historie a vojenství*. Vol. 60., No. 4., (2011), 71–84.

⁵³ Vyhliďal, Milan: Československo a suezská krize: Příprava československé vojenské jednotky na možné nasazení na Sinajském poloostrově. In: *Historica Olomucensia*. Vol. 45., (2013), 205–216.

⁵⁴ Vyhliďal, Milan: Činnost československých instruktorů v egyptských ozbrojených silách účast na egyptském vojenském školství v letech 1956–1977. Doktori értekezés. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, České dějiny, Olomouc, 2015.

⁵⁵ Adamec, Jan: Czechoslovakia and Arms Deliveries to Syria 1955–1989. In: *Les cahiers Irice*. Vol. 1., No. 10., (2013), 69–81.; Macková, Jůnová Adéla: Journey of Czechoslovak Cultural Delegation to Egypt in 1956. “Cultural Agreement” between Egypt and the Czechoslovak Republic. In: *Acta - Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. No. 3., (2011), 100–111.

félrevezető vagy eltúlzott adatokat tartalmazhatnak. Ezek a megállapítások pedig hatványozottan igazak voltak a szocialista országok sajtójára, hiszen itt még azon sem kellett csodálkozni, hogyha „a csehszlovákok által leszállított traktorok a támadás után visszalóttek”. Továbbá a „népi demokráciákban” mindig tételeken igyekeztek cáfolni azokat a nyugati állításokat, amelyek szerint a „béketábor tagjai valójában fegyverkezési versenyt szítanak a harmadik világban”, amikor hadianyaggal látják el a háborúzó feleket vagy különböző fegyveres – köztük terrorista – csoportokat. Ugyanakkor a nyugati média egyes esetekben szintén eltúlozta a szocialista országok által kötött fegyvervásárlási egyezmények nagyságát, sőt, olyanokról számoltak be, amelyek a levéltári és a későbbi szekunder források szerint valójában meg sem történtek.⁵⁶

A sajtótermékeket ezért leginkább csak akkor használtam fel, amikor igyekeztem az egyes nagyobb horderejű eseményekkel kapcsolatos hivatalos álláspontokat és véleményeket bemutatni. A csehszlovák sajtó esetében a *Rudé právo* (Vörös Igazság) nevű pártlapra fókuszáltam, hiszen ez volt a CSKP hivatalos orgánuma; rajta keresztül lehetett értesülni a hivatalos álláspontokról; és a többi csehszlovák lap számára ez jelentette az igazodási pontot, amelytől csak kis mértékben térhettek el. A felvidéki magyarság körében terjesztett *Új Szó*ból szintén idéztem, de csak pár alkalommal. Ennek oka, hogy ebben a lapban gyakorlatilag a *Rudé právo* egyes külpolitikai cikkeit fordították le vagy foglalták össze magyarul. A magyar kommunista sajtó esetében csak egy-két alkalommal hivatkoztam a *Szabad Népre* vagy olyan folyóiratokra, mint a *Béke és Szocializmus Kérdései* és a *Társadalmi Szemle*. A korabeli nemzetközi médiumok (*BBC*, *Le Monde*, *Times* stb.) cikkeit leginkább akkor mutattam be, amikor egyes meghatározó regionális eseményekkel kapcsolatos nemzetközi reakciókat akartam szemléltetni.

A Közel-Keletről szóló tudományos munkák esetében talán a legtöbb vitát az arab nevek és kifejezések magyarra történő átírása gerjeszti. Ebben az értekezésben az irányadást a Ligeti Lajos által szerkesztett *Keleti nevek magyar helyesírása* című szótára jelentette.⁵⁷ Kivételt képeznek azok a nevek és kifejezések, amelyek nem fordultak elő szótárban, mert ilyenkor az analógia módszerét alkalmaztam, de lehetőleg mindvégig szem előtt tartottam a következetességet. A cseh neveket és kifejezéseket mindenhol az eredeti formájában hagytam meg, ami a bevett gyakorlat a magyarországi cseh-és szlovák történetírásban.

⁵⁶ Például 1955. februárjában megjelent nyugati sajtótermékek és hírügynökségek (*AFP*) már váltig állították, hogy abban a hónapban Egyiptomba érkezett csehszlovák küldöttség fegyverüzletet kötött Nasszerrel. Ezt az információt később más történészek (Rami Ginat, Uri Ra'an, Jan Wanner) szintén átvették, és nem kérdőjelezték meg annak valóságtartalmát. Ugyanis ezzel bizonyítani lehetett azt a véleményt, hogy Nasszer már a február végi gázai összecsapások előtt készült az Izrael elleni háborúra; illetve a „provokációt” arra használta ki, hogy áldozatnak állítsa be magát, s még több fegyvert kérjen a keleti tömbtől. Ugyanakkor a cseh levéltári források erről egyáltalán nem tettek említést, sőt, a rendelkezésre álló iratokból pont az derül ki, hogy utasították a delegáció vezetőjét: kerülje el a fegyverek kérdését. Részletesebben erre a témára a 3.1 alfejezetben térek vissza.

⁵⁷ Ligeti Lajos: *Keleti nevek magyar helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

1. Csehszlovákia közel-keleti politikája 1948 és 1968 között

1.1. A csehszlovák külpolitikát irányító intézmények és szervek

Akárcsak a keleti blokk mindegyik tagjánál, ugyanúgy Csehszlovákiában is az összes állami apparátus teljes mértékben alá volt rendelve a helyi kommunista pártnak. A külpolitika sem volt ez alól kivétel, hisz ezen a téren a Csehszlovákia Kommunista Pártja (*Komunistická strana Československa/CSKP*) döntött, természetesen figyelembe véve a Szovjetunió „ajánlásait”, ritkább esetben bevonva a döntéseibe a többi „baráti” országot. A Szovjetunió Kommunista Pártja (*SZKP*) határozta meg a szocialista országoknak a kapitalista államokhoz fűződő kapcsolatait, ami legtöbbször a viszony megromlását, a korábbi gazdasági-katonai együttműködések végét és néhány esetben pedig a diplomáciai kapcsolatok megszakadását jelentette. Ugyanúgy, ha a Kreml a negyvenes évek végén és az ötvenes években támogatott egy nemzetközi ügyet és harcolt érte az olyan nemzetközi fórumokon, mint az Egyesült Nemzetek Szervezete (*ENSZ*), akkor a többi „népi demokráciának” szintén automatikusan így kellett tennie. Viszont amennyiben Moszkva ellenzett valamit, akkor a többi „testvéri” országnak ugyanúgy nemet kellett mondania a dologra, függetlenül az ahhoz fűződő gazdasági érdekektől. Erre a legtokéletesebb példa az Egyesült Államok által 1947-ben meghirdetett Marshall-terv, amely iránt a csehszlovák vezetés nagy érdeklődést tanúsított. A CSKP egészen addig támogatta az elképzelést, amíg Sztálin megtiltotta, mert utána mindent megtettek a segély elutasítása érdekében.⁵⁸ A Kreml totális befolyása a csehszlovák külpolitika felett az 1948-as kommunista hatalomátvételt követő években érvényesült a legerősebben, amikor a „béketáborban” semmiféle „különutas politikának” vagy „önállóságnak” nem volt helye. Az 1947-ben meghirdetett Zsdanov-doktrína, amely a világot két táborra (reakcióra és progresszívra) osztotta és tagadta a „harmadik út” létezését, éppúgy nem adott manőverezési lehetőségeket Prágának, mint a többi kelet-európai kommunista vezetésnek.⁵⁹

A korszak másik fő jellemzője az volt, hogy a kommunista hatalomátvételt követően erőteljes tisztogatási hullámok vették kezdetüket a minisztériumokban. Ekkoriban egyáltalán nem számított a szakmai tudás, a nyelvi képzettség vagy a diplomáciában eltöltött több évtizedes tapasztalat: minden esetben a párthűség, a marxi-lenini tanok iránti elhivatottság és a

⁵⁸ Klement Gottwald, a CSKP elnöke és az ország miniszterelnöke egy rendkívüli kormányülést hívott össze, miután Sztálin utasításba adta, hogy akadályozza meg a Marshall-terv elfogadását. Ezt sikerült elérnie, annak ellenére, hogy Edvard Beneš elnök és Jan Masaryk külügyminiszter kiemelten támogatta a segély elfogadását. Ekkor bizonyosodott be, hogy a két politikusnak szinte semmi ráhatása sincs a csehszlovák külpolitikára és még csak nem is tiltakoztak ez ellen. A történészek innen számolják a második világháború utáni önálló csehszlovák külpolitika végét. Kováč, Dušan: i.m.: 275.

⁵⁹ Andrej Alekszandrovics Zsdanov kultúrpolitikus és 1948-ban bekövetkezett haláláig Sztálin kijelölt utóda volt. 1947. szeptember 30-án Zsdanov a lengyelországi Szklarska Porebában megrendezett kommunista értekezleten meghirdette a „két tábor” elméletét, amely egyfajta válasz volt a fél évvel korábban bejelentett Truman-doktrínára és Marshall-tervre. A doktrína értelmében két világ létezik: az egyik a „demokráciaellenes, reakciós és imperialista” csoport, amelyet az Egyesült Államok irányít, a másik pedig a Szovjetunió által vezetett, haladást képviselő szocialista tábor. A Zsdanov-doktrína értelmében a harmadik világban egyedül csak a kommunista vezetésű antikolonialista mozgalmak – például Kínában és Vietnámban – számítottak komoly és támogatásra érdemes szövetségeseeknek. A nacionalisták által vezetett mozgalmakat elítélték, reakciós ideológiájának minősítették a kemalizmust, gandhizmust, pánarabizmust stb., mert ezek csak arra szolgáltak, hogy „megerősítsék az imperializmus rozoga gyarmati rendszerét”. J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség...* i.m.: 23.

csehszlovák kommunistákkal, de leginkább a szovjetekkel kialakított kapcsolatok voltak mérvadók. Az állami- és a pártfunkcionáriusok gyakran kihasználták a szovjet összeköttetéseiket a saját előléptetésükhöz vagy riválisuk lejáratásához, esetleg menesztéséhez, börtönbe zárásához, sőt, akár a kivégzésükhöz. Ezért Sztálin haláláig egy rendkívül merev; ideológiailag mélyen átítatott, Moszkva erőteljes befolyása alatt lévő; a kapitalista országokkal szemben rendkívül ellenséges; a harmadik világ térsége iránt teljesen ambivalens érzelmeket tápláló külpolitika működött Csehszlovákiában.

A csehszlovák külpolitikát a negyvenes évek végétől egészen a hatvanas évek közepéig három fő csoport határozta meg és irányította: a pártapparátus és a hozzá tartozó szervek, az állami intézmények, valamint az „egyéb” kategóriába sorolt szervezetek. A szigorú kontroll sem tudta megakadályozni, hogy hivatalok között gyakran rendkívül kiélezett verseny folyjon. Ugyanúgy jellemző volt, hogy egy-egy külpolitikai kérdésben egyáltalán nem értettek egyet, és nem is osztottak meg egymással minden információt. Sőt, az is megtörtént, hogy szándékosan megtévesztették egymást, vagy a diplomáciai botrányt okozó hibákért mindig a másik intézményt okolták.⁶⁰

a.) Pártapparátus: első titkár, a Központi Bizottság, a Titkárság és a Nemzetközi Osztály.

1945 és 1960 között Csehszlovákia hivatalos megnevezése Csehszlovák Köztársaság (*Československá republika/ČSR*) volt, majd 1960-tól a Csehszlovák Szocialista Köztársaság (*Československá socialistická republika/ČSSR*) megnevezést használták. Ez gyakorlatban azt jelentette, hogy az alkotmány már tartalmazta a CSKP-nak az államban és a társadalomban betöltött vezető szerepét.⁶¹ A hatalmi piramis csúcsán a párt vezetője állt, aki egyben az állam *de facto* irányítója volt. A hivatalos megnevezése többször változott az idő során: 1945 és 1953 között a CSKP vezetőjét elnöknek (*předseda*) hívták; 1953-tól 1971-ig hivatalosan az „első titkár” (*První tajemník*) titulust alkalmazták. A csehszlovák kommunista rendszerben a főtitkár (*Generální tajemník*) megnevezést először 1921-től 1945-ig, majd 1971-től 1989-ig használták.⁶² A doktori értekezés által vizsgált időszakában két személy töltötte be ezt a pozíciót: Klement Gottwald (1929–1953) és Antonín Novotný (1953–1968). Azonban gyakran más címet is felvettek, hogy így az ország *de jure* vezetői legyenek. Klement Gottwald 1946 és 1948 között a közép-európai ország miniszterelnöke, 1948-tól egészen 1953-ben bekövetkezett haláláig pedig Csehszlovákia államfője. Antonín Novotný 1957. november 19. és 1968. március 22. között volt Csehszlovákia elnöke. Ugyanakkor fontos még kitérni egy személyre, aki Gottwald és Novotný között ült az elnöki székben: Antonín Zápotocký, aki 1953 és 1957 között volt a köztársasági elnök, illetve 1948. június 15-től 1953. március 14-ig miniszterelnök. Ugyanakkor ő nem rendelkezett a CSKP elnöki/első titkári címével. Habár Gottwald idején már erőteljesen zajlott az elnöki és az elsőtitkári szerep összefonódása, ez a folyamat Novotný ideje alatt csúcson sodort ki igazán. Ő 1953-tól kezdve erőteljesen Moszkvára hagyatkozott és az egész

⁶⁰ A kutatásaim során az alábbi csehszlovák intézmények esetében vettem észre, hogy intenzív rivalizálás zajlott: a Külügyminisztérium és a Nemzetvédelmi Minisztérium; a Pénzügyminisztérium és a Külkereskedelmi Minisztérium; a Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága és a kerületi – leginkább a brnoi – bizottságok.

⁶¹ Kováč, Dušan: i.m.: 292.

⁶² Ennek ellenére Rudolf Slánský egészen 1951-es letartóztatásáig használta ezt a titulust, de 1945 után már nem a főtitkári jelentette a legmagasabb pozíciót a hatalomban.

állami- és pártirányítást a szovjet minta alapján kezdte el átalakítani. A Kremlhez való feltétlen hűsége négy évvel később kifizetődött: 1957-ben Nyikita Szergejevics Hruscsov támogatta Novotny elnökké való kinevezését, arra hivatkozva, hogy „példásan vezette az országot a lengyel, a magyar és a szuezi válság idején, illetve megfelelően alkalmazta a békés egymás mellett életről szóló marxista-leninista elveket”. Az elnöknek közvetlen összeköttetése volt a Szovjetunió és a többi „népi demokrácia” kommunista vezetőjével; ő találkozott más országok államfőivel; olyan információkat osztottak meg vele a hivatalok, amilyeneket senki mással nem; övé volt az utolsó szó a miniszterek, a pártszemélyek, és a nagykövetek kinevezésekor.⁶³ Az első titkár alatt közvetlenül a Csehszlovákia Kommunista Pártja helyezkedett el, ami horizontálisan tovább oszlott: járási bizottságokra (*Okresní výbor/OV*) álltak, Kerületi Bizottságokra (*Krajský výbor/KV*) végül pedig a legfelső szinten a Központi Bizottságra (*Ústřední výbor/ÚV*). A Központi Bizottság Elnöksége, amelyet szovjet mintára 1954 és 1962 között Politikai Irodának (*Politické byro/PB*) hívtak, számított a csehszlovák külpolitika legfontosabb döntéshozó pártszervének.⁶⁴ Feladatuk volt a főbb külpolitikai irányvonalak meghatározása; a diplomáciai kapcsolatok felvétele vagy törlése; az államközi szerződések megkötése vagy felmondása; a diplomáciai missziókban részt vevő személyek ajánlása, kinevezése vagy visszahívása. Hetenként egyszer ültek össze, de kivételes esetekben rendkívüli értekezleteket tartottak. A döntéseik megvalósítását minden esetben a minisztériumokra és más állami intézményekre hagyták. Az 1954 és 1968 között tartott CSKP KB PB üléseken az arab országok esetében Algériával, Egyiptommal, Jemennel és Szíriával foglalkoztak a legtöbbit. A Titkárság (*Sekretariát*) számított a CSKP fő adminisztratív testületének, amelyet az első titkár vezetett és tagjait a Központi Bizottság nevezte ki. A kezdetben nyolc, majd tizenhárom tagú szerv kéthetenként egyszer ülésezett, és általában a gyakorlati vagy részletkérdésekről döntöttek. Külpolitika terén az alábbi feladatokat látták el: ők állították össze a diplomáciai missziókban részt vevők listáját; döntöttek a csehszlovák állampolgárok vízumairól; összehangolták a párt és államapparátus közötti munkákat, illetve ők szervezték meg a kulturális és a tudományos célú külföldi utakat.⁶⁵ A csehszlovák külpolitikát alakító pártszervek közül fontos még megemlíteni CSKP KB külügyi részlegét, vagyis a Nemzetközi Osztályt (*Mezinárodní oddělení/MO*). Egyrészt ők feleltek azért, hogy a külpolitikai döntések „ideológiailag helyesek és megfelelőek” legyenek. Másrészt ők ápolták a legszorosabb kapcsolatokat a világ összes kommunista pártjával és „haladó szellemiségű” mozgalmával. Rendszeresen meghívták a harmadik világ kommunista pártjainak tagjait Prágába konzultációkra, előadások tartására vagy konferenciákon való részvételre. Továbbképzéseket indítottak a kommunista értelmiségiek és káderek számára, ösztöndíjakat biztosítottak a külföldi diákoknak, pénzügyi támogatást nyújtottak a munkásmozgalmaknak. 1955-ben az MO-n 32-en, majd hatvanas években 46-an dolgoztak, amelynek soraiban a pártiskolát elvégző munkások, külügyminisztériumi alkalmazottak, egyetemi professzorok, újságírók és szakértők szintén megtalálhatóak voltak. Az osztály vezetője 1958-tól Vladimír Koucký, a *Rudé právo*

⁶³ Kaplan, Karel: i.m.: 21–24.

⁶⁴ A CSKP KB, illetve az SZLKP KB Elnökségének megnevezését az 1954 végén tartott X. kongresszuson Politikai Irodára változtatták. Amíg azonban a prágai pártvezetés a Politikai Iroda megnevezést vette fel, a pozsonyi nevéből a két párt közötti alárendeltségi viszonynak megfelelően kimaradt a „politikai” jelző, az csupán az Iroda megnevezést használhatta. Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2014., 209.

⁶⁵ Muehlenbeck, Philip: i.m.: 11.

csehszlovák pártlap korábbi főszerkesztője volt.⁶⁶ Afrika vonatkozásában legelőször csak a Maghreb-térségben működő kommunista pártokkal tartottak fenn kapcsolatokat, de a hatvanas évek közepétől már a Száhel-övezettől délre lévő „haladó mozgalmakkal” ugyanúgy sikerült jó viszonyt kialakítania.⁶⁷

b.) Állami apparátus: Külügyminisztérium, Külkereskedelmi Minisztérium, Nemzetvédelmi Minisztérium és Belügyminisztérium.

A külpolitika alakításában az állami szervek közül kétségtelenül a Külügyminisztérium (*Ministerstvo zahraničních věcí/MZV*) számított a legfontosabbnak.⁶⁸ Összehasonlítva a többi minisztériummal, a CSKP kezdetben itt rendelkezett a legkisebb befolyással. Sőt, annak ellenére, hogy Jan Masaryk rövid ideig volt külügyminiszter (1945-1948), mégis sikerült 602 olyan embert visszavennie az MZV állományába, akik 1937-ben is külpolitikával foglalkoztak, majd a második világháború alatt a londoni emigráns kormány alkalmazásában dolgoztak, vagy diplomataként tevékenykedtek. A CSKP-nak először csupán annyit sikerült elérnie, hogy Vladimír Clementist nevezték ki külügyminiszter-helyettesnek, de még ő sem tudta párthű kommunistákkal feltölteni az MZV-t. Gyökeres változás elsősorban nem az 1948. február 25-i események után, hanem Jan Masaryk vitatott halálát követően állt be.⁶⁹ Március 10-én Clementist nevezték ki külügyminiszternek, akinek első dolga az volt, hogy megtisztítsa a csehszlovák Külügyminisztériumot a megbízhatatlannak tartott elemektől. Az összes minisztérium közül itt zajlott a legnagyobb és legintenzívebb tisztogatás. Az első három hónapban 20 nagykövetet és 22 főkonzult menesztettek posztjáról. Sokan inkább az emigrációt választották, mintsem a börtönt vagy a kivégzést. Ezt követően a Masaryk által kinevezett ügyvivők, konzulok és végül szinte a teljes diplomáciai személyzet lecserélésére került sor. 1950. február 28-án a CSKP a szocialista országokon kívüli konzulátusok bezárásáról döntött, illetve megszüntette a tiszteletbeli konzulátus intézményét. Miután végeztek a külföldi követségekkel, a tisztogatási hullám a Külügyminisztériumon belül folytatódott. Ráadásul alighogy véget ért az „első kör”, máris jött az újabb, ezúttal a kommunistákat érintve. Ugyanis

⁶⁶ Kaplan, Karel: i.m.: 134.

⁶⁷ Az ötvenes években a CSKP Nemzetközi Osztálya kizárólag az általa „haladóknak” ítélt kommunista pártokkal volt hajlandó felvenni és ápolni a kapcsolatokat. A váltás az algériai függetlenségi háború után következett be: az algériai Nemzeti Felszabadítási Front (*Front de Libération Nationale/FLN*) volt az első „nem marxista forradalmi mozgalom”, amelyet Prága 1964-ben, Ben Bella látogatása során elismert, mint Algéria „haladó szellemiségű vezető pártját”. *Průběh a výsledky oficiální návštěvy prezidenta ALDR A. Ben Belly v ČSSR*. Národní Archiv (NA), Archiv Ústředního výboru KSČ (A ÚV KSČ), fond Kancelář I. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného - II. část 1951-1967 (f. 1261/0/44.), karton (kar.) 70., inventární číslo archiválie (inv.č.) 71.

⁶⁸ A disszertáció további részében a csehszlovák állami apparátus intézményeinél a cseh mozaikszókat fogom alkalmazni. A pártszervek esetében a magyar nyelvből átvett rövidítéseket (CSKP, KB) használom, kivéve a Politikai Iroda (PB) esetében.

⁶⁹ 1948. február 20-án a Néppárt és a szlovákiai Demokrata Párt miniszterei benyújtották a lemondásukat Edvard Beneš köztársasági elnöknek. Ennek három oka volt: az állami és a közalkalmazottak bérének rendezetlensége; a mezőgazdasági földterületek tulajdonjogának tartós rendezéséről szóló törvénytervezet kudarca; és a hatóságok túlkapásai. Február 21-én a kommunisták nagygyűléseket szerveztek Prágában, ahol Gottwald „reakciósággal” vádolta meg a demokratákat. A folyamatos tüntetések miatt február 25-én Beneš meghátrált, elfogadta a miniszterek távozását és a CSKP elnökét felkérte kormányalakításra. A marxista történetírásban „Dicsőséges/Győztes Februárként” (*Vítězný únor*) elhíresült, valójában a CSKP által szervezett puccsban, a kommunisták megszerezték a Csehszlovákia feletti totális irányítást, és az ország egyértelműen a Szovjetunió szatellitállamává vált. Kováč, Dušan: i.m.: 279–280.

Rudolf Slánský főtitkár után Clementis számított a csehszlovák koncepciók perек legfontosabb vádlottjának, akit szintén letartóztattak, halálra ítélték és kivégeztek. Továbbá a Slánský-per tizennégy vádlottjából hat külpolitikai területen dolgozott.⁷⁰ A két intenzív tisztogatási hullám megtette a hatását: 1950-re az 1256 alkalmazott közül mindössze pár tucatnyian maradtak, akik a korábbi években betöltött szerepük ellenére továbbra is a Külügyminisztériumban dolgozhattak. Ezzel párhuzamosan teljesen átszervezték az MZV-t. Négy csoportot hoztak létre: Az A-csoport, avagy a „teritoriális osztály” (teritoriální odbor) a bilaterális kapcsolatokért felelt; a B-csoport profilja a diplomáciai protokollok betartása, rendezvények szervezése, a többi minisztériummal való kooperáció volt; a C-csoport lényegében külkereskedelmi feladatokat látott el, de kiegészítették még egy a nemzetközi szervezetekkel és joggal foglalkozó részleggel is; végül a D-csoport Külügyminisztériummal és káderekkel kapcsolatos kérdéseket vizsgálta.⁷¹ Viliam Široký idejére (1950–53) a csehszlovák Külügyminisztérium teljesen inkompetenssé vált. Kizárólag a „népi demokráciákkal” próbált meg kapcsolatokat fenntartani, s mivel kérdés nélkül követték a Zsdanov-doktrínát, ezért nem törődtek a fejlődő világgal. Ezt jól mutatja, hogy Široký külügyminiszerségének utolsó hónapjaiban az afrikai-ázsiai térségben mindössze hét csehszlovák konzulátus működött: Fokvárosban, Jakartában, Kabulban, Karacsiban, Léopoldvillben (Kinshasa), Phenjanban, Rangunban és Tel-Avivban. Új időszámítás Václav David (1953–1968) külügyminiszersége alatt vette kezdetét, igaz, ez elsősorban helyetteseinek – Antonín Gregornak, Jiří Hájeknek – volt köszönhető.⁷² Ahogyan egyre több afrikai-ázsiai ország nyerte el függetlenségét, úgy nőtt az MZV-ben dolgozók száma. 1959-ben két részre bontották a korábban egységesnek számító Afrika-Ázsia Osztályt: „Kilencedik Osztályra”, amely az észak-afrikai és közel-keleti arab országokkal foglalkozott, és „Tizedik Osztályra”, amely kizárólag a szubszaharai Afrikára koncentrált. Saját elképzeléseiket csak a CSKP KB és néha Kreml beleegyezését követően valósíthatták meg.

Bár a Külügyminisztérium alá tartozott, mégis egy idő után önállóvá nőtte ki magát a Külkereskedelmi Minisztérium (*Ministerstvo zahraničních obchodu/MZO*).⁷³ 1955-ig csak két fontos szerepet töltött be: egyrészt garantálnia kellett „az államgazdaság függetlenségét” (sic!) másrészt felügyelte a szocialista országokkal, főleg a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) keretein belül zajló kereskedelemet. Ők voltak, akik megszővegezték és megkötötték a különböző gazdasági szerződéseket; gazdasági delegációkat küldtek vagy fogadtak;

⁷⁰ Név szerint: Vladimír Clementis külügyminiszter, Artur London külügyminiszter-helyettes, Vavro Hajdů külügyminiszter-helyettes, Evžen Löbl külkereskedelmi miniszterhelyettes, Rudolf Margolius külkereskedelmi miniszterhelyettes. Továbbá Bedřich Geminder a CSKP KB MO vezetőjének szintén jó kapcsolatai voltak az MZV-ben. *Ítélet Rudolf Slánský és társai ügyében*. In: Bencsik Péter (szerk.): *Csehszlovákia története dokumentumokban...* i.m.: 279–282.; A keleti blokk országai közül Csehszlovákiában tartottak legtovább a koncepciók perек: 1954-ig összesen 233 főt ítélték halálra, 178 esetben végre is hajtották a kivégzést.

⁷¹ Taterová, Eva: *Československá zahraniční politika vůči Izraeli v první polovině padesátých let 20. století*. In: *Mezinárodní vztahy*. Vol. 51., No. 3., (2016), 69.

⁷² Václav David semmiféle diplomáciai tapasztalata nem rendelkezett, nem beszélt egyetlen nyugati nyelvet sem, beosztottjai és az MZV alkalmazottai egyaránt „elképzeltetlenül ostobának” (*nepředstavitelný blbec*) és „legortodoxabb marxista-leninistának” tartották őt. Azonban pozíciójából nem menesztették, amit három dolognak köszönhetett: Novotnýval fenntartott szoros barátságának (állandó kártyapartnere volt a „máriás” nevű kártyajátékban), kapcsolatainak az SZKP-ban (egyesek egyenesen szovjet ügynököknek tartották őt), valamint a konfliktuskerülő és ambícióktól mentes jellemének. Zidek, Petr: *Československo a francouzská Afrika...* i.m.: 29.

⁷³ Külkereskedelmi miniszterek: Antonín Gregor (1948–1952), Richard Dvořák (1952–1959), František Krajčír (1959–1963), František Hamouz (1963–1968).

irányították a külföldön lévő kereskedelmi képviselőket; feleltek az importért és az exportért. Fegyvereladással egy külön alszervezetük, az 1951. december 12-én létrehozott Műszaki Csoportfőnökség (*Hlavní technická správa/HTS*) foglalkozott. A HTS sokáig nagyon egyedi pozícióit töltött be Csehszlovákiában: szokatlan szabadságot élvezett, még a nyugati országokkal is üzletelhetett; sokszor dönthetett a fegyvereladás feltételeiről és összegéről; saját üzemmel rendelkezett, az Omnipollal.⁷⁴ Sőt, ami igazán egyedivé tette akkoriban a HTS-t, hogy teljesen titokban tevékenykedhetett, még az MZV beosztottjai, a nagykövetségek, de egyes esetekben a CSKP KB PB tagjai sem tudtak az üzleteikről.⁷⁵ A Külkereskedelmi Minisztérium alá más szervezetek szintén tartoztak, amiket a Külkereskedelmi Vállalkozások (*Podniky zahraničního obchodu/PZO*) fogott össze. Ez elsősorban valamely gazdasági területre specializálódtak: a barterkereskedelemre összpontosító *Transakta*, a gépipari termékeket exportáló és egész üzemek felépítését magára vállaló *Technoexport*, vagy a műszaki-tudományos szerződések megkötéséért felelős és szakemberek kiküldetését végző *Polytechna*. Ez utóbbi számított az egyik legérdekesebbnek, mivel több ezer, politikailag megfelelőnek ítélt, gazdasági, egészségügyi, katonai, oktatási vagy tudományos területen dolgozó csehszlovák állampolgár kulturális, nyelvi és szakmai felkészítését vállalta magára. Később már a licencek behozatalára és kivitelére szakosodott, miközben jó viszonyt alakított ki az ENSZ szervezeteivel. A csehszlovák civil szakemberek kiválasztása teljes mértékben a Polytechna kiváltsága volt, a többi minisztérium csak ajánlhatta őket. Ugyanúgy ők végezték az afrikai, az ázsiai és a latin-amerikai térségből érkező aspiránsok (nem katonai célú) oktatását és biztosították számukra gyakorlati lehetőséget.⁷⁶ 1963-ban a Polytechna közvetítésével 3971 csehszlovák szakember dolgozott külföldön, ebből 2177-en csak a fejlődő világban.

A Nemzetvédelmi Minisztérium (*Ministerstvo národní obrany/MNO*) Bohumír Lomský (1956-1968) alatt vált erős és a csehszlovák külpolitikát jelentősen befolyásoló tényezővé.⁷⁷ Habár a HTS szabta meg egy fegyvervásárlási szerződés gazdasági feltételeit, de általánosságban az MNO határozta meg, hogy a kézfegyvereken és a lőszeren kívül milyen más „speciális anyagokat” (*speciální materiál*) adhatnak el.⁷⁸ A hadsereg vezetésének vétőjoga volt abban az esetben, hogyha a megítélése szerint az eladásra szánt hadieszközök a titkos haditechnológiának minősülnek vagy azokat kizárólag a Varsói Szerződés (VSZ) számára

⁷⁴ Az Omnipol a Škoda-gyáron belül hozták létre, és hivatalosan sport és lőfegyvereket, illetve civil és sportrepülőgépeket gyártott. A második világháború után kézfegyvergyártásra specializálódtak. Később ők váltak a csehszlovák fegyverexport elsődleges fegyverszállítóivá. Az ötvenes évek közepén a HTS-nek és az Omnipolnak ugyanaz a személy volt az igazgatója. Az Omnipol ma is működik Csehországban. Francev, Vladimír: i.m.: 145.

⁷⁵ A HTS akkor okozta az első nagyobb botrányt amikor kiderült, hogy az algériai függetlenségi háború idején egyszerre adott el fegyvereket az algériai felkelőknek (a *Lidice* teherhajón, amelyet 1959-ben feltartóztattak a francia hatóságok) és szállított le 24 darab DC-3 repülőgépet a franciáknak, amelyet ők az algériai hadműveletek alatt használtak a katonák csapaszállításra (a hivatalos csehszlovák iratok szerint Madagaszkárra szállították le őket). Az ilyen botrányok miatt a CSKP KB PB-je sokkal szigorúbb szabályozást vezetett be. Zídek, Petr: *Československo a francouzská Afrika...* i.m.: 31–36.

⁷⁶ Konzultáció a cseh külügyminiszterrel Afrika témában. Az afrikai országok irányában folytatott csehszlovák külpolitika koncepciója. MNL OL, Adminisztratív Iratok (XIX-J-1-k), Csehszlovákia 1945-1964., 13. d., 5/bf., számjegy nélküli, 1961.

⁷⁷ Korábbi védelmi miniszterek Ludvík Svoboda (1945–1950) és Alexej Čepička (1950-1956).

⁷⁸ A CSKP-ban így nevezték a fegyvereket és a hivatalos iratokban SM-ként rövidítették.

tartották fenn.⁷⁹ Ugyanúgy ők vállalták magukra a fejlődő országból érkezők katonák, hadmérnökök és tisztek kiképzését, illetve a csehszlovák katonai szakértők kiküldetését.

A Belügyminisztérium (*Ministerstvo vnitra/MV*) szintén közvetlen befolyást gyakorolt a csehszlovák külpolitikára.⁸⁰ Az MV-n belül 1945-ben hozták létre a Nemzetbiztonsági Testületet (*Sbor národní bezpečnosti/SNB*) és az alá tartozó Állambiztonságot (*Státní bezpečnost/StB*), amely külföldi hírszerzésként, kémelhárításként és titkosrendőrséggént működött. A CSKP 1956. március 19-én elfogadta Rudolf Barák belügyminiszter kérését az MV átszervezésről, a saját költségvetéséről és a nagyobb önállóságról. A harmadik világ esetében a csehszlovák titkosszolgálatok feladata volt a nyugati országok befolyásának csökkentése, az „antiimperialista” államokkal való szoros belügyi kooperáció, valamint az antikolonialista és terrorista mozgalmakkal – az FLN-től kezdve, a latin-amerikai gerillákon át egészen a palesztin terroristákig bezárólag – való kapcsolatok kialakítása. Ez gyakorlatban komoly anyagi, diplomáciai, propaganda és esetenként fegyver/robbanóanyag támogatást jelentett. Nagy figyelmet fordítottak a kiképzésekre és a belügyi/katonai oktatásra is.⁸¹ Lubomír Štrougal belügyminiszter idején az StB-nek dolgozó személyek száma szignifikánsan megugrott: 1950-ben még körülbelül 100 alkalmazottjuk volt, majd 1957-ben 520, 1961-ben pedig 930. A prágai tavasz idején az StB-nek 352 ügynöke dolgozott külföldön, 41 rezidentúrája volt mintegy 39 országban.⁸² A StB I. Csoportfőnökségének (*První správa*) hatásköre alá tartozott az afrikai, az ázsiai és a latin-amerikai térségekből történő hírszerzés, akciók megszervezése, ezekben az országokban élő csehszlovák emigráció megfigyelése vagy akár hazajuttatása (értsd elrablása), rezidentúrák létrehozása, külföldi állampolgárok beszerzése, és így tovább. A doktori értekezés által vizsgált időszakban az I. Csoportfőnökség vezetői Jaroslav Miller (1953–1961), majd Josef Houska (1961–1968) ezredek (*plukovník/plk.*) voltak. Az észak-afrikai és a közel-keleti térségben Egyiptom számított az egyik legfontosabb operatív és hírszerzési területnek.⁸³ Fontos még megemlíteni, hogy a harmadik világban szoros kooperáció zajlott a csehszlovák és a szovjet ügynökségek között. 1960 júliusában, Prágában Alekszandr Selepin, a KGB elnöke és Barák csehszlovák belügyminiszter megállapodást írt alá a harmadik világban történő együttműködésről. Ebben meghatározták, hogy *„jobban és szorosabban kellene együttműködnünk a harmadik világban, különösen a függetlenné váló országok és az Egyesült Államok közötti kapcsolatok*

⁷⁹ Amikor az iraki kurdok az 1960-as években R-102 és R-118 rövidhatóválságú rádióadókat kértek Prágától, akkor a csehszlovák hadvezetés elutasította a kérésüket, mert azok akkoriban a katonai „high tech” minőséget jelentették. Rádásul nem a csehszlovákok, hanem a lengyelek és magyarok gyártották ezeket az eszközöket. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar.105., inv.č. 195., 13.10.1964.

⁸⁰ Csehszlovák belügyminiszterek: Václav Nosek (1945–1953), Rudolf Barák (1953–1961), Lubomír Štrougal (1961–1965).

⁸¹ 1959 és 1968 között a szocialista ország területén mintegy 40 kurzust biztosítottak, amelyen 219 afrikai és 35 ázsiai országból érkező ügynök vett részt. A tudományos marxizmustól kezdve, a gerilla hadviselésen át, egészen a terrorista merényletek megszervezéséig bezárólag, szinte mindenre oktatták őket.

⁸² Zídek, Petr: *Československo a francouzská Afrika...* i.m.: 25.

⁸³ A csehszlovák titkosszolgálat „sikertörténetéként” van elkönyvelve, hogy beszervezték Mohamed Abu-Nosszeir (Fedőneve: MIRAKL) kereskedelmi és később vidéki- és regionális minisztert, akit ugyan hivatalosan nem ügynöknek, hanem „megbízható kapcsolatnak” (*důvěrný styk/DS*) neveztek, de ő számított a legfontosabb hírforrásnak az egyiptomi kormányban. Általában kereskedelmi adatokat, a nyugati államokról vagy az egyiptomi politika belső köreiből származó információkat adott át Csehszlovákiának. Cserébe az StB segített neki a Nyugat-barát egyiptomi miniszterek és riválisok lejáratásában, mint például ahogyan Abdel-Moneium el-Kaiszúni pénzügyminiszter esetében történt. Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 59.

vonatkozásában. Közös célunk a szakadás előidézése, valamint az amerikai politika és segélynyújtás diszkreditálása a fejlődő világban”.⁸⁴

c.) Egyéb: formális vagy részleges függetlenséggel rendelkező szervezetek, a „kriptokommunista” csoportok

Minden olyan csehszlovák iroda, intézmény vagy szervezet ide sorolható, amelyek a csehszlovák külkapcsolatok egyes területein megkerülhetetlen tényezőnek számítottak. A keleti blokkban a Csehszlovák Állami Légitársaság (*Československé aerolinie/ČSA*), a szovjet *Aeroflot* után, a legtöbb járatot indította az afrikai-ázsiai térségbe: 1967-ig hetenként voltak légitársaságai Algírba, Ankarába, Bagdadba, Bejrútba, Damaszkuszba, Haifába, Isztambulba, Kairóba, Kuvaitba, Rabatba, Teheránba, Tel-Avivba és Tuniszba. Sőt, egy időben az sem számított ritkaságnak, hogy az afrikai repülőtereken, például Guineában, angol és a francia feliratok mellett cseh nyelvű feliratok raktak ki.⁸⁵ A ČSA kiemelt feladatának tekintette, hogy minél több országgal legyen légügyi megállapodása és ezen téren nem kevés nyomást gyakoroltak a csehszlovák vezetésre. Továbbá nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak az újonnan függetlenné váló államoknak ahhoz, hogy létrehozzák és fenntarthassák a saját légitársaságaikat.⁸⁶ A Közel-Keleten az első jelentős sikerük az volt, amikor 1958-ban felállították a Kairó-Prága légitársaságát: az utat leszállás nélkül négy óra alatt tették meg a sugárhajtású TU 104A utasszállítógépek, amelyek korábban kizárólag a keleti tömbön belül repültek.⁸⁷ A Csehszlovák Hírügynek (Československá tisková kancelář/ČTK) saját iskolái voltak külföldön is, ahol fényképezést, szerkesztést és újságírást tanítottak. A ČTK szorosan együttműködött a többi szocialista ország hírügynekeivel, gyakran közös utakat szerveztek valamely Európán kívüli országba. A Csehszlovák Állami Bank (*Státní banka československá/SBČS*) nemcsak fiókokat nyitott a harmadik világokban, hanem egyetemi képzéseket indított a függetlenné vált gyarmatokról érkező bankároknak, hogy ezáltal elősegítse a saját nemzeti bankuk létrehozását. A csehszlovák külpolitikát befolyásoló, formálisan nem állami szervek közé tartozott a Csehszlovák Ifjúsági Szervezet (*Československý svaz mládeže/ČSM*), a Csehszlovák Vöröskereszt (*Československý červený kříž/ČSČK*) vagy a Csehszlovák Társaság a Nemzetközi Kapcsolatokért (*Československá společnost pro mezinárodní styky/ČSMS*) stb. Ezek jellemzően a külföldi missziókban, humanitárius akciókban, segélynyújtásokban, építkezéseken, propagandamunkában vettek részt. Végül pedig még elkülöníthető az ún. „kriptokommunista szervezetek” kategóriája is. Ezek közül az arab országok vonatkozásában egy birt kiemelt jelentőséggel: a Diákok Nemzetközi Uniója (*Mezinárodní svaz studentstva/MSS*), amely 1946-ban alakult meg Prágában és a vezetői

⁸⁴ Vajda Barnabás: Decolonization and Czecho-Slovakia in the Cold War – From Jovial Propaganda to Large Weapon Sales. In: *Eruditio-Educatio*. Vol. 8., No. 3., (2013), 52.

⁸⁵ Beck, F. Curt : i.m.: 412.

⁸⁶ Csehszlovákia volt az első szocialista ország, amely hivatalos légi járatot létesített a keleti blokk egyik tagja és egy szubszaharai ország között: 1960-ban megszületett a Prága-Zürich-Rabat-Dakar-Conakry járat. Csehszlovákiának egy évvel később Malival és Nigériával volt közvetlen légi összeköttetése. Prágának nélkülözhetetlen szerepe volt a ghánai, guineai és mali repülőtársaság létrehozásában is. Muehlenbeck, Philip: i.m.: 130-133.

⁸⁷ Az MZV így foglalta össze a Kairó-Prága repülőjárat jelentőségét: közvetlen kapcsolattartás a közel-és közép-keleti országokkal; jelentős presztízsnyereség és a keleti tömb technológiai fejlettségének hirdetése; külföldi valutaforrás és nagyobb függetlenség a nyugati légitársaságoktól.

tisztséget legtöbbször egy csehszlovák kommunista töltötte be. Az évenkénti tanácskozást a csehszlovák fővárosban tartották, amelyen 35-40 ország, több mint 300 fő képviselővel vett részt. Az MSS legfontosabb feladatának a „kolonialista uralom alatt élő diákok felszabadítását” tekintette. Ez gyakorlatban nemcsak ideológiai vagy anyagi támogatását (ösztöndíjakat) jelentette, hanem ezen a szervezeten keresztül zajlottak a biztonsági szervek – a csehszlovák és a szovjet titkosszolgálat – beszerzési és fegyvertámogatási akciói is.

1.2. Csehszlovákia közel-keleti politikáját meghatározó dokumentumok

Miután Klement Gottwald vezetésével a Csehszlovákia Kommunista Pártja 1948. február 25-én átvette a hatalmat az országban, Prága elhanyagolta a harmadik világbeli kapcsolatait. Az új kommunista vezetés prioritását elsősorban a Szovjetunió, a „baráti országok”, vagy az olyan Európán kívüli „haladó mozgalmak” jelentették, mint a Kínai Kommunista Párt. Egyetlen kivételt Izrael képezte, ám a kezdeti jó viszonynak az 1950-es évek elejére vége szakadt a Sztálin uralma utolsó hónapjaiban szerveződő „cionista orvosok” pere, Slánczy-perből fakadó antiszemita hullám, és Tel-Aviv nyugati orientálódása miatt. A szovjet Zsdanov-doktrínához való merev ragaszkodás azt eredményezte, hogy 1947 és 1953 között Prága a harmadik világ szinte valamennyi államát „reakciós, nacionalista vagy egyenesen fasiszta” kategóriába sorolta. Ezt a fajta felfogást jól szimbolizálta Gottwald 1950. február 24-én elhangzott, leginkább külpolitikai témájú beszéde. Azonkívül, hogy a Nyugatot okolta Hitler megerősödéséért és a müncheni egyezményért, részletes leírást adott a világpolitikai események sajtóságos értelmezéséről, természetesen mindent a sztálinizmus és az „imperialista összeesküvés” szemüvegén keresztül.⁸⁸ Épp ezért ebben az időszakban a csehszlovák külpolitika irányvonalát meghatározó dokumentumok egyáltalán nem tettek különbségeket a világ különböző régiói között, gyakorlatilag ugyanúgy kezelték az összes gyarmati uralom alatt lévő/felszabadult országot. Csakhogy egy idő után a CSKP-ban érzékelték, hogy ez az irány zsákutcába vezet, s 1954 nyarától az MZV köreiben egyre többször vitáztak a reformról. Kezdeti lépésnek a két világháború közötti kapcsolatok megújítását javasolták: az ankarai, a bejrúti, a kairói, a teheráni képviseletek megerősítésével, az iraki és a szaúd-arábiai követségek újraindításával.⁸⁹ Habár Csehszlovákia harmadik világbeli politikájában a fordulatot az 1955-ben kötött csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény jelentette, mégis az új külpolitikai irányvonal megerősítésére egészen a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusáig várni kellett. Antonín Novotný a CSKP KB március 29-30-i ülésén nyíltan hangoztatta, hogy az összes baráti ország közül Csehszlovákiának kell a legaktívabb külpolitikát folytatnia. A május elsejei jelszavak között a 7. pontban a „békés együttélés”, valamint 13. pontban a gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok fejlesztésének igénye szerepeltek. A sajtó hónapokon át kiemelt jelentőséget tulajdonított az új külpolitikai irányvonalnak, cikkek tucatjaival igazolva a reform szükségességét és a gazdaságára gyakorolt pozitív hatását. Külön kiemelték, hogy a csehszlovák-egyiptomi „kereskedelmi egyezmény” mutatja „*Csehszlovákia szerepét a gazdaságilag elmaradott, volt gyarmati és függő országok megsegítésében*”. Viliam Široký miniszterelnök 1956. július 30-án a parlamentben elhangzott beszédében nemcsak

⁸⁸ Gottwald beszéde a KB ülésén a külpolitikai helyzetről. In: Bencsik Péter (szerk.): *Csehszlovákia története dokumentumokban...* i.m.: 275–276.

⁸⁹ Štefánský, Michal: *Studená vojna. Slovensko 1955–1962*. Vojenský historický ústav, Bratislava, 2012., 82.

Hruscsov sztálinizmussal kapcsolatos kritikáit ismertette, hanem hangsúlyozta, hogy Prágának ki kell bővítenie a „*diplomáciai és a kereskedelmi kapcsolatait a szocialista táboron kívül elhelyezkedő, aktív békepolitikát folytató országokkal*”. Sőt, ahogyan fogalmazott, „*nem kell mindig mindenben a Szovjetuniót követni... a csehszlovák külpolitikában többet kell támaszkodni a saját kezdeményesekre*”. A miniszterelnök ideológiailag megalapozottnak nevezte az Afganisztánnal, Burmával, Egyiptommal és Szíriával fenntartott viszonyt.⁹⁰

Az 1956. október 22-én tartott CSKP KB PB ülésen, 217 oldalnyi hosszúságú mellékletet (!) felhasználva tárgyalták meg a csehszlovák külpolitikában elkövetett legnagyobb hibákat. Ebben a dokumentumban több rugalmasságot, az ideológiai alapoktól való eltávolodást, és párthűség helyett a szakmai tudást meg nyelvismeretet tartották a legfontosabb célkitűzéseknek. Ám ennek a hivatalos iratnak a jelentősége leginkább abban rejlett, hogy ez volt az első hivatalos dokumentum, amely részletesen foglalkozott a harmadik világ országaival: „*A csehszlovák külpolitikának különleges figyelmet kell szentelnie a Közel- és Közép-Keletnek, Délkelet-Ázsiának és Észak-Afrikának. Ezek a térségek napjaink legfontosabb helyszínei, ahol a kolonialista rendszer korábban soha nem látott válságon megy keresztül, ami a széteséshez és az imperializmus alapjainak aláásásához vezet.*”⁹¹ A következő dokumentum, ami elemezte és meghatározta Csehszlovákia afrikai és közel-keleti politikáját, az a 1959. október 27-én keltezett, a CSKP KB PB által kiadott „*Jelentés a jelenlegi afrikai helyzetről és Csehszlovákia ténykedésének lehetőségéről*” című volt. Ebben szinte az összes afrikai és közel-keleti országra lebontva mutatták be a csehszlovák külpolitika addig elért legfontosabb politikai, katonai, gazdasági, műszaki-tudományos eredményeit. Sőt, külön elemezték az antikolonialista, vagyis a nemzeti függetlenségért harcoló csoportokkal fenntartott viszonyt is. A dokumentum másik érdekessége, hogy előírányozta Csehszlovákia és a többi „baráti” ország közötti együttműködést a harmadik világ esetében. Bár nincs szó szerint leírva, mégis a sorok között kiolvasható, hogy a vezetői szerepre – természetesen a Kreml után – Prága ajánlkozott.

A disszertáció által vizsgált időintervallum alatt született harmadik fontos dokumentum az 1961-ben, az MZV-ben kidolgozott, majd pár héttel később a CSKP által elfogadott jelentés volt. A 115 oldalnyi hosszúságú elemzésben részletesen megvizsgálták az összes fejlődő országokkal fenntartott kapcsolatok minőségét és jövőjét. Ezeket még külön csoportosították őket a prioritásuk szerint. A beszámoló két fontos dolgot jelölt ki a csehszlovák külpolitika számára: egyrészt Prágának minden segítséget meg kell adnia a gyarmati uralom alól felszabadult országoknak, hogy azok meg tudják őrizni a gazdasági-politikai függetlenségüket. Másrészt pedig az antikolonialista mozgalmaknak diplomáciai, propaganda, anyagi és/vagy fegyvertámogatást kell biztosítani, ezáltal segítve a függetlenségük kivívását és azután pedig a hatalomra kerülésüket. Lényegében ez az irányelv – kisebb módosításokkal – egészen az 1968-

⁹⁰ Široký elvtárs Csehszlovákia külpolitikájáról. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 18. d., 5/b., 002769., 1956.; Kolenovská, Daniela: Between Two Suns. Czechoslovakia and the Sino-Soviet Dispute over the International Communist Movement (1955-1962). In: *Czech Journal of Contemporary History*. Vol. 4., (2016), 27.

⁹¹ Národní Archiv (NA), Archiv Ústředního výboru KSČ (A ÚV KSČ), fond Politické byro ÚV KSČ 1954-1962 (f. 1261/0/11.), svazek (sv.) 119., archivní jednotka (ar.j.) 145., k bodu (b.) 1., 22.10.1956.

as prágai tavaszig érvényben maradt.⁹² Az irat további különlegessége, hogy ez később mintául szolgált a többi „baráti ország” számára is.⁹³

Habár elsődlegesen nem külpolitikai dokumentumnak számít, nagyon fontos még megemlíteni az ún. „fegyverexportálási irányvonalakat”, hiszen a CSKP ezek alapján határozta meg azt, hogy kinek lehet fegyvert szállítani és kinek nem, jelentősen befolyásolva ezzel Csehszlovákia harmadik világ irányába folytatott politikáját. Az első ilyen irányvonalat 1956. június 4-én adták ki. Ebben leszögezték, hogy néhány megrendelés „nemcsak Csehszlovákia, hanem egyben az egész szocialista tábor érdekeit szolgálja”. Ugyanúgy figyelmeztettek a „provokációkra” is: egyes Nyugat-barát országok (Izrael, Pakisztán) érdeklődése valójában az „imperialisták utasítása alapján” történik, ezeket semmi esetre sem szabad teljesíteni. Az irányvonal szerint a közel-keleti országok közül Egyiptom, Jemen Libanon, Szaúd-Arábia és Szíria esetében engedélyezett a fegyverexportot.⁹⁴ Az újabb „speciális anyagokra vonatkozó irányvonalat” 1960. október 25-én tartott CSKP KB PB ülésen fogadták el. Ekkor már enyhítettek a bürokrácián, nagyobb volt az MZO és az MZV mozgástere, de a szovjetekkel való előzetes konzultáció még mindig megkerülhetetlennek tűnt az ajánlattétel előtt. Változás állt be a listán szereplők esetében is: az arab országoknál Libanont és Szaúd-Arábiát levették, viszont felkerült Irak, Marokkó, Szudán és Tunézia.⁹⁵

1.3. Csehszlovákia közel-keleti politikájának felosztása

Csehszlovákia közel-keleti politikáját az alábbi periódusokra lehet osztani.⁹⁶

1918-1939

Sikeres kezdetek: A függetlenné váló Csehszlovákia a közel-keleti térségben legelőször Egyiptommal vette fel a diplomáciai kapcsolatokat. Csehszlovák követség és konzulátusok először az észak-afrikai arab városokban létesültek: Kairóban (1921, amely 1922-től követséggé funkcionált), konzulátus Alexandriában (1920-1924 majd 1934-1938), Algírban (1925-1939), Tuniszban (1925-1928) és Casablancában (1936-1940). A Közel-Keleten Iránban (1925) és Irakban (1933) létesítettek csehszlovák követségeket. Konzulátusok pedig Jeruzsálemben (1926-1952), Aleppóban (1926-1951), Bejrútban (1926-tól), Dzsidában (1936-1951) működtek. Csehszlovákia felbomlása és a német megszállása miatt a Londonba emigrált csehszlovák kormánynak nagyrészt megszakadtak a hivatalos összeköttetései a térséggel.

1945-1948

Újrafelvétel: A második világháborút követően a rövid ideig regnáló Edvard Beneš kiemelt céljának jelölte meg a régióba való visszatérést, valamint a diplomáciai kapcsolatok létesítését az olyan új államokkal, mint Izrael, Libanon, vagy Szíria. Ebben az időszakban Izrael élvezett

⁹² További meghatározó külpolitikai dokumentumok készültek még 1962-ben (Algéria függetlenné válása miatt) és 1965-ben (a Guineával és Malival való kapcsolatok megromlása után).

⁹³ *Konzultáció a cseh külügyminiszterrel Afrika témában...* i.l.d.

⁹⁴ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 104., ar.j. 121., b. 27.

⁹⁵ Zidek, Petr: Vývoz zbraní z Československa... i.m.: 534.

⁹⁶ Krajcsír Lukács: Czechoslovakia's Main Objectives in the Middle East. In: N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté (eds.): *The V4 and the Arab Middle East*. Institute of Foreign Affairs and Trade, Budapest, 2015., 56–57.

- prioritást, amelynek a csehszlovák kommunista vezetés nemcsak diplomáciai és gazdasági, hanem katonai segítséget egyaránt nyújtott.
- 1948-1953** *Átmeneti időszak:* Izrael támogatása negatívan érintette az arab-csehszlovák kapcsolatokat. Ugyanúgy a CSKP hatalomra kerülése és a szovjet befolyás szintén rontott Prága megítélésén. Az államosítás miatt a legtöbb csehszlovák vállalat elvesztette az arab, iráni, törökországi érdekeltségeit, valamint a MZV-ben zajló tisztogatások során eltávolították azokat a tehetséges diplomatákat, akik korábban jelentős eredményeket értek el a közel-keleti országoknál. Miután pedig Izraellel is megromlott a viszony, Prága gyakorlatilag teljesen kiszorult a térségből, csak minimális, többnyire alacsony intenzitású gazdasági kapcsolatokat tartott fenn egyes közel-keleti országokkal.
- 1955-1967** *Az „aranykorszak”:* Az 1955-ben megkötött csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést követően a szocialista ország reputációja megnőtt a harmadik világban. A csehszlovák hadiipar nagyon sok megrendelést kapott az afrikai, az ázsiai és a latin-amerikai térségből. Prága az országok hadseregeit éppúgy ellátta és kiképezte, mint a függetlenségért harcoló antikolonialista mozgalmakat, baloldali gerilla csoportokat vagy terrorista szervezeteket. Ebben az időszakban Csehszlovákia Egyiptommal ápolta a legszorosabb viszonyt, de elsőbbséget élvezett még Algéria, Jemen, Irak és Szíria, vagyis az összes arab nacionalista állam. Továbbá ennek az időszaknak a másik jellemzője, hogy a csehszlovák vezetés igyekezett minden észak-afrikai és közel-keleti államban külképviseletet nyitni, a gyarmati uralom alól felszabaduló országokat elismerni, valamint a Nyugat-barát kormányokkal gazdasági megállapodásokat kötni. Paradox módon a hatnapos háború pozitív hatással volt az arab-csehszlovák kapcsolatokra: Egyiptom és Szíria újabb fegyvermegrendelésekkel halmozta el Csehszlovákiát.
- 1968-1985** *A „normalizáció” időszaka:* A prágai tavasz alatt és azt követő években egy helyben álltak az arab-csehszlovák kapcsolatok. Gustáv Husák pártfőtitkár a „normalizálás” jegyében inkább a belpolitikára helyezte a hangsúlyt, ami gyakorlatban azt jelentette, hogy a hetvenes évek közepéig nem fordítottak nagy figyelmet Észak-Afrikára és Közel-Keletre. Az ideológia a háttérbe szorult, legtöbbször kizárólag gazdasági-katonai tényezők határozták meg a külkapcsolatokat. Egyiptom „elvesztése”, vagyis amikor Anvar Szadat az Egyesült Államok felé fordult, súlyos csapást mért Prága közel-keleti politikájára. Továbbá a szovjet katonai megszállás miatt a csehszlovák vezetés korábbi külpolitikai mozgástere jelentősen beszűkült. Ekkoriban Csehszlovákia a legszorosabb, de konfliktusoktól korántsem mentes, viszonyt Háfez el-Aszad Szíriájával, Szaddám Huszein Irakjával, Moammer Kadhafi Líbiájával, valamint a Palesztin Felszabadítási Szervezettel (PFSZ) ápolta.
- 1985-1989** A szocializmus utolsó éveiben Csehszlovákia afrikai-ázsiai politikájában rengeteg visszaesés következett be: számtalan probléma jelentkezett a

csehszlovák gazdaságban és iparban; az arab partnerek már egyáltalán nem fizettek a fegyverszállítmányokért és árukért; törölték a legtöbb fejlesztési programot. 1987-ben a keleti blokk és a fejlődő országok közötti kereskedelemben Csehszlovákia aránya mindössze 5,2 százalék volt.⁹⁷ Ekkoriban Dél-Jemen, Líbia és Szíria számítottak a legfontosabb partnereknek, de már 1988 őszétől tárgyalások folytak az izraeli vezetőkkel a csehszlovák-izraeli diplomáciai kapcsolatok felvételéről.

Csehszlovákia közel-keleti és észak-afrikai kapcsolatait egy másik aspektusból is lehet kategorizálni: miképp vélekedett a CSKP az arab országok politikai rendszeréről.⁹⁸

a.) Konzervatív arab monarchiák: Ebbe csoportba tartoztak azok a királyságok, amelyek sem a Szovjetunióval, sem más szocialista országgal nem áptak jó viszonyt. Az országok politikai elitjei híresek voltak az antikommunizmusukról, még a formális kapcsolatokat is igyekeztek nélkülözni.⁹⁹ További hátráltató tényezőt jelentett, hogy a szocialista tábor leginkább az arab nacionalista államokat támogatta, amelyeket ideológiai és hatalmi szempontból veszélyesnek ítélték a helyi uralkodóházakra és/vagy a monarchia intézményére nézve. A hidegháború alatt Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek, Katar, Omán és Szaúd-Arábia voltak azok az államok, amelyek semmiféle hivatalos kapcsolatot nem tartottak fenn Csehszlovákiával és egyben a keleti blokkal. A csehszlovák külkereskedelmi statisztikákban egészen az 1980-as évekig még külön nem is jelölték ezeket az országokat.

b.) Nyugat-barát rezsimek: A hidegháború idején Prágának sikerült néhány Nyugat-barát monarchiával és köztársasággal kölcsönös és gyümölcsöző együttműködést kialakítania. Ez nemcsak azt jelentette, hogy nagykövetséget létesítettek, hanem számos gazdasági-katonai kooperáció zajlott a felek között. Nem számított ritka jelenségnek, hogy ezekben az országokban több száz csehszlovák szakember dolgozott. Ide sorolható Irán (1979-ig), Jordánia, Kuvait, Libanon, Marokkó, Szudán (1960-as években), Törökország és Tunézia.

c.) Arab nacionalista államok: Ebbe a kategóriába olyan országok tartoztak, ahol arab nacionalista vezetés került hatalomra, szakítottak a korábbi nyugati orientáltságukkal és helyette a keleti blokk felé közeledtek. Ide tartozott Algéria, Egyiptom, Irak (1958-tól), Jemen (1962-től), Líbia (1969-től) és Szíria. A csehszlovák külpolitikai gondolkodásban már nem számítottak „a tőkés államok szövetségeseinek”, hanem helyette az „antiimperialista, Nyugat-ellenes és forradalmi vezetésű országok” megnevezést használták. A legnagyobb ideológiai alapú konfliktusforrást az képezte, hogy ezek az államok miképp viszonyultak a helyi „haladó mozgalmakhoz”. Ez alapján további két alkategóriára osztották őket: ahol megtűrik és akár a hatalomba engedik őket, mint például Szíria 1954-1958, vagy Irak 1958-1961 között; és ahol

⁹⁷ Winrow, M. Gareth: *The Foreign Policy of the GDR in Africa*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009., 44–45.

⁹⁸ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 18–20.

⁹⁹ Ezeknél az országoknál jellemző volt, hogy minden államközi érintkezés és tárgyalás egy harmadik félen keresztül zajlott. A közvetítő szerepet pedig legtöbbször Libanon töltötte be. Az Öböl-menti monarchiák képviselői rendszerint a Bejrútban székelő csehszlovák követségen keresztül keresték meg a csehszlovák diplomatákat, és adták át a kormányaik kérését, amelyek legtöbbször a fegyvervásárlással kapcsolatos tapogatódzások voltak. Ám Prága nem egyszer elutasította a fegyvereladást, mert „nyugati provokációtól” tartott. *Návštěva ministra obrany Saúdské Arábie Mohameda Ben Sauda v ČSSR*. 06.19.1962. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar.178., inv.č. 423.

üldözik a kommunistákat, mint az Egyesült Arab Köztársaságban 1958-1961 között, Irakban és Szíriában hatvanas, Líbiában és Szudánban a hetvenes években.¹⁰⁰

d.) Dél-Jemen: A csehszlovák vezetés már az 1960-as években kiemelt figyelmet tanúsított a dél-jemeni területeken zajló függetlenségi harcoknak. Prága érdeklődése azután nőtt meg, amikor 1970-ben kikiáltották a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaságot. A „tudományos szocializmus” építését és az „egyetlen marxista arab állam” támogatását a CSKP ideológiai szempontból elsődleges prioritású feladatként kezelte.

e.) Izrael: Csehszlovákiának kulcsszerepe volt Izrael állam létrejöttében. Prága az elsők között ismerte el az új közel-keleti országot, valamint aktív szerepet vállalt az első arab-izraeli háborúban. A kezdeti sikeres együttműködésnek az izraeli-szovjet viszony megromlása és a csehszlovák Slánský-per vetetett véget. Bár az 1956-os szuezi-válság után már mélyponton volt a két ország viszonya, a diplomáciai kapcsolatok megszakítására a hatnapos háborút követően került sor, amikor Csehszlovákia a Szovjetunióval, Bulgáriával, Lengyelországgal, Német Demokratikus Köztársasággal, Magyarországgal közösen, de Románia nélkül, döntött a megszakítás mellett.

1.4. Csehszlovákia prioritásai a Közel-Keleten

a.) Politikai célkitűzések: Hruscsov által meghirdetett „új globális elkötelezettségű stratégia” nemcsak a Szovjetunió, hanem Csehszlovákia afrikai-ázsiai térséghez való viszonyulását szintén megváltoztatta. Az antikolonialista mozgalmak az ideológiai színezettől függetlenül mind szövetségesnek számítottak, mivel a nyugati gyarmattartók ellen, az „imperialista rendszer összeomlásáért” harcoltak. A már függetlenné vált harmadik világbeli országokkal fenntartott bilaterális kapcsolatok terén háttérbe került az ideológiai faktor, sokkal inkább a gazdasági-geopolitikai és katonai területekre fókuszáltak. Ugyanakkor egyes csehszlovák döntéshozók még az „aranykorszakban” sem volt hajlandó teljesen lemondani a kommunista eszme fontosságáról. Csehszlovákia így akarta megmagyarázni a saját lakossága és a nemzetközi kommunista mozgalmak előtt, hogy miért tartja fontosnak a fejlődő világban lévő, nacionalista vezetésű országokkal való kapcsolatok elmélyítését. Ezek az ideológiai hajtóerők pedig az alábbiak voltak: 1.) Csehszlovákia elősegíti vagy felgyorsítja a gyarmati rendszer felbomlását, támogatja az antikolonialista mozgalmak harcát. 2.) A nemzetközi fórumokon a Szovjetunióval és a többi „baráti országgal” együtt kiáll mellettük 3.) Minden segítséget megad a politikai-gazdasági függetlenségük megőrzése érdekében 4.) Támogatja a különböző egyesítési törekvéseket, vagy az olyan regionális szervezetek felállítását, amennyiben az ország lakosságának tényleges érdekeiből fakad és nem pedig egy külső nyomásgyakorlás eredménye. 5.) Ezzel párhuzamosan igyekszik „leleplezni az álegyesítési törekvéseket”, amelyeket a „nyugati imperialisták indítottak el abból a célból, hogy visszaszerezzék a befolyásukat az egykori gyarmataik felett”, mint például az Arab Föderáció, Bagdadi Paktum, vagy a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete (SEATO).¹⁰¹

Azonban Prága ideológiai-politikai ambíciói ennél jóval nagyobbak voltak: a CSKP gyakran úgy tekintett önmagára, mint a harmadik világ kommunista mozgalmainak legfontosabb szócsövére (természetesen az SZKP után). Szemükben a csehszlovák segítségnyújtás

¹⁰⁰ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 17–19.

¹⁰¹ Konzultáció a cseh külügyminiszterrel Afrika témában... i.l.d.

lényegében mind azt a célt szolgálta, hogy a helyi „haladó mozgalmak” megerősödjenek, és idővel átvegyék a hatalmat az ország felett. A CSKP KB Nemzetközi Osztálya számára a kommunista pártok anyagi és diplomáciai támogatása és a velük való folyamatos – évenként akár többszöri – konzultáció kiemelt jelentőséggel bírt. A csehszlovák fővárosban minden évben nemzetközi konferenciákat rendeztek vagy ideológiai továbbképzéseket tartottak a „haladó szellemiségű” értelmiségiek számára. A CSKP kedvező ösztöndíjakat és időnként diplomáciai védeltséget biztosított a diákok számára, vagyis nem adták ki őket akkor, amikor ideológiai okokból odahaza üldözték őket. Az arab, az iráni, a kurd és kezdetben az izraeli kommunista pártok vezető tagjai gyakori vendégeknek számítottak a CSKP KB-nál, vagy amennyiben az első titkár ideje engedte, akkor vele is folytathattak magánbeszélgetéseket. Ugyanúgy a Szovjetunióba vagy más szocialista országba tartó delegációk gyakran megálltak Prágában, hogy az út előtt vagy után egyeztessenek a csehszlovák vezetéssel. 1960-ban 654 szocialista táboron kívüli küldöttség járt a csehszlovák fővárosban, de két évvel később már 2284, akik közül 520-an hivatalosan is „Csehszlovákia vendégének” számítottak. Ez egyben ingyenes ellátást, kirándulások szervezését és sofőrrel ellátott gépjárművet jelentett.¹⁰² Prága számtalan röpiratot, napilapot és folyóiratot adott ki, amikben publikálást biztosítottak a kommunistáknak.¹⁰³ Sok esetben a csehszlovák vezetésre szintén jellemző volt, hogy elfogadta – vagyis inkább beletörődött – abba, ha egy „antiimperialista” országban nacionalista, de „forradalmi és Nyugat-ellenes” vezetés került hatalomra. Azokat az államokat, amelyek jó viszonyt alakítottak ki a helyi kommunistákkal (legalábbis egy ideig) vagy olyan politikai és gazdasági programokat fogadtak el, amely közel állt a tervgazdaságon működő szocializmushoz, „kiemelt fontossággal bíró országok” (*zemí přednostního zájmu*) kategóriájába sorolták be őket. Ugyanakkor az MO gyakran felszólalt a helyi „haladó mozgalmak” védelme érdekében, s amikor tehették, a csehszlovák sajtóban és a diplomáciai csatornákon bírálták az antikommunista kampányuk során „túl messzire merészkedő” rendszereket.¹⁰⁴ A CSKP ideológiai rugalmatlanságát jól szimbolizálta, hogy a fejlődő országok esetében létezett egy olyan csoport, hogy az „imperializmustól teljesen függő államok (*závislé na imperialismu*)”. Velük még a diplomáciai kapcsolatokat sem voltak hajlandóak felvenni (ez gyakran vice versa működött). A CSKP a „marxista-leninista tanokkal teljesen összeegyeztethetetlennek” tartotta, ha ezekkel az országokkal bármiféle politikai-gazdasági együttműködés létezne. Ez a fajta negatív attitűd leginkább az Öböl-menti arab monarchiák (Kuvait kivételével), az egykori francia gyarmatok, mint Csád, Gabon, Madagaszkár, esetében volt megfigyelhető.

¹⁰² Kolenovská, Daniela: i.m.: 31.

¹⁰³ A legismertebb ilyen folyóirat az 1958-ban Prágában alapított, de Magyarországon szintén megjelenő „*A Béke és a Szocializmus Kérdései*” volt. Ez számított a CSKP legfontosabb, több nyelvre lefordított „tudományos” orgánumának, amely gyakran foglalkozott az észak-afrikai és a közel-keleti kommunistaüldözésekkel, és emiatt nem egy cikk vagy tanulmány vált a Csehszlovákia és egy afrikai-ázsiai ország közötti diplomáciai incidens forrásává. NA, A UV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 341., ar.j. 432., b. 21., 13.03.1962.

¹⁰⁴ A kommunistaüldözések miatt a legfeszültebb viszony Irakkal alakult ki, miután megbuktatták Abdel-Kerim Kasszem elnököt és az 1963-ban hatalomra kerülő Baasz Párt keményen fellépett az iraki kommunistákkal, valamint Prága szimpátiáját kiemelten élvező kurdok ellen. A CSKP a puccs után arra hivatkozva, hogy a „párt fasisztákból áll és a Nyugat eszköze”, vissza akarta hívni a bagdadi nagykövetüket és elutasítottak mindenfajta további egyezmény megkötését, s már az összes szakértő hazarendelésén gondolkodtak. Magyarország, akárcsak a Szovjetunió, „önmérsékletre” szólította fel Csehszlovákiát és nyomást gyakoroltak Prágára, hogy ne szakítsák meg a diplomáciai kapcsolatokat Irakkal. *Csehszlovákia Irakkal kapcsolatos külpolitikai irányelveinek felterjesztése*. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 20. d., 5/b., 006409/1., 1963.

b.) Gazdasági: A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején a CSKP gazdasági szempontból nem érdeklődött túlságosan Észak-Afrika és a Közel-Kelet iránt. A harmadik világ országai a „kapitalista berendezkedésük”, „a nyugati imperialistáktól való függőségük” és úgy en bloc a „gazdasági alulfejlettségük” miatt nem számítottak vonzó partnerek. Ráadásul a csehszlovák vezetés úgy vélte, hogy igazából a Szovjetuniótól és a többi „baráti országtól” mindent megkaphat, amire a nemzetgazdaságnak szüksége lehet, s ezért csak velük éri meg intenzív kereskedelmet folytatni. Ezt a felfogást jól szimbolizálta, hogy a Központi Bizottság Politikai Irodájának 1948. április 28-i ülésén monopolizálták a teljes csehszlovák külkereskedelmet és kizárólag a „népi demokráciákkal” folytatott kereskedelemre összpontosítottak. Csakhogy idővel egyre több problémával kellett szembenézniük. Először is kiderült, hogy hiába jött létre az 1949-ben alapított KGST, amelynek hivatalos célja „a baráti országok közötti kereskedelem összehangolása”, alig segített valamit a csehszlovák ipar helyzetén. Amúgy is ebben a szektorban már a negyvenes évek végén komoly átrendeződés következett be, mivel központi utasításra visszafogták a hagyományos cseh ipar, mint az üveg-, textil-, élelmiszeripart, és helyette a nehézgépiparra összpontosítottak.¹⁰⁵ A csehszlovák ipar az ötvenes évek közepén állt talpra: már nemcsak a hadiipar (1950 és 1953 között a csehszlovák hadiipari termelés 453 százalékkal emelkedett), hanem más szektorok szintén fellendültek. Ennek következtében Csehszlovákia egyre többször vett részt nemzetközi vásárokon, ahol a csehszlovák áruk, főleg a Škoda-járművek, mindig nagy sikert arattak.¹⁰⁶ Ugyanúgy megnőtt az érdeklődés a csehszlovák cipők, cukorrépa, nehézgépipari berendezések, porcelán, repülőgépek, traktorok, és vonatok iránt. Az MZO-nak egyre inkább kezdett elege lenni abból, hogy a „baráti országokkal” folytatott kereskedelem esetében bizonyos engedményekre és a másik fél számára kedvező feltételekbe (például alacsony kamatba) kellett beleegyeznie, ezért szükségesnek tartotta, hogy más piacok felé nézzen, akikkel sokkal kedvezőbb árucseregyegyezményt lehet kötni. Ráadásul a legtöbb szocialista ország a mezőgazdasági termékeken kívül kevés olyan dolgot tudott felajánlani Csehszlovákiának, amiknek nagy hasznát vette volna. Sőt, miután 1949-ben beindult az erőteljes iparosodás az országban, a csehszlovák gazdaságnak leginkább azokra a nyersanyagokra (gyapot, kőolaj stb) volt szüksége, amelyekkel a többi kelet-európai ország alig vagy egyáltalán nem rendelkezett. A világpiaci áron való beszerzés sem jelentett vonzó alternatívát, mert ezeket gyakran az eredeti ár kétháromszorosáért tudták megvásárolni. Ebből és a merev külpolitikai irányvonalból kifolyólag jelentős visszaesés következett be a harmadik világgal folytatott kereskedelemben: miközben a kereskedelmi mérleg az afrikai-ázsiai országok esetében 1,5 milliárd korona volt 1948-ban, 1953-ban már csak 900 000 Kčs.¹⁰⁷ Ezzel szorosan összefüggött, hogy a csehszlovák kormány kevés külföldi „keményvalutával” (dollár, font) rendelkezett: egyrészt a szocialista országokkal

¹⁰⁵ Ennek ellenére nehézipari beruházások aránya korántsem volt annyira túlzó, mint más szocialista országban. Habár mindennaposnak számított az árucikkek hiánya, de nem ez nem érintette az élelmiszereket, éhezés vagy alultápláltság kevésbé volt jellemző. A csehszlovák bérek nagysága jelentősen felülmúlta a szomszédos országokét, ugyanakkor nem mindig lehetett ezt a többletpénz elkölteni. Bencsik Péter: *Csehszlovákia 1956-ban – a magyar forradalom kitöréséig*. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): i.m.: 16.

¹⁰⁶ A csehszlovák gépipari vállalatok standjai voltak az egyik legnépszerűbbek a Bagdadban, Casablancában, Tripoliban, Tuniszban rendezett ipari kiállításokon.

¹⁰⁷ Vavrečková, Veronika: *Československo-egyptské vztahy v letech 1948–1953...* i.m.: 153.

rubel alapú kereskedelmet folytatott, másrészt az eleve hibás intézkedések – mint az 1953-ban bevezetett pénzügyi reform – miatt alig maradt nyugati valuta az országban.¹⁰⁸

Prága számára az 1955-ös egyiptomi-csehszlovák fegyvervásárlási szerződés nemcsak katonai-politikai, hanem külkereskedelmi szempontból szintén egy vízválasztó-vonalat jelentett. Ettől kezdve váltak erőssé a keleti blokk és a harmadik világ közötti kereskedelmi kapcsolatok. A fejlődő országok számára különösen az számított vonzónak, hogy Csehszlovákia kizárólag kereskedelmi alapon kötött szerződést Egyiptommal, vagyis a nyugati országokkal ellentétben, semmiféle belpolitikai vagy biztonságpolitikai feltételt (katonai szervezetekhez való csatlakozás, katonai jelenlét, bázisok bérlése stb.) nem támasztott. Ezért igencsak abban bíztak, hogy a Szovjetunió és a többi szocialista ország szintén hasonló feltételekkel fog velük megállapodni. 1955 után Prága egymás után kötött fizetési-, pénzügyi- és hitelszerződést a latin-amerikai országoktól kezdve, a szubszaharai Afrikán át, egészen a délkelet-ázsiai államokig bezárólag. Vegyes, *ad hoc* jellegű gazdasági bizottságok alakultak, gyakran pár nap alatt sikerült megegyezniük egy kereskedelmi egyezmény feltételeiről, de természetesen akadtak olyan tárgyalások, amelyek évekig elhúzódtak. A CSKP KB Nemzetközi Osztálya szintén ideológiai okokkal próbálta magyarázni a jó gazdasági kapcsolatok létezését: a csehszlovák külkereskedelem és hitelek célja, hogy megteremtsék az „afrikai-ázsiai országok gazdasági önállóságát” és megakadályozzák „a gazdasági függést és az újragyarmatosítást”; így akarták megteremteni a helyi erős gazdaságot; modernizálni a mezőgazdaságot és az ipart; visszaszorítani a „nemzeti burzsoázia” hatalmát; megismertetni a helyeiket a „marxista-leninista tanok alapjaival”. A CSKP ezt a „gazdasági harcot” nemcsak a régi gyarmattartók ellen vívta, hanem a harmadik világban olyan újak számító szereplők ellen is, mint az Egyesült Államok, Japán és a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK).¹⁰⁹

Fontos megjegyezni, hogy Prága gazdasági téren sokkal nagyobb rugalmasságot tanúsított, mint a politikai-ideológiai szinten: nemcsak az „antiimperialista” államokkal, hanem a Nyugat-barát vezetésekkel szintén igyekezett együttműködni. Amennyiben sikeres és gyümölcsöző kapcsolatokat sikerült kialakítani, akkor ezeket az államokat a „kölcsonösen előnyös gazdasági együttműködésű országok” (*zemí oboustranně výhodné hospodářské spolupráce*) csoportjába

¹⁰⁸ 1953. május 30-án a csehszlovák vezetés bejelentette az új pénzreformot, amellyel eltörölték a jegyrendszert és bevezették az új csehszlovák koronát. Értékét úgy állapította meg a törvény, hogy 1 új korona egyenlő lett 5 régi koronával. A CSKP célja az volt, hogy a kiskereskedelmi árak egyharmaddal alacsonyabbak legyenek a szabadpiaci áraknál, de ezzel a lépéssel lényegében a teljes csehszlovák ipart csődbe vitték. Az elégedetlenség miatt 40 üzemben közel félmillió munkás tüntetett, és a sztrájkok továbbterjedését csak a munkásmilíciák bevetésével tudták megfékezni. Mitrovits Miklós: Csehszlovákia: egy „sikeres” kollektivizálás története. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. MTA BTK, Budapest, 2015., 361.

¹⁰⁹ Az afrikai-ázsiai térségben Csehszlovákia számára az NSZK jelentette az egyik legnagyobb riválist. A prágai Nemzeti Archívum, de még a budapesti MNL OL-ben is található pár elemzés arról, amely kizárólag az NSZK afrikai és ázsiai szerepével, befolyásával és gazdasági kapcsolataival foglalkozott, mivel nagyon sok erőforrást, energiát és időt fektetett az Európán kívüli kapcsolataikba. Az ötvenes évek végén az NSZK még a szocialista országokat is megelőzte az Egyesült Arab Köztársaság külkereskedelmében. Csak 1962-ben Kairó 120 millió márkányi hitelt vett fel a nyugat-német bankoktól, de egy másik csehszlovák jelentésben nem kevés irigységgel jegyezték meg, hogy Ludwig Erhard, még alkancellárként, az egyiptomi útja során 10 ezer egyiptomi fontot költött a sajtóra, ami „ötszöröse az afrikai földrészen propagandára költött egész évi csehszlovák költségvetésnek”. *Činnost NSR v Egyptě a postoj k německé otázcce (zpráva MZV)*. 27.7.1962. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar.92., inv.č. 140.; *Az EAK és Nyugat-Németország kapcsolatai*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 15. d., 18/i., 003716/1., 1962.; *Csehszlovák propaganda Afrikában*. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 23. d., 5/b., 005853., 1960.

sorolták be. Sőt, néha ezek a partnerek gazdasági szempontból sokkal megbízhatóbbnak számítottak, mint a politikailag szövetséges arab nacionalista rendszerek, mert jobb minőségű nyersanyagokat adtak el (Jordánia, Marokkó), szabadabb és nagyobb piaccal rendelkeztek (Törökország), vagy mindig pontosan törlesztettek (Tunézia).¹¹⁰ A rugalmasabb hozzáállás első eredményei már a hatvanas évek elején megmutatkoztak. A kereskedelmi forgalom 1949 és 1960 között Egyiptommal 240 százalékkal, Tunéziával 428 százalékkal, Szudánnal 640 százalékkal emelkedett. 1959-ben az afrikai országok külkereskedelme terén Szovjetunió részesedése 36 százalék volt, de második helyen Csehszlovákia végzett 18,8 százalékkal, miközben a többi „baráti ország” lényegesen lemaradt mögötte. Leszámítva az „imperializmustól teljesen függő államokat”, 1965-re Prága az összes arab országgal árucseriegyezményt vagy fizetési megállapodást kötött.¹¹¹

c.) Katonai: Csehszlovákia a két világháború közötti időszakban komoly hírnévre tett szert, mint a világ egyik legjelentősebb fegyvergyártó és hadianyag exportáló állama. 1920 és 1937 között az átlagos évenkénti csehszlovák fegyver kivitel körülbelül 4 millió dollárt jelentett. A két világháború közötti csehszlovák fegyverexport 1935-ben érte el a csúcspontot, amikor 10,5 millió dollár értékben szállított fegyvereket külföldre. Ebben az évben a világ fegyverpiacának 21,1 százalékát és lőszerpiacának pedig 24,5 százalékát a csehszlovák hadianyagok tették ki.¹¹² Ráadásul Prága nem kizárólag a nyugat-európai országokkal kereskedett: 1937-ig a legjelentősebb fegyvervásárló Nagy-Britannia és Franciaország után az Egyesült Államok volt, de Ázsiában a kiemelt partnerek közé tartozott Afganisztán, Kínai Köztársaság, Perzsia és Törökország. A csehszlovák hadiipar zászlóshajójának két gyár számított: a Zbrojovka Brno (ZB) és a Škoda. A Škoda a nehézfegyverekre és járművekre, a ZB pedig a gyalogsági kézfegyverekre specializálódott, de egymás vállalataiban szintén voltak részvényeik, s nem egyszer közösen együttműködtek egy-egy üzlet teljesítése során. A második világháború idején a szövetségesek és a szovjetek (nagyreszt) megkímélték a csehszlovák fegyvergyárakat, így azok viszonylag zavartalanul folytathatták a termelést. Azonban a kommunista hatalomátvételt követően mégis jelentős visszaesés következett be a csehszlovák hadiiparban.¹¹³ Egyrészt azért, mert államosították a csehszlovák gyárakat; másrészt pedig tisztogatásokat hajtottak végre a hadseregben, ami negatívan hatott ki a fegyverek előállítására is. 1948 előtt az MNO szabadon dönthetett a fegyvereladás kérdésben, egyes „körülményes esetekben” kikérte az MZV tanácsát, csak hogy a kommunista hatalomátvétel után már minden kézfegyvereknél komolyabb üzlethez a CSKP engedélye kellett. A fegyvergyárakat átköltöztették az ország belső (morvai, szlovák) területeire, vagy újakat hoztak létre: Uherský Brod (kézfegyverek), Vsetín (nehézgéppuskák), Máriatölgyes (Dubnica nad Váhom), Strakonice (tüzérségi ágyúk, tarackok), Vágbeszterce (Povážská Bystrica) légvédelmi ágyúk, Turócszentmárton (Martin) és Českomoravská-Kolben-Daněk (harckocsik). Így vége szakadt a ZB (az új nevén Závody Jana Švermy) és a Škoda (új nevén

¹¹⁰ Krajcsír Lukács: Czechoslovakia's Main Objectives... i.m.: 63.

¹¹¹ Konzultáció a cseh külügyminiszterrel Afrika témában... i.l.d.

¹¹² Francev, Vladimir: i.m.: 211.

¹¹³ Annak ellenére, hogy a kommunista vezetés a Beneš elnökségének ideje alatt kötött fegyvervásárlási szerződések egy részét teljesítette, például Afganisztán, Bolívia, Etiópia, India, Peru, Szíria és Venezuela esetében. Viszont pár nappal a CSKP hatalomra kerülése után megtiltották a fegyverek leszállítását olyan tradicionális üzletfeleknek, mint Görögország, Kínai Köztársaság, Perzsia, Törökország. Zidek, Petr: Vývoz zbraní z Československa... i.m.: 527.

Závody V.I. Lenina) egykori „privilegizált” státuszának. Ezenfelül Prága elvesztette a korábbi nyugati partnereit, akik a megfelelő technológiával és alkatrészekkel (például repülőgépmotorokkal) látták el a kelet-közép-európai ország hadiiparát. Ugyanúgy nem exportálhattak többé a nyugati piacokra, mivel az Egyesült Államok már nem engedte be a csehszlovák fegyvereket, sőt, még a szövetségeseit is igyekezett megakadályozni abban, hogy Csehszlovákiától vásároljanak hadianyagot.¹¹⁴

Sztálin szintúgy komoly nehézségeket gördített a csehszlovák hadiipar elé: Moszkva ugyanis úgy vélekedett, hogy Prága kizárólag kézfegyverek, lőszer, aknavetők, tankelhárító rákéták előállítására összpontosítson. Továbbá hivatkozva a „nyugati imperialistákhoz való közelségre” azt akarta elérni, hogy telepítsék át a nehézgépipari gyárakat a Szovjetunió területére, lehetőleg az Urálon túlra. Ezt azonban Klement Gottwald és a teljes csehszlovák kommunista vezetés egyöntetűen elutasította és megakadályozta, aminek végül az lett a következménye, hogy a Moszkva – a vadászépeken kívül – egyetlen másik gyártási licencet sem adott át az országnak. Ebből kifolyólag a negyvenes évek végén a második világháborúban használt német fegyverekkel vagy azoknak továbbfejlesztett változataival szerelték fel a csehszlovák hadsereget.¹¹⁵

Változás csak Ludvík Svoboda hadügyminiszter lemondását követően állt be. Ekkor már Sztálin lemondott a korábbi tervéről, de csak azzal a feltétellel, hogy csehszlovák vezetés beleegyezik a szovjet katonai tanácsadók nagyszámú jelenlétébe.¹¹⁶ Bár a szovjet segítségnek köszönhetően a csehszlovák hadiipari termelés 1950-es évek közepére fellendült, a fegyverkereskedelem terén tovább romlottak a mutatók. Egyrészt a Zsdanov-doktrína miatt, másrészt pedig a döntéshozatali mechanizmus rendkívül lelassult.¹¹⁷ A legnagyobb csapást az 1952. március 19-én CSKP KB PB ülésen hozott határozat jelentette: megtiltották a „speciális anyagok” eladását a kaptalista államoknak.¹¹⁸ Ezt a szabályozást egy évvel később a sport- és a vadászfegyverekre szintén kiterjesztették.¹¹⁹ Ezután Prága VSZ tagjainak szállított fegyvereket, igaz, akadt egy-két kivétel, mint Etiópia, Guatemala, Szíria (erről bővebben egy

¹¹⁴ Például már 1947 végén, tehát még a kommunista hatalomátvétel előtt, Washington nyomására Argentína elállt a korábban aláírt, 13 millió dollár értékű csehszlovák fegyverüzletétől. Nem sokkal később a többi latin-amerikai ország (Brazília, Mexikó) szintén követte ebben Buenos Airest.

¹¹⁵ Francev, Vladimir: i.m.: 141–142.; Muehlenbeck, Philip: i.m.: 88.

¹¹⁶ Érdekes, hogy ekkoriban Gottwald más területen is ódzkodott attól, hogy szovjet tanácsadókat fogadjon. Például a népgazdasági terv kidolgozása során „javasolták” a szovjet közgazdászok segítségét, de ezt a CSKP KB elnöke elutasította. Ugyanúgy a szovjet Állambiztonsági Minisztérium tanácsadóinak megérkezésébe sem egyezett bele és kritikákkal illette az ottlétük szükségességét. Sőt, rendszerint személyes konfliktusok alakultak ki a csehszlovák és a szovjet szakértők között. Baráth Magdolna: *A szovjet tényező: Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017., 33.

¹¹⁷ Röviden ez így nézett ki a gyakorlatban: a vevőnek először az egyik hadiüzem vezetőségével kellett egyeztetnie; majd az MNO megvizsgálta, hogy a fegyvervásárló ország mennyire jelent „biztonsági kockázatot” (először szigorúan tiltották a nem állami szereplőknek való fegyvereladást). Az MZV politikai, az MZO pedig gazdasági oldalról ellenőrizte a kérést. Ezután a három minisztérium közösen megtárgyalta és értesítette a potenciális vásárlót a beleegyezésükről és kérte a konkrét ajánlatot. Amikor ezt a listát megkapták, akkor még egyszer egyeztettek róla, mielőtt a CSKP KB Politikai Irodája elé terjesztették volna az ügyet. Itt döntöttek az üzletről és pozitív válasz esetén pedig utasították az alattuk lévő pártszerveket (az elején még kikérték a CSKP KB Nemzetközi Osztályának véleményét, hogy a tranzakció ideológiai szempontból megfelelő-e). Ugyanakkor még a legvégén az MZO-nak újra engedélyeznie kellett a kivitelt. Az MNO szervezte meg a logisztikát, az MZV pedig a tranzitországok engedélyét és a tengeri szállítást. Zidek, Petr: *Vývoz zbraní z Československa...* i.m.: 527–528.

¹¹⁸ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 34., ar.j. 44., b. 6., 14.02.1955.

¹¹⁹ Még 1952-ben is több millió koronányi csehszlovák sport és vadászfegyvereket adtak el Brazíliának, Dél-afrikai Köztársaságnak és Franciaországnak.

későbbi fejezetben). Gyökeres változás csak Hruscsov hatalomra kerülésével, a desztalinizációval és az új szovjet külpolitika meghirdetésével állt be.

A Rubicont kétség kívül az 1955-ben kötött csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés jelentette. Az üzlet megkötése előtt egy hónappal (augusztusban) a CSKP feloldotta azon rendeletét, amely megtiltotta a „népi demokráciákon kívüli” fegyverexportot. Ettől kezdve már nem volt sem elvi, sem jogi akadálya annak, hogy a kapitalistának tartott fejlődő országokat vagy akár a nacionalista ideológiájú afrikai-ázsiai függetlenségi mozgalmakat csehszlovák/szovjet fegyverekkel lássanak el. A fegyvervásárlási szerződés bejelentése után pedig egymás után jöttek az arab és más térségekből, közülük a Nyugat-barát államokból, származó delegációk, hogy az egyiptomiakhoz hasonló fegyverüzletet kössenek Prágával vagy legalábbis csehszlovák közvetítéssel Moszkvával. Az 1950-es évek második felétől kezdve a katonai dimenzió vált a legfontosabb kapcsolati elemmé. A nagyarányú fegyverexporthoz hozzájárult a hadiiparban bekövetkezett fejlesztések és a specializációk is. 1958–1968 között a csehszlovák hadiipar az alábbi fegyvertípusok gyártására és exportálására összpontosított: repülőtechnika (tanuló-gyakorló repülőgépek, mint az L-29-es Delfin majd L-39 Albatrosz; sportrepülőgépek, légitaxi típusú kis szállítógépek); vadászgépek (MiG-ek és JAK-ok), harckocsitechnika (közepes harckocsik, mint T-34, T-55 és T-62, vontató, hídvető és fűrógépek); tüzérségi eszközök (harckocsi ágyúk, hadosztály ágyúk, légvédelmi lövegek), rakétatechnika (levegő-levegő rakéták, páncéltörő rakéták); szállítójárművek (kerekes, láncaltpas, úszó, páncélozott); híradástechnikai eszközök (ezred, zászlóalj, tüzérségi).¹²⁰ A termelés szintén megugrott. Kézifegyverekből 1969-ig körülbelül 2,5 millió darabot állítottak elő, ebből közel 1,5 milliót exportáltak külföldre. 1955 és 1969 között 5744 közepes harckocsit gyártottak le és 2561 darabot adtak el más országoknak.¹²¹ Szükséges kiemelni, hogy Csehszlovákia a saját változatait szintén exportálhatta: a Sa 52-es mintájú (*vzor/vz.*) gépkarabélyt, a Sa vz. 61 géppisztolyt (Scorpion), vz. 44/59 típusú 85 mm-es légvédelmi ágyút, OT-62 TOPAS csapatszallítót, saját T-34/85-es, T-54A és T-54AR, harckocsikat, és MiG-15 (S-102 és S-103 változatú) vadászgépeket.

Prága számára ez a katonai terület különösen fontos volt, mivel számos haszonnal kecsegtetett. Például ideológiailag könnyen meg lehetett magyarázni a nagyméretű fegyverkivitelt: a CSKP így kívánta elősegíteni „a gyarmati uralom alatt lévő országok függetlenségének elnyerését”, miközben a csehszlovák fegyverek a már függetlenné vált államok esetében a „védelmi képesség megerősödését” és az „imperialista hatalmak visszatérésének megakadályozását” szolgálta. A csehszlovák gazdaság számára jelentős bevételt jelentett, hiszen ezekért a fegyverekért először keményvalutában kellett fizetni. Amennyiben kevés külföldi pénznem állt egy fejlődő ország rendelkezésére (és ez volt a gyakoribb eset), akkor olyan árukban fizettek, amikkel Csehszlovákia alig vagy egyáltalán nem rendelkezett, és azokat csak a világpiaci áron – vagy akár annak többszöröséért – tudta beszerezni. Ide tartozott például a foszfát, gyapot, kőolaj, de még a citrusfélék vagy a rizs. Csehszlovákia a hetvenes évekig a többi szocialista országnál sokkal kedvezőbb feltételekkel adott el fegyvereket: átlagban 3-10 éves futamidejű hitelt nyújtott, rendszerint 15-30 százalékos előleget kérve (azt is fontsterlingben), 2,5–3

¹²⁰ Germuska Pál: i.m.: 241–248.

¹²¹ A hetvenes években a csehszlovák harckocsigyártás és eladás mutatói még magasabbak voltak, egyszer sem esett 600 alá. Sőt, 1975-ben (801) és 1976-ban (845) legyártott összes páncélost már abban az évben eladták. Francev, Vladimir: i.m.: 213–214.

százalékos éves kamatlábakkal (nagyon kivételes esetekben 1 százalékkal). Egyiptommal és Szíriával 8–10 éves kerethitel-egyezményeket írt alá, 3-10 százalékos progresszív jutalékkal.¹²² Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a csehszlovák és a szovjet szakértők számára az Európán kívüli konfliktusok tökéletes lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy ezeket a fegyvereket éles harci helyzetekben kipróbálhassák és összemérhessék a nyugati haditechnológiával. Ugyanúgy fontos megemlíteni a kiképzések során nyújtott csehszlovák segítséget is. Az elméleti oktatás a Brnoban lévő Anton Zápotocký Katonai Akadémián folyt, ahol 1962-től külön kurzusokat indítottak (nyelvórákkal egyetemben), az afrikai, az ázsiai és a latin-amerikai katonáknak és tiszteknek, akik a csehszlovák katonai bázisokon vagy lőtereken próbálhatták ki a fegyvereket és kamatoztathatták a megszerzett tudásukat.¹²³ Ezzel párhuzamosan több száz csehszlovák katonai szakértő utazott ki a harmadik világba. Elsődleges feladatuk a hadieszközök megfelelő állapotban való leszállítása, megvizsgálása, összeszerelése, és üzembe helyezése volt. Másodlagos céljuk a helyi hadsereg kiképzése volt, hogy a leszállított fegyvereket megfelelő tudják használni, karbantartani és javítani, és ezt a tudást képesek legyenek átadni. Továbbá a helyi katonaság számára megfelelő infrastruktúrát hoztak létre, vagyis utak, hidak, katonai bázisok és repülőterek építésében vettek részt. Végül pedig a keleti blokkból érkező katonai szakértők igyekeztek minél több és jobb kapcsolatokat kialakítani a helyi hadsereggel, a hadvezetéstől kezdve a sorkatonáig bezárólag. Azonkívül, hogy így szinte azonnal és pontosan (igaz nem minden esetben) értesülhettek az országon belül zajló eseményekről, növelhették a befolyásukat és egyes esetekben akár nyomást gyakorolhattak a helyi politikai vezetésre.¹²⁴

Természetesen ez a dimenzió sem volt mentes a problémáktól és nehézségektől. A harmadik világbeli országok gyakran kritizálták a VSZ-t, mert az legtöbbször (de nem mindig) csak gyengébb minőségű fegyvereket adtak oda, amelyek sokszor alulmaradtak a modernebb nyugati hadieszközökkel szemben. Gyakran generált konfliktust, amikor a megvásárolt hadianyagokat a csehszlovákok engedélye vagy beleegyezése nélkül továbbadták egy másik félnek. Ha ez kiderült, akkor Prága mindig kellemetlen diplomáciai helyzetbe és nyugati kritikák kereszttüzébe került. Nem egyszer okozott komoly nehézséget az is, hogy a csehszlovák hadiiparnak túl sok megrendelést kellett egyszerre teljesítenie.¹²⁵ Előfordult, hogy kapkodva és rosszul szervezték meg a fegyverszállítást, aminek néha az áru minősége látta kárát, vagyis már a hajókra, a repülőgépekbe vagy a vonatokra való felpakolásuk közben megsérültek. Állandó viták zajlottak a hitelek törlesztése körül, hiszen a vevők gyakran nem tudtak törleszteni, folyamatosan kérték a fizetési feltételek megváltoztatását, vagy az sem volt ritka, hogy sokan az „imperializmus elleni harc” – arab országok esetében kiegészítve az „Izrael ellen vívott háború” – jelszava alatt egyfajta ingyenes „ajándékaként” fogták fel a csehszlovák

¹²² Germuska Pál: i.m.: 148.

¹²³ A külföldi katonák Ostrava melletti lőtereken lövész, Jaromer mellett tüzérségi gyakorlatokon vehettek részt. Karlínban a híradástechnikai eszközöket, Novákyban a rakétatechnika próbálhatták ki. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 93., inv.č.144., 30.06.1958.

¹²⁴ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 151., ar.j. 198., b. 16., 10.09.1957.

¹²⁵ Ez különösen az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás utáni években számított lényeges problémának, amikor szignifikánsan megugrott az érdeklődés a csehszlovák harckocsik iránt. Prága ezért néha – Moszkva nyomására – kénytelen volt a VSZ tagállamainak korábban beígért páncélosokat a fejlődő országoknak leszállítani. Ez annyira megterhelte a csehszlovák harckocsigyártást, hogy 1958 és 1962 között gyakorlatilag egyetlen csehszlovák T-34/85-t, T-54-t, T-55-t sem exportáltak külföldre. Francev, Vladimir: i.m.: 214.

fegyvereket.¹²⁶ Mindezen problémák ellenére ez a terület számított a csehszlovák közel-keleti, és tágabb kontextusban az egész harmadik világ irányába folytatott külpolitika, legfontosabb területének. A nemzetközi fegyvervásárlásokat követő *Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)* adatbázisa szerint Csehszlovákia, 1954 és 1968 között az ötödik legnagyobb fegyverexportőr volt a világon.¹²⁷ 1954-től 1968-ig 465 millió dollárnyi katonai segély ment a keleti tömbön kívüli országoknak (megjegyzés: ebbe az adatba nem számítottak bele a függetlenségi mozgalmaknak leszállított hadianyagok). Sőt, nem egyszer előfordult, hogy a többi „baráti ország” (Bulgária, Románia) szintén azokat a fegyvereket „reexportálta” Európán kívülre, amelyeket a VSZ-n belül Csehszlovákiától kaptak.¹²⁸ A hatvanas évek közepétől pedig mind inkább háttérbe szorult a fegyverszállítások ideológiai háttere, igazából ekkoriban Prága már bárkinek szállított, aki hajlandó volt megfizetni az árát.¹²⁹

d.) **Műszaki-tudományos:** Csehszlovákia számára fontos volt a szakmailag, politikailag és nyelviileg – ha helyi nyelveket nem is, de angolul-franciául jól beszélő – szakértők kiküldetése. Ezen a területen figyelhető meg a legnagyobb és leggyorsabb változás: 1955 előtt állami megbízásból egyetlen csehszlovák állampolgár sem dolgozott a fejlődő országokban, aki bármiféle szakmai vagy oktatási feladatot végzett volna. Egy évvel később viszont 143 csehszlovák – főleg katonai – szakértő tevékenykedett Egyiptomban és Szíriában.¹³⁰ Az Európán kívüli országoknak nyújtott műszaki-tudományos segítség alapjait a CSKP KB PB 1959. július 28-án tartott ülésén fektették le. „*Minél előbb ki kell képezni egy megfelelő számú és képzettségű, operatív feladatokra alkalmas káderréteget, akiket szükség esetén a gazdaságilag kevésbé fejlett országokba küldenénk, mint szakértők vagy kormányzati tanácsadók*” – szögezte le a párt Központi Bizottsága.¹³¹ Négy csoportra osztották őket: a Polytechna szakemberei (orvosok, ápolók, geológusok, tanárok), a csehszlovák minisztériumok alkalmazottai (mezőgazdasági, tervgazdasági szakértők), a nemzetközi szervezetekbe delegáltak, mint az ENSZ alapszervezetei és a Vöröskereszt, és végül az állami fegyveres testületek (hadsereg, StB) által kiküldött tisztek.¹³²

Általában a „műszaki-tudományos” egyezmények keretében határozták meg a szakemberek számát, feladatait, fizetését. A küldő fél vállalta a nyelvi, a civilizációs-kulturális felkészítést, a különböző engedélyek kiadását, a ki- és beutazást, a fizetés egynegyedét. A fogadó állam

¹²⁶ Krajcsír Lukács: Czechoslovakia's Main Objectives... i.m.: 66.

¹²⁷ Az adatok a SIPRI weboldaláról vannak. Link: <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>

¹²⁸ A libanoni hatóságok 1965. január 21-én feltartóztatták a csehszlovák légitársaság OK 506-os számú járatát, amely Prágából Szófia és Bejrút érintésével repült Bagdadba. A libanoni hatóságok a rutinvizsgálat során 250 kézfegyvert és más katonai alkatrészt találtak a repülőgép fedélzetén. A sorozatszámukból kiderült, hogy Csehszlovákiában gyártották őket. Bejrút a légiegyezmény felmondásával fenyegetett. A csehszlovákok kiderítették, hogy ezeket a „speciális anyagokat” eredetileg Bulgáriának szállították le, és így valószínűleg ők csempészték fel azokat a gépre, hogy így adják oda „ismeretlen közel-keleti felhasználónak”. Prága azonnal felszólította Szófiát, hogy hagyjon fel az ilyen „fedett fegyverszállító műveletekkel” és fizesse ki a 100 000 dolláros büntetést, amivel őket sújtották. Végül a csehszlovák diplomáciának sikerült meggyőznie Bejrútot, akik a bolgár követséghez fordultak a panaszuikkal, de az már nem derült ki a levéltári forrásokból, hogy milyen eredménnyel jártak. *Zpráva MZV o zadržení československého letadla v Bejrútu s nákladem zbraní*. 25.01.1965. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 125., inv.č. 286.

¹²⁹ Például Kuvaitnak 1965-ben kézfegyvereket (pisztolyoktól a nehézgéppuskákig); Marokkónak 1967-ben szállítójárműveket (66 db OT-64 SKOT és 30 db OT-62) és harckocsikat (79 db T-54AR és T-54ARK). Francev, Vladimír: i.m.: 156.

¹³⁰ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 93., inv.č. 144., 11.17. 1959.

¹³¹ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 225., ar.j. 305., b. 10., 28.07.1959.

¹³² Zídek, Petr: *Československo a francouzská Afrika...* i.m.: 34.

biztosította a bér háromnegyedét (diákok esetében az ösztöndíjat), az ingyenes orvosi ellátást, a szállást, és ha nehezen megközelíthető helyen dolgoztak, akkor a járműveket és a sofőröket is. Segítettek a helyi modernizációs projektekben; infrastruktúra (hidak, utak, vasutak, repülőterek) építésében; térképek készítésében; gyárak és üzemek létesítésében (cukorgyáraktól kezdve, bőrüzemekén át, egészen a hőerőművekig bezárólag). Prága legfőbb célja az volt, hogy a szakembereik olyan helyekre és szektorokba kerüljenek be, ahonnan befolyásolhatják a fogadó ország gazdasági növekedését vagy politikáját, nem utolsósorban pedig jó hírnevét keltsék Csehszlovákiának, a „népi demokráciának” és a szocializmusnak. Ugyanakkor nem kizárólag az arab nacionalista országok fogadtak nagy számban csehszlovák orvosokat, mérnököket és így tovább. Egyes Nyugat-barát államok (Tunézia vagy Irán) szintén előszeretettel alkalmazták a keleti blokkból érkezőket. A fennmaradt beszámolók szerint a csehszlovák dolgozók különösen elégedettek voltak a „kölsönösen előnyös gazdasági együttműködésű országok” csoportjával: mindig pontosan, késedelem nélkül, gyakran dollárban fizették ki őket, valamint ingyenes lakhatást és utazást biztosítottak a számukra. Ezeknél nem egyszer előfordult, hogy az ország területén lévő csehszlovák állampolgárok diplomáciai bonyodalmat okoztak a helyi vezetés és annak nyugati szövetségesei között, mivel ők a csehszlovákok növekvő jelenlétében a szovjet befolyás erősödését látták.¹³³

A műszaki-tudományos egyezmények nemcsak a kiküldetésre vonatkoztak, hanem a fogadásra is. Rengeteg afrikai-ázsiai majd latin-amerikai diák, gyakornok, vagy értelmiségi ment a szocialista országokba. Az ötvenes és hatvanas években a Szovjetunió után Csehszlovákia volt a legkedveltebb célpont. Prága nagyon kedvező állami ösztöndíjakat, gyakornoki programokat, konferenciákat, továbbképzési kurzusokat hirdetett meg a harmadik világból érkezők számára. A CSKP-ban abban reménykedtek, hogy miután az aspiránsok hazatérnek, megerősítik a helyi kommunista pártok helyzetét, fontos pozíciókat töltenek be a fejlődő ország katonai-gazdasági vagy akár politikai vezetésében, vagy egyszerűen öregbítik a szocialista tábor hírnevét, hogy mennyire „fejlettek és segítőkészek”, ellentétben az „imperialistákkal, akik csak kihasználják és leigázzák őket”.¹³⁴ A fejlődő országokból érkező külföldi diákok 1956 óta tanultak Csehszlovákiában, először még kis számban és ők is főleg az arab térségből származtak. A CSKP 1960-ban döntött úgy, hogy növeli a diákok létszámát és újabb kedvező ösztöndíjprogramokat (700 Kcs/per hónap) indítanak a számukra. Az eredmény már egy évvel később láthatóvá vált: 1961-ben 581 tanuló érkezett fejlődő országokból, vagyis pontosabban 285-en Afrikából, 240-en Ázsiából (a kelet-ázsiai szocialista országokat kivéve) és 56-an Latin-Amerikából.¹³⁵ Szintén ebben az évben még egy külön egyetemet is nyitottak a külföldi diákok számára – a November 17-i Egyetemet (*Univerzita 17. listopadu*), ahol 1962-ben már 627 afrikai tanult, ebből 44 algériai tanult.¹³⁶

¹³³ Ilyen ellentétek voltak a jemeni monarchia, Jordánia vagy Irán esetében. Ez utóbbinál például Washington minden követ megmozgatott, amikor Teherán csehszlovák kölcsönrel és szakemberekkel cukorgyárakat kezdett el építeni Iszfahán és Siráz tartományban. Végül amerikai nyomásra leállították az építkezéseket. *A csehszlovák követ búcsúlátogatása*. MNL OL, XIX-J-1-j, Irán 1945-1964., 8. d., 5/f., 001572/2., 1962.

¹³⁴ *Konzultáció a cseh külügyminiszterrel Afrika témában...* i.l.d.

¹³⁵ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 306., ar.j. 389., b. 11., 02.05.1961.

¹³⁶ A November 17-i Egyetemen a külföldi diákok számára három tanszék állt rendelkezésre: nyelvi felkészítő és oktató tanfolyamok (angol, cseh, francia), társadalomtudományi képzések (politika, közgazdaságtan, tervgazdaság, történelem és tudományos szocializmus) és technikai-termesztudományi szakok (mezőgazdasági, mérnöki, orvostudományi). A hatvanas években pedig tolmácsszakot indítottak, valamint a felsőoktatási intézmény a nyelvészek és a külföldi nyelveket beszélő tanárok számára vált fontos gyakorlati helyszínné. Az

Azonban szükséges kitérni a műszaki-tudományos dimenzióban felbukkanó nehézségekre. Legelőször is fontos megemlíteni, hogy a CSKP KB hiába fektette le 1959-ben a műszaki-tudományos kooperáció alapjait, de csak 1964-ben született meg az első hivatalos dokumentum azzal kapcsolatban, hogy kiből lehet szakértő, milyen szakmai és politikai kritériumokat kell teljesítenie. Ennek ellenére a csehszlovák szakértőknél többször merültek fel hiányosságok, amelyek leginkább nyelvi eredetűek voltak: gyakran még angolul vagy franciául sem tudtak, ezért külön tolmácsokat kellett számukra biztosítani. Ugyanúgy előfordult, hogy valaki párthűsége vagy ismeretségi körének köszönhetően került a kiutazók csoportjába. Sőt, az sem volt ritka, hogy botrányos viselkedésük, a helyi szokásokat vagy vallási előírásokat figyelembe nem vevő magatartásuk miatt kiutasították őket az országból. Az 1961. november 28-án tartott CSKP KB PB ülésen szomorúan konstataálták, hogy bár az operatív szakértői káderek száma a nyilvántartások szerint 2034, de különböző hiányosságok következtében csak 770-et lehetne a terepre engedni.¹³⁷ (Ezt orvosolták és két évvel később már 2177-en dolgozzanak a fejlődő világban). Ugyanúgy a mások oldalán sem volt hiány a problémákból. Legtöbbször az történt, hogy az ideológiai-geopolitikai szempontból szövetséges, de szegény közel-keleti ország politikai vagy gazdasági okokból nem tudta kifizetni a csehszlovák dolgozók munkáját.¹³⁸ Néha elálltak a korábbi megállapodásoktól, és a szocialista országokból érkező szakértők helyett nyugatiak – legtöbbször nyugat-németek – fejezték be a projektet. Végül pedig fontos rámutatni arra, hogy a csehszlovák állampolgárok számára nagy kihívást jelentett az arab országokban való dolgozás, hiszen gyakran számítottak a puccsok, polgárháborúk, vagy természeti katasztrófák. A hatóságok nem mindig tudták garantálni a testi épségüket, különösen az olyan államközi háborúk idején, mint a szuezi válság vagy a hatnapos háború. A Csehszlovákiában tanuló diákoknál szintén akadt kivetnivaló. A legtöbben ugyanis csehül vagy oroszul egyáltalán nem tudtak, angolul és franciául pedig alig. Kezdetben semmiféle ismerettel nem rendelkeztek Csehszlovákiáról vagy a többi szocialista államról. Egyeseknél előfordult, hogy gyakran változtatták elhatározásukat, vagyis mindig új kurzusba kezdtek bele, mielőtt befejezték volna a régit. Voltak olyanok, akik teljesen passzívan álltak hozzá a tanulmányaikhoz, mert eredetileg nem Prágába akartak menni, hanem a Szovjetunióba vagy a nyugati egyetemekre, de oda nem nyertek felvételt. A csehszlovák intézményekben tanuló harmadik világbeli tanulók 60 százaléka az alsó osztályokból, munkás-paraszti rétegből és a vidékről érkezett, és gyakran külön írás-olvasás órákat kellett tartani nekik.¹³⁹ Nem volt ritka, hogy egy országból vagy

egyetemet 1974-ben zárták be arra hivatkozva, hogy 1968 után elvesztette a korábbi hatékonyságát, de a rossz nyelvek szerint azért, mert nem hivatalosan „terrorista képzőnek” számított, vagyis itt oktatták a latin-amerikai, a palesztin és más fegyveres csoportok tagjait. Ráadásul az StB itt „keresett barátokat” Csehszlovákia számára. Bővebben a témáról Holečková, Marta Edith: *Universita 17. listopadu a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti*. In: Sklenářová, Sylva (ed.): *Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945*. Gaudeamus, Hradec Králové, 2010., 25–33.

¹³⁷ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 328., ar.j. 419., b. 2., 28.11.1961.

¹³⁸ Például Algéria esetében a helyi kormány kikötötte, hogy az országban dolgozó külföldi szakemberek ne kapjanak magasabb fizetést, mint az algériaiak. Ezt Prága először elutasította, mivel attól tartott, hogy a többi arab országban ugyanúgy csökkenteni fogják a csehszlovákok fizetését. Azonban a CSKP nem akarta a függetlenségi háború alatt szerzett pozícióit elveszíteni, ezért olyan titkos megállapodást kötött az FLN-el, hogy a csehszlovák szakemberek megkapják a minden arab ország esetében előírt minimumot, majd egy vegyesbizottság megállapítja az algériai és csehszlovák szakértők fizetéseinek mutatózó különbözetet. A levéltári dokumentumban a csehszlovákok arra kérték a magyarokat, hogy kezeljék bizalmasan a dolgot. *Csehszlovák-algériai gazdasági kapcsolatok*. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 77. d., 25/c., 00920., 1964.

¹³⁹ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 306., ar.j. 389., b. 11., 02.05.1961.

régióból származó aspiránsok között feszültség alakult ki, valamilyen politikai, vallási, családi okok miatt. Ez néha fizikai erőszakba vagy tüntetésekbe csapott át.¹⁴⁰ Nem egyszer került sor a fejlődő országokból érkező tanulók kiutasítására: például 1962-ben hat szudáni diákot zavartak haza „ideológiai összeegyeztethetlenség” miatt.¹⁴¹

e.) **Kulturális:** Ugyan a kulturális terület sok esetben háttérbe szorult a bilaterális kapcsolatok más vetületeihez képest, de ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy Prága teljesen lebecsülte volna annak jelentőségét. Néha ugyanis ezeken keresztül lehetett lemérni a két ország közötti viszony valódi állását: amikor egy arab országgal megromlottak a kapcsolatok, akkor a kulturális programokat törölték legelőször, és amennyiben nagyon jó volt, akkor kulturális egyezményeket kötöttek egymással, vagy kulturális intézményeket és központokat létesítettek. Prága nem egyszer a kulturdiplomácia eszköztárához nyúlt, amikor egy új országgal kívánta felvenni a diplomáciai kapcsolatokat. Lényegében Csehszlovákia új közel-keleti politikáját is egy kulturális esemény szimbolizálta: 1955. január 5-én a Janáček-kvartett egy turnéra indult, több ezer ember előtt lépett fel Bejrútban és Kairóban, és a helyi médiában pozitív kritikákat írtak róluk. Ezután csehszlovák énekesek, művészek, sportolók, táncegyüttesek járták az arab térséget. Csehszlovák filmheteket tartottak Bagdadban, Damaszkuszban, Kairóban; fényképészeti kiállításokra került sor Bejrútban és Tuniszban; könyvbemutatókat szerveztek Aleppóban, Alexandriában és Casablancában. Ugyanúgy arab előadókat, professzorokat és írókat hívtak meg Csehszlovákiába, mint például a Prágai Tavasz (nem keverendő össze az 1968-as eseményekkel) ünnepségre. Sport terén leginkább csehszlovák asztaliteniszezők, futballisták és kosárlabdások tartottak bemutatókat. Azonban Prága a kultúra és a sport helyett inkább a propagandára, valamint annak legfontosabb közvetítőeszközeire összpontosított, mint a bulletinok, cikkek, filmek, rádióműsorok. A CSKP szempontjából ennek sokkal közvetlenebb és ideológiai szempontból relevánsabb hatása volt, mint a sportrendezvényeknek.¹⁴² A csehszlovák propaganda feladatai a harmadik világ esetében a következők voltak: 1.) A szocialista tábor politikájának támogatása és a „baráti országok” kedvező színben való feltüntetése, mellőzve/elbagatellizálva/elferdítve a számukra kényelmetlen dolgokat. (Például Magyarország esetében a 1956-os forradalmat és azt követő magyar kérdést az ENSZ-ben) 2.) Idealisztikus képet alkotni a csehszlovák társadalomról és gazdaságról, rámutatva a Prágával – valamint tágabb értelemben a többi szocialista országgal – való együttműködés pozitív

¹⁴⁰ 1961. november 21-én a francia nagykövetség előtt spontán tüntetést tartottak az FLN tagok letartóztatása miatt, amihez további 800–900 más – főleg francia gyarmatokról érkező – diák szintúgy csatlakozott. Gépkocsival akartak áttörni a kerítést és megszállni a francia nagykövetséget, de ezt a hatóságok megakadályozták. Emiatt viszont lefasisztázták a csehszlovák rendőröket. Zidek, Petr: *Československo a francouzská Afrika...* i.m.: 40.

¹⁴¹ Beck, F. Curt: i.m.: 409.

¹⁴² A csehszlovák sportolók jelentősége és népszerűsége elmaradt a magyarokéhoz képest, különösen a futball területén. Sőt, eleve maga a CSKP is eléggé negatívan állt hozzá a kérdéshez. Bár elismerték, hogy a harmadik világ esetében a focisták számítanak a legjobb propagandafegyvernek, a futballnak nincsen „eszmei értéke”: egyszerűen hiányzik belőle az „imperializmus elleni harc”. Ezzel szemben Magyarország már az ötvenes évek elején kiemelt figyelmet fordított a „sportdiplomáciára”, különösen az arab országok esetében. Egyiptom vonatkozásában a Honvéd labdarúgócsapat közel-keleti útja, az egyiptomi labdarúgó válogatott fogadása 1956-ban, magyar labdarúgó edző kiküldése, de még más sportágak (úszás, vívás, vízipóló) prioritást élveztek. *A magyar-egyiptomi kapcsolatok alakulása.* MNL OL, XIX-J-1-k, Egyiptom 1945-1964., 4. d., 5/bf., számjegy nélküli, 1955.; Az Aranycsapat pedig szintúgy nélkülözhetetlen szerepet játszott a kapcsolatok fejlődésében: J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ...* 24–28.

előnyeire. 3.) Anyagilag és akár szakemberekkel kell támogatni az új afrikai, ázsiai, közel-keleti és latin-amerikai kultúra „megteremtését”, amik az antikolonializmusról, az antiimperializmusról és a szocializmus eszméinek terjesztéséről szólnak. 4.) Nagyon aktív film, rádió és sajtó együttműködést kell kialakítani. 5.) „Megnyerni, nem elriasztani” elv alkalmazása: vagyis olyan kultúrpolitika létrehozása és folytatása (akár a többi szocialista országgal összehangolva), ami figyelembe veszi az egyes harmadik világbeli országok vagy régiók politikai-etnikai-nyelvi-vallási sajátosságait. 6.) Aktív ellenpropaganda, vagyis a nyugati országok állításainak cáfolása különösen akkor, ha azok a keleti tömbre nézve károsak. Ezzel párhuzamosan a nyugati államok befektetése és „a valódi politikai-gazdasági-katonai imperialista” céljaik leleplezése szintén fontos elemét képezte a csehszlovák propagandának. Sőt, ez nem kizárólag a nyugati országok ellen irányult. Prága olyan „vadhajtásokkal” szintén le akart számolni, mint a „jugoszláv harmadik út”, amit egyfajta „eretnek mozgalomnak tekintettek a marxista-leninista tanokon belül”. A hatvanas évek közepétől a csehszlovák sajtó figyelmeztetett a „kínai expanziót” illetően, mert állításaik szerint Peking afrikai-arab terjeszkedése csak zavart idézett elő a harmadik világbeli országok fejlődésében, amelyet „az imperialisták gátlástalanul ki tudtak használni a saját javukra”. Ugyanúgy céljuk a helyi kommunisták megosztása, amikor elfogadják a KKP anyagi támogatását, és a Mao-féle vonalhoz, nem pedig a szovjethez próbálnak meg igazodni.¹⁴³

Az ötvenes és a hatvanas években a csehszlovák propagandának két nagyon fontos és sikeres eszköze volt: a bulletinok és a helyi nyelvű rádióadások. A Kairóban lévő csehszlovák nagykövetség által 1954 óta kiadott, arab nyelvű bulletint pár évvel később az egész arab világban (Szudán kivételével) kapni lehetett. Évenként 19 000 példányt nyomtattak ki.¹⁴⁴ További jelentős csehszlovák magazin volt még a *Csehszlovák Élet*, amit angolul és franciául szintén kiadtak, amelyeket meglepő módon Guineában, Marokkóban és Tunéziában terjesztettek a legsikeresebben. Az afrikai országok esetében a csehszlovák *Solidarité/Solidarity* nevű lapot kell még kiemelni, mivel ezt szándékosan az írni-olvasni nehezen tudó afrikai olvasók számára készítették: az angol nyelvű példányokból évenként kilencezret, a francia nyelvűekből pedig hatezret nyomtattak ki, amit ingyenesen be lehetett szerezni egyenesen a csehszlovák követségekről és konzulátusokról. A magazin képei igencsak idealizált, torz, s néha egyenesen groteszk képet festettek Csehszlovákiáról.¹⁴⁵ Külön angol nyelvű szakmai folyóiratot indítottak *New Orient* (Új Kelet) névvel, amelynek elsődleges feladata a fejlődő országok értelmiségeinek meggyőzése volt, hogyha nem is Csehszlovákiában, de mindenképp a szocialista táborban lássák a legfőbb nemzetközi

¹⁴³ Peking és Prága között akkor romlott meg a viszony, amikor Hruscsov 1960 júliusában hazarendelte az összes szovjet szakértőt és emiatt Prágának is így kellett tennie, főleg tanárokat és gazdasági szakembereket kivonva az országból. Novotný követte Hruscsov utasításait és hamarosan ő is úgy jellemezte az egyre nyilvánvalóbbá váló kínai-szovjet ellentét, mint „a Kínai Népköztársaság és az egész nemzetközi kommunista mozgalom közötti” feszültséget. Kolenovská, Daniela: i.m.: 44.

¹⁴⁴ Egyiptomban az olvasók 60 százaléka munkás, 15 százaléka tanuló, 3 százalék rendszeres napilapolvasó volt. *O možnostech a úkolech propagace...* i.l.d.

¹⁴⁵ A *Solidarity* sikeressége annak volt köszönhető, hogy a csehszlovákok először alkalmazták felváltva a fekete-fehér és a színes fényképeket egy magazinban. A másik pedig, hogy fiatal – nem egyszer fürdőruhába öltözött – csehszlovák lányokat raktak a borítóra. Ráadásul ezek a nők csehszlovák ruhákat viseltek, csehszlovák sört ittak, csehszlovák traktort vezettek, tehát termékreklámként funkcionáltak. Az 1967-es esztendő első számának előlapján pedig az 1966-os Miss Czechoslovakia szerepelt.

támogatójukat.¹⁴⁶ A hatvanas évektől a kelet-európai országban jelentősen megnőtt az érdeklődés a „kolonialista uralom” alatt lévő országok és régiók iránt: 1961 és 1964 között 118 Afrikával kapcsolatos mű jelent meg a csehszlovák könyvpiacra, ebből 16 csak a gyarmatosításról és a függetlenségi harcokról szólt. 1961 nyarán tartották az első Csehszlovákia-Afrika Barátsági Napokat, amelyen 22 független vagy még gyarmati uralom alatt lévő ország, illetve több tucat nemzetközi szervezet képviselője vett részt. Összesen 159 külföldi vendég, többek közt a teljes szudáni labdarúgó-válogatott vagy negyventagú mali népi együttes lépett fel. Szerke az országban tartottak Afrika-témájú rendezvényeket: ezekre például Alamóban (Olomouc) tizenötezren, Karlovy Varyban nyolcezeren látogattak el.¹⁴⁷

Ám mind közül a rádiónak volt a legnagyobb szerepe.¹⁴⁸ A CSKP 1957. január 7-én úgy döntött, hogy a Prágai Rádió egy külön arab nyelvű adást indít, mivel ahogyan a Politikai Iroda ülésen fogalmaztak: „az afrikai-ázsiai országok kolonializmus elleni és függetlenségi harcában még mindig az arab országok számítanak a legfontosabbnak”.¹⁴⁹ Április 1-jétől naponta egy óra (17:30-18:00 és 20:30-21:00 között), majd pár héttel később már két és fél óra hosszúságú volt az arab nyelvű adás. A politikai hírek és zenész műsorok mellett többek közt elénekelték a Korán (!) szúráit is. Az adást legtöbbször Egyiptomból hallgatták, de a csehszlovák nagykövetségek szerint a hatvanas évek elején napi rendszerességgel mintegy félmillióan követték: nemcsak Algériából, Irakból vagy Szíriából, hanem az NSZK-ban és Franciaországban élő arabok közösségeiből is.¹⁵⁰ Természetesen emiatt a rádióadás gyakran okozott diplomáciai bonyodalmakat, mivel nyíltan az arab nacionalizmus eszméit támogatták, illetve felszóltak – egyenesen uszítottak – a nyugat-európai gyarmattartók ellen.¹⁵¹

Az alfejezet végére szükséges még hozzátenni, hogy a kulturális területen jelentkezett a legtöbb probléma, és ezeket nézeteltéréseket sokszor nem sikerült megoldani. A kulturális programok esetében csehszlovák intézmények részéről alacsony volt az együttműködés, nem szívesen vontak el erőforrásokat más területekről csak azért, hogy kulturális rendezvényeket finanszírozzanak. A minisztériumok is elismerték, hogy a propagandát nem szervezetteren és rendszeresen, hanem „lökésszerűen” végzik, vagy előnybe részesítik Ázsiát Afrikánál. A csehszlovák követségek kezdetben alacsony létszámmal működtek, nem is volt mindenhol megfelelően képzett kulturális attasé, mert őket elsősorban a nyugati országokba küldték ki. Például 1960-ig az afrikai és a közel-keleti országok esetében egyedül csak Kairóban és Tuniszban tevékenykedett sajtó-propaganda tevékenységre kiképzett, arabul beszélő diplomata, de ő nagy részben az angol és francia nyelvű helyi lapokat fordította csak le.

¹⁴⁶ Beck, F. Curt: i.m.: 415.

¹⁴⁷ *Afrika barátsági napok Csehszlovákiában*. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 19.d., 5/b., 004823/4., 1961.

¹⁴⁸ Ez nemcsak Csehszlovákia esetében volt így. Magyarországon 1954-ben indították el a Magyar Rádió arab nyelvű adását. Franciaország gyakran tiltakozott a rádióadások ellen, mivel az „imperialisták elleni harcra” bátorították az algériai felkelőket. Párizs csak fenyegetődéssel, pontosabban Magyarország ENSZ-tagsági kérelmének megvívásával, tudta rábírt a magyar vezetést arra, hogy szüntesse be az adást. Bővebben a rádióadó történetéről J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ...* i.m.: 66–70.

¹⁴⁹ NA, A ÚV KSC, f. 1261/0/11., sv. 126., ar.j. 162., b. 6., 07.01.1957.

¹⁵⁰ *Arabské vysílání pro země BSV*. 11.4.1957. Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond (f.) Teritoriální odbor – tajné (TO-T) 1955-59., karton (kar.) 2., číslo jednotky (č.j.) 0301/57.

¹⁵¹ Például 1957. október 29-én Párizs amiatt tiltakozott, mert a csehszlovákok arab nyelvű adóján az FLN nézeteit terjesztették. A sorozatos diplomáciai bonyodalmak miatt az MZV végül utasította a rádióműsor szerkesztőit, hogy „nagyobb figyelmet szenteljenek a kommentárok lefordítására” és figyelmeztették az arab bemondókat, hogy önkényesen ne változtassanak az eléjük rakott szövegen.

Bürokratikus akadályok miatt néha évekig tartott egy-egy kulturális esemény megszervezése, mivel a szocialista országok diplomatái gyakran semmiféle komoly kapcsolatokkal nem rendelkeztek a helyi vezetésben. Vagy az is előfordult, hogy nem fizettek eleget vagy nem a megfelelő embernek adták a kenőpénzt. A cseh nyelvű művek lefordítása sok időt és energiát vett igénybe. A cseh szinkronnal, de angol-francia felirattal ellátott filmek (különösen a partizánfilmek) nem versenyezhetek a könnyed hollywoodi alkotásokkal. Továbbá a csehszlovák titkosszolgálatok különösen ügyeltek arra, hogy az arab országból érkező értelmiségiek kikkel érintkeznek Csehszlovákiában, nehogy véletlenül összetalálkozzanak egy átlagemberrel, aki esetleg őszintén beszélne a „népi demokráciákban uralkodó valódi állapotokról”, ezzel árnyalva a „békeszerető országról”, a „boldog államról” kialakított képet.¹⁵² Ezek a problémák meglátszódtak az arab országokkal kötött kulturális egyezmények alacsony számában is: Csehszlovákiának a prágai tavaszig mindössze Egyiptommal (1957), Szíriával (1957-ben, majd és az EAK felbomlása után 1962-ben) Irakkal (1959-ben) és Algériával (1964) sikerült ilyen fajta megállapodást kötnie.

¹⁵² *Csehszlovák propaganda Afrikában...* i.l.d.; *O možnostech a úkolech propagace...* i.l.d.; Vajda Barnabás: i.m.: 51.

2. Egyiptom szocialista táborhoz való orientálódásának okai

2.1. Az egyiptomi-nyugati fegyvervásárlási tárgyalások kudarca

1952. július 23-án az egyiptomi hadsereg tagjait tömörítő Szabad Tisztek nevű katonai csoport elfoglalta a parlamentet, menesztette és száműzte Fárúk egyiptomi uralkodót, valamint átvette az irányítást az ország felett. Az új egyiptomi vezetés létrehozta a Forradalmi Parancsnoki Tanácsot (*Revolutionary Command Council/FPT*), amely a legfontosabb döntéshozó szervvé vált. A Szabad Tisztek nem sokkal a hatalomátvétel után bejelentették a hat pontból álló politikai programjukat, amelynek egyik sarkalatos elemét a fegyvervásárlás és a hadsereg modernizálása képezte.¹⁵³ A katonai csoport azt szerette volna elérni, hogy más arab államok hadseregei tőlük kapjanak „ihletet”: ugyanúgy döntsék meg a helyi, korruptnak és gyengének tartott uralkodókat, mint ők. Elképzelésükben Egyiptom lett volna minden ilyen nacionalista forradalom legfőbb kezdeményezője és támogatója, ezzel vezetői pozíciót kivívva az arab világban és kiszorítva az európai gyarmattartókat a térségből. Azonban az ilyen ambiciózus törekvés megvalósításához nélkülözhetetlen tűnt egy erős hadsereg megteremtése, amely esetében az első jelentős lépést a kor kívánalmainak megfelelő minőségű fegyverek beszerzése jelentette. Ebből kifolyólag az 1952-es júliusi eseményeket követően az egyiptomi külpolitika egyik fő hajtóerejét a fegyvervásárlás képezte.¹⁵⁴

Mohamed Nagíb, aki az Egyiptomi Köztársaság kikiáltása (1953. június 18.) után elnöki pozíciót töltött be, a nyugati orientáltságából kifolyólag arra számított, hogy az Egyesült Államok lesz majd, aki hajlandónak mutatkozik modern fegyverekkel ellátni az arab országot. Akkor még a Szovjetunió nem tűnt reális és vonzó alternatívának, egyrészt az ateista kommunizmusa miatt, másrészt pedig az arab országokban nem felejtették el, hogy a keleti blokknak nélkülözhetetlen szerepe volt Izrael első arab-izraeli háborúban aratott győzelmében. Ugyanúgy az egyiptomi elit a nyugat-európai gyarmatbirodalmakban szintúgy nem bízott. Elsősorban Nagy-Britanniában, amely bár 1952 előtt az egyiptomi haderő legnagyobb fegyverellátója volt, London különösen ügyelt arra, hogy az arab ország csak elavult, gyakran első világháborús fegyvereket kapjon. A brit stratégiai gondolkodásban úgy vélték, hogy az egyiptomi szárazföldi haderő aligha járulna hozzá egy Szovjetunió elleni invázióhoz, ezért azt feleslegesnek tartották modernizálni. Ráadásul a nehézfegyvereket könnyen a Szuezi-csatorna térségében állomásozó brit csapatok ellen használhatták volna fel. A második világháború után sokan hangoztatták, hogy a brit hadiiparnak a szigetország és nem pedig más állam hadseregét kellene ellátnia fegyverekkel.¹⁵⁵ A Londonnal szembeni egyiptomi ellenszenv másik fő

¹⁵³ A Szabad Tisztek további politikai programjai: 1.) Véget vetni a kolonializmusnak, amelyet a Csatorna-övezetben lévő brit csapatok és egyiptomi kollaboránsaik képviselnek. 2.) Megszüntetni a feudális földbirtokrendszert. 3.) Véget vetni annak, hogy az államot a tőke kormányozza. 4.) Felszámolni a korrupciót, megteremteni a társadalmi igazságosságot. 5.) Felállítani egy erős nemzeti hadsereget. 6.) Megteremteni a demokratikus rendszert. Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 66.

¹⁵⁴ Fontos megjegyezni, hogy a Szabad Tisztek külpolitikai programjai sok tekintetben építettek és vettek át bizonyos elemeket a monarchia ideje alatti külpolitikából: a brit megszállók elleni harc; a szudáni kérdés, vagyis Egyiptom és Szudán egyesülése; illetve a külpolitikai semlegesség és a különböző katonai tömböktől való távolmaradás. Gazdik Gyula: Az egyiptomi külpolitika útja a szuezi válságig... i.m.: 5–6.

¹⁵⁵ A brit vezetés egy fontossági sorrendet állított fel: az első csoportba a Brit Birodalom, a másodikba Nyugat-Európa tartozott, amelyeknek igényeit teljes mértékben ki kell elégíteni. Harmadik kategóriába sorolták az egykori gyarmatokat, mint Egyiptomot vagy Indiát, ahova csak azzal a feltétellel lehetett hadianyagot szállítani, ha azzal növelhető a brit befolyás. A negyedik csoportba tartoztak a latin-amerikai, az ázsiai és afrikai országok, de a

forrásának a „brit patronálás időszaka” számított. Nagy-Britannia 1882 óta katonai megszállás alatt tartotta a közel-keleti országot, miután a Tell-el Kabirnél lezajlott döntő csatában Wolseley tábornok vezette brit-indiai haderő szétverte az egyiptomi Arábi pasa hadseregét.¹⁵⁶ Az egyiptomiak soha nem törődtek bele a brit katonai jelenlétbe, ami ahhoz vezetett, hogy a huszadik század első felében gyakran a britellenes erőkkkel szimpatizáltak. Ez mindkét világháborúban megfigyelhető volt, amely komoly aggodalmakat szült Londonban, ezért hivatalosan többször megerősítették Egyiptom függetlenségét. Az 1936-ban kötött angol-egyiptomi egyezmény keretében megszűnt Nagy-Britannia fennhatósága, de a brit csapatok továbbra is a Szuezi-csatorna környékén állomásoztak és egy háború esetén szabadon használhatták az arab ország bármely katonai bázisát. Csakhogy, amikor 1940-ben Erwin Rommel vezette német Afrikakorps erői már Egyiptom határainál jártak, félő volt, hogy az egyiptomi vezetés átáll Németország oldalára. Habár Kairó megszakította a diplomáciai kapcsolatait Berlinnel és Rómával, hivatalosan nem üzent hadat nekik és a német-olasz betörésekről pedig úgy vélekedtek, hogy azok valójában a britek ellen irányulnak.¹⁵⁷ Éppen ezért Sir Miles Lampson brit nagykövet ultimátumot küldött a Fárúknak, hogy mondassa le a németbarát Huszejn Szirri Pasát. Miután ennek nem tett eleget, ezért 1942. február 4-én a brit páncélosok körbezárták a Királyi Palota (Abdín) épületét. Az uralkodó meghátrált és elfogadta a britpárti Musztafa en-Nahhász Pasa kinevezését.¹⁵⁸ Nagy-Britannia a második világháború után sem mondott le az Egyiptom feletti befolyás megtartásáról. Rendre megakadályozta, hogy a Csatorna-övezet státuszáról szavazást tartsanak az ENSZ Biztonsági Tanácsában. 1950-ben megkötötték a Triparti Deklarációt, amelynek értelmében az Egyesült Államok, Franciaország és Nagy-Britannia korlátozta a közel-keleti térségbe irányuló fegyvereladásokat. Ennek hivatalos célja a régió status quójának fenntartása volt, de valójában Izrael vezető pozícióját és katonai elsőbbségét garantálták vele. A nagyhatalmak leszögezték, hogy amennyiben egy közel-keleti ország megsérti ezt a megállapodást, akkor megteszik a „szükséges lépéseket”. Ez gyakorlatban a fegyverek leszállításának megakadályozását jelentette, akár erőszakos eszközökkel és az ENSZ beleegyezése nélkül. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan Izrael esetében nem tartották be az egyezményt: Párizs 1954-1955 között 24 Mystére vadászgépet, több tucat AMX-13 harckocsit, 155mm ágyúkat adott el Tel-Avivnak.¹⁵⁹

Tehát mindezekből kifolyólag az egyiptomi Szabad Tisztek számára az egyetlen reális opciót Washington jelentette. Nagybíró elképzelésében az amerikaiak szerepe jóval több lett volna egy szimpla fegyverellátónál: az arab világban gyarmati múlttal egyáltalán nem rendelkező Egyesült Államok lehetett volna a nyugati gyarmatbirodalmak tökéletes regionális ellensúlya,

kommunista hatalomátvételig Csehszlovákia is. Az ötödikbe pedig a Szovjetunió és majd a keleti tömb országait sorolták, ahova tilos volt exportálni. Tal, David: *Weapons without Influence...* i.m.: 372.

¹⁵⁶ Bővebben az 1882-es brit-egyiptomi háborúról: Benke József: i.m.: 360–368.

¹⁵⁷ Egyiptom hivatalosan csak 1945. február 24-én üzent hadat Németországnak.

¹⁵⁸ Az eset hozzájárult ahhoz, hogy az egyiptomi társadalom elveszítse bizalmát az uralkodóval, a britekkel, de még inkább a Vafd-kormányral szemben. A Hasszán al-Banna által 1928-ban alapított egyiptomi Muszlim Testvériség tüntetéseket szervezett, miközben annak Titkos Szervezete merényleteket hajtott végre a monarchia tisztségviselői és a britek ellen. Azonban a legnagyobb kiábrándulás a hadsereg tisztikarában történt, hiszen ekkor szembesültek az országuk kiszolgáltatott helyzetével. Ez az esemény vezetett a Szabad Tisztek mozgalmának megalakulásához. Nasszer az *A Forradalom filozófiája* című művében mind Egyiptom, mind a saját életében meghatározó eseménynek nevezte az 1942-es incidenst. Nasser, Gamal Abden: i.m.: 25–26.; Goldschmidt, Arthur: i.m.: 86–87.

¹⁵⁹ Takeyh, Ray: i.m.: 88.;

valamint a szovjet expanziótól rettegő közel-keleti államfők fő patrónusa. Ugyanúgy tisztában voltak (legalábbis nagyjából) a Truman-adminisztráció terveivel: a Szovjetunió közel-keleti felbukkanásának megakadályozásával, és a régióban lévő energiahordozók biztosításával. Ekkoriban Washington közel-keleti politikáját – ahogyan a napjainkban is – két fő csoportosulás, vagyis a „zsidó lobbí” és az „arabisták” közötti viták határozták meg.¹⁶⁰ Az arabpárti lobbisták pozícióját erősítette, amikor az egyiptomi Szabad Tisztek már hatalomátvétel előtt többször tanúbizonyságot tettek az Amerika-szimpátiájukról. 1952 márciusában Kermit „Kim” Roosevelt, Teddy Roosevelt elnök unokája és a CIA közel-keleti részlegének vezetője, háromszor találkozott a katonatisztekkel.¹⁶¹ Ugyanúgy Jefferson Caffery amerikai nagykövet és a külügyminisztérium is tisztában volt az államcsínyt végrehajtó vezetők politikai elképzeléseivel: habár a döntéshozók között egyes pontok kapcsán, mint az alkotmányos monarchia eltörlése, komoly nézetkülönbségek alakult ki, többségében egyetértettek a Szabad Tisztek célkitűzéseivel. Washington szempontjából az egyiptomi monarchia bukása egyáltalán nem befolyásolta volna a politikájukat, hiszen Fárúkot gyengekezű és túlságosan függetlenedni vágyó uralkodónak látták, akivel minden korábbi biztonságpolitikai témájú tárgyalás kudarcba fulladt. Ráadásul az Izraeltől elszenvedett vereség teljesen kiszámíthatatlanná tette őt, aki nemcsak Egyiptom, hanem az egész régió stabilitására nézve veszélyforrást jelent.¹⁶² Hiába próbálták jelentős belpolitikai változtatásokra készíteni az egyiptomi uralkodót, az összes kísérletük kudarcot vallott. Ráadásul Kairó erős britellenes magatartása egyre kényelmetlenebbül érintette az amerikaiakat, mert nem akartak konfliktusba keveredni Londonnal. A monarchiával ellentétben az új egyiptomi politikai vezetést megbízható(bb) partnernek tekintették: egyrészt a politikai programjuk egyik fontos elemét az arab ország demokratizálódása jelentette; másrészt tisztában voltak az egyiptomi haderő-fejlesztési tervekkel, amellyel biztosítani lehetne Kairó jelenlétét egy Szovjetunió ellen irányuló katonai tömbben; harmadrészt pedig elérhetik, hogy Egyiptom az amerikai támogatás miatt lemondjon Izrael megtámadásáról. Az 1952. szeptember 18-án tartott Caffery és Nagíb közötti találkozáson az egyiptomi tábornok hitet tett az erős Amerika-barát szimpátiája és antikommunizmusa mellett, és elfogadta a korábban említett amerikai feltételeket. Pár héttel később pedig már a szudáni kérdés megoldásáról egyeztettek az amerikai diplomáttákkal. Ám ennek a kezdeti amerikai-egyiptomi közeledésnek nem sokkal később vége szakadt. 1952. november 24-én, egy újabb Caffery-Nagíb találkozó után a nagykövet így figyelmeztette az amerikai vezetést: „az *FPT* egyes tagjai közölték, hogy csak akkor tartható fenn az egyiptomi fegyveres erők híűsége, ha fegyvereket vesznek a Nyugattól”.¹⁶³ Ezért ő szükségesnek tartotta, hogy minél előbb megkezdődjene a közvetlen fegyvervásárlási tárgyalások. A következő év elejére sikerült megszervezni az egyiptomi delegáció kiutazását: 1953 januárjában Ali Szabri, a Szabad Tisztek megbízható és prominens tagjának vezetésével egy katonai küldöttség utazott Washingtonba, hogy egy előzetes fegyvervásárlási egyezményt kössön az amerikaiakkal. Azonban a Fehér Ház hivatkozva arra, hogy Dwight D. Eisenhower elnök csak a beiktatása

¹⁶⁰ Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek.* Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014., 497.

¹⁶¹ Kim Roosevelt volt az 1949-es szíriai puccs és az iráni Moszadeket 1953-ban megbuktató Ajax-hadművelet egyik értelmi szerzője is.

¹⁶² Lesch, W. David: Abd al-Nasser and the United States. In: Poteh, Elie – Winckler, Onn (eds.): i.m.: 207.

¹⁶³ Laron, Guy: Cutting the Gordian Knot... i.m.: 22.

után hajlandó foglalkozni az egyiptomi kéréssel, nem fogadta a küldöttséget. Két hónapig tartó meddő várakozások után Szabri üres kézzel tért vissza.¹⁶⁴ Ehhez közrejátszott az is, hogy az Eisenhower-adminisztráció már másképpen vélekedett az egyiptomi (katonai) vezetésről. Semmiféle garanciát nem láttak arra nézve, hogy a Szabad Tisztek ezeket az amerikai fegyvereket nem Izrael ellen fogják felhasználni, valamint az elnök szigorúan tartotta magát a Triparti Deklaráció pontjaihoz.¹⁶⁵ Továbbá az Egyesült Államok nagyságrendileg sokkal fontosabbnak ítélte – a NATO integritásának megőrzése szempontjából – a brit és a francia pozíciók megőrzését a harmadik világban, mintsem olyan államok és csoportok támogatását, amelyek gyengítik a nyugat-európai gyarmattartókat. A fegyvervásárlás szempontjából (is) totális kudarc volt John Foster Dulles amerikai külügyminiszter 1953-as közel-keleti körútja. Az amerikai külügyminiszter május 11-én találkozott Nagíbbal és Gamel Abden Nasszer ezredessel, aki ekkoriban már Egyiptom második emberének számított, mivel abban a hónapban kinevezték miniszterelnök-helyettesnek és belügyminiszternek.¹⁶⁶ Mindketten előterjesztették a hadianyagok vásárlásának kérdését, de Dulles teljesen figyelmen kívül hagyta az érveiket. Újabb hónapok teltek el, de semmiféle további egyeztetésre nem került sor, mert Washington úgy látta, hogy az egyiptomiak által benyújtott fegyverlistán (páncéltörő rakéták, robbanószerek) szereplő tételeket elsősorban a Szuezi-csatornánál lévő brit bázisok ellen használnák fel. Caffery, aki mellel nagy kritikusa volt a Brit Birodalomnak, továbbra is kitartott az amerikai fegyverszállítás mellett: „Az elmúlt két évben többet tettek (a Szabad Tisztek – K.L.) Egyiptomért, mint amennyit az elődeik együttvéve”.¹⁶⁷ Csakhogy az amerikai külügyminisztérium nem akart zavart előidézni az angolszáz kapcsolatokban azt követően, hogy Winston Churchill miniszterelnök személyesen fordult Eisenhowerhez, hogy ne szüntesse meg a brit fegyverexport-monopóliumot és tartsa be az 1950-es Triparti Deklarációt.¹⁶⁸ Ez csak tovább növelte a Szabad Tisztek elégedetlenségét. Az Egyesült Államoktól való eltávolodásban az is közrejátszott, hogy Nagíb hiába folytatott titkos megbeszéléseket az amerikai gazdasági segélyekről, még csak választ sem kapott a kéréseire. Miután pedig az amerikai diplomaták tudomására jutott, hogy az egyiptomi katonai delegációk 1953 végén sorra járnak a szocialista országokat és az egyiptomi elnök hatalma napról napra csökken – miközben fordított arányosan Nasszer befolyása rohamosan emelkedik – voltak hajlandóak némi engedményt tenni. Például 1954 nyarán amerikai nyomásra London leszállította Egyiptomnak a még a negyvenes években megvásárolt 40 Centurion páncélost, de a hozzávaló lőszer és pótalkatrész nélkül.¹⁶⁹ Ugyanakkor az amerikaiak még minidig csak diplomáciai közvetítést vállaltak Egyiptom és Nagy-Britannia között, nem pedig a fegyvervásárlási tárgyalások folytatását. Anthony Nutting brit diplomata és Nasszer miniszterelnök 1954. október 19-én aláírta a brit katonai kivonulásról szóló szerződést. Ennek értelmében Londonnak 20 hónap alatt 80 000 katonát kellett evakuálnia a Csatorna-övezetből. Ezenfelül az amerikaiak azt is elérték, hogy Kairó engedélyezze bizonyos számú brit „technikai személyzetet” maradását a Szuezi-csatornánál.

¹⁶⁴ Anvar Szadat visszaemlékezései szerint ez a diplomáciai fiasco annyira megviselte Nasszert, hogy ezek után mindig megkérdőjelezte „az amerikai segítségek és ajánlatok őszinteségét.” Sadat, Anwar: i.m.:126–127.

¹⁶⁵ Az Egyesült Államok még Izrael esetében sem volt hajlandó kivételt tenni. Például Washington 1954-ben 24 darab F-86-os vadászpilóta repülőgépet leszállítását akadályozta meg.

¹⁶⁶ Gazdik Gyula: Az egyiptomi külpolitika útja a szuezi válságig... i.m.: 7.

¹⁶⁷ Lesch, W. David: i.m.: 207.

¹⁶⁸ Tal, David: Weapons without Influence... i.m.: 379.

¹⁶⁹ Brož, Ivan: i.m. 120.

Ugyanúgy a brit erők visszatérhettek Egyiptomba, ha az Arab Liga valamelyik tagját vagy Törökországot külső támadás érné. Ezeket Kairó nehezen fogadta el, hiszen hiába szerepelt az egyezményben az, hogy „*a veszély elmúltával az övezetbe irányított brit erőket haladéktalanul ki kell vonni*”, de ezt a cikkelyt nagyon tágra lehetett értelmezni.¹⁷⁰ Viszont mostantól elhárult az elvi akadálya annak, hogy Kairó fegyvereket importáljon külföldről, mert megszűnt az arab országgal szembeni brit embargó.¹⁷¹ Azonban ettől kezdve nem a külpolitikai tényezők, hanem sokkal inkább a belpolitikai események hátráltatták az amerikai-egyiptomi fegyvervásárlási tárgyalásokat. Október 28-án a Muszlim Testvériség sikertelen merénylet hajtott végre Nasszer ellen, amikor ő a brit-egyiptomi megállapodás megkötése után rádióbeszédet tartott Alexandriában.¹⁷² Az egyiptomi miniszterelnök a merénylet után szinte azonnal hozzálatott a belpolitikai ellenfelei eltávolításához: két nappal később már 700 Muszlim Testvériség szimpatizánst zártak börtönbe és 140 tisztet (a Nagíb-párti frakciókból) menesztettek mindenfajta belső ellenállás nélkül.¹⁷³ Nasszer házi őrizetre ítélte Nagíbot és november 14-én önmagát az FPT elnökévé nevezte ki, s így ő vált az arab ország *de facto* vezetőjévé. Az egyiptomi diktatúra kiépülésével párhuzamosan, az Egyesült Államok egyre keményebb feltételekhez kötötte az esetleges fegyvervásárlást. Ám a szigorításhoz egy másik, geopolitikai jellegű ok szintúgy hozzájárult: Washington ekkoriban kiemelt feladatának tekintette a közel- és közép-keleti országokat magába foglaló katonai szövetség(ek) létrehozását.

2.2. A Bagdadi Paktum aláírása

Nem a fegyvervásárlás volt az egyetlen negatív tényező az amerikai-egyiptomi – tágabb kontextusban pedig az egyiptomi-nyugati – viszonyban. Ugyanis a fejlettebb hadianyagok kérdésével szorosan összefüggött a katonai szövetségek kérdése is. Az angolszászok olyan katonai-politikai „tömböket” akartak létrehozni, amelyek Marokkótól kezdve Pakisztánon át egészen Új-Zélandig bezárólag feltartóztatták, valamint körbezárták volna a keleti blokkot. Továbbá ezekben az országokban bérelt vagy létesített katonai bázisok tökéletes kiindulópontjai lehettek volna a Szovjetunió déli részei ellen indított bombázásoknak, vagy innen szállították volna utánpótlást a szárazföldi csapatoknak. Továbbá egy ilyenfajta szövetség azért bírt kiemelt jelentőséggel az amerikai külpolitikában, mert az európai gyarmattartók távozása után ugyanúgy biztosítva lett volna a katonai jelenlét, ezzel megerősítve a helyi kormányok Nyugat-orientáltságát. Ráadásul egy ilyen szövetségen keresztül nagyobb nyomást lehetett volna gyakorolni arra az államra, amely a Szovjetunió felé próbál lavírozni.

Csakhowy Egyiptom nélkül egy regionális szereplőket tömörítő katonai tömb elképzelhetetlennek tűnt. Ahogyan egy brit jelentés megjegyezte: a Közel-Keleten – és egész Afrikában – Egyiptom rendelkezik a legnagyobb légibázisokkal, kikötőkkel, vízkészlettel, ipari kapacitással és munkaerővel. Ez az ország volt a legnépesebb a térségben, a legnagyobb (arab) hadsereget tartotta fenn, befolyása nemcsak a szomszédos területekre koncentrálódott, hanem

¹⁷⁰ J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ* ... i.m.: 24.

¹⁷¹ McNamara, Robert: i.m.: 36.

¹⁷² A merénylet hátterében nem a kizárólag brit-egyiptomi megállapodás megkötése állt, hanem a Muszlim Testvériség betiltása is. Az FPT és a Muszlim Testvériség között egyre nagyobbá váltak az ellenétek a köztársaság kialakítása és a szekuláris politika következtében. 1953 végétől folyamatosak zajlottak az összecsapások a két tábor szimpatizánsai között. Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből*... i.m.: 71.

¹⁷³ Aburish, Said K.: i.m.: 54.; Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: *Az arab országok története*... i.m.: 80–81.

sok afrikai és ázsiai ország esetében szintén érezhető volt.¹⁷⁴ Ám kétségtelen, hogy ami miatt Egyiptom kulcsszerepet játszott a nyugati geopolitikában és a stratégiai gondolkodásban, az a Szezei-csatorna volt. A NATO számára a „rémálomforgatókönyvet” az jelentette volna, ha ennek a létesítménynek az ellenőrzése kikerülne a kezéből, rosszabbik esetben pedig a szocialista tábor befolyása alá kerülne. Nemcsak geopolitikai-katonai szempontból számított fontosnak a Szezei-csatorna kontrollálása, hanem gazdasági aspektusból is: a második világháború után Nyugat-Európa teljes mértékben a közel-keleti térségből történő energiahordozó importra hagyatkozott. Az ötvenes évek elején Belgium, Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia, Nyugat-Németország és Olaszország több mint 93 millió tonna nyersolajat importált külföldről, és ennek 90 százaléka innen származott. Csak 1954 és 1955 között mintegy 17,4 százalékkal nőtt a kőolajbehozataluk.¹⁷⁵ Ezért az Egyesült Államok már Harry S. Truman elnöksége alatt megpróbálta Egyiptomot egy nyugati kezdeményezésű védelmi tömbhöz csatolni. Az 1947-ben meghirdetett Truman-doktrína részét képező Közel-Keleti Parancsnokság (*Middle East Command/MEC*) terv lényege az volt, hogy brit főparancsnokság alatt Ausztrália, Dél-afrikai Köztársaság, az Egyesült Államok, Egyiptom, Franciaország, Törökország és Új-Zéland egy közös katonai központot hozott volna létre Egyiptom területén. Ez a szervezet háború esetén együttműködött volna a NATO-val, amely csapatokat állomásoztathatott volna a tagállamok területén. Washington megígérte Kairónak, hogyha elfogadja a koncepciót, akkor eléri a brit csapatok kivonulását és az 1936-ban kötött angol-egyiptomi szerződést hatályon kívül helyezését. Cserébe viszont a MEC tartja fenn a szezei bázisokat. Habár az Arab Liga tagjai 1950. június 17-én védelmi szerződést kötöttek egymással, amely lényegében megalapozott a Közel-Keleti Parancsnokságnak, végül az egyiptomi monarchia miatt megbukott: 1951. október 8-án a Nahrász-kormány egyoldalúan felmondta az 1936-os angol-egyiptomi szerződést, valamint kilépett a MEC tervezetéből.¹⁷⁶ Épp ezért Washington először rendkívül pozitívan viszonyult az 1952-ben hatalomra kerülő Szabad Tisztekhez, mivel úgy vélték, hogy a monarchiával ellentétben, ők hajlandóak lesznek csatlakozni egy ilyen katonai szervezethez. A MEC tervét módosították és így létrejött a Közel-Keleti Védelmi Parancsnokság (*Middle East Defense Organization/MEDO*) elképzelés, amely lényegében a NATO-hoz hasonlatos regionális katonai szervezet lett volna Irán, Pakisztán és Törökország részvételével. A MEC-el ellentétben a MEDO-ban Egyiptom szerepe kisebb, de nem lényegtelenebb lett volna: továbbra is Kairóban tervezték létrehozni a szövetség központját. Ugyanakkor London még mindig ragaszkodott ahhoz, hogy egy egyiptomiakkal kötött fegyvervásárlási szerződés alapfeltétele legyen a MEDO-ba való belépés és az állandó nyugati katonai jelenlét. A brit követelések hátráltatták az angolszászok közötti tárgyalásokat, mivel ők nem akartak lemondani a szezei bázisok feletti fennhatóságukról, amelyhez viszont az egyiptomiak ragaszkodtak. Végül a viták egészen az 1952-es elnökválasztásokig elhúzódtak,

¹⁷⁴ Tal, David: *Weapons without Influence...* i.m.: 371.

¹⁷⁵ Ashton, Nigel John: i.m.: 37.

¹⁷⁶ 1951 nyarán felcsaptak a britellenes érzelmek Egyiptomban, amit a Muszlim Testvériség szintén kihasznált. Az egyiptomi kormány igyekezett kifogni a szelet az iszlamista szervezet vitorlájából, ezért britellenes politikát kezdett el folytatni. Nahrász követelte a brit csapatok azonnal kivonulását az arab ország területéről. Az év végétől pedig egyre súlyosabb összecsapások törtek ki a Szezei-csatorna környékén, mivel a kormány lényegében „engedélyezte” az MT támadásait. Erre válaszul a britek szintén egyre keményebben léptek fel, amelynek a csúcspontja az iszmáilijai mészárlás volt, amelyben több mint ötven egyiptomi vesztette életét. Goldschmidt, Arthur: i.m.: 101–102.

amelyet viszont Eisenhower nyert meg, így Truman már nem tudta megvalósítani a MEDO-val kapcsolatos elképzeléseit. Ezzel párhuzamosan az egyiptomi Szabad Tiszteknél – Nagíb személyes támogatása ellenére – sem volt elsöprő az egyetértés, ahogyan a szomszédos arab országok sem lelkesedtek túlzottan az ötletért.¹⁷⁷

Eisenhower és Dulles külügyminiszter nem vetette el egy közel- és közép-keleti védelmi szervezet létrehozását, de teljesen más alapokra kívánta helyezni. Az Északi Sorfal (*Northern Tier*) elképzelésben már Irak kapta a központi szerepet, nem pedig Egyiptom. Washington elsősorban nem az arab államokkal, hanem Iránnal, Pakisztánnal és Törökországgal akarta körbezárni a Szovjetuniót. Azonban Nagy-Britannia csak abban az esetben volt hajlandó támogatni az amerikaiak elképzelését, ha a Szezei-csatorna környékén ott maradhatnak a brit csapatok és az arab államokat, főleg Jordániát, szintén bevonják a tervbe. Londonban azért szemlélték kritikusan a tervezetet, mert úgy értelmezték, mint egy amerikai módszert arra, hogy egyszerre szorítsák ki a briteket a Közel-Keletről és Közép-Ázsiából. Dulles 1953 májusában tartott közel-keleti körútja során – a helyi vezetők véleményének megismerése és a Washington új külpolitikájának szimbolizálása mellett – az Északi Sorfalat próbálta népszerűsíteni. Viszont már Egyiptom esetében komoly nehézségekbe ütközött. A Nagíbbal folytatott beszélgetés nem hozott eredményt, mert az egyiptomi elnök közölte, hogy a Szabad Tisztek az amerikai fegyvervásárlásban voltak érdekeltek, lényegében ettől tették függővé a csatlakozásukat. Ennél sokkal nagyobb kudarcnak számított a Nasszerrel való találkozó, aki azt mondta, hogy nemcsak Egyiptom, hanem egyetlen arab állam sem fog csatlakozni egy olyan szervezethez, amelyet egy külső nyugati nagyhatalom irányít. Dulles ráébredt arra, hogy ilyen katonai szövetséget felállítani felesleges, mivel az arabok – ellenségesen viseltetnek a koncepcióval szemben – nagy részben britek, kis részben a törökök jelenléte miatt.¹⁷⁸ Pár héttel később minden az Északi Sorfal létrehozásáról szóló amerikai-brit egyeztetés megakadt. Ráadásul az Eisenhower-adminisztráció azért kezdett távolodni a korábbi elképzelésétől, mert a Kongresszus nagy része változatlanul erős szkepticizmussal viseltetett minden olyan arab országot összefogó szövetség iránt, amely véleményük szerint végül nem a Szovjetunió, hanem Izrael ellen fog irányulni. Épp ezért 1954 végétől az amerikaiak helyett a britek vették át egy regionális katonai szövetség felállításának szerepét. London Egyiptom meggyőzése helyett Irakra összpontosított.¹⁷⁹ Nagy szerepet szántak az elkötelezett NATO-támogató és szovjetellenes nézeteket valló Adnan Menderes miniszterelnök vezette török kormánynak. Habár Ankarának megvoltak a maga regionális érdekei, ezek érdemben nem veszélyeztették a brit elképzeléseket a Közel-Keleten és az indiai szubkontinensen, ellentétben az Egyesült Államokkal, amely Iránban és Pakisztánban csak a britek rovására növelte a befolyását. Végül Washington úgy ítélte meg, hogy a brit diplomáciának amúgy is „jobbak a lehetőségeik és a tapasztalataik”, ezért teljesen rájuk bízta a szervezést.¹⁸⁰ Nagy-Britannia pedig nem habozott és az iraki-török közeledést felhasználva kezdte el egy közel- és közép-keleti katonai szövetség létrejöttének szükségességét

¹⁷⁷ Gulyás K. László: i.m.: 71.; Takeyh, Ray: i.m.: 22–23.

¹⁷⁸ Gulyás K. László: i.m.: 72.; Lesch, W. David: i.m.: 209.

¹⁷⁹ Az 1954 őszén Irakban ismét Núri Szaíd került a miniszterelnöki székbe, aki az egész Közel-Keleten ismert volt a britek iránti szimpátiájáról és a szovjetellenességéről. Núri nagyon tartott attól, hogy a Szovjetunió előbb-utóbb expanzióba kezd és elfoglalja majd Észak-Irakot. Ennek ellenére sokáig az Egyesült Államok szintén igyekezett távolságot tartani Bagdadtól, mert az Iraknak nyújtott nagyobb támogatással maga ellen fordította volna a többi arab államot, legfőképp Jordániát és Szaúd-Arábiát.

¹⁸⁰ Ashton, Nigel John: i.m.: 41.; Takeyh, Ray: i.m.: 57–59.

hirdetni. Anthony Eden brit miniszterelnök 1955 januárjában egy közel-keleti körútra indult, amelynek fő célja az volt, hogy meggyőzze a térség államait a küszöbön álló iraki-török szövetséghez való csatlakozás előnyeiről. Legelső útja Egyiptomba vezetett, ahol találkozott Nasszerrel. Azonban a brit kormányfő azzal szembesült, hogy a miniszterelnök ambíciói igencsak nagyok: Egyiptomot vezető arab nagyhatalommá akarta tenni, és a London által létrehozott katonai szervezet csak gátolta volna ennek megvalósulását. Ráadásul Nasszer ekkor az iraki Núri Szaídban látta a legnagyobb arab riválist, akire viszont a britek nagyban építettek.¹⁸¹ Egy nyugati fegyverekkel felszerelt haderővel Irak a térség legerősebb államává vált volna. Bagdad így könnyen meg tudta volna valósítani az iraki Hásimita-dinasztia legrégebbi álmát: a termékeny félhold országainak (Jordánia, Libanon, Szíria) egyesítését vagy legalább totális befolyásszerzést a térség államai felett. Ez pedig komoly aggodalmakat szült nemcsak Egyiptomban, hanem Szaúd-Arábiában és Szíriában is. Miután 1955. január 13-án Ankara és Bagdad bejelentette, hogy védelmi szerződést köt egymással, az Arab Ligában egy sürgősségi ülésre került sor január 22-e és február 6-a között. A cél az iraki-török szövetség elítélése és egy megfelelő válasz adása lett volna, de az események nem Nasszer elképzelései szerint alakultak. Habár Szaúd-Arábia teljes mellszélességgel támogatta Egyiptom Irak- és Törökország-ellenes politikáját, Szíria inkább habozó álláspontot fogalmazott meg, miközben a jordániai kormányfő és a libanoni miniszterelnök Bagdad mellé álltak.

1955. február 24-én Bagdadban Irak és Törökország aláírt egy háromnyelvű – angol, arab, török – védelmi egyezményt. Ez nyolc cikkelyből állt, amely értelmében Irak és Törökország „a térség békéje és biztonsága érdekében” együttműködik egymással, s minden vitás kérdést békés úton rendeznek. Hivatalosan bármely más közel-és közép-keleti ország csatlakozhatott, illetve szabadon kiléphetek belőle.¹⁸² Április 2-án Nagy-Britannia, szeptember 17-én Pakisztán és november 11-én Irán csatlakozott a védelmi szerződéshez, s átnevezték Közel-Keleti Szerződés Szervezetére (*Middle East Treaty Organization/METO*). Az Egyesült Államok hivatalosan megfigyelő státusszal rendelkezett, de külön kétoldalú megállapodásokat kötött a tagállamokkal. Izrael és Szaúd-Arábia kritizálta a Bagdadi Paktum megszületésében majd támogatásában nyújtott amerikai szerepvállalást, mivel mindketten úgy érezték, hogy ez kifejezetten ellenük irányul.¹⁸³ Az Eisenhower-adminisztráció ezt követően nagyobb rugalmasságot mutatott a fegyvervásárlás terén, de egy dologhoz mindenképp ragaszkodott: ha az arab ország nem is akar csatlakozni a METO-hoz, a Kongresszus által létrehozott Katonai Kisegítő Tanácsadó Csoport (*Military Assistance Advisory Group/MAAG*) jelenlétét mindenképp el kellett fogadnia. Ez gyakorlatban egy állandó amerikai katonai misszió felállítását jelentette. Ezenfelül a vásárló országnak garanciát kellett vállalnia arra nézve, hogy ezeket a hadieszközöket kizárólag az ország védelme és a nyugalom fenntartására érdekében használja fel, nem pedig offenzív célokra. Azonban a MAAG Nasszer számára elfogadhatatlan tűnt: egyrészt alighogy sikerült elérni a britek távozását, máris egy újabb nyugati ország katonái állomásoztak volna Egyiptomban. Másodszor pedig 1954 végétől egyre érezhetőbbé vált az egyiptomi-izraeli feszültség, és az amerikai jelenlét csak akadályozta volna az egyiptomi hadsereg esetleges Izrael-ellenes műveleteit vagy válaszlépéseit.

¹⁸¹ Aburish, Said K.: i.m.: 77.

¹⁸² *A Bagdadi Paktum. Kölcsönös együttműködési szerződés Törökország és Irak között.* In: Lugosi Győző (szerk.): i.m.: 309–311.

¹⁸³ McNamara, Robert: i.m.: 41–42.

2.3. A Gázai-övezetben zajló konfliktusok

Izraelben legelőször kedvezően fogadta az egyiptomi forradalom hírért. Dávid Ben Gurion, az ország első miniszterelnöke, pozitívan vélekedett a Szabad Tisztekről és ennek az izraeli parlamentben (Knesszetben) hangot adott. Az egyiptomi monarchiát teljesen kiszámíthatatlannak tartották, mivel szerintük bármikor újraindíthatták az első arab-izraeli háborút. Az izraeli kormány reménykedett, hogy az új egyiptomi vezetés már lemondott a háborús szándékról és egy új fejezet veszi kezdetét a két ország viszonyában. Ebbéli meggyőződésüket erősítette, hogy Nagíb – és kezdetben Nasszer – került az Izraellel való nyílt konfrontációra. Emiatt 1953 elején mindkét fél által kezdeményezett találkozóra került sor. Móse Sárrett, aki a kormányban külügyminiszteri pozíciót töltött be, vezette a tárgyalásokat. Átütő sikert nem értek el, de kisebb eredményekből nem volt hiány. Az egyiptomi-izraeli határvillongások 1953-ra szinte teljesen megszűntek, ahogyan ellenséges megnyilvánulások sem történtek. A barátságos légkör végig megfigyelhető volt az 1953-as titkos találkozókra, és egy-egy alkalommal olyan nehéz témákról beszélgettek a felek, mint az Akabai-öböl szabaddá tétele vagy a palesztin menekültek visszatérése.¹⁸⁴ Ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy a Szabad Tisztek elfelejtették volna az első arab-izraeli háborúban elszenvedett vereséget. A legtöbben ugyanis harcoltak a háborúban – maga Nasszer szintén részt vett benne – és maradandó nyomot hagyott bennük. Csakhogy amíg a monarchia egyértelműen Izraelt és a cionizmust okolta a vereségért, addig a Szabad Tisztek az egyiptomi kormányokat és a nyugati gyarmattartók Egyiptom-politikáját tették felelőssé.

Az egyiptomi-izraeli viszony megromlása azután vált érezhetővé, hogy Nasszer leszámolt a belső ellenfeleivel – Nagíb és a Muszlim Testvériség – és úgy ítélte meg, hogy elérkezett az idő az arab nacionalizmus terjesztésére és arab egységállam megteremtésére. Ennek az elképzelésnek viszont Izrael útját állta: Kairó szerint Izrael megszállás alatt tartotta a Palesztinában élő muszlimokat és éket vert az arab államok közé. Azonban egy elavult fegyverekkel felszerelt, rosszul kiképzett haderővel, valamint régió kívüli komoly szövetséges nélkül, aligha indíthatott volna támadást a zsidó állam ellen. Mivel a fegyvervásárlási tárgyalások 1955 elejéig nem hoztak sikert, ezért az egyiptomi vezetés kezdetben a helyi arab ellenállókra kezdte el támogatni, vagyis fidáíjnokat (arab beszivárgókat) képeztek ki. Az egyiptomi hírszerzés információkkal, a titkosszolgálat pedig fegyverekkel látta el őket, akik beszivárogtak az izraeli területekre, és merényleteket hajtottak végre az izraeli katonai és rendőri célpontok ellen, de a támadásoknak nem ritkán izraeli civilek és telepések estek áldozatul. Ugyanakkor az egyiptomi vezetés nem mindegyik fidáíj csoportot és akciót támogatta. Ők gyakran önállóan cselekedtek, amikor arról szereztek tudomást, hogy az izraeli haderő büntetőakciókat indított a térségben lévő arab települések ellen. A helyzetet tovább nehezítette, hogy az elnyomás elől Sínai-félszigetre és a gázai övezetbe menekült, addigra már betiltott Muszlim Testvériség tagjai szintén gyakran intéztek támadásokat az izraeli civil célpontok ellen: az általuk elkövetett merényletekben 1954-ben ötvenketten veszítették életüket.¹⁸⁵ Az egyiptomi-izraeli ellentétet tovább szította, hogy 1955 februárjában egy izraeli kém szervezet két húsz év körüli zsidó tagját – név szerint Móse Marzukot és Sámuel Ázárt –

¹⁸⁴ Kalmár Zoltán: *Nincs béke a Közel-Keleten...* i.m.: 130-131.; Podeh, Elie: *Demonizing the Other: Israeli Perceptions of Nasser and Nasserism*. In: Podeh, Elie – Winckler, Onn (eds.): i.m.: 75–76.

¹⁸⁵ Burns, William J.: i.m.: 25.

felakasztották, további nyolcat pedig börtönre ítélték, akik közül ketten később öngyilkosok lettek. Ennek a csoportnak az volt a feladata, hogy a Zsuzsanna-akció (*Operation Susannah*) keretében amerikai, brit és egyiptomi célpontok ellen hajtsanak végre támadásokat, mindezeket úgy álcázva, mintha azokat az egyiptomi iszlamisták követték volna el. Az 1954. július 4-én indított támadássorozat elsődlegesen amerikai (mozik, könyvtárak, hírügynökségek) és brit épületek ellen irányultak. Az izraeli kormány héjai és Sárett megbékélési politikájának ellenzői így akarták rákényszeríteni Londont arra, hogy még az angol-egyiptomi szerződés aláírása után se vonuljon ki Egyiptomból. Továbbá így szerették volna Washington eltántorítani attól, hogy potenciális és stabil szövetségest lásson Kairóban.¹⁸⁶

Az egyre ellenségesebb légkör feloldásának nem kedveztek az izraeli belpolitikai események sem. Bár Ben Gurion 1954. január 26-án átadta a kormányfői széket az arabokkal kapcsolatban megbékélési politikát hirdető Móse Sárettnek, ő továbbra is a Knesszet tagja maradt és jelentős befolyással rendelkezett az izraeli kül-és biztonságpolitikára. Miután kiderült, hogy a Zsuzsanna-akciót az izraeli kormányfő tudta nélkül szervezték meg, Sárett lemondásra kényszerítette Pinhász Lávón védelmi minisztert. Ugyanakkor mivel nem akadt más jelölt, Ben Gurion került a helyére. Ő pedig mindenképp látványos bemutatót akart tartani az izraeli haderő fejlettségéről; rá kívánt mutatni az arabok (főleg Egyiptom) gyengeségeire; valamint meg szeretne volna torolni a Moszad-ügynökök kivégzését. Nem kellett sokat várni az erődemonstrációra: 1955. február 25-én a fidájínok izraeli civilekre támadtak Rehovót városában. Az izraeli vezetés Nasszert tette felelőssé az akcióért, mert az egyik támadónál olyan dokumentumokat találtak, amelyeken rajta volt az egyiptomi hírszerzéshez pecsétje. Megtorlásként február 28-án, Sárettel való egyeztetés nélkül elindították a „Fekete Nyíl” (*Operation Black Arrow*) hadműveletet. Izraeli oldalról mintegy 150 ejtőernyőst vettek be, s a harcokban 38 egyiptomi és 8 izraeli katona vesztette életét. A Gázából érkező hírek rosszul érintették Nasszert és valósággal sokkolták az egyiptomi hadvezetést, mivel a két ország között 1948 óta ez volt a legsúlyosabb fegyveres konfliktus. Egyiptom számára különösen nagy megalázással járt az összecsapás. Az egyiptomi miniszterelnök az izraeli támadás előtti napokban járt a térségben és azt mondta az egyiptomi katonáknak, hogy semmiféle veszély nem fenyegeti őket.¹⁸⁷ Az izraeli támadás rávilágított az egyiptomi haderő rossz fegyverzetére és alacsony színvonalára. Ez a tény korántsem zavarta a Szabad Tisztek nagy részét, akik megtorlást követeltek. Nasszer ezzel szemben sokkal óvatosabb volt: szerinte addig nem indíthatnak támadást vagy katonai hadműveletet a zsidó állam ellen, amíg nincs megfelelő légierő és nehézfegyverzet a hátuk mögött. Ezért megakadályozott minden büntetőakcióra vonatkozó javaslatot, helyette inkább a fidájínoknak nyújtott támogatás nagyságát növelte meg. Ebből kifolyólag az elkövetkezendő hónapokban újabb és újabb akciókra került sor, mint például 1955. március 24-én egy jemeni zsidók által épített kibucot támadtak meg, amelyben húsz civil vesztette életét.¹⁸⁸ A hasonló határvillongások augusztusban és szeptemberben folytatódtak, felgyorsítva a csehszlovák-egyiptomi tárgyalások menetét.

Az 1955. február 28-án kitört gázai incidens jelenti az egyik legnagyobb vitát az egyiptomi-izraeli konfliktusok és az egyiptomi-keleti blokk országai közötti kapcsolatok történelmében.

¹⁸⁶ Gilbert, Martin: *Izrael története*. Pannonica Kiadó, Szekszárd, 1998., 278.

¹⁸⁷ Al-Hamdi, Mohaned Talib: The Road East: How John Foster Dulles Affected Egypt's Decision to Conclude the Czech Arms Deal in 1955. In: *International Journal of History*. Vol. 3., Special Issue, (2011), 147.

¹⁸⁸ Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 570.

A kérdés azzal kapcsolatosan alakult ki, hogy vajon tényleg ez a határvillongás vezetett Nasszer „keleti nyitásához”? Az egyik csoport (például David Tal, Jan Wanner, Uri Ra'anán) tagjai szerint ugyanis nem, mert az egyiptomi miniszterelnök már korábban tervezett fegyvereket vásárolni a Szovjetuniótól, és 1954 végétől felkészült egy közvetlen egyiptomi-izraeli összecsapásra. Sőt, egyesek odáig mentek, hogy az egész gázai összecsapást Nasszer „provokációjának” minősítették, mert az egyiptomi miniszterelnök így akart nehézfegyvereket és repülőgépeket kicsikarni Moszkvától.¹⁸⁹ Ezzel szemben a másik tábor tagjai (például Arthur Goldschmidt, Guy Laron, Karel Sieber, Petr Zídek, Philip Muehlenbeck) úgy vélték, hogy a gázai összecsapás sorsfordító jellege vitathatatlan és az előző csoport így akarja Izrael felelősségét csökkenteni vagy elhárítani.¹⁹⁰ Bár azt mindannyian elismerték, hogy Nasszer korábban is tapogatózott a szocialista országok irányába, mégis a februári incidens után hozta meg a végleges döntését a fegyvervásárlás kérdésében. A történészek rámutattak arra is, hogy a határvillongás az egyiptomi-nyugati viszonyra nézve súlyosabb következményekkel járt. Nasszer látva azt, hogy sem Washington, sem London nem ítélte el az izraeli akciókat, azt a konzekvenciát vont le, hogy valójában ők állnak a támadás mögött. Véleménye szerint ezzel büntették Egyiptomot azért, mert nem írta alá a Bagdadi Paktumot és a végső céljuk az arab ország elszigetelése.¹⁹¹ Ettől kezdve az egyiptomi vezetés lemondott minden nyugati fegyvervásárlási szándékáról és későbbiekben, ha London vagy Washington ígért is valamit, akkor teljesen passzív magatartást tanúsítottak. Ehelyett pedig sokkal inkább a keleti bloknál vagy más, semleges (Svájc, Svédország) országoknál érdeklődtek. Az egyiptomi diplomácia azért kezdett diplomáciai offenzívába a keleti blokk irányába, mert Nasszert sürgette az idő. Mivel megakadályozta a megtorló hadművelet indítását Izrael ellen, ezért sokan kritizálni kezdték őt a hadseregben, még a Szabad Tisztek körében is. Az egyiptomi miniszterelnök részéről reális alapja volt annak a feltételezésnek, hogyha nem teljesíti a hadsereg fegyvervásárlásra vonatkozó kérését, akkor az elégedetlenség miatt ugyanolyan sorsra jut, mint Nagíb. Ráadásul az összecsapás után nemcsak Egyiptomban gyengült meg Nasszer pozíciója, hanem a régióban is diszkreditálódott. A határvillongások kimenetelének hírére az „anti-METO” katonai szövetség létrehozása lelassult, mivel a többi arab ország nem tartotta reális partnernek Egyiptomot. Amikor egy egyiptomi katonai delegáció kiutazott Szíriába, tárgyalandó a szövetség kérdéseit, akkor a szír képviselők azzal fogadták őket, hogy *„ti azért jöttetek, hogy segítetek Szíria megvédésében. Azonban jobb lenne, ha először a saját biztonsági igényeiteket elégítenétek ki.”*¹⁹² Az egyiptomi haderő védelmi képességei iránti bizonytalanság végig érezhető volt a tárgyalások alatt, mivel Szaúd-Arábia nehezen ment bele egy közös biztonság- és külpolitika kialakításába, valamint a közös hadsereg finanszírozásába, mivel tudta, hogy neki kellene állnia az egyiptomi haderőfejlesztés költségeit. Habár végül március 6-án aláírták az egyiptomi-szíriai-szaúdi egyezményt, és felszólították a többi arab országot, hogy csatlakozzanak a szervezethez, az elkövetkezendő hetekben nem került sor újabb egyeztetésekre. Izraeli oldalról szintén eléggé vegyesen értékelték a február 28-i összecsapás

¹⁸⁹ Ra'anán, Uri: *The USSR Arms the Third World: Case Studies in Soviet Foreign Policy*. The MIT Press, Cambridge, 1969., 78.; Wanner, Jan: *Bitva o Suez...* i.m.: 137–138.; Tal, David: *Weapons without Influence...* i.m.: 381.

¹⁹⁰ Goldschmidt, Arthur: i.m.: 117–118.; Laron, Guy: *Cutting the Gordian Knot...* i.m.: 26–27.; Muehlenbeck, Philip: i.m.: 92.; Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 54–55.

¹⁹¹ Laron, Guy: *Cutting the Gordian Knot...* i.m.: 27.

¹⁹² Takeyh, Ray: i.m.: 74.

kimenetelét. Sárett hatalma megrendülésének érezte, mivel még csak nem is tájékoztatták őt az akció előtt. Úgy vélte, hogy Egyiptommal és a többi arab országgal való megállapodás elérhetetlen messzeségbe került, és a kisebb határincidensekkel járó konfliktusok hamarosan kiszélesednek, legrosszabb esetben egy újabb arab-izraeli háborúvá terebélyesednek.

Nasszer érezte, hogy a gázai incidens során esett csorbát mindenképp ki kell küszöbölnie, hogy egyrészt növelje a presztízsét az arab világban, másrészt pedig bebizonyítsa a szocialista országoknak, hogy Kairó valóban új külpolitikát folytat és nem kötelezte el magát a Nyugat felé. Nasszer számára hamarosan meg is adatott a tökéletes lehetőség: a bandungi konferencia.

2.4. A bandungi konferencia

Nasszer már hónapokkal a Bagdadi Paktum megkötése előtt megfogalmazta a „pozitív semlegesség” gondolatát. Sőt, igazából nem is ő volt az ötletgazda, mivel az egyiptomi monarchia már a második világháború után szintén független külpolitikát próbált folytatni. Például a Szovjetunióval nagyköveti szintre emelték a diplomáciai kapcsolatokat 1950-ben, vagy Kairó elutasított minden regionális katonai szövetségbe való csatlakozást.¹⁹³ Ahogyan az 1952-es forradalom után egyre inkább megromlott az amerikai-egyiptomi viszony és gyengült Nagíb befolyása a belpolitikában, úgy hangzott el egyre többször a semleges külpolitikához való visszatérés. Nasszer az 1953 végén tartott beszédében számtalanszor hangsúlyozta, hogy Egyiptom a „pozitív semlegességet” képviseli a Kelet és a Nyugat között, és nem fogja magát alárendelni egyetlen nagyhatalomnak sem. Ezt később kibővítette a pánarabizmus, az arab nacionalizmus terjesztésének és az arab egységállam megteremtésének koncepciójával is. Az egyiptomi miniszterelnök – vagyis inkább Mohamed Heikal, az *Al-Ahram* főszerkesztője és Nasszer jóbarátja – könyv formátumban kiadta a legfontosabb politikai célkitűzéseit, aminek *A forradalom filozófiája* címet adta. Ebben Nasszer kiemelten foglalkozott az új külpolitikai irányelvekkel. Ugyanakkor több olyan dolgot is említett, ami korábban ritkán hangzott el a beszédjeiben vagy az akkori újságírók és nyugati döntéshozók nem tanúsítottak nagyobb figyelmet. Nasszer ugyanis három koncentrikus kört vázolt fel, amelynek középpontjában Egyiptom feküdt. Az első kör az Egyiptommal szomszédos arab országokat jelölte, a második az afrikai államokat és harmadikba pedig a teljes muszlim közösség (*umma*) beletartozott.¹⁹⁴ Az egyiptomi miniszterelnök célja pedig nem is lehetett volna ambiciózusabb: mindhárom körnek ő akart lenni a vezetője. Vagyis ez azt jelentette, hogy Egyiptom lenne minden arab, afrikai és muszlim állam ügyének szószólója. Épp ezért a pozitív semlegességen kívül nagy hangsúlyt fektetett az afrikai-ázsiai szolidaritásra és a pánarabizmus terjesztésére is.¹⁹⁵

Amikor Nasszert meghívták az 1955. április 18-án kezdődő Afrika-Ázsia Konferenciára, úgy vélte, hogy máris kezdetét vette a külpolitikai elveinek gyakorlatba történő átültetése. Ezért nagy elvárásokkal indult el az indonéziai Bandungba, amelybe minden „tömbön kívüli” állam hivatalos volt, függetlenül attól, hogy mennyire számított nyíltan Nyugat-barátnak (Irak, Irán, Törökország) vagy ápoltak szoros viszonyt a Szovjetunióval (Kínai Népköztársaság, Vietnami Demokratikus Köztársaság). A szervezők (Burma, Ceylon, India, Indonézia és Pakisztán) célja annak reprezentálása volt, hogy nem minden ország fogadja el a bipolaritás világrendet. A

¹⁹³ Gazdik Gyula: Az egyiptomi külpolitika útja a szuezi válságig... i.m.: 5.

¹⁹⁴ Részletesebben a három kör koncepciójáról: Nasser, Gamal Abden: i.m.: 88–114.

¹⁹⁵ Kalmár Zoltán: *Nincs béke a Közel-Keleten...* i.m.: 137–139.

pozitív semlegesség, a be nem avatkozási politika és a békés egymás mellett élés számítottak a fő jelszavaknak. Az egy hétig tartó rendezvény végén a 29 részt vevő ország – 23 ázsiai és 6 afrikai – vezetője elfogadta a bandungi határozatot, amely olyan alapelvekből állt, mint az egymás területi integritásának és szuverenitásának kölcsönös tiszteletben tartása; a vitás kérdések békés úton való rendezése; vagy a be nem avatkozás egymás belpolitikájába.¹⁹⁶ Nasszer már az első napon felszólalhatott a Szabadság Házban, s a beszédében ismertette Egyiptom külpolitikai elképzeléseit a pánarabizmus megvalósításáról, a „tömbön kívülségről”, valamint a gyarmati rendszerrel való végső leszámolásról. Örömmel konstataálta, hogy a semlegesség eszméje nemcsak benne fogant meg, hanem másokban is. A bandungi határozat tíz pontja közül hetet ő javasolt, amellyel Egyiptom béke melletti kiállását képviselte.¹⁹⁷ Nasszer bandungi konferencián való fellépése tökéletes alkalmat jelentett arra, hogy demonstrálja Egyiptom új külpolitikáját és véget vessen Kairó elszigeteltségének, amely a Bagdadi Paktum megkötése, a Nyugattól való távolodása és a gázai incidens miatt egyre inkább realitássá vált. Ellátogatott Afganisztánba, Burmába, Indiába és Pakisztánba is. Az egyiptomi miniszterelnök a bandungi tanácskozás alatt megemlítette Csou En-laj kínai külügyminiszternek, hogy Egyiptom kiemelten érdeklődik a szocialista országok által használt fegyverek iránt. A kínai külügyminiszter közölte, hogy országa hadiipara és gazdasági helyzete nem alkalmas fegyverszállításra, de felajánlotta, hogy kérését továbbítja a szovjet nagykövetnek. Cserébe viszont Nasszer megígérte, hogy felülvizsgálja Egyiptom korábbi Tajvan-politikát, mivel korábban azért támogatta a nacionalista Csang Kaj-seket, mert az ENSZ-ben Tajpej mindig Kairó mellé állt.¹⁹⁸ Habár Kairó és Peking között korábban is voltak óvatos diplomáciai tapogatózások és a Kínai Népköztársaság már 1953-ban 10,2 millió dollár értékben importált egyiptomi gyapotot, a közvetlen diplomáciai összeköttetés nem létezett. Az arab ország pár héttel a konferencia után már konzulátust nyitott Pekingben és ebben nem kis szerepe volt Magyarországnak is.¹⁹⁹

Azonban a pozitív hangok nemcsak a harmadik világból, hanem a szocialista tábor felől is érkeztek. Még 1955 elején sem számított ritkaságnak, hogy a kommunista sajtóban negatív jelzőkkel illették a Szabad Tiszteket, köztük Nasszert. Ez vice versa is igaz volt, különösen az *Al-Ahram* vezetett a „rosszhiszemű, országunk és társadalmi rendszerünk ellenes cikkek

¹⁹⁶ *Origins and development of Non-Aligned Movement*. In: *Treaties and Alliances of the World* (8th edition). John Harper Publishing, London, 2007., 325–327.

¹⁹⁷ *Memorandum arról a megbeszélésről, mely D.S. Szolod, Szovjetunió egyiptomi nagykövete és G. Nasszer egyiptomi miniszterelnök között zajlott le 1955. május 21-én*. In: Krajcsír Lukács (szerk.): *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet dokumentumai*. JATE Press, Szeged, 2017., 30.

¹⁹⁸ A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésben játszott kínai közvetítés szintén vita tárgyát képezte a historiográfiában. Egyik nézet szerint Peking kulcsszerepet töltött be, hiszen Csou En-Laj személyesen ajánlotta fel, hogy közvetített Kairó és Moszkva között. Aburish, Said K.: i.m.: 83.; Heikal, Mohamed: i.m.: 57–58.; Takeyh, Ray: i.m.: 81.; Laron a monográfiájában azt írta, hogy bár először Csou en-Laj visszakozott, egy nappal később megkérdezték az egyiptomi delegációt, hogy még mindig érdeklí őket a fegyvervásárlás. Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 115. A másik vélemény ezzel szemben az, hogy Pekingnek semmiféle szerepe nem volt a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésben, lényegében ez csak egy „mítosz”. Ugyanúgy az évi májusi Nasszer-Szolod találkozón sem került szóba a „kínai közvetítő” szerep. Shichor, Yitzhak: *The Middle East in China's Foreign Policy, 1949–1977*. Cambridge University Press, Cambridge, 1979., 41–42.; Muehlenbeck, Philip: i.m.: 94.; *Memorandum arról a megbeszélésről, mely D.S. Szolod, Szovjetunió egyiptomi nagykövete és G. Nasszer egyiptomi miniszterelnök között zajlott le 1955. május 21-én*. In: Krajcsír Lukács (szerk.): *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi...* i.m.: 30–35.

¹⁹⁹ Budapest közvetítő szerepéről bővebben J. Nagy László: *Magyar-egyiptomi kapcsolatok...* i.m.: 34–35.; Az egyiptomi-kínai kapcsolatok felvételéről bővebben Shichor, Yitzhak: i.m.: 32–36.

leközlésében”, amely Magyarországról éppúgy szóltak, mint Csehszlovákiáról vagy a Szovjetunióról.²⁰⁰ Ez gyökeresen megváltozott a Bagdadi Paktum elutasítása után, de leginkább a bandungi konferenciát követően, amelyen Otto Klička, az MZV Ázsia Osztályának vezetője személyesen vett részt. Annak ellenére, hogy sok volt a nyíltan Nyugat-barát és antikommunista vezető, pozitívan nyilatkozott az egész rendezvény szellemiségéről.²⁰¹ A szocialista sajtó az Afrika-Ázsia Konferencián részt vevő politikusok közül – Csou En-laj után – Nasszerrel foglalkozott a legtöbbet. A csehszlovák lapok közölték az egyiptomi miniszterelnök beszédének fontosabb pontjait, amelyekről úgy vélekedtek, hogy „jelentősen előrelendíthetik az el nem kötelezettség ügyét”.²⁰² Ezután egyre többször jelentek meg olyan cikkek, amelyekben revideáltak az egyiptomi rendszerre kapcsolatos korábbi nézeteket. A kairói csehszlovák követség kiemelt figyelemmel követte a konferenciát és annak hatását az egyiptomi belpolitikára. Szerintük az egyiptomi miniszterelnök bizonyította elkötelezettségét a „pozitív semlegesség” iránt, és emiatt a nyugati országok nagy nyomást gyakoroltak Kairóra.²⁰³ Az egyiptomi miniszterelnök szereplése mind Prágában, mind Moszkvában elismerést váltott ki, amivel Nasszer egy megbízható(bb) partnernek tűnt, mint az elődei vagy a szomszédjai. Immáron elérkezettnek látták az időt, hogy elmélyítsék a kapcsolatokat Egyiptom és a „béketábor” között. Miközben Egyiptom megítélése a keleti blokkban jelentősen javult, addig Nyugaton szignifikánsan romlani kezdett. London és Párizs a gyarmatbirodalmára nézve súlyos fenyegetésként értelmezte az afrikai-ázsiai országok találkozóját – főleg, mivel a korábban függetlenné vált gyarmataik szintén jelen voltak – és az sem nyerte el tetszésüket, hogy a bandungi elvek lényegében a kolonialista rendszer végső összeomlását tűzték ki célul. A dulleszi külpolitikából fakadóan Washington szemében nem létezett olyan, hogy „tömbönkívüliség” vagy „semlegesség”. Sőt, az amerikai vezetés a Kínai Népköztársaság részvétele miatt eleve egy kommunistabarát mozgalomnak gondolta az egész csoportosulást, ami a legjobb esetben is csak „indirekt módon szolgálja” Moszkvát. Ezért az amerikai diplomáciai ellenségesen viselkedett azokkal az országokkal szemben, akik részt vettek a rendezvényen, valamint az amerikai média „a szovjet kommunizmus új eszközének” nevezte az egész konferenciát.²⁰⁴ Izrael szintén nyugtalan volt, hogy az arab nacionalizmus ilyen pozitív fogadtatásban részesült az el nem kötelezettek mozgalmon belül. Ezenfelül az sem tetszett neki, hogy a palesztin menekültek hazatérésének kérdésében Nasszer megszerezte az Afrika-Ázsia Konferencián részt vevő országok támogatását. Mindenezek ellenére azt senki sem tagadta, hogy nem a Szovjetunió vagy a Kínai Népköztársaság, hanem Egyiptom profitált leginkább a rendezvényből. Talán Tom Little amerikai újságíró fogalmazta meg a legtalálóbban, miszerint „Nasszer úgy érkezett Bandungba, mint akit a delegáltak többsége csupán névleg ismer, ám mégis úgy távozott, mint az afroázsiai térség elfogadott vezetője.”²⁰⁵

²⁰⁰ Magyar vonatkozású vonatkozású sajtócikkek felterjesztése. MNL OL, XIX-J-1-k, Egyiptom 1945-1964., 11. d., 15/b., 00403., 1955.

²⁰¹ Kolenovská, Daniela: i.m.: 37.

²⁰² První mezinárodní konference asijských a afrických zemí zahájena. In: *Rudé právo*. Ročník (r.) 35., Číslo (č.) 107., 19.04.1955.

²⁰³ *Mimorádná politická zpráva č. 3 – Účast Egypta na konferenci v Bandungu*. 05.05.1955., AMZV, f. Teritoriální odbor – obyčejné (TO-O) 1945-59., kar. 11., č.j. 314/55/T-AK.

²⁰⁴ Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 107–111.

²⁰⁵ Burns, William J.: i.m.: 27.

2.5. Szovjetunió új közel-keleti politikája

Nasszer szempontjából a Szovjetunió közel-keleti – és tágabb kontextusban az egész harmadik világbeli – politikájának átalakulása nem is jöhetett volna alkalmasabb időpontban. Sztálin halála óta a Kreml lassan, de fokozatosan szakított a korábbi irányvonalával: a Zsdanov-doktrínával. Ugyanis 1953-ig a szovjet vezetés minden Európán kívül országot, amelynek kormánya nyilvánosan nem deklarálta a kommunista ideológia melletti elszántságát, vagy fogadta el Moszkva vezető szerepét, egyszerűen reakciónak, néhány esetben pedig egyenesen fasisztának titulált, amellyel a „progresszív tábor” tagjai semmiféle kapcsolatot nem tarthatnak fenn. A doktrínából kifolyólag tagadták a harmadik út létezését, ezért az antikolonialista mozgalmak, függetlenül attól, hogy milyen sikeresen harcoltak a gyarmattartók ellen, ideológiai szempontból szintén ellenségnek számítottak. Ahogyan a Kremlben megjegyezték: *„minden gyarmati népet felszabadító mozgalom elhanyagolható erőt képvisel, mivel abban a kommunisták nincsenek hegemon pozícióban”*.²⁰⁶ Ez a fajta szovjet magatartás a Közel-Kelet esetében hatványozottan igaz volt. Egyrészt Sztálin sokkal fontosabb régióknak tartotta Európát és Kelet-Ázsiát, ahol a „kapitalizmus és a kommunizmus nyílt harcot” vív egymással (berlini blokád, görög polgárháború, kínai forradalom, koreai háború stb.). Másodszor a szovjet külpolitikai gondolkodásban az arab vezetők többségét brit ügynököknek vélték, valamint az Arab Ligára úgy tekintettek, mint a „brit imperializmus meghosszabbított karjára”. Ekkoriban Sztálin Nagy-Britanniát és nem az Egyesült Államokat tartotta a legnagyobb riválisának a térségben, s célja egyértelműen a britek kiszorítása volt a régióból.²⁰⁷ Vagyis Sztálin minden olyan dolgot támogatott, amivel a legkisebb mértékben is gyengíteni lehetett London pozícióit. Elsősorban Közép-Ázsiában (Afganisztán, Irán) próbálták meg britek kiszorítani, de ezek nem jártak sikerrel. Csak ezután fordult a szovjet stratégiai gondolkodás figyelme a Mediterráneumban lévő arab országok felé. Elsődlegesen Líbia partvidékén próbáltak meg melegtengeri kikötőt szerzeni, de a tárgyalások rövid idő után elakadtak. Más országgal sem sikerült megegyezni, és Moszkvának a tervezett haditengerészeti misszióról le kellett mondania (az elsőre egészen 1954-ig várni kellett, amikor egy cirkáló és két romboló kötött ki Albániában).²⁰⁸ A szovjet geopolitikai érdekek járultak hozzá, de nem az egyetlen okai voltak annak, hogy a keleti blokk kiemelten támogatta Izrael állam megszületését. A Kreml számításai szerint a kelet-közép-európai térségből kivándorló zsidóknak köszönhetően széleskörben terjedni fognak a kommunista nézetek és előbb-utóbb kommunista kormány kerül hatalomra, s így az új közel-keleti ország a szocialista tábor legfontosabb szövetségesévé válik a régióban. Csakhogy amikor 1950-es évek elején Moszkva viszonya megromlott Tel-Avivval, a Kreml nehéz helyzetben találta magát. Az Izraelnek nyújtott anyagi-, diplomáciai- és fegyvertámogatás, valamint a zsidó kivándorlás engedélyezése, évekig beárnyékolta az arab országokkal fenntartott kapcsolatokat. Ehhez még hozzáadódott az is, hogy a konzervatív arab monarchiák

²⁰⁶ J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség...* i.m.: 24.

²⁰⁷ Érdekes módon a francia gyarmatbirodalom felbomlasztása már nem szerepelt a fontos szovjet célkitűzések között. Ennek hátterében valószínűleg az állt, hogy Sztálin csupán az idő kérdésének tartotta a francia kommunisták hatalomra kerülését. Épp ezért nem akarta meggyengíteni a francia jelenlétet Afrikában és Ázsiában, sőt nem elképzelhetetlen, hogy egy kommunista vezetésű Franciaországra úgy tekintett, mint leendő tökéletes partnerre.

²⁰⁸ El-Hussini, Mohrez Mahmoud: i.m.: 30.

nem tudtak azonosulni a kommunista ideológiával, különösen annak ateizmusával. Ugyanúgy a nyugatiak által hirdetett „kommunista veszélyt” elfogadták és a helyi „haladó mozgalmakra” úgy tekintettek, mint a Kreml-hű szervezetekre, amelyeknek célja a helyi uralkodóház megdöntése, a kommunizmus bevezetése és az ország Szovjetunióhoz való láncolása. Ezért 1952 és 1955 között gyakorlatilag nem létezett olyan, hogy szovjet közel-keleti politika, egyedül csak a gazdasági téren tartottak fel minimális kapcsolatokat.

Az arabok felé történő szovjet nyitás Sztálin halála után következett be, de akkor sem hirtelen, hanem fokozatosan. A megváltozott irányvonalaknak egyrészt belpolitikai okai voltak, mivel Hruscsov a sztálinista külpolitika által elkövetett hibákat bírálva (is) igyekezett elhallgatni az SZKP-ban lévő ellenfeleit.²⁰⁹ Másrészt pedig a szovjet kül- és biztonságpolitikában megnövekedett Közel-Kelet stratégiai jelentősége. Az új irányvonal kidolgozásában nagy szerepet játszott Danil Szemjonics Szolod, aki akkoriban a Szovjetunió legjobb közel-keleti szakértőjének számított és komoly tapasztalatokkal rendelkezett az arab országok terén. 1953 végén kinevezték Szovjetunió kairói nagykövetének és hozzálátott a két az államközi viszony javításának. 1954-ben támogatta Egyiptom britellenes pozícióját és Moszkva Kairó mellé állt a szudáni kérdésben is, amiért cserébe az egyiptomi diplomácia a Szovjetuniót kérte fel Egyiptom és Szudán esetleges egyesülését vizsgáló nemzetközi bizottságba. Márciusban a szovjet diplomácia először vétózott meg az ENSZ-ben egy az arab-izraeli konfliktussal kapcsolatos határozattervezetet, amely felhatalmazta volna Izraelt a Szuezi-csatorna szabad használatára. Szintén ebben az évben Moszkva gazdasági megállapodásokat kötött Kairóval (ipari cikkeket egyiptomi gyapotért, annak ellenére, hogy a Szovjetunióban is jelentős volt a gyapottermesztés), valamint Damaszkusszal fegyvervásárlási egyezményt írt alá (erről bővebben az 5.3 alfejezetben). A Szovjetunió arab országokkal kötött árucseriegyezményeken keresztül szeretett volna nyersanyagokhoz jutni, nem pedig a világpiaci áron akarta azokat megvásárolni. Továbbá a Kreml nem titkolt célja volt, hogy így jusson nyugati technológiához, gépekhez, vagy akár fegyverekhez. Kulturális szinten szintúgy voltak próbálkozások: a „Torpedo” futballcsapat Bejrútban és Damaszkuszban járt, vagy a Szovjetunióból érkező muszlimok az egyiptomi muftinál tettek látogatást.²¹⁰

Hruscsov először még nem akarta elszüntetni az afrikai-ázsiai országok felé történő nyitást. Habár a Kreml addig is tisztában volt a MEC-hez és az Északi Sorfalhoz hasonló tervekkel, látva a tárgyalások kudarcait, a potenciális tagállamok közötti rivalizálást és az angolszászok körében felmerülő ellentéteket, nem tartotta lehetségesnek egy regionális katonai szövetség létrejöttét. Épp ezért érte valóságos hidegzuhanyként a Bagdadi Paktum megkötésének híre. Sőt, mind a szovjet sajtó, mind a pártvezetés azt gondolta, hogy ez nem a briteknek, hanem az amerikaiaknak köszönhető. Moszkva szintén az amerikaiakat sejtette amögött, hogy 1955. január 15-én Törökország megszakította vele a diplomáciai kapcsolatokat, majd Irán

²⁰⁹ Hruscsov első ellenfele a szovjet belügyi népbiztosság (NKVD) vezetője Lavrentij Berija volt. Hruscsovnak az SZKP Központi Bizottságának és a szovjet hadsereg vezetésének segítségével sikerült őt eltávolítani a hatalomból, majd 1953 decemberében kivégezték. Azután Georgij Malenkov a Szovjetunió Kommunista Pártja vezetője ellen harcolt, aki egyben a Minisztertanács elnöke volt. Habár a külvilág számára úgy tűnt, hogy Malenkov lett Sztálin utóda, Hruscsov a sztálinisták (Molotov, Kaganovics) és a hadsereg (Vorosilov) segítségével fokozatosan fölé kerekedett, kihasználva Malenkov elhibázott gazdasági lépéseit. Hruscsov 1954 végére már kezében tartotta a Központi Bizottságot, a szovjet hadsereg és abban az évben újjáalakult titkosrendőrséget, vagyis a KGB-t.

²¹⁰ *Kapcsolatok Szudánnal*. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 18. d., 5/b., 007272/1., 1955.; Ginat, Rami: *Origins of the...* i.m.: 150–151. Golan, Galia: i.m.: 44.

bejelentette csatlakozási szándékát a METO-hoz, de ez nyíltan szembement az iráni-szovjet védelmi szerződésekkel.²¹¹ A Szovjetunió számára hirtelen szükségessé vált, hogy egy megbízható partnerre leljen, amellyel késleltethető vagy akár visszájára fordítható a regionális katonai tömb létrehozása. Egy olyan ország kellett, amely rendelkezik akkora befolyással, hogy szükség esetén felállítson egy „ellenpaktumot”. Egyre inkább úgy tűnt, hogy erre a szerepre az egyiptomi Nasszer lesz a legalkalmasabb. A moszkvai vezetés korábban is felfigyelt az egyiptomi miniszterelnökre, aki 1954 végétől egyre inkább távolodott az Egyesült Államoktól, és folyamatosan a fegyvervásárlási lehetőségek iránt érdeklődött. Ugyanakkor csak az iraki-török szerződés megkötése és a bandungi konferencia közötti időszakban kezdtek rá úgy tekinteni, mint szövetségesre. Április 16-án a Szovjetunió külügyminisztériuma közleményt adott ki a „Közel- és a Közép-Kelet biztonságáról”. Ebben a hrucsovi vezetés határozottan elítélte a METO-t és a nyugati országokat, mivel *„a Közel- és a Közép-Keleten felállított katonai tömbökre nem a térség országainak van szükségük, hanem az agresszív amerikai és brit köröknek.”*²¹² Az arabok számára a nyilatkozat más szempontból is jelentőséggel bírt: Moszkva megszólította a paktumból kimaradt államokat, tehát Egyiptomot, Szaúd-Arábiát és Szíriát. Védelmet ígért nekik az „agresszív tömbösítéssel szemben” és támogatta a szorosabb együttműködést Damaszkusz, Kairó és Rijád között, mindezt *„a biztonságos Közel-Kelet érdekében”*. A szovjet nyilatkozat rendkívül pozitív visszhangra lelt Egyiptomban és Szíriában. Nasszer számára ez annak a jele volt, hogy a Kreml engedni fog a fegyvervásárlás ügyében. Moszkva már hajlandónak mutatkozott a tárgyalásokra, de ezeket mindvégig titokban szeretnék volna tartani. Egyrészt nem akarták, hogy a Nyugat a METO kibővítésével reagáljon akkor, amikor a Szovjetunió közvetlenül kezd fegyvereket szállítani a régióba. Másrészt ez idő tájt bizonyosfokú enyhülés zajlott a nagyhatalmak között és Hruscsov nem kívánta mindjárt az elején megmérgezni a nemzetközi légkört. Moszkva ekkoriban szeretett a „béketábor vezetőjének” szerepében tetszelegni, amely *„az imperialistáktól eltérően nem avatkozik be (!) más országok belpolitikájába”*. Harmadrészt a Kreml nem akarta, hogy a régióban hirtelen egy intenzív fegyverkezési verseny vegye kezdetét: ha a Szovjetunió fejlett hadieszközöket szállít a régióba, akkor az Egyesült Államok szintén hozzálát az arab szövetségesei és Izrael felfegyverzéséhez. Továbbá az 1953-as iráni Mohamed Moszadek miniszterelnök megbuktatásából és a 1954-es guatemalai puccsból kiindulva azt gondolták, hogyha egy arab ország nyíltan kezdene el üzletelni a keleti blokkal, akkor a nyugati országok azonnal beavatkoznak és megdöntik a helyi vezetést. Mindezek ellenére a Szovjetunió továbbra sem akart lemondani az üzletről, hiszen az hatalmas geopolitikai és gazdasági előnyökkel kecsegtetett. Ezért egy olyan ország kellett, aminek a „védernyője” alatt meg lehet valósítani a tranzakciót. Moszkvának egy olyan közvetítőre volt szüksége, amely korábban jó viszonyt ápolt Egyiptommal és ennek az országnak már voltak komoly tapasztalati a fegyvereladások terén, akár Kairó vonatkozásában is. Erre a szerepre csak egyetlen szocialista ország tűnt alkalmas jelöltnek: Csehszlovákia.

²¹¹ J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig...* i.m.: 111.

²¹² A Szovjetunió Külügyminisztériumának nyilatkozata a Közel-és a Közép-Kelet biztonságáról. In: Lugosi Győző (szerk.): i.m.: 315–317.

3. A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés

3.1 A csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok 1955 előtt

Mielőtt górcső alá kerülnének az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi tárgyalások, fontos egy külön alfejezetet szentelni a két ország kapcsolattörténetének. Alexandria volt az első arab és afrikai város, ahol az első világháború után függetlenné vált Csehszlovákia főkonzulátust létesített 1920-ban. Egy évvel később újabb csehszlovák konzulátus jött létre Kairóban. 1922-ben, amikor Egyiptom elnyerte (formális) függetlenségét Nagy-Britanniától, Prága az elsők között ismerte el az új országot és az év végén már hivatalos diplomáciai kapcsolatok működtek a két ország között. A kairói nagykonzulátus átalakult követséggé és 1923-ban akkreditálták Cyril Dušek korábbi főkonzult. Azonban nem sokáig tölthette be ezt a posztot, mert az egyiptomi éghajlat miatt a követ állandóan betegeskedett, s végül 1924-ben elhunyt. Ezután ügyvivők vezették a csehszlovák követségeket: Vladimír Svetožár Hurban, Karel Halfar (1932 és 1933 között követi rangban szolgált) és Benjamin Szalatnay-Stachó.²¹³ A két világháború között egy négyszáz fős csehszlovák közösség élt Alexandriában és Kairóban, amelyeknek nagy részét diákok, értelmiségiek, orvosok, üzletemberek és zenészek tették ki. 1927-ben Tomáš Garrigue Masaryk csehszlovák elnök kisebb kísérettel (köztük Alice nevű lányával), kizárólag üdülés céljából kereste fel Egyiptomot. A majdnem egy hónapig tartó útját igyekeztek titokban tartani, ezért Thomas George Marsden álnevet vette fel. Az egyiptomi oldalon csupán az uralkodói család és egy-két magasrangú kormányzati tisztviselő tudott a csehszlovák elnök jelenlétéről. I. Fuád király audiencián fogadta Masarykot, aki később meglátogatta a kairói múzeumokat, felkereste a Luxorban lévő ásatásokat, megismerkedett a régészekkel, majd április elején továbbutazott Palesztinába.²¹⁴ 1929-ben I. Fuád király egy európai körúton vett részt és megállt Prágában is. Ez pozitívan hatott a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokra, valamint Csehszlovákia megítélésre. Ennek hatására 1930. március 16-án megkötötték az első kereskedelmi megállapodást. A két világháború között a csehszlovák export nagysága mindig elmaradt az egyiptomi importhoz képest. A két ország kereskedelmi mérlege 1937-ben döntött rekordot: elérte a 338 millió koronát. Prága főleg gyapotot és rizst vásárolt Kairótól, miközben az egyiptomiak gyógyszeripari termékeket, járműveket, parfümöket és söröket (!) importáltak Csehszlovákiából.²¹⁵ Azonban ezeknek a gyümölcsöző államközi kapcsolatoknak véget vetett a német megszállás. Már 1938-ban felfüggesztették az alexandriai csehszlovák konzulátus működését és Kairó 1939-ben bezárta a prágai követségét. Ugyanakkor a második világháború alatt a Londonba emigrált csehszlovák Beneš-kormánynak sikerült felvennie a diplomáciai kapcsolatokat Egyiptommal és a kairói követséget sem zárták be: ismét Szalatnay-Stachó Benjamin képviselte Csehszlovákiát. Amikor 1942-ben az Afrikakorps csatapai elérték Egyiptom határát, az ügyvivő evakuálta a követséget és ideiglenesen a jeruzsálemi csehszlovák konzulátus látta le az egyiptomi feladatokat is. Viszont három héttel később a diplomáciai személyzet visszatérhetett Kairóba.²¹⁶ Szalatnay-Stachót Jaroslav Šejnoha követ váltotta fel

²¹³ Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 678.

²¹⁴ Bővebben Masaryk egyiptomi kirándulásáról Macková, Jůnová Adéla: Cesta prezidenta T. G. Masaryka do Egypta v roce 1927. In: *Objevování země na Nilu*. Národní Muzeum, Praha, 2008., 12–14.

²¹⁵ Vavrečková, Veronika: Vývoj československo-egyptských obchodních vztahů... i.m.: 30.

²¹⁶ Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy ve letech 1945–1948... i.m.: 74.

1944-ben, aki egyben Etiópiában és Görögországban képviselte a Beneš vezette emigráns kormányt. Ő elsősorban az ötszáz főre bővült csehszlovák közösség számára szervezett kulturális és szórakoztató programokat, illetve könyvbemutatókat, kiállításokat tartott, vagy hangversenyeket rendezett az egyiptomi operaház épületében.²¹⁷

A háború után mindkét ország kormánya elsődleges prioritásnak jelölte meg a diplomáciai kapcsolatok fenntartását és elmélyítését. Ugyanakkor az egyiptomi monarchia aggodva figyelte a CSKP megerősödését (1946-os választásokon aratott győzelmüket) és a szovjetek egyre nagyobb befolyását. Ebben az időszakban az egyiptomi oldalon állandóan változott a diplomáciai missziót vezető személye és egyben titulusa is: Ahmed Hakki 1946. június 26-tól ügyvivő volt, majd 1947-ben megkapta a követi címet. 1948. november 24-én visszahívták, és helyére Kamal Száleh került, de csak ügyvivői rangban szolgált. Közben a csehszlovák oldalon Šejnohát 1947 nyarán visszahívták, helyére pedig 1948. április 12-én František Krucký került. Azonban a politikai folyamatok és a diplomáciai szintek változása sem akadályozhatta meg, hogy Kairó ismét nagy érdeklődést tanúsítson a csehszlovák „speciális anyagok” iránt. 1947-ben a Škoda-gyár az egyiptomi vezérkar előtt tartott bemutatót, amely elnyerte az arab ország katonai és politikai vezetésének a tetszését, s nagy tételben kezdtek el fegyvereket rendelni. 1946-1947 folyamán 368 millió (vagy 368 ezer – a források a pontos számadat tekintetében eltérnek egymástól) értékben szállítottak hadianyagot az arab országnak, de ezek többnyire második világháborúból hátramaradt német kézfegyverek és lőszeresek voltak.²¹⁸ Azonban újabb megállapodásokra már nem került sor, mivel a csehszlovák diplomácia 1947. november 29-én a Palesztina kettészakításáról (egy arab, egy zsidó államról létrehozásáról, és Jeruzsálem nemzetközi ellenőrzés alá helyezéséről) szóló ENSZ-szavazáson igennel voksolt.²¹⁹ Ez negatív visszhangot váltott ki az egyiptomi vezetésben, de Krucký jelentése szerint, néhány dühös felszólaláson kívül, nem volt komolyabb reakció. Sőt, elmondása szerint Kairó ugyanúgy „kiemelt érdeklődést tanúsított a csehszlovák vonatok és hajók iránt”, meg amúgy is elsősorban a szovjet nyomás számlájára írták a csehszlovák diplomácia szavazatát. Prága gyorssegélyben részesítette Egyiptomot, amikor ebben az időszakban kolerajárvány tört ki az országban. A csehszlovák ügyvivő mintegy 20 000 oltóanyagot biztosított az egészségügyi minisztériumnak.²²⁰ Azonban pár hónappal később, az első arab-izraeli háborúban játszott csehszlovák szerepvállalás, a jelentős mennyiségű fegyverszállítmányok, a zsidó pilóták, önkéntesek és brigádok kiképzése, már sokkal súlyosabban érintették a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokat.²²¹ Tüntetések zajlottak a csehszlovák követség épülete előtt, az egyiptomi sajtó és diplomácia bírálta Prága szerepvállalását a háborúban. Kairó felfüggesztette az összes

²¹⁷ *Politické zprávy Káhira*. 10.05.1945. In: AMZV, f. f. Politické zprávy (PZ) 1945-1977., kar. 1., szám nélkül.

²¹⁸ 368 ezret említenek – Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy ve letech 1945–1948... i.m.: 82.; 368 millió szerepel – Zídek, Petr: Vývoz zbraní z Československa... i.m.: 540.

²¹⁹ Kairónak már az sem tetszett, hogy az 1947. május 15-én megalakult „Egyesült Nemzetek Szervezetének Palesztinai Különleges Bizottság” (*United Nations Special Committee on Palestine/UNSCOP*) tagjává választott Csehszlovákia a Palesztina felosztásának tervét kidolgozó államok között volt, illetve augusztus 27-én megszavazta a tervezetet.

²²⁰ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 51.

²²¹ Prága már 1947-től fegyvereladásról szóló tárgyalásokat folytatott a Palesztina területén tevékenykedő zsidó milíciákkal, mint például Haganával (Védelemmel). Az első konkrét megállapodást 1948. január 14-én írták alá a felek. Prága 1948 végéig vadászgépeket (Avia S-199), kézfegyvereket, különböző tüzérségi tölteteket, ágyukat és a korábban birtokába került nyugati haditechnológiát (Spitfire) adott el Izraelnek. 1948-ban a teljes csehszlovák fegyverkivitel az Európán kívüli térségbe 25 millió dollár volt, ebből csak 15 millió Izraelbe irányult.

korábbi árurendelését és ezután évekig gazdasági területen – a korábbi évekhez képest sokkal alacsonyabb szinten – működött együtt Csehszlovákiával. A csehszlovák kommunista vezetést azonban sokkal fontosabbnak ítélte az izraeli kapcsolatokat, ezért 1948 májusában a 7250 darab ČZ 247-es géppisztolyra vonatkozó egyiptomi rendeletet ők maguk törölték.²²²

Nem Izrael volt az egyetlen oka a rossz csehszlovák-egyiptomi viszonyoknak: a kommunista hatalomátvétel, a csehszlovák diplomáciai körökben és a Külügyminisztériumban zajlott tisztogatások – Kruckýt visszahívták, de ő inkább Egyiptomban maradt – és a CSKP merev ragaszkodása a Zsdanov-doktrína elveihez, mind hozzájárultak a fagyos légkörhöz. Az államosítások következtében a csehszlovák-egyiptomi kereskedelemben jelentős visszaesések következtek be. Elsősorban azért, mert 1948 januárjáig a két ország közötti kereskedelemet nagyrészt magánvállalatok folytatták le. Az egyiptomi események szintén negatívan érintették a kapcsolatokat: a folyamatos sztrájkokat, britellenes zavargásokat, Muszlim Testvériség által végrehajtott támadásokat nagy figyelem övezte az MZV-ben. Különösen Mahmúd Fahmi al-Nukrási pasa ellen elkövetett pokolgépes merénylet keltett nagy visszhangot, mivel a robbanás során kitörtek a csehszlovák követség ablakai, de senki nem sérült meg a támadásban.²²³ Prágában úgy ítélték meg, hogy Egyiptomban jobboldali vezetés került hatalomra, amely gyakran kritizálta a Szovjetuniót, illetve távolodni kezdett a vele „szövetséges” kommunista kormányoktól. Ebben az időszakban a csehszlovák diaszpóra létszáma kétszáz főre apadt. Nem segítette elő a viszony javítását, amikor a leváltott Krucký helyére Vladimír Hellmuthot nevezték ki ügyvivőnek. Az általa küldött jelentésekből kiviláglott, hogy nem volt képes megakadályozni az elhidegülést. *„Folyamatosan romlik a helyzetünk Egyiptomban. A sajtó minden héten az izraelieknek leszállított (csehszlovák – K.L.) fegyverekkel foglalkozik”* – írta a diplomata, miután az egyiptomi rendőrség csehszlovák üzletembereket tartóztatott le és napokig tartott fogva. Hellmuth egyenesen amiatt aggódott, hogy az egyiptomi kormány megszünteti a csehszlovák diplomáciai képviselet az országban.²²⁴ Az 1949-es csehszlovák-egyiptomi tárgyalások alatt rendeződött a helyzet, de ezután évekig nem történt semmiféle komolyabb előrelépés.²²⁵ Habár 1949. április 6-án Klement Gottwald elfogadta Mohamed el-Szaíd Mater Béjt követté való kinevezését, aki elsősorban nagyon jó üzleti kapcsolatokkal rendelkezett – Egyiptomon kívül Afganisztánban és Spanyolországban is – és a két ország közötti gazdasági kapcsolatok megerősödését hivatott elősegíteni, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.²²⁶ 1950-en eleji távozását követően már csupán ügyvivő szinten működtek tovább a kapcsolatok: egyiptomi részről Josszuf Mohamed Kabil, csehszlovák oldalról Karel Novotný. Ebben az időszakban az egyetlen jelentős eredményt az 1951. október 24-én aláírt csehszlovák-egyiptomi kereskedelmi és fizetési egyezmény jelentette, amellyel lényegében megújították a húsz évvel korábbi megállapodást. Ebben szerepelt, hogy Csehszlovákia hatszázmillió egyiptomi font értékű gyapotért cserébe fegyvereket szállít az arab

²²² Francev, Vladimír: i.m.: 150.

²²³ *Politické zprávy Káhira*. 24.04.1948. In: AMZV, f. PZ 1945-1977., kar. 1., č.j. 153/48.; Nukrási a merénylet után keményen fellépett a Muszlim Testvériség ellen. December 8-án betiltották őket, elrendelték a felosztásukat, és a vagyonuk elkobzását. A válasz nem sokat késett: december 28-án egy rendőrruhába öltözött merénylő meggyilkolta a pasát. Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 63.

²²⁴ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 52.

²²⁵ Ez tökéletesen meglátszik abban, hogy a legtöbb politikai jelentést nem archiválták. A csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokról, vagy éppen az Egyiptomban zajló belpolitikai folyamatokról alig volt használható információ a levéltárakban. A mélypont az 1951-es esztendő volt, mivel mindössze egyetlen politikai jelentés maradt fenn.

²²⁶ Vavrečková, Veronika: *Československo-egyptské vztahy ve letech 1945–1948...* i.m.: 76.

országnak, de a fegyverek vonatkozásában majd az egyiptomi szakértők döntenek. Kairó kihasználta a lehetőséget és elég impozáns listát nyújtott be: 200 harckocsi, 200 páncélozott jármű, 60-100 vadászgép, 2000 teherszállító, 1000 terepjáró és löveg szerepelt rajta. Ezenfelül Prága egy millió egyiptomi fontig ajánlhatott fel hitelt az arab országnak.²²⁷ Kabil ügyvivő egy hónappal később Široký külügyminiszterrel és Antonín Gregor kereskedelmi miniszterrel vacsorázott, amelyen során azzal magyarázta a Prágához, nem Moszkvához való fordulást „Az egyiptomi kormány nem fordulhat (a Szovjetunió – K.L.) irányába, mert az túl nagy zajjal járna”. Viszont Gregor a decemberben adott válaszában csupán annyit közölt, hogy az egyiptomi kérést már nem tudják teljesíteni, mert „a csehszlovák üzemeknek követniük kell az előzetes terveket és elsődlegesen a helyi igényeket kell kielégíteniük”. Kabil ennek ellenére biztosította a minisztert, hogy „ráér a dolog”, és nem kell elsietni a fegyverüzletet, hiszen azt a „hosszútávú kapcsolatok első lépésének” tekinti.²²⁸ Azonban a csehszlovák kormány később ugyanúgy vonakodott teljesíteni a kérést, húzta az időt és végül hivatkozva az „egyiptomi belpolitikai történésekre”, törölte a rendelést. Ezen események alatt az 1952 elején kirobbant brit-egyiptomi összecsapásokat és tüntetéseket értették, amelyek során brit állampolgárokat támadtak meg és nyugati üzleteket fosztottak ki vagy gyújtottak fel. Habár a csehszlovák követségben nem esett kár, Prága kénytelen volt lemondani arra az évre tervezett kairói csehszlovák ipari kiállításról.²²⁹ A monarchiával való viszonyt beárnyékolta, hogy bár 1952 elejére sikerült telefonos összeköttetést létesíteni a két ország között, az egyiptomi hatóságok, hogy le tudják hallgatni őket, csak arabul, angolul vagy franciául engedte a diplomatákat és üzletembereket egymással beszélgetni. Vagyis amennyiben csehül, szlovákul vagy esetleg oroszul folyt a beszélgetés, akkor azonnal megszakadt a kapcsolat. Végül az MZV heves tiltakozására az egyiptomiak felfüggesztették ezt a gyakorlatot.²³⁰

Az 1952. július 23-án zajlott államcsíny a csehszlovák vezetést éppúgy megdöbbenetette, mint a szovjetet.²³¹ Az Egyiptomban lévő csehszlovák követség alig rendelkezett információkkal az eseményekről, először ők is, ahogyan a csehszlovák sajtó, kizárólag a nyugati és szovjet hírügynökségekre hagyatkoztak. Novotný ügyvivőt visszahívták amiatt, mert „nem jelezte előre” az egyiptomi forradalmat, s helyére Zdeněk Pravda került. Az ügyvivő 1952. szeptember 6-án Kairóban egyezett az akkreditációjáról, de az egyiptomi fél rendkívül hűvös és távolságtartó volt vele szemben. Az első csehszlovák külügyminisztériumi elemzések az alábbi módon értelmezték az eseményeket: 1.) A puccs a briteket gyengítette, de az amerikaiakat erősítette. 2.) Az államcsíny célja, hogy felgyorsítsák Egyiptom csatlakozását a Közel-Keleti Parancsnoksághoz (MEC). 3.) Iránhoz hasonlóan egy túlzottan Nyugat-barát vezetés kerül hatalomra, akik kiszolgáltatják az ország ásványkincseit a „nyugati tőkéseknek”. 4.) Katonai diktatúrát fognak kiépíteni Egyiptomban. 5.) A Közel-Keleten megakadt a nemzeti felszabadító

²²⁷ Laron, Guy: Cutting the Gordian Knot... i.m.: 10.; Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy v letech 1948–1953... i.m.: 156.

²²⁸ AMZV, f. TO-T 1945-54., kar. 1., č.j. 121. 055/53/AO-4.

²²⁹ Csehszlovákia csak egy évvel később, 1953. november 14-i kairói gépipari vásáron lépett fel. Elsősorban csehszlovák gépjárműveket, motorkerékpárokat, orvosi műszereket állított ki.

²³⁰ Československo-egyptské vztahy /I. pololetí 1952/. 28.08.1952. In: AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 7., č.j. 128.110/52-AO-4.

²³¹ A szovjet hírszerzés kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy a Szabad Tisztek az államcsíny napján felvették a kapcsolatot az amerikai nagykövetséggel. Csak hogy a szovjetek először a hadsereg szerepét marginálisnak gondolták és az egész puccs mögött Ali Máhír miniszterelnököt látták. Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt...* i.m.: 156.

mozgalmak fejlődése.²³² Ezt a véleményt erősítette a Szabad Tisztek Amerika-barát külpolitikája és kommunistaellenessége is. Az új egyiptomi vezetés Csehszlovákiára úgy tekintett, mint a Szovjetunió „szatellitállamára” és az arab országban élő cseh – akárcsak a bolgár vagy az orosz – közösségről azt mondták, hogy „*túlságosan zárt és szoros kapcsolatot tartanak fenn egymással*”, s *lényegében a kommunisták céljait akarják megvalósítani*”.²³³ Az 1953 végétől fokozatosan kibontakozó Nagíb-Nasszer ellentétet szintűgy az angolszászok közötti rivalizálás szemüvegén keresztül szemléltek: az egyiptomi miniszterelnök csupán eszköz Washington közel-keleti terveiben, amelynek célja egy katonai tömb létrehozása és a britek kiszorítása. A Szovjetunió mindkettőjüket „bonapartistának”, sőt, egyenesen „fasisztának” titulálta. Minden a szocialista tábor irányába tett egyiptomi lépés mögött azt a szándékot látták, hogy Kairó így próbálja meg „zsarolni és egymás ellen kijátszani az angolszászokat”. A Csehszlovákia Kommunista Pártjában az egyiptomi kommunisták üldözését tartották a legsúlyosabb problémának, ami miatt a szocialista országok diplomáciája és sajtója gyakran bírálta Kairót.²³⁴ Negatívnak ítélték az FPT és a HADITU közötti első komolyabb összecsapást: 1952. augusztus 12-én a Kafr al-Davvár-i textilgyár dolgozóinak sztrájkját szétverték, a szervezőket kivégezték és több tucat kommunistát letartóztattak. A HADITU ezután katonai diktatúrának nevezte a rendszert, amellyel nem lehet együttműködni.²³⁵ Miután 1953. április 17-én Nasszer miniszterelnökké nevezte ki magát, tisztogatási hullám kezdődött a Szabad Tisztek és az egyiptomi kormány mindazon tagjai ellen, akik „túl közel álltak a kommunistákhoz”. Egymás után tartóztatták le az összeesküvéssel vádolt baloldali elemeket, amely következtében gyakran „fasiszta” jelzővel illették az egyiptomi rendszert és hangsúlyozták, hogy Prága semmiféle komolyabb kapcsolatot nem tarthat fenn ezzel az országgal. Ezért fordulhatott elő az, hogy a csehszlovák kormány passzívnak mutatkozott akkor, amikor az új egyiptomi vezetés 1953-ban felajánlotta, hogy nagyköveti szintre emelné a kapcsolatokat. Ám ebben az évben egy másik ügy is hátráltatta a csehszlovák-egyiptomi viszony elmélyítését. Kairó az év elején Mohamed Abdel Moneim Mohamedet küldte Prágába. Antonín Zápotocký köztársasági elnök csak április 18-án volt hajlandó fogadni őt. Ehhez hozzájárult az is, hogy Gottwald március 14-én halt meg és eltartott egy ideig, amíg Zápotocký berendezkedik a hivatalába. Azonban az akkreditációja nem várt nehézségekbe ütközött: az egyiptomi iratokon ugyanis az szerepelt, hogy Mohamed „*Egyiptom és Szudán királyának teljesen felhatalmazott minisztere és rendkívüli követe*”.²³⁶ Csakhogy Prága nem volt hajlandó elfogadni a „Szudán királya” titulust, mivel ezzel elismerték volna

²³² *Události v Egyptě*. 25. 07. 1952. In: AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 12., č.j. 125.229/52-AO-4.

²³³ Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy v letech 1948–1953... i.m.: 150.

²³⁴ Egyiptomban sokáig a vezető kommunista pártot a Demokratikus Mozgalom a Nemzeti Felszabadulásért (arabul HADITU) jelentette. Csakhogy a HADITU együttműködött a Szabad Tisztekkel, miközben a nacionalista rendszer üldözte a kommunista pártokat. Ezért sokan kiléptek a HADITU-ból és számos kisebb, többnyire városokban működő, marginális befolyással rendelkező kommunista mozgalmakat hoztak létre, amelyek egyszerre bírálták az egyiptomi kormányt és a HADITU-t is. Ilyen szervezetek voltak például: A Progresszív Felszabadítási Front (JTT) vagy Előre Egységes Egyiptomi Kommunista Pártért (NHSM). J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség...* i.m.: 30–31.; Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt...* i.m.: 29–46.

²³⁵ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 68.

²³⁶ Ekkor még az arab ország államformája királyság volt, csak 1953. június 18-án jelentették be az Egyiptomi Köztársaság megszületését.

Kairó jogát a déli ország felett. Ezért végül hivatalos dokumentumokban nem nevezték meg a király személyét és Szudán nevét sem tüntették fel.²³⁷

1953 végén egy különös eseményre került sor, amely a két ország viszonylatában komoly áttöréssel kecsegtetett. Ebben az időszakban szüneteltek a tárgyalások az angolszászok és egyiptomiak között. Ezért Kairó 1953 decemberében egy látványos diplomáciai manővert hajtott végre: delegációt menesztettek szinte az összes kelet-európai országba, vagyis Csehszlovákiába, Kelet-Németországba, Lengyelországba, Magyarországra, Romániába és a Szovjetunióba. Az egyiptomiak által „Jóakarát Missziójának” nevezett küldöttség célja az volt, hogy fegyvervásárlási lehetőségekről tájékozódjanak, valamint felmérjék a szocialista országok lehetőségeit.²³⁸ December 12-én Haszan Ragab, az egyiptomi hadügyminiszter-helyettes és a külföldi fegyvervásárlásokért felelős titkár által vezetett küldöttség Varsóból Prágába ment, majd december 19-én továbbutaztak Budapesre. Az egyiptomiak Lengyelországban elutasító választ kaptak a fegyverek iránti kérésükre, mert „*mint a békétábor tagjai, nem foglalkoznak fegyvereladással* (sic!)”.²³⁹ Prágában a csehszlovák részről Široký, aki ekkor már a miniszterelnöki tisztséget töltötte be, fogadta az egyiptomi delegációt, de František Hamouz külkereskedelmi miniszterhelyettes vezette a tárgyalásokat. Az egyiptomiak meglátogatták a Karlovy Varyban lévő üveggyárat, a Plzeňben működő gép- és sörgyárat. Először a nehézipari berendezések, hőerőművek, textilipari és gépipari eszközök és kölcsönök iránt érdeklődtek, amikért cserébe ők barnaköveket, citrusféléket, foszfátot, és gyapotot ajánlottak fel. Majd Ragab azt kérte, hogy Csehszlovákia az 1951-es szerződésben szereplő fegyvereket szállítsa le. Prága kelletlenül ugyan, de ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy szakértőket és technikusokat fog küldeni az arab országba. Ragab pozitív érzésekkel utazott tovább, amit egy a csehszlovák sajtóban nyilvánosan közzétett üdvözlő távirata is tanúsított. Ebben megköszönte a szívélyes fogadtatást, az egyenlő félként való bánást és „*reményét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy megszilárdulnak a Csehszlovákia és Egyiptom közötti gazdasági kapcsolatok*”.²⁴⁰ Azonban teltek a hónapok, de nem érkezett újabb egyiptomi kérés; nem folytak egyeztetések a csehszlovák szakértők esetleges kiküldetéséről sem, ami ismét negatív hatással volt a két ország viszonyára. „*Az egyiptomi látogatás nem volt más, mint egy propaganda út, amelynek célja egyfajta nyomásgyakorlás volt a Nyugatra, valamint meg akarták szemlélni a hadiüzemeinket. A magyar és a lengyel hatóságoknak szintén hasonló tapasztalataik voltak*” – konstatálták a csehszlovák diplomaták.²⁴¹ Ez ismét meggyőzte a szocialista országokat arról, hogy az egyiptomi vezetés csupán „zsarolásra és nyomásgyakorlásra” használja fel őket. Ebből kifolyólag téves az a nemzetközi szakirodalomban felbukkant állítás, miszerint az egyiptomiak már 1953 végén fegyvervásárlási szerződést kötöttek a keleti blokkal, és az első fegyverszállítmányok már 1954 januárjában megérkeztek Csehszlovákiából és Lengyelországból.²⁴² Ugyanúgy ezek a források azt állítják, hogy Ragab az 1953-as útja során

²³⁷ Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy v letech 1948–1953... i.m.: 151.

²³⁸ Ragab kelet-európai útjáról bővebben Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis*... i.m.: 94–96.

²³⁹ *Egyiptomi gazdasági delegáció csehszlovákiai útja*. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 75. d., 25/b., 002328., 1953.

²⁴⁰ Děkovný telegram egyiptské vládní delegace. In: *Rudé právo*. r. 34., č.1., 01.01.1954.

²⁴¹ *Egypt – stručný informativní přehled*. 02.06. 1954. In: AMZV, f. Diplomatický protokol (DP) 1945-1958., kar. 27., szám nélküli.; Laron, Guy: *Cutting the Gordian Knot*... i.m.: 15–16.

²⁴² Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt*... i.m.: 169–172.; Tal, David: *Weapons without Influence*... i.m.: 381.

csehszlovák fegyvergyárakat szintén meglátogatta és így tisztában volt azzal, hogy milyen fegyvereket állítanak elő az országban. Bár a fegyverek kérdése valóban felmerült, amiről a magyar jelentések szintúgy beszámoltak, de a csehszlovák vezetés megtagadta, hogy a delegáció egyetlen hadiüzembe is betegyje a lábát.²⁴³ Az egyiptomi-csehszlovák viszony az sem kedvezett, hogy 1954-ben tovább erősödött az antikommunista kampány. Nasszer minden megíúsult megállapodásért őket tette felelőssé, nyíltan a cionisták szövetségeseinek nevezte a kommunistákat, akiknek egyetlen céljuk Egyiptom anarchiába süllyesztése és egy kommunista hatalomátvétel megvalósítása. Ebben az évben már kétszáz baloldali ült börtönben, százharcin pedig a sivatagi táborokba voltak bezárva.²⁴⁴ 1954 végére Nasszer került ki győztesen a hatalmi harcból, Nagíbót pedig házi őrizet alá helyezték, amit kezdetben úgy értelmeztek a CSKP-ban, mint az amerikai befolyás totális győzelmét Egyiptomban. Miközben 1954 folyamán a Kremlben már formálódott a sokkal rugalmasabb közel-keleti politika, addig a CSKP mereven elzárkózott az egyiptomiakkal való kapcsolatok elmélyítése elől. Éppen ezért Moszkva erőteljes nyomást gyakorolt a csehszlovák diplomáciára: Szolod nagykövet nem egyszer járt a csehszlovák követségen és sürgette a csehszlovák-egyiptomi diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintre emelését.²⁴⁵ Prága végül engedett, és Arnošt Karpíšek november 4-től követi rangban szolgált. Kairó pedig Dmitrij Rizk Hannát nevezte ki követének, így Szovjetunió után Csehszlovákia lett a második szocialista állam, ahol egyiptomi követ állt a diplomáciai misszió élén, mivel a többi „baráti országban” első, másodtitkár vagy tanácsos vezette a követséget. Ebben az időszakban a politikai kapcsolatokkal ellentétben a gazdasági téren jelentős növekedéseket könyvelhettek el a felek. 1954-ben a két ország kereskedelmi volumene 191,5 millió Kcs-t tett ki, amely esetében a csehszlovák behozatal 131 millió volt.²⁴⁶

3.2 A fegyvervásárlási tárgyalások

Érzékelve az egyiptomi és a szovjet külpolitikában végbemenő változásokat, Prágában szintén elkezdődött a vita a korábbi közel-keleti és fegyverexport politika megváltoztatásáról. 1955 februárjában Otakar Taufer, az MZO főosztályvezetője által vezetett csehszlovák kereskedelmi küldöttség engedélyt kért a CSKP Központi Bizottságától mintegy 200 darab pisztoly és hozzá való 120 000 db töltény eladására Egyiptomnak. Ezt az elképzelést a Külkereskedelmi Minisztérium szintén támogatta, „*mivel kis mennyiségről van szó, amelyet Egyiptom bármelyik másik európai kapitalista országtól be tudna szerezni*” – nyilatkozta Richard Dvořák kereskedelmi miniszter. Ő már korábban azért lobbizott, hogy a csehszlovák „valutakérdést” a fegyverexport növelésével oldják meg. 1955. január 20-án olyan tervezetet nyújtott be a CSKP KB PB elé, amely engedélyezte volna a nehézfegyverek eladását az „alacsony gazdasági fejlettségű államoknak”. Azzal érvelt, hogy 1953-54 folyamán, az Európán kívüli világból tizenhét konkrét ajánlat érkezett az MZO-hoz, amelyeknek együttes értéke majdnem elérte a

²⁴³ Egyiptomi gazdasági delegáció csehszlovákiai útja... i.l.d.; *Informace o pobytu egyptské vládní delegace v ČSR*. 22.12.1953.; In: AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 10., č.j. 150.573/53.

²⁴⁴ Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt*... i.m.: 44.

²⁴⁵ Danil Szolod azt mondta a csehszlovák követségen: „*Minden kelet-európai országnak nagykövetet kell küldenie Kairóba, mert az arab ország egyre fontosabbá fog válni mind politikai, mind gazdasági szempontból*”. Záznam o návštěvě vedoucího úřadu u D. S. Soloda. 04.04. 1954. In: AMZV, f. TO-T 1945-54., kar. 1., č.j. 667/54.

²⁴⁶ *Nově uzavřené dohody s Egyptem*. 22.07. 1955. In: AMZV, f. TO-T 1945-54., kar. 1., č.j. 420430.

1,5 milliárd Kčs-t. Olyan országok érdeklődtek a csehszlovák „speciális anyagok” iránt, mint Burma, Costa Rica, Ecuador, India, Libanon, Mexikó vagy Szaúd-Arábia.²⁴⁷ Ezek között ott volt Egyiptom, amely Dvořák szerint amúgy is „tradicionális partnernek” számított a csehszlovák kézfegyverek vásárlása terén. Ebből kifolyólag szerinte egy kisebb volumenű üzlet „*egy jó propaganda fogásnak számítana*”. A február 14-i pártértekezleten az MZO felvetette az 1952. március 19-i határozat felfüggesztését, amely megtiltotta a csehszlovák hadianyagok eladását a kapitalista országoknak.²⁴⁸ Lényegében jelképes 3500 amerikai dollárt kértek a pisztolyokért, s az egész tranzakciónak inkább politikai fontosságot tulajdonítottak: puhatolóztak, hogy az egyiptomiaknak még mindig komolyak-e a szándékaik a komolyabb fegyvereket illetően, vagy ezt ismét csak a Nyugatra való nyomásgyakorlásként használják.

Mielőtt részletesebben kibontanám a tárgyalások menetét, szükséges ismertetni a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés körül kialakult legnagyobb nemzetközi polémiát. A korábban említett egyik tábor (Ginat, Tal, Wanner) leginkább azzal szokott érvelni, hogy 1955-ben két csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény született. Az első februárban, tehát a gázai határincidens előtt, kötötték meg és a szeptemberi nem volt más, mint ennek a kibővítése. Uri Ra'anán következőket írta a *The USSR Arms the Third World* című könyvében: „Biztos forrásokból tudjuk (AFP hírügynökség – K.L.), hogy Csehszlovákia gyapotért cserébe fegyvereket adott el Egyiptomnak. Teufer (sic!) február 14-én egyezett Haszan Ragabbal. Kairóban megkötötték a csehszlovák-egyiptomi kereskedelmi szerződést, amely explicité számolt a hadianyagokkal is.”²⁴⁹ Ezt később más történészek szintén átvették, és nem kérdőjelezték meg annak valóságtartalmát. Rami Ginat a publikációiban az *International Affairs* nevű folyóiratra, a Kairóban lévő amerikai nagykövetség értesüléseire, illetve a CIA jelentéseire (a hírszerzési anyagot nem sikerült fellelnem az interneten) hivatkozott, hogy Nasszer már február végén, pár nappal a gázai határincidens előtt megegyezett a csehszlovák fegyverek megvételéről.²⁵⁰ Sőt, azt is megállapította, hogy a februári fegyverüzlet egyfajta „kiengesztelődés” volt a Szovjetunió részéről.²⁵¹ A cseh történetírásban szintén felbukkant ez az állítás. Jan Wanner a szuezi válságról írt monográfiájában hangsúlyozta: „Amikor március 24-én Kairóban megnyílt a csehszlovák ipari kiállítás, már megszületett az első csehszlovák-egyiptomi, fegyverekért-gyapotot típusú egyezmény.”²⁵² Ráadásul szerinte még az egyiptomiak 50 darab Panzer-IV harckocsi modernizálását kérték a csehszlovákoktól. A probléma a történész állításaival kapcsolatban az, hogy egyáltalán nem a cseh levéltári forrásokra, hanem többek közt a korábban említett szerzőkre hivatkozott. A magyar történészek közül Gazdik Gyula jegyezte le, hogy „még a Bagdadi Paktum megkötésének időszakában Egyiptom kisebb volumenű fegyvervásárlásról állapodott meg Csehszlovákiával”.²⁵³

Csak hogy más kutatók, az újabb tudományos munkáikban már másképp írták le az eseményeket. Guy Laron tanulmányában azt állította, hogy bár az egyiptomiak korábban is tapogatóztak, a konkrét csehszlovák-egyiptomi tárgyalások csak 1955 áprilisában vették kezdetüket. Ugyanúgy a cseh és az orosz levéltári források alapján rámutatott arra, hogy Tauffer

²⁴⁷ Zídek, Petr: Vývoz zbraní z Československa... i.m.: 531.

²⁴⁸ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 34., ar.j. 44., b. 6., 14.02.1955.

²⁴⁹ Uri Ra'anán: i.m.: 79.

²⁵⁰ Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt*... i.m.: 210–211.

²⁵¹ Ginat, Rami: *Origins of the...* i.m.: 157–158.

²⁵² Wanner, Jan: *Bitva o Suez*... i.m.: 137.

²⁵³ Gazdik Gyula: Nasszer külpolitikai útkeresése... i.m.: 62.

afrikai útja során a szovjeteket sokkal jobban érdekelte a kartúmi tárgyalások kimenetele, mintsem a kairói.²⁵⁴ Philip Muehlenbeck a Csehszlovákia afrikai kapcsolatairól szóló könyvében szintén megerősítette, hogy az 1951 óta zajló csehszlovák-egyiptomi tárgyalásokon hiába voltak terítéken a fegyverek, ezekről csak az 1955-ös gázai incidenst követően zajlottak érdemi egyeztetések. Ráadásul ezek sem a Szovjetunió utasításra történtek, hiszen az egyiptomi diplomácia előbb jelezte a fegyvervásárlási szándékát Prágának, mint Moszkvának.²⁵⁵ Karel Sieber és Petr Zídek a közös monográfiájukban elismerték, hogy a „speciális anyagok” eladásának kérdése felmerült a Taufer-út során. Ám, ahogyan az alfejezet elején szerepelt, nem nehézfegyverekről, hanem csak pisztolyokról és a hozzá való töltényekről vitáztak. *„Nincs semmiféle összefüggés a februári pár ezer dolláros, csupán pisztolyokra vonatkozó és a később kezdődő több százmillió koronát kitevő fegyvervásárlási egyezmény között”* – állapították meg a történészek.²⁵⁶ Ugyanúgy azt sem tudni, hogy ezeknek a pisztolyoknak a leszállítása a valóságban megtörtént-e vagy sem. Milan Vyhřlidal a csehszlovák katonai szakértők egyiptomi tevékenységről írt disszertációjában talált arra vonatkozó iratanyagot a katonai levéltárban, hogy végül a CSKP 1955 áprilisában (akkor sem februárban) kivételt tett a 200 darab pisztoly és 120 000 töltény esetében, de a leszállításukról már nincs információja.²⁵⁷ A csehszlovák archívumokban végzett kutatásaim során szintén Ginattól és Wannertől eltérő kép rajzolódott ki. Először is Taufer útjának eredményével kell kezdeni: hiába vetette fel az MZO a fegyvereladás kérdését, a CSKP KB PB akkor leszavazta a javaslatot és csak áprilisban engedélyezte a pisztolyok leszállítását. Szerintük ugyanis 1955 februárjában a fegyvereladás „ideológiailag még nem volt megalapozva”, vagyis a csehszlovák külpolitikai gondolkodásban Egyiptom „kapitalista, nacionalista, és reakciós országok” közé tartozott, ahova az 1953. április 22-én hozott – az 1952-es tilalmat kiegészítő – határozat szerint még csak pisztolyokat vagy sportfegyvereket sem lehetett exportálni.²⁵⁸ Így a Taufer-delegáció nem volt felhatalmazva arra, hogy bármiféle komoly fegyvervásárlási kérdéssel tárgyaljon az egyiptomiakkal. Helyette a felek egy új kereskedelmi és fizetési egyezmény megkötéséről egyeztettek, mivel fel akarták váltani az 1930 és 1951 óta érvényben lévő kereskedelmi szerződéseket. Azonban még ezen a téren sem sikerült semmiféle kézzelfogható eredményt elérni. A küldöttség Egyiptomból Etiópiába és Szudánba utazott tovább. Igazából mind a szovjetek, mind a csehszlovákok akkor nagyobb jelentőséget tulajdonítottak ezeknek az utaknak, mint az egyiptominak.²⁵⁹ Prága csak a február 28-i gázai incidens után szembesült azzal, hogy Kairó számára mennyire „égetővé” vált a fegyvervásárlás kérdése. Miután látták, hogy Nasszer mennyire igyekszik a régió államaival egy „ellenpaktumot” létrehozni és az egyiptomi miniszterelnök bejelentette részvételi szándékát a bandungi konferencián, voltak hajlandóak változtatni a korábbi magatartásukon. Március végén Jaroslav Kohout kereskedelmi miniszterhelyettes vezetésével egy újabb küldöttséget menesztettek Egyiptomba. Hivatalosan a március 24-én kezdődő

²⁵⁴ Laron, Guy: Cutting the Gordian Knot... i.m.: 6., 16–17.

²⁵⁵ Muehlenbeck, Philip: i.m.: 92–94.

²⁵⁶ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 56

²⁵⁷ Vyhřlidal, Milan: *Činnost československých instruktorů...* i.m.: 17.

²⁵⁸ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 34., ar.j. 44., b. 6., 14.02.1955.

²⁵⁹ Amikor Taufer találkozott Szolod nagykövettel, akkor a beszámoló szerint a szovjet diplomata „teljesen felvillanyozódott a csehszlovákok szudáni útjától”. *„A Szovjetuniónak eddig nem volt lehetősége behatolni Szudánba és ezért nagyon fontos lenne, ha ez Csehszlovákiának sikerülne. Az útjuk nemcsak gazdasági, hanem politikai szempontból is releváns.”* Hasonlóan reagált a szovjet kereskedelmi attasé és az Etiópiában lévő szovjet követ is. Laron, Guy: Cutting the Gordian Knot... i.m.: 16–17.; Muehlenbeck, Philip: i.m.: 95–96.;

csehszlovák ipari kiállításra utaztak ki Kairóba, de valójában folytatták azokat a tárgyalásokat, amelyet Ragab tábornok 1953-as körútja után megszakadtak.²⁶⁰ Április 6-án Ragab átnyújtotta az első hivatalos listát a kért fegyverekről, amelyen repülőgépek, páncélosok és ágyúk egyaránt szerepeltek. Az egyiptomi államtitkár szintén ezen a napon felvette a kapcsolatot Leonyid Nyimecsenko szovjet katonai attaséval. Egy héttel később Daniel Szolod szovjet nagykövet igenlő választ adott az egyiptomiaknak, majd Ragab azt javasolta, hogy Prága legyen a tárgyalások helyszíne. Csakhogy itt az egyiptomi fél elkövetett egy hibát: azt mondták, hogy csak azután akarnak tárgyalni a csehszlovákokkal, miután megérkeztek a brit fegyverszállítmányok, amelyeket Kairó már évekkorábban kifizetett, de még mindig nem kapott meg. Ez a kijelentés ismét negatívan hatott a csehszlovák vezetésre, hiszen az egyiptomi próbálkozásokat megint úgy értelmezték, mint egyfajta nyomásgyakorlást. Kohout szavai szerint „*a júniusban megérkezett küldöttségünkig semmi sem lett ebből*”, vagyis a tárgyalások hetekig szüneteltek.²⁶¹

Közben a CSKP Központi Bizottságán belül komoly kételyek merültek fel nemcsak Nasszerrel kapcsolatban, hanem úgy en bloc a harmadik világgal kötött fegyvervásárlási szerződések sikerességét illetően. 1955 folyamán – a csehszlovák és az egyiptomi diplomáciai körökben egyaránt – egyre többször hangzott el a „guatemalai példa”, ami még mindig kellemetlen mementónak számított Prágában, mivel rámutatott egy Európán kívüli országgal folytatott fegyverkereskedelem korlátjaira és bizonytalan kimenetelére. Ugyanis 1954-ben Guatemala volt az első harmadik világbeli ország, amely nagy mennyiségben rendelt csehszlovák „speciális anyagokat”. Moszkva nyomására Prága 2000 tonnányi fegyvert – géppuskáktól kezdve a rakétákon át egészen a légvédelmi ágyúkig bezárólag – szállított le Jacobo Árbenz guatemalai elnöknek. A CSKP gazdasági és ideológiai szempontból egyaránt fontosnak tartotta a tranzakciót, mert abban bízott, hogy ez az ország lesz majd a kiindulópontja egy latin-amerikai kommunista forradalomnak. Azonban miután Washington tudomást szerzett a csehszlovák fegyverekről, a CIA vezetésével 1954-ben megbuktatták az Árbenz-rendszert, így az üzlet megtérítetlen maradt.²⁶² Ez a fiaskó egy ideig elvette a CSKP kedvét a harmadik világba irányuló nagyméretű fegyverexporttól és arra jutottak, hogy az újabb gyártmányú „speciális anyagok” helyett inkább régieket fognak eladni. Így a csehszlovák gazdaságot nem érné nagy veszteség, ha ismét egy puccs vagy kormányváltás miatt elmaradna a fegyverek kifizetése. Az, hogy több hétnyi szünet után újraindulhattak a tárgyalások, a szovjeteknek volt köszönhető. Nasszer és Szolod május 21-én megbeszélést folytatott egymással. Moszkva beleegyezett Ragab azon kérésébe, miszerint Prágát jelöljék ki a fegyvervásárlási tárgyalások helyszínéül. Az egyiptomi miniszterelnök szerint döntésében leginkább a gázai határincidens játszott közre és az a félelem, miszerint Izrael hamarosan általános inváziót indít Egyiptom ellen. „*Az egyiptomi hadsereget alig 24 óra leforgása alatt eltörölnék a föld színéről*” – mutatott rá

²⁶⁰ A csehszlovák gépipari kiállítás húsz napon át volt nyitva. Az első héten mintegy 90 ezren tekintették meg. Kairóban az amerikaiak a csehek által kiadott eredetihez hasonló, de valójában a Szovjetuniót, Klement Gottwaldot, a CSKP-t és a csehszlovák vállalatokat (Škoda, Slavia, de még Pilsner Urquell sörüzemet is!) bíráló és lejárató kiadványokat terjesztettek. Ezek megtekinthetőek a 11.3. számú mellékletben. *Csehszlovák ipari kiállítás terjesztett ellenséges kiadványok*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 9.d., 5/b., 00559., 1955.

²⁶¹ Laron, Guy: Cutting the Gordian Knot... i.m.: 52.

²⁶² Bővebben a témáról Jacobo Árbenz guatemalai elnöknek adott fegyverekről bővebben Perutka, Lukáš: Arms for Arbenz. Czechoslovakia's Involvement in the Cold War in Latin America. In: *Central European Journal of International and Security Studies*. Vol. 7., No. 3., (2013), 98–114.

Nasszer.²⁶³ Bár szóba kerültek a gazdasági és műszaki-tudományos kapcsolatok fejlesztése, egyiptomi részről még mindig érezhető volt némi szkepszis a Kreml szándékait illetően.²⁶⁴ Ráadásul Nasszer – ellentétben Ragabbal – eredetileg a szovjetekkel és nem a csehszlovákokkal akart megállapodni. Először egyáltalán nem bízott abban, hogy Csehszlovákia képes lenne Egyiptom minden nehézfegyverre vonatkozó igényét kielégíteni, főleg ha még pótalkatrészeket is kérnének. A Szabad Tisztek körében attól tartottak, hogy miután a csehszlovákok tudomást szereznek az egyiptomiak katonai gyengeségeiről, akkor kihasználják és nyilvánosságra hozzák azokat. A csehszlovák részről a tárgyalásokat hátráltatta, hogy a szovjetek nem osztottak meg velük minden értesülést. Amikor Kohout júniusban ismét beszélt Ragabbal, a csehszlovák küldött csak akkor szerzett tudomást a szovjetek szerepéről. Ezek a bizalmatlanságok nemcsak hátráltatták az egyeztetéseket, hanem kihatással voltak a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok más területeire is. Ebben az időszakban az egyetlen jelentősebb eredményt a június 9-én Egyiptomba érkező csehszlovák kereskedelmi delegációnak sikerült elérnie, amely folytatta a februárban Taufer által megkezdett, az új kereskedelmi és fizetési egyezmény megkötéséről szóló tárgyalásokat. Ezt végül csak július 19-én írták alá, ráadásul a korábbi elképzelésektől teljesen eltérő megállapodás született. Prága elsősorban ellensúlyozni akarta a negatív kereskedelmi mérleget Egyiptom vonatkozásában és növelni a saját exportját. Másodszor ezt nem fegyver, hanem a nehézgépipari termékekkel, járművekkel és hitelekkel akarták megoldani, mivel addig a csehszlovákok csak cukrot, fűszerárut, papírt és vegyipari termékeket adtak el Egyiptomnak. Az arab ország két millió egyiptomi fontig vehetett fel hitelt a kelet-közép-európai országtól, mintegy 5,5 százalékos kamattal, amit túllépés esetén devizában kellett törlesztenie.²⁶⁵ Kairónak más okból számított fontosnak a szerződés: a nacionalista vezetésű arab államnak ez volt az első ilyen jellegű gazdasági megállapodása egy szocialista országgal, amelyet mintaként használhat a többi „baráti” állam esetében. Bár kétségtelen, hogy a július 19-i kereskedelmi és fizetési egyezmény gazdasági szempontból megágyazott a szeptemberi csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésnek, de ennek a „speciális anyagok” egyáltalán nem voltak a részei.

Ismételten a szovjet diplomáciának kellett közbeavatkoznia ahhoz, hogy folytatódjanak a tárgyalások. Az SZKP július végén elküldte a *Pravda* főszerkesztőjét és a Szovjetunió későbbi külügyminiszterét, Dmitrij Trofimovics Sepilovot, hogy az egyiptomi forradalom harmadik évfordulója alkalmából megrendezett ünnepeken beszéljen Nasszerrel. Azt az üzenetet hozta magával, hogy Moszkva rábólintott a fegyverüzletre, ugyanakkor komoly feltételeket szabott. Először is a Kreml elutasította a szovjet szakértők kiküldetését Egyiptomba. Másodszor Nyimecsenko szovjet katonai attasé értesítette Ali Szabrit, hogy a csehszlovák követséget keresse fel a fegyvervásárlás ügyében, valamint leszögezte, hogy a szovjetek szerepét mindvégig titokban kell tartani. Ennek háttérében az állt, hogy Hruscsov készült az 1955. július 18. és 23. között tartott genfi csúcstalálkozóra. Egyszerűen nem akart az amerikaiaknak

²⁶³ Memorandum arról a megbeszélésről, mely D.S. Szolod, Szovjetunió egyiptomi nagykövete és G. Nasszer egyiptomi miniszterelnök között zajlott le 1955. május 21-én. In: Krajcsír Lukács (szerk.): *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi...* i.m.: 32.

²⁶⁴ Nasszer Szoloddal folytatott beszélgetés során hangot adott azon a félelmének, hogyha tovább közeledik a Szovjetunióhoz, akkor azzal csak tovább ösztönözi a helyi kommunistákat. Az egyiptomi miniszterelnök szavai szerint ők „zavart okoztak a forradalmi rezsim intézményeiben és Nasszert egy angolszász bábnak állították be”. Uo.: 34–35.

²⁶⁵ *Nově uzavřeně dohody s Egyptem*. 22.07. 1955. AMZV, f. TO-T 1945-54., kar. 1., č.j. 420430.

támadási felületet biztosítani azáltal, hogy nyíltan elismeri a Nasszerrel folytatott fegyvervásárlási tárgyalásokat. A konferencián a szovjet első titkár személyesen közölte Dulles külügyminiszterrel: „*A Szovjetunió nem fog fegyvert eladni Egyiptomnak*”.²⁶⁶ Közben Kohout a Prágába való visszautazása előtt megkapta az egyiptomiak listáját, amelyen 80 darab MiG-15-ös vadászgép; típus definiálása nélkül pedig 20 db bombázó, 100 db harckocsi, 125 db csapatszállító, 50 db könnyű páncélozott szállítójármű, 24 db 105 mm-es ágyú szállítójárművekkel, lőszerrel és alkatrészekkel együtt szerepelt.²⁶⁷ Július 26-án egyiptomi mérnökök és pilóták utaztak ki Csehszlovákiába, akik a MiG-vadászgépeket tanulmányozták. Természetesen mindez titokban zajlott, mert Nasszer tartott a nyugati hatalmak esetleges beavatkozásától, ami leginkább a katonai felszerelések leállításában, az amerikai (gazdasági) segítség csökkentésében és a Csatorna-övezetben lévő brit helyőrség (növekvő) nyomásgyakorlásának formájában jelenhetett volna meg. Augusztusban a nyugati hírszerzői szervek egyre több bizonyítékot szereztek az egyiptomiak és a szovjetek közötti tárgyalásokról, amelyeknek központi témáját minden jel szerint a fegyverek jelentik. Ugyanakkor Eisenhower és Dulles csupán „blöffnek” tartotta ezeket az híreket, hiszen ismét egyiptomi nyomásgyakorlásként értelmezték. Washington utasította Henry Byroade új amerikai nagykövetet: informálja az FPT-t, hogy augusztus 14-re a britek és a franciák leszállítják a korábban kifizetett fegyvereket, valamint az év végéig az amerikaiak szintén küldenek hadianyagot. Ám az egyiptomi miniszterelnök reakciói egyáltalán nem voltak pozitívak. „*Nasszer nem hitte el, hogy mi megengedjük neki, hogy nagy mennyiségben vegyen tőlünk katonai felszereléseket*” – számolt be róla Byroade, hozzátéve, hogy Nasszer abban is kételkedett, hogy a nyugati országok „*olyan erőssé akarják tenni Egyiptomot, mint Izraelt*”.²⁶⁸ A források hiánya miatt pontosan nem tudni, hogy milyen kételyek merültek fel a csehszlovák fél részéről, miután kézhez kapták az egyiptomiak listáját. Miközben a küldöttségek rendszeresen küldték a jelentéseiket, addig Prágában a CSKP KB-ben zajló vitákról szinte semmi nem maradt fenn. Július 11-én Široký miniszterelnök szóban tájékoztatta a KB párttagokat, hogy „speciális anyagokról szóló tárgyalások zajlanak” Egyiptommal. Augusztus 8-án, a Politikai Iroda ülésén született meg a végleges döntés a fegyverek leszállításáról. A határozatban lefektették, hogy az egyiptomi küldöttséggel egy közös csehszlovák-szovjet bizottság fog tárgyalni. A fegyverekért kapok áruk fajtáit, a törlesztési feltételeket és a szakértők kiképzését, illetve kiküldetését, a csehszlovák fél állapítja meg. A visszafizetés történhet egyiptomi árukban vagy valutában, és – a Kreml nyomásra – olyan feltételeket támasztanak Egyiptommal szemben, mint amilyeneket a Szovjetunió támaszt a „népi

²⁶⁶ A CIA már korábban tudomást szerzett a május 21-én tartott Nasszer-Szolod találkozóról. Az egyiptomi-szovjet fegyvervásárlás felvetődött az 1955-ös genfi konferencián is, mégpedig akkor, amikor július 20-án közös reggelit tartott Eisenhower, Dulles és Eden. Akkor még egyikük sem tartotta reálisnak a fegyverüzletet, Dulles egyenesen „Nasszer blöffjének” nevezte. Hruscov látva a nyugati politikusok reakciót, arra a következtetésre jutott, hogy igazából nem is érdekli őket az egész fegyvervásárlás és a diplomáciai tiltakozásokon kívül nem lesz komolyabb következménye sem. Burns, William J.: i.m.: 30–31.

²⁶⁷ Érdekesség, hogy Ragab a Csehszlovákiába való visszatérés előtt figyelmeztette Kohoutot, hogy a Prágában tevékenykedő egyiptomi diplomatákkal legyen nagyon óvatos. Nasszer körében ugyanis úgy vélték, hogy a Nyugatnak kémkednek és az amerikaiakkal való szorosabb kooperáció hívei. *Jelentés a csehszlovák kereskedelmi delegáció tevékenységéről Kairóban, 1955 júliusában*. In: Krajcsír Lukács (szerk.): *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi...* i.m.: 38.

²⁶⁸ Laron, Guy: *Cutting the Gordian Knot...* i.m.: 29.

demokráciák” esetében.²⁶⁹ Ezt követően felgyorsultak a tárgyalások, igaz, ehhez jelentősen hozzájárultak az észak-afrikai és közel-keleti események. Augusztus 18-án kitört az Anyanya-felkelés Szudánban, amely mögött Nasszer Izraelt látta.²⁷⁰ Augusztus 20-án Mohamed Háfiz Ismail tábornok vezetésével katonai küldöttség utazott Prágába, ahol kezdetét vették a háromoldalú (csehszlovák-egyiptomi-szovjet) tárgyalások. A szovjetek inkább megfigyelők voltak, csupán a csehszlovákok által nem gyártott hadianyagok leszállítását vállalták magukra. Augusztus 22-én a CSKP KB PB hivatalosan eltörölte az 1952-es tiltó határozatot; lehetővé tette a kisebb kézfegyverszállítmányok engedély nélküli exportálását; valamint meghatározta a kapitalista országokba eladni kívánt hadianyagok minimális árát.²⁷¹ Augusztus 23-án az egyiptomi küldöttség közölte, hogy Egyiptom pontosan milyen bombázókat, páncélosokat, tüzérségi ágyúkat és vadászgépeket kér az aznap felállított csehszlovák-szovjet vegyesbizottságtól. Augusztus 30-án egy újabb fegyveres összecsapásra került sor a gázai övezetben.²⁷² Nasszer úgy vélte a gázai és a szudáni események összefüggnek, és ezek nem jelentenek mást, mint egy küszöbön álló izraeli inváziót. Ez az érv meggyőzte a csehszlovák és a szovjet diplomáciát is: szeptember 4-én Szolod közölte Ali Szabrival, hogy Moszkva hajlandó leszállítani a kért páncélosokat és már csak napok kérdése a szerződés realizálódása.

3.3 A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés

A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést szeptember 12-én írták alá a felek, az egyiptomi részről Mohamed Háfiz Ismail tábornok, a csehszlovák oldalról Richard Dvořák kereskedelmi miniszter. A Prágában tárgyaló egyiptomi delegáció arra kérte a csehszlovákokat és a szovjeteket, hogy tartsák titokban a megállapodást, mivel tartottak a nyugati reakcióktól, s majd csak az első szállítmány megérkezése után hozzák nyilvánosságra a tranzakciót. A „105-ös akciónak” nevezett hadművelet keretében Egyiptom összesen 921 millió korona értékű – az angol font akkori árfolyamán körülbelül 46 millió – csehszlovák/szovjet fegyverszállítmányra volt jogosult. Ezt három részletben (október 25-ig, 1956. január 15-ig, 1956. március 1-jéig) kellett leszállítani, cserébe az egyiptomiak 1958-ig törleszthettek. A szerződés nemcsak kézfegyvereket tartalmazott, hanem vadászgépeket (MiG-15), bombázókat (Il-28), közepes harckocsikat (T-34), csapatszállítókat (BTR-152), tüzérségi ágyúkat (122mm és 85mm), radarállomások (P-8), valamint egyéb robbanószerkezeteket (aknák) és szállítójárműveket.²⁷³ Egyiptomnak a fegyvervásárlási szerződés értékének 25 százalékát 1956 márciusáig kellett kifizetnie a csehszlovákok által meghatározott valutában, vagyis font sterlingben. Ettől a szovjetek el akartak állni, mivel úgy vélték, hogy az arab ország a nehéz gazdasági helyzete

²⁶⁹ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 55., ar.j. 71., b. 29., 08.09. 1955.

²⁷⁰ Anyanya-felkelés volt a nyitánya az 1972-ig tartó első szudáni polgárháborúnak. A dél-szudáni törzsek fegyveres harcba kezdtek a kartúmi kormányzat ellen, hogy nagyobb autonómiát kapjanak. Többnyire gerillaháborúról volt szó, amelyben a becslések szerint félmillióan veszítették életüket. Egyiptom a szudáni kormányt támogatta, a felkelőket pedig Etiópia és Uganda, de Izrael szintű szállított fegyvereket nekik.

²⁷¹ Zídek, Petr: Výchov zbraní z Československa... i.m.: 532.

²⁷² Augusztus 31-én az Elkayam-hadművelet során az izraeli ejtőernyősök megtámadták Khan Junisz környékén lévő egyiptomi katonai bázist. Az izraeli vezetés szerint ez megtorlás volt egy korábbi fidájínok által végrehajtott támadásért, amit a településen lévő katonai bázisról szerveztek meg. Ezután állandósultak a harcok, amelyekben több mint hetvenen veszítették életüket. Az összecsapásoknak szeptember 4-én, az ENSZ által tető alá hozott tűzszüneti megállapodással és a fidájínok támogatásának leállításával lett vége. Oren, B. Michael: i.m.: 29.

²⁷³ A pontos lista fel van tüntetve a 11.1. mellékletben.

miatt nem tudja kifizetni a fegyvereket, de a CSKP mindenképp ragaszkodott hozzá. A fennmaradó 75 százalékot Kairónak árucseré formájában kellett törlesztenie: banánban, datolyában, foszfátban, gyapotban, és rizsben. Ezeket az árukat csak az egyiptomi kormány beleegyezésével lehetett más „baráti országba” exportálni, mégpedig világpiaci áron. Az éves kamat két százalékos volt.²⁷⁴

1955. szeptember 16-án Prágában aláírták a csehszlovák-szovjet szerződést. Ez a megállapodás konkretizálta, hogy pontosan mit szállít Csehszlovákia és mit a Szovjetunió. Ebből derült ki, hogy a szovjetek részesedése a teljes szerződésből 523 millió Kčs, a csehszlovákoké pedig 398 millió. Az igaz, hogy a szovjetek nagyobb értékben adtak el fegyvereket Egyiptomnak, de ezek mind olyan fegyvertípusok voltak, amiket Csehszlovákia nem, kis mennyiségben, vagy csak a saját és a VSZ tagállamai számára állított elő. Ide tartoztak az Il-28-as bombázók, az Il-14-es személyszállító gépek, a BTR-152-ek, a torpedóval felszerelt motoros csónakok, és az aknaszedő hajók. Ugyanakkor ezeket a hadieszközöket szintén csehszlovák jelzések alatt szállították le. Ellenben mennyiségileg, vagyis a darabszámot tekintve, a csehszlovákok szállítottak többet, csak ezeket – kézfegyvereket, lőszereket, vegyi anyagokat – olcsóbban adták el. Csehszlovákia az egyiptomiaktól kapott gyapot, rizs, selyemfonalak, nyers cserzett bőr egy részét a Szovjetunióknak adta át. Ezzel párhuzamosan Moszkva 116 millió rubelnyi hitelfelvételre kötelezte Csehszlovákiát, évi két százalékos kamattal, amelyet 1958. augusztus 31-ig kellett visszafizetni. Ugyanúgy megegyeztek arról, hogyha Kairó nem tudja leszállítani valamelyik árufaját Csehszlovákiának, akkor azt majd a Szovjetunió pótolja.²⁷⁵ Az 1955. szeptember 15-én tartott Nasszer-Szolod találkozó fő témája a szeptember 12-én aláírt fegyvervásárlási szerződés képezte. Az egyiptomi miniszterelnök „tisztességes kereskedelmi megállapodásnak” nevezte annak ellenére, hogy a korábbi kérései ellenére nem kerültek bele például az IS-3 nehézharckocsik, két torpedónaszád és három tengeralattjáró. Az egyiptomi miniszterelnök tudomására jutott, hogy az első szállítmány október 25-re várható, amit úgy kommentált, hogy „*abban a pillanatban ez Alexandriától egészen Asszuánig téma lesz*”.²⁷⁶ A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződéssel kapcsolatban meg kell említeni, hogy egyes források szerint a Nasszer által hiányolt hajókat és tengeralattjárókat végül Lengyelországtól kapták meg. Mohamed Háfez Ismail Prágából Varsóba utazott tovább. Szeptember 20-án a lengyel és a szovjet diplomáciával megegyezett arról, hogy a lengyel hadiipar szállítja le a „csehszlovák fegyvervásárlásból kimaradt” tételeket: két Skory-rombolót, két aknafelszedő hajót, 12 MTB-P6 (torpedónaszádot), három tengeralattjárót (két W-osztályút és egy Malutka-osztályút).²⁷⁷

²⁷⁴ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 66., ar.j. 82., b. 19., 10.10.1955.; Zidek, Petr: Vývoz zbraní z Československa... i.m.: 542-543.; Vyhlídál, Milan: Československo-egyptská spolupráce v oblasti... i.m.: 71.

²⁷⁵ *Smlouva mezi vládou Československé republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o dodávkách speciálního materiálu do Egypta a o účtování těchto dodávek ze dne 16.9.1955.* NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 66., ar.j. 82., b. 19.

²⁷⁶ *Memorandum arról a beszélgetésről, amely D.S. Szolod, a Szovjetunió egyiptomi nagykövete és G. Nasszer egyiptomi miniszterelnök között zajlott 1955. szeptember 15-én.* In: Krajcsír Lukács (szerk.): *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi...* i.m.: 54.

²⁷⁷ El-Hussini, Mohrez Mahmoud: i.m.: 57.; Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt...* i.m.: 215.; Wanner, Jan: *Bitva o Suez...* i.m.: 160. Ugyanakkor a lengyelek szerepének vagy egy 1955-ös egyiptomi-lengyel-szovjet fegyvervásárlási egyezménynek nem találtam nyomát. Ezeket az újabb levéltári források alapján készült monográfiák nem említették, és a prágai Nemzeti Levéltárban végzett kutatásom során sem találtam rá utalást. Milan Vyhlídál a disszertációjában azt írta, hogy ezt az információt legelőször az izraeli sajtóban terjesztették el, majd ettől kezdve „önálló életet kezdett el élni”. Vyhlídál, Milan: *Činnost československých instruktorů...* i.m.: 21.

4. A fegyvervásárlási szerződésre adott reakciók és szerepe a szuezi válság kialakulásában

4.1. Egyiptom és az arab világ

Szeptember 27-én Gamel Abden Nasszer egy az egyiptomi hadsereg által rendezett kiállításon vett részt Kairóban. Az egy szobás teremben fényképeket raktak ki a katonákról, tisztekről, fegyvernemekről és hadgyakorlatokról. Egy átlagos keddi nap volt, és csupán hetven ember tartózkodott az épületben. Az egyiptomi miniszterelnök váratlanul felment a pódiumra és bejelentette, hogy Egyiptom fegyvervásárlási szerződést kötött Csehszlovákiával.²⁷⁸ Aznap délután a rádióban megismételte a kiállításon elhangzott szavait. „...Csehszlovákiától viszont olyan választ kaptunk, amelynek értelmében kész az egyiptomi hadsereg szükségleteinek megfelelően fegyvereket juttatni, kereskedelmi alapon, bármely más kereskedelmi ügylethez hasonló tranzakció útján. Megállapodtunk, és az elmúlt héten Egyiptom fegyverszállításra vonatkozó kereskedelmi szerződést kötött Csehszlovákiával. Ez a megállapodás lehetővé teszi Egyiptom számára, hogy hazai termékekkel – azaz gyapottal és rizsszel – fizessen. Ezt az ajánlatot hálásan elfogadtuk. Ily módon, testvéreim, a forradalom elérte az egyik célját, az erős nemzeti hadsereg létrehozását elérhetjük.”²⁷⁹

Nasszer korábbi jóslata valósággá vált: a fegyvervásárlás nemcsak „Alexandriától Asszuánig” számított a közbeszéd fő tárgyának, hanem az Egyesült Államoktól kezdve, az arab világon át egészen Ausztráliáig bezárólag, szinte mindenhol erről beszéltek. A fegyvervásárlásra adott reakciók széles skálán mozogtak. Nasszer az *Arab News Agency*-nek adott szeptember 30-i interjújában leszögezte, hogy kizárólag kereskedelmi alapon kötöttek szerződést; illetve rámutatott arra, hogy az Egyesült Államok csak akkor lett volna hajlandó Egyiptomot ellátni fegyverekkel, ha belép egy nyugati katonai szövetségbe.²⁸⁰ A lakosság üdvözölte Nasszer lépést, mivel ezzel „megőrizték az országuk szuverenitását”. Egyiptomban számos kormánypárti felvonulást, gyűlést és megmozdulást tartottak. Az arab országban még „fegyverkezési hetet” is rendeztek, s a nemzetközi térben meglepően konstatálták, hogy a „kormánynak sikerült e nemzeti ügy kapcsán az egész egyiptomi társadalmat felsorakoztatnia maga mögé”.²⁸¹ Az egyiptomi tisztikar és katonai vezetés szintén elégedett volt a szerződéssel, hiszen úgy vélték, hogy végre a megfelelő színvonalú fegyverzettel látják el őket. Nasszer sikerült elhallgattatnia azokat hangokat a Szabad Tiszteken belül, akik „túl gyengének” tartották őt, mert február 28-a óta egyetlen egyiptomi-izraeli határincidenst sem torolt meg. Lényegében a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződéssel konszolidálódott Nasszer hatalma és vált teljessé a hadsereg feletti befolyása. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy még így is akadtak olyanok, akik nyíltan hangoztatták a megállapodással kapcsolatos kétségeiknek és nem tetszett nekik Kairó keleti blokk irányába történő orientálódása sem. Az egyiptomi gazdasági elit attól tartott, hogy bár a lakossági gyűjtéssel sikerült négy millió egyiptomi fontot összeszedni, de a kormány további speciális adókat, mint például házingatlanadót, fog kivetni. Mivel a hatóságok több esetben nem engedélyezték a „kapitalista élelmiszerekre,

²⁷⁸ Heikal, Mohamed: i.m.: 60.

²⁷⁹ A teljes beszéld: G.A. Nasszer elnök beszéde az egyiptomi-csehszlovák fegyvervásárlási egyezmény megkötése alkalmából. In: Lugosi Győző (szerk.): i.m.: 319–323.

²⁸⁰ Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt...* i.m.: 218.

²⁸¹ J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ...* i.m.: 31.

közszükségleti cikkekre és luxustermékek” behozatalát, ezért a nyugatiakkal kereskedő üzletemberek egy része a szocialista országok felé fordult, másik része pedig tönkrement, elvesztve a maradék befolyásukat. Ezzel kapcsolatban elégedetten jegyezte meg Zágor György magyar ügyvivő, hogy a kereskedelmi kirendeltségen nagyszámban jelentkeznek kereskedők, akik olyan áruk után informálódtak, „*amelyek iránt eddig a legkisebb érdeklődés sem nyilvánult meg*”.²⁸² Az egyiptomi diplomaták körében komoly aggodalmakat szült, hogy a bejelentésre miképp fognak reagálni a nyugati országok. Módszerek tekintetében mindent elképzelhetőnek tartottak: elszigetelés a régió belül; gazdasági nyomásgyakorlás; vagy ahogyan egyesek Nasszerrel folytatott párbeszéd során fogalmaztak a „*guatemalai példa megismétlődése*”.²⁸³ Ennek ellenére még a legpesszimistább egyiptomi hangokat is meglepte az a fajta pozitív megnyilvánulás, ami – Irán, Izrael és Törökország kivételével – a régióból érkezett. Az egyiptomi sajtónak és rádiónak (*Arabok Hangjának*) sikerült meggyőznie nemcsak az egyiptomi, hanem a többi arab ország lakosságát a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés „jelentőségéről és szükségességéről”. A rádióban Fárúk király megdöntésével egyenértékű eseménynek nevezték a fegyverüzletet.²⁸⁴ Sikerült úgy interpretálniuk, mint egy megfelelő példát a „pozitív semlegesség” gyakorlati működésére. Érvelésük szerint nem a Szovjetunióval, hanem egy „független” országgal kötöttek szerződést, teljesen kereskedelmi alapon, bármiféle politikai kötelezettségvállalás nélkül. Az egyiptomi diplomácia és a sajtó egyaránt hangsúlyozta, hogy Egyiptom korántsem köteleződött el a Szovjetunió irányába, vagy ez a szerződés nem jelenti azt, hogy Moszkva bármiféle befolyást szerzett volna Kairó felett. A közel-keleti országban nem lettek erősebbek a baloldali mozgalmak, a nacionalista rendszer antikommunista maradt, és az üldözés is csak egy kicsit enyhült. Az egyiptomiak többször hangsúlyozták, hogyha Kairó a nyugati országokkal kötött volna a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződéshez hasonló megállapodást, akkor Irakhoz hasonlóan egy „kvázi bábállammá redukálódtak volna le”, és csatlakozniuk kellett volna a METO-hoz. Természetesen a Bagdadi Paktum tagállamai egyáltalán nem voltak elragadtatva Egyiptom megerősödésétől. „*A fegyvervásárlás egy újfajta és veszélyes szituációt teremtett a Közel-Keleten*” – hangzott el Ankarában. Irak és Irán nyíltan felszólították az arab világot, hogy „*vonják meg támogatásukat Egyiptomtól*” és szigeteljék el Kairót, mert mostantól Hruscsov eszközévé vált. Ugyanúgy arra ösztönözték a többi arab országot (Jordániát, Libanont, Szaúd-Arábiát), hogy csatlakozzanak a METO-hoz, ami az egyetlen védelmet jelenti a kommunizmus és a Nasszer által képviselt arab nacionalizmus ellen. A törökök például úgy számoltak, hogy Jordánia lesz az első, amely eleget tesz a felhívásnak, mert szerintük a briteknek „*elég Ammánra minimális nyomást gyakorolniuk, és az ország máris csatlakozni fog*”.²⁸⁵

Azonban nem így történt, ami alaposan meglepte nemcsak a nyugati döntéshozókat, hanem még a szocialista tábor is. Az arab világ teljesen másképp vélekedett a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésről. Nasszer a tetteivel ugyanis precedenst teremtett, ami egyben vonzó alternatívát jelentett: nem kell a nyugatiak elvárásait teljesíteni, nem muszáj Izraellel

²⁸² *Belpolitikai eseménynapló*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 4.d., 5/a., 00409/1., 1955.

²⁸³ Például Ahmed Huszein, Egyiptom amerikai nagykövete éppen akkor tartózkodott Kairóban, amikor eljutott hozzá a fegyverüzlet híre. Berontott Nasszerhez és folyton azt ismételgette: „*Guatemala, Elnök Úr! Guatemala!*” Nasszer reakciója mindössze annyi volt: „*A pokolba Guatemala!*” Muehlenbeck, Philip: i.m.: 93.

²⁸⁴ *Řádná politická zpráva za I. čtvrtletí 1956*. 19. 04. 1956. AMZV, f. PZ 1945-1977., kar. 2., č.j. 0491/56.

²⁸⁵ Takeyh, Ray: i.m.: 92.

megbékélni vagy nem szükséges regionális katonai tömbökhöz csatlakozni akkor, ha egy arab állam modern fegyverekhez akar jutni. Nem kell beleegyezni sem a nyugati katonai jelenlétbe, sem a gazdasági követeléseikbe. Az arab nacionalisták szerte a térségben úgy látták, hogy Egyiptomnak úgy sikerült megőriznie a függetlenségét, hogy közben egy erős hadsereget hozhat létre. A pánarabizmust hirdető sajtó szinte egyöntetűen pozitív cselekedetnek és reménytelinek titulálta a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést, amit „minden arab országnak követnie kell”. Nasszer szeptember 27-e után szembesült először – és nem utoljára – azzal a fajta pozitív hozzáállással, ami aztán 1967-ig végigkísérte őt a régióban. *„Egy új Nasszer emelkedett fel, egy Nasszer, akit az arab lakosság azért szeretett, mert kiállt értük a Nyugat ellen”* – konstataulta az egyiptomi miniszterelnökről önéletrajzi monográfiát író Said K. Aburish.²⁸⁶ Nasszer presztízse gyakorlatilag minden környező arab politikai-katonai elit körében, függetlenül attól, hogy nacionalisták vagy éppen konzervatívak voltak, egyaránt megnövekedett. Dominószzerűen érkeztek a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést támogató hivatalos állásfoglalások. A szíriai kormány már mindjárt szeptember 27-én üdvözölte, és a sajtó felszólította a helyi kormányzatot, hogy kövessék Egyiptom példáját. A hónap végén II. Szaúd szaúdi király szintén gratulált Nasszernek és Szaúd-Arábia kairói nagykövete kijelentette, hogy *„Rijád semmi okát nem látja annak, hogy miért ne követhetnék az arab országok Egyiptom példáját a Csehszlovákiától vagy bármely országtól történő fegyvervásárlásban”*. A libanoni parlament az október 4-i ülésén egyhangúlag üdvözölte Kairó lépését, és *„elismerően nyilatkozott az egyiptomi vezetők elvi szilárdságáról és hazafiságáról”*. Október 6-án a jordániai parlamentben a csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet mellett foglaltak állást. A hadsereg és az iraki nacionalisták növekvő befolyásának hatására végül Iraknak sem volt más lehetősége, mint október 11-én hivatalos támogatásáról biztosítani Kairót, ezzel visszavonva a korábbi Nasszer-ellenes kormányzati nyilatkozatokat. Sőt, Bagdad is pedzegette, hogy szívesen vásárolna fegyvereket a Szovjetuniótól.²⁸⁷ Az arab országok vonatkozásában egy újabb jelentős következménye volt a fegyvervásárlásnak, hogy újraindultak az „anti-METO” szervezet létrehozásáról szóló tárgyalások. Most már mindenki számára úgy tűnhetett, hogy Egyiptom képes egy ilyen szervezetet létrehozni és annak vezetőjévé válni. Az elképzelések szerint a csehszlovák/szovjet fegyverekkel felszerelt egyiptomi haderő válhat a legerősebb arab hadsereggé, amely egyszerre képes szembeszállni Izraellel és a „nyugati imperialistákkal”. Lényegében Nasszernek szeptember 27-e után sikerült kiküszöbölni azt a csorbát, amit hónapokkal korábban, az Izraellel folytatott határincidensek során szenvedett el. Immáron sem Damaszkusz, sem Rijád nem zárkózott el a háromoldalú védelmi egyezmény megkötésétől. Október 20-án a szíriai hadsereg nyomására a kormány katonai megállapodást kötött Egyiptommal. A bilaterális védelmi szerződés értelmében egy közös parancsnokságot állítottak fel, amelyet – legalábbis papíron – az egyiptomi hadügyminiszter Abdel-Hakím Amer marsall irányított.²⁸⁸ Október 27-én ugyanilyen egyezmény megkötésre került sor Kairó és Rijád között. Sőt, ez kibővült azzal, hogy mérnökök és tisztek mehettek ki Szaúd-Arábiába, ahol az amerikaiakkal párhuzamosan segítettek a szaúdi

²⁸⁶ Aburish, Said K.: i.m.: 82.

²⁸⁷ *Fegyvervásárlások*. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954-1964., 7. d., 5/d., 009159., 1955.; *Külpolitikai napló*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 4.d., 5/b., 0411/11., 1955.

²⁸⁸ *The Decline of Arab Unity...* i.m.: 31.

hadsereg kiképzésében.²⁸⁹ Ugyanúgy a felek megegyeztek abban, hogy a háromoldalú szövetséget kiterjesztik a többi, Bagdadi Paktumból kimaradt arab államokra. Az első csatlakozó ország a jemeni monarchia (Mutavakkilita Királyság) lett. A jemeni delegáció 1955. október 31-én Kairóban „barátsági és együttműködési szerződést” írt alá Egyiptommal. Ezzel párhuzamosan megnövekedett Egyiptom közvetítő szerepe a keleti blokk és az arab államok között. A szovjet diplomáciában elégedetten jegyezték meg, hogy az egyiptomi miniszterelnök „keményen állja a sarat” és ezzel nemcsak a szocialista, hanem a többi arab ország szimpátiáját is kivívta. Lényegében „*Nasszer lett az a híd, amelyen az arab vezetők irányunkban mozdultak*”.²⁹⁰ Legelőször Damaszkusz fordult Kairóhoz csehszlovák/szovjet „speciális anyagokért”, majd Jemen, de még az akkori Nyugat-barát arab országok, mint Szaúd-Arábia vagy Szudán, szintúgy érdeklődtek Prágánál (erről bővebben az 5.3 alfejezetben). Sőt, Nasszer nemcsak államoknak, hanem a különböző antikolonialista mozgalmaknak, mint például az FLN-nek, egyaránt adott a megvásárolt fegyverekből.²⁹¹ A csehszlovák/szovjet fegyverek iránt kiemelt érdeklődést mutatott Jordánia és Libanon is. A jordániai hadsereg már régóta sérelmezte Huszeinnél, hogy elavult brit-francia fegyverekkel vannak felszerelve, és így semmiféle kihívást nem jelentenek az izraeli haderő számára. Ezért Ammán óvatos diplomáciai tapogatózásokba kezdett Moszkvánál és Prágánál. Csakhogy a jordániai uralkodó London szándékait sem hagyhatta teljesen figyelmen kívül, ezért 1955. december 15-én olyan brit szimpatizáns kormányt nevezett ki az arab ország élére, amely nyíltan támogatta a METO-hoz való csatlakozás ötletét. Ezt a hadsereg tisztjei és a jordániai nacionalisták elutasították, és tüntetések robbantak ki szerte az országban. Ebben nagy szerepe volt az egyiptomi propagandának, valamint a szaúdi pénzeknek, mivel Kairó és Rijád Jordánia esetében együttműködött egymással. Végül Huszein visszakozott és 1956. február 28-án menesztette az Arab Légió parancsnokát, Glubb Pasát (Sir John Bagot), aki többször hangot adott a britek iránti elkötelezettségének. Mivel Ammán a lépés előtt nem egyeztetett Londonnal, ezért a britek Nasszert és II. Szaúdot látták az eset mögött. A Nyugat – és az iraki vezetés számára – legnagyobb geopolitikai kudarc Jordánia esetében az volt, hogy 1956 elején Ammán csatlakozott az egyiptomiak és a szaúdiak vezetete védelmi szövetséghez.²⁹² Miközben a briteket a fegyvervásárlási egyezmény Jordániára gyakorolt hatása nyugtalanította, addig az amerikaiak Libanon miatt aggodalmaskodtak. Bejrút az elsők között üdvözölte a fegyverüzlet megkötését, és felkérte Nasszert, hogy közvetítsen a keleti blokk és az arab ország között. A libanoni vezetés arról számolt be, hogy amikor George V. Allen amerikai államtitkár októberben az országban

²⁸⁹ Rijádra nézve az egyiptomi-szaúdi biztonságpolitikai kooperációnak voltak árnyoldalai is: megalakult a szaúdi Szabad Tisztek mozgalma. Amikor évekkel később már javában zajlott az egyiptomi-szaúdi „hidegháború”, akkor Nasszer ezzel a szervezettel kívánta megbuktatni a szaúdi monarchiát. Csakhogy a puccsistákat leleplezték és a tagok nagyrészt kivégezték. Gulyás K. László: i.m.: 81.

²⁹⁰ Pataki Tamás: Csehszlovák-szír kapcsolatok a hidegháború első felében, és ezek tükröződése a korabeli sajtóban. In: *Eruditio-Educatio*. 13. évf., 1. sz., (2018), 28.

²⁹¹ Ez természetesen nem kis feszültséget generált a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokban, mivel akkoriban Csehszlovákia (még) nem támogatta az algériai felkelőket, sőt, az algériai kommunistáknak sem volt hajlandó fegyvert szállítani. Ráadásul az 1955. szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés 12. Cikkelyében Prága kikötötte: „*az Egyiptomi Köztársaság kormánya a Csehszlovák Köztársaság kormányának beleegyezése nélkül nem adja tovább a jelen Szerződés alapján Egyiptomnak formálisan és ténylegesen leszállított speciális anyagokat, sem a dokumentációkat, sem az információkat, és nem engedi meg azt sem, hogy az Egyiptomi Köztársaság által felhatalmazott személyeken és szakértőkön kívül ezeket az anyagokat és dokumentációkat bármilyen másik fél használhassa.*” Vagyis itt az egyiptomi fél egyértelműen megszegte a szerződés egyik pontját. A „reexportálás” problematikája a későbbi években, más vásárlók esetében szintén felbukkant.

²⁹² Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 573.; Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: i.m.: 83.; Gazdik Gyula: Nasszer külpolitikai útkeresése... i.m.: 63.; Gulyás K. László: i.m.: 145–148.

járt, burkoltan megfenyegette őket, hogy semmi esetre se kövessék Egyiptom példáját. Sőt még ígéretet is tett, miszerint az „*Egyesült Államok hajlandó ingyenesen kézifegyvereket odaadni Libanonnak, ha ebbe beleegyezik az amerikai Kongresszus*”. Ezzel együtt felszólította a libanoni kormányt, hogy engedélyezze egy állandó amerikai katonai misszió jelenlétét a Kelet-Mediterráneumban. Végül a libanoni vezetés biztosította Allent, hogy nem fog a szocialista országokhoz fordulni fegyverekért. Ám az amerikai diplomata még hozzátette: a kormány ne gördítsen semmiféle akadályt annak a belpolitikai erőnek az útjába, amely a Bagdadi Paktumhoz való csatlakozást követeli.²⁹³ Az arab országok közül Irakot érintette legsúlyosabban a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés. Ugyanis Jordániához hasonlóan itt is Nasszer melletti szimpátiatüntetésekre került sor, s ezeket a Núri Szaíd vezette kormány csak a statárium bevezetése után és súlyos, sok halálos áldozattal járó összecsapások árán tudott leverni. Ez azonban csak tovább növelte a nacionalisták dühét az uralkodóházzal, valamint a Nyugat-barát kormánnyal szemben. A parlamentben és a sajtóban egyre erősödtek azok a hangok, akik Irak jövőjét a METO-n kívül képzelték el. Lényegében az 1955-ös események vetették el a 1958-as iraki forradalom magjait, ekkortól kezdődött meg a szervezkedés a haderőn belül a monarchia megdöntésére, és 1956 elején egyiptomi mintára megalapították az iraki Szabad Tisztek nevű csoportot.²⁹⁴ Ám Szaíd számára más aspektusból is komoly csapást jelentett a fegyvervásárlási szerződés, ugyanis Irak elvesztette a korábbi vezetői pozícióját a régióban. Miután pedig 1955. október végére a Kairó már három másik regionális országgal védelmi szerződést kötött, a METO egy komoly riválist kapott.

Tehát összegezve: Nasszer számára Egyiptom bel- és közel-keleti politika szempontjából jelentős mérföldkőnek számított a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés. Az arab egységállam egyik lényeges állomását jelentette egy erős, modern fegyverekkel felszerelt és más országoktól független arab hadsereg megeremtése. Az egyiptomi miniszterelnöknek 1955 végére sikerült teljesíteni ezt a pontot és immáron nem volt akadálya a nasszerizmus következő fázisának a megvalósításához. Ez jelentette egyrészt az Izraellel és a nyugati országokkal való (sikeres) szembeszállást; revánsot az első arab-izraeli háborúban elszenvedett vereségért; valamint a brit, francia és akár az amerikai katonai jelenlét kiszorítását a Közel- és Közép-Keletről. Másrészt pedig az egyiptomi miniszterelnök mostantól gyakorlatban is hozzáláthatott az egységes arab köztársaság megeremtéséhez. Nasszer 1955 szeptembere után egyre magabiztosabban merte megvalósítani azokat az elképzeléseit, amelyekről feltételezte, hogy nagy ellenszenvet fognak majd kiváltani Nyugaton és nyílt konfrontációt kockáztatnak Izraellel. Csakhogy eleve már a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés egy olyan lépés volt, amit a nagyhatalmak nem akartak válasz nélkül hagyni. Különösen Washington számára volt meglepő az eset, hiszen addig – dacára az amerikai-egyiptomi kapcsolatokban fellépő zavaroknak – egy szövetséges országnak tartotta Egyiptomot.

4.2. Az Egyesült Államok

Nyugaton egyáltalán nem vélekedtek pozitívan a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésről. A politikai vezetések a közel-keleti status quo felrúgását és korábbi befolyásuk végét; a közvélemény pedig a „vörös veszedelem” újabb sikeres expanzióját látta az üzlet mögött, mivel az „orosz medve Kelet-Európa, Balkán és Kelet-Ázsia után a Közel- és Közép-

²⁹³ Informace MV. 03.11. 1955. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 94., inv.č. 146.

²⁹⁴ J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség...* i.m.: 138.

Keletre szintúgy rátette a mancsát”. Már-már hisztérikus módon reagáltak Nasszer bejelentésére: sok nyugati – főleg amerikai sajtóorgánum – egy második Hitler felemelkedésről írt és egy új világháború kitörését vizionálta. Ettől kezdve az egyiptomi vezetőre már nem a szocialista sajtó, hanem a nyugati használta a „fasiszta, diktátor, és bonapartista hajlamokkal rendelkező katonatiszt” jelzőket. Egymás után jelentek meg a Nasszert „egy szélsőjobboldali, véreskezű, a világ és Izrael biztonságára nézve egyaránt veszélyt jelentő diktátor” típusú publikációk. A *Time* magazin „megdöbbenőnek” és „egy bomba erejével felérőnek” nevezte a fegyverüzletet.²⁹⁵ A *New York Times* azt írta, hogy az egyezmény valójában Kairó és Moszkva között kötött meg és így Egyiptom nyíltan a szovjet tömb szatellitállamává vált. A *Cleveland Plain Dealer* figyelmeztetett, hogy mostantól Csehszlovákián keresztül zajlik majd a szovjet terjeszkedés, amelynek első állomása Egyiptom, majd ezután jön Burma, Jordánia, Pakisztán és Szíria. Ám a legtöbb lap (*US News & World Report; The Nation's*, stb.) mind arról írt, hogy mostantól a „gátlástalan kormányoknak” – az egyiptomit értve ez alatt – megvan a lehetőségük arra, hogy háborút indítsanak Izrael ellen. Az amerikai közvélemény már többé nem egyfajta „mesés, rejtélyes, színes és gazdag történelmi örökséggel rendelkező arab országot” látott Egyiptomban, ahogyan Nasszer sem volt már „az arab Atatürk”. Helyette az Iszlám Mussolinijának vagy egyszerűen „Kuszkusz Mussolininak” nevezték, a könyvét (*A forradalom filozófiája*) pedig a *Mein Kampf*hoz hasonlították.²⁹⁶ Már nem gondolták azt, hogy az egyiptomi a „nyugati kultúra átvételére és modernizációra alkalmas” civilizáció, mert figyelve a társadalom reakcióját, azt a konzekvenciát vonták le, hogy ők egyértelműen a katonai diktatúrát és a keleti blokkhoz való csatlakozást tartják kívánatosnak, nem pedig a demokráciát és a szabadságot. Richard McAlexander történész, a Nasszer démonizálásáról szóló tanulmányában, amelyben az egyiptomi miniszterelnökről szóló 1955 és 1958 közötti hivatalos megnyilvánulásokat és cikkeket vizsgálta, rámutatott arra: a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés miatt alakult ki az a fajta negatív vélemény, amely évtizedekig meghatározta az amerikai lakosság és politikai vezetés nagy részének nemcsak Nasszerrel és Egyiptommal, hanem en bloc az egész Közel-Kelettel kapcsolatos előítéletét és hozzáállását.²⁹⁷ A közvéleménnyel ellentétben az amerikai politikai vezetés kezdetben higgadtan reagált a hírré. Elsősorban azért, mert már hetekkel korábban tudomást szereztek a fegyvervásárlási tárgyalásokról, de még maga Dulles sem vette komolyan a hírszerzési és a diplomáciai értesüléseket. Az amerikai külügyminisztériumban szinte az utolsó pillanatig meg voltak győződve arról, hogy akárcsak az előző években, az egyiptomiak pusztán nyomásgyakorlás céljából kezdtek el tárgyalni a szovjetekkel. Ugyanúgy nem vették komolyan azokat a híreket

²⁹⁵ Egy érdekes adalék a *Time* kapcsán: a vezető amerikai magazin egy nappal a fegyvervásárlás bejelentése előtt Nasszer arcképével közölte a legújabb számát, amelyben az egyiptomi vezetőről írtak. Az életrajzi cikkben az állt, hogy az egyiptomi miniszterelnök elutasítja és üldözi a kommunizmust; nem érdeke az Izraellel való feszültség generálása; és őt nevezték az egész Közel-Kelet „legenergetikusabb, legpotenciálisabb és legígéretesebb” kormányfőjének. Ami viszont különösen izgalmasnak tűnik így utólag, hogy a cikkíró tagadta azt, hogy Nasszer a keleti blokkhoz fordult volna fegyverekért vagy komolyan gondolná bármiféle kapcsolatok erősítését a szocialista országokkal. *The Revolutionary*. In: *Time*. Vol. 66., No. 13., 26.09.1955.

²⁹⁶ McAlexander, Richard: i.m.: 369.

²⁹⁷ A szerző további példának hozza fel, hogy az amerikaiak libanoni partraszállását 1958-ban. Akkor a sajtó, de még az Eisenhower-adminisztráció is, azzal magyarázta a lépést, hogy így tudták csak megvédeni Bejrútot „Egyiptom Hitlerének” ármánykodásaitól. Sőt, még a „müncheni analógiával” is előhuzakodtak, vagyis ha Washington nem lépett volna, akkor az arab ország ugyanolyan sorsra jutott volna, mint Csehszlovákia Uo.: 365–366.

sem, hogy a Kreml hajlandó megváltoztatni a korábbi álláspontját és egy új közel-keleti – tágabb kontextusban harmadik világbeli – politika megvalósításába fogott bele. Valamilyen rejtélyes oknál fogva hittek Hruscsov szavainak, amikor a júliusi genfi találkozón az első titkár leszögezte, miszerint a Szovjetunió nem ad el fegyvereket Egyiptomnak és nem akar beavatkozni az arab-izraeli konfliktusba sem. Az amerikai hozzáállás akkor változott meg gyökeresen, amikor az 1955. szeptember 20-án tartott ENSZ Közgyűlés nyitóünnepségén Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyminiszter említést tett Dullesnek egy „közelgő csehszlovák-egyiptomi fegyvermegállapodásról”.²⁹⁸ A megfelelő amerikai reakciót hátráltatta, hogy Eisenhower elnöknek szívinfarktusa volt szeptember 24-én, így gyakorlatilag minden külpolitikai döntés Dulles kezébe került, akinek nem állt rendelkezésére elég idő, hogy leellenőrizze az információk valóságtartamát. Helyette Kim Rooseveltet bízták meg a feladattal, mert ő volt a legfontosabb kapcsolattartó az egyiptomi kormányban, aki már-már baráti viszonyt alakított ki Nasszerrel. Szeptember 26-án Miles Copeladdal, a CIA operatív tisztjével együtt az egyiptomi miniszterelnökhöz közel álló személyeknél (például Heikalnál) érdeklődtek a fegyvervásárlás kérdésében. Erről azonban maga Nasszer szintén tudomást szerzett: úgy döntött, hogy megelőzi Rooseveltet, vagyis nem engedi, hogy az amerikaiak „kihallgassák és felelősségre vonják”. Ráadásul pont ekkor szerzett tudomást Allen közel-keleti útgáról, és úgy vélte, hogy az amerikai államtitkár szintén a fegyverüzlet miatt akar vele személyesen találkozni. Az egyiptomi miniszterelnökkel ezért Szolodhoz ment és közölte, hogy az amerikaiak szerint már tudnak a megállapodásról és azért, hogy „Nasszer ellenálljon a felőlük érkező nyomásnak, pár órán belül hivatalosan is bejelenti a fegyvervásárlás tényét”. A szovjet nagykövet beleegyezett a közlésbe, de azzal a feltétellel, hogy az egyiptomi miniszterelnök kereskedelmi egyezménynek állítja be a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést, valamint nem tesz említést Izraelről (ezt nem tartotta be). Lényegében az amerikaiak puhatolódzásai és nyomásgyakorlásai vezettek oda, hogy a korábbi ígéretei ellenére Nasszer hetekkel korábban, már szeptember 27-én elismerte a fegyverüzletet.²⁹⁹ Dulles legelső nyilatkozatában „elismerte Egyiptom jogát, hogy fegyvereket vásároljon a saját védelmére”, de rosszállását fejezte ki amiatt, hogy ezt a keleti tömb egyik államától akarja beszerezni.³⁰⁰ Aznap Byroade amerikai nagykövet felkereste Nasszert. Rossz ötletnek tartotta az egész fegyverüzletet, és igyekezett erről meggyőzni az egyiptomi miniszterelnököt is. Sőt, a nagykövet leginkább arról beszélt, hogy Prága mennyire alá van rendelve Moszkvának, majd pedig elmesélte Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter történetét és halálának tisztázatlan körülményeit. Azonban semmiféle eredményt nem értek el Nasszernél, aki kitartott a döntése mellett. Dulles ezután sokkal keményebb lépésre szánta el magát: egy személyes, ám dühös hangvételű levelet írt Nasszernek, amely egyenértékű volt egy ultimátummal. Ebben ugyanis burkoltan megfenyegette az egyiptomi vezetőt, hogyha nem áll el a csehszlovákokkal – vagyis ők konkrétan a szovjetekre gondoltak – kötött fegyvervásárlási szerződéstől, akkor véget vetnek mindennemű kooperációnak, mint például a PL-480-as

²⁹⁸ Burns, William J.: i.m.: 31.

²⁹⁹ *Értésülések*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 9. d., 5/f., 008883., 1955.; Heikal, Mohammed: i.m.: 63.

³⁰⁰ Al-Hamdi, Mohaned Talib: i.m.: 151.

tételszámú gabonaszállítmányoknak.³⁰¹ Az amerikai diplomácia vezetője Allen államtitkárt bízta meg a levél átadásával, aki szeptember 30-án Kairóban szállt le. Csakhogy ő sem váltotta be az amerikai külügyminiszter reményeit, mivel Kim Roosevelttanácsára nem adta oda a levelet. Ugyanis az amerikai nagykövetség meg volt győződve arról, hogyha Nasszer elolvassa a levelet, akkor az valóságos katasztrófát idéz elő az amerikai-egyiptomi kapcsolatokban. Az egyiptomi miniszterelnök már Allen érkezésekor sejtette, hogy valószínűleg egy „ultimátumhoz nagyon hasonló” hivatalos dokumentumot adnak át neki. Ezért az egyiptomi sajtóban elhintette, hogy amennyiben egy így lenne, akkor kiutasít minden amerikai állampolgárt az országból. Ezenfelül hivatalos bejelentették, hogy Ragab, immáron hadügyminiszterként, Csehszlovákiába fog utazni és az egy hónapot felölelő tárgyalássorozat alatt a fegyverek leszállításáról egyeztet.

Ennek ellenére az október 1-jén tartott Allen, Byroade, Rooseveltt, Humphrey Trevellyan brit nagykövet és Nasszer közötti találkozó barátságos hangnemben zajlott. Az amerikai fél szerint sikerült megértetni az egyiptomi elnökkel az Eisenhower-adminisztráció álláspontjait és aggodalmait, mint például azt, hogy Izrael hajlandó lenne akár preventív háborút indítani Egyiptom ellen, mielőtt az arabok megtanulnák helyesen kezelni a szovjet fegyvereket.³⁰² Legalábbis az amerikai források így vélekedtek a találkozóról, mert a szovjetek szerint – többek közt a magyar levéltárban felelt jelentések alapján – teljesen másképp zajlott a megbeszélés. Nasszer ugyanis az amerikaiakkal való találkozás előtt felkereste a szovjet nagykövetséget és arról számolt be Szolodnak, hogy nagy valószínűség szerint ultimátumot fog kapni az amerikaiaktól, s teljesen tanácstalan ez ügyben. A szovjet nagykövet megnyugtatta Nasszert, hogy semmi rosszat nem tesz. Kairó a nemzetközi jog aspektusából legitim dolgot csinált, mivel kereskedelmi alapon vásárol fegyvereket és a hadsereg kérdése különben is belügynek számít. Ennek ellenére Nasszer találkozó előtti éjjel készültségbe helyezte az egyiptomi hadsereget és szándékosan a britek Csatorna-övezetben lévő támaszpontjai közelébe küldte őket. Parancsot adott arra, hogy „bizonyos helyzetben rögtön tüzeljenek, illetve vegyék fel a harcot”. Ugyan az amerikaiak magával a fegyvervásárlással kapcsolatban nem éltek kifogással, de a keleti blokkból érkező szakértők jelenlétét veszélyesnek és az angol-egyiptomi egyezmény megsértésének vélték. Erre Nasszer azt válaszolta, hogy „*a kommunista szakértők által terjesztett szellem nem rosszabb, mint az amerikai*”, illetve Kairó nem szegte meg a szerződést, mert csupán rövid ideig maradnak az országban, s ha túllépnek a hatáskörükön, akkor a kormány hazaküldi őket. Sőt, Nasszer viccelődve elejtett egy olyan mondatot, miszerint „*Egyiptom tulajdonképpen szolgálatot tesz a nyugati világnak, mivel fegyvervásárlásaival csökkent a csehszlovák fegyvereket mennyiségét*” (sic!).³⁰³

Mivel az Allen-úttal nem sikerült jelentős áttörést elérni, ezért az Eisenhower-adminisztráció további lépésekre szánta el magát. Legelőször amerikai Nemzetbiztonsági Tanács (*National Security Council/NSC*) több elemzést készített a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény következményeiről, amelyekben az alábbi megállapításokra jutottak: a.) Eddig

³⁰¹ Ugyanakkor a szovjet és csehszlovák információk szerint ez a levél tartalmazta még az amerikai-egyiptomi diplomáciai kapcsolatok megszakítását és Alexandria blokád alá helyezését is. *Csehszlovák követtől nyert értesülések*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 9. d., 5/f., 008883/3., 1955.

³⁰² Oren, B. Michael: i.m.: 87-88.; Wilford, Hugh: i.m.: 198-200.

³⁰³ *Szovjet nagykövettől nyert értesülések*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 9. d., 5/f., 008883/5., 1955.; *Csehszlovák követtől nyert értesülések...* i.l.d.

alábecsülték a szovjet befolyás növekedését a közel- és közép-keleti térségben, amely immáron két éve zajlik b.) Az arab nacionalisták „fokozatosan elvesztik Amerika-barát jellegüket a szovjet oportunizmussal szemben”. c.) A szovjetek célja elsősorban az amerikai jelenlét csökkentése a régióban, hogy ezáltal megghiúsuljon a Szovjetunió körbezárását előirányozó célkitűzések. d.) A fegyverkezési verseny új szakaszba lépett a Közel-Keleten, valamint Moszkva az arab-izraeli konfliktusban egyértelműen az arabok mellett sorakozott fel.³⁰⁴ Továbbá az is nyugtalansággal töltötte el az amerikaiakat, hogy mostantól még a Nyugat-barát arab országok sem fogják elfogadni Washington feltételeit a fegyvervásárlások esetén, mivel a szovjetek politikamentes alternatívát kínálnak. Ám ami igazán a „rémálmom forgatókönyvet” jelentette, hogy Nasszernek sikerülhet egy olyan regionális arab szövetségi rendszert létrehoznia, amely szovjet fegyvereket használna, közvetve vagy közvetlenül, de a Kreml céljait teljesítené. Ez a félelem csak tovább erősödött, amikor októberben Egyiptom és Szaúd-Arábia, amely a legjelentősebb Amerika-barát arab országnak számított, védelmi megállapodást kötött. Ettől kezdve Dulles intenzív diplomáciai hadjáratot indított, amely során élesen elítélték Egyiptomot és keresték a megfelelő módszereket Nasszer „helyes útra való visszaterelésére”. Csakhogy az Eisenhower-adminisztráció tisztában volt a korlátaival, nem akartak durva és erőszakos módszereket használni, mivel azzal a többi Amerika-szövetséges közel-keleti – és akár minden harmadik világbeli – országot eltaszították volna maguktól. Mind a külügyminisztérium, mind a CIA óvatossággal javasolt, ahogyan Dulles sem akarta, hogy egy meggondolatlan lépéssel Egyiptomot tovább lökjék a Szovjetunió karjaiba. Az ideális megoldásnak nem a katonai fellépést, hanem a gazdasági nyomásgyakorlást tartották. A fegyvervásárlás, de leginkább Hruscsov 1955 végén tett indiai, burmai és afganisztáni útja, ráébresztette a washingtoni vezetést arra, hogy a harmadik világba irányuló szovjet expanziót egy sokkal aktívabb amerikai külkereskedelmi és segélyezési politika bevezetésével lehetne ellensúlyozni. Eisenhower közel 500 millió dollárt ajánlott az afrikai-ázsiai térségnek, s nem kizárólag élelmiszer- vagy nyersanyag-támogatást, hanem a helyi, gyakran grandiózusnak számító modernizációs projektekhez való anyagi hozzájárulást.³⁰⁵

Egyiptom esetében szintén volt egy ilyen ambiciózus elképzelés: az Asszuáni-gát. Az előzetes számítások szerint a gát építése 12 évet és több mint 1 milliárd dollárt emésztett volna fel. Ugyanakkor képes lettek volna vele szabályozni a Nílus folyását és mintegy 840 ezer hektárnyi terület öntözését tették volna lehetővé. Washington úgy vélte, hogy a nagyobb gazdasági segély felajánlásával szorosabbra lehetne fűzni a viszonyt Egyiptommal és eltántorítani Nasszert attól, hogy továbbra is a keleti blokk szövetségeseként képzelje el az arab ország jövőjét. Ezért a projektre 1955 novemberében Nagy-Britannia 14 millió, az Egyesült Államok 56 millió, a Világbank pedig 200 millió dollárt ajánlott fel. Cserébe az alábbi feltételeket szabták meg: nem köt újabb fegyvervásárlási szerződéseket a szocialista országokkal; nyilvánossá válnak az államközi szerződések és Egyiptom rendezze a viszonyát a közel-keleti régió Nyugat-barát vezetőivel, elsősorban Irakkal. Amennyiben Nasszer teljesítette volna ezeket a feltételeket, akkor Washington további 130 millió dollárral és műszaki-tudományos segítséggel támogatta volna Kairót. Nasszer ezeket a feltételeket többé-kevésbé elfogadta, és 1955. december 17-én elkezdődtek az Asszuáni-gát megépítéséről szóló tárgyalások.³⁰⁶ Azonban az egyeztetések

³⁰⁴ Takeyh, Ray: i.m.: 83–84.

³⁰⁵ Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 130.

³⁰⁶ Lefebvre, Denis: *A szuezi ügy*. Osiris, Budapest, 1999. 26–28.; McNamara, Robert: i.m.: 44.

lassan haladtak. Ennek háttérében egyrészt a szovjetek álltak. 1955. október 10-én Szolod kijelentette, hogy Moszkva hajlandó jelentős nagyságú hitelt biztosítani a gát megépítésére, ahogyan szívesen adnak kölcsönt minden afrikai és ázsiai országnak. Ezt az ötletet az egyiptomi sajtó (*Al-Akhbar*, *Al-Ahram*) támogatta, de az egyiptomi vezetés korántsem. Leginkább azért, mert ez már egyértelmű jele lett volna annak, hogy Egyiptom ténylegesen elköteleződött a „béketábor” irányába. Bár nem mondtak nemet a szovjet ajánlatokra, kezdetben részletesen tájékoztatták az amerikaiakat arról, hogy a Kreml 200 millió dollárt ajánlott fel, évi két százalékos kamattal.³⁰⁷ Csakhogy ezt az Eisenhower-adminisztráció másképp értelmezte: szerintük Kairó, akárcsak a fegyvervásárlások terén, ismét nyomást akar az amerikaiakra gyakorolni. A másik tényező pedig az amerikai belpolitikában zajló viták voltak. Ugyanis az 1956-os amerikai választások egyik külpolitikai kampánytémájának a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés és a Szovjetunió növekvő közel-keleti befolyása számított. 1956 februárjában 94 demokrata képviselő egy közös nyilatkozatot fogalmazott meg, amelyben Izrael fegyverzése mellett Nasszer „megregulázására” és „müncheni konferenciához hasonló katasztrófa elkerülésére” szólították fel az Eisenhowert. A demokraták az élesebb Nasszer-ellenes hangnemmél és az Izrael melletti kiállásukkal akarták megszerezni a zsidó lobbis támogatását az 1956-os választásokon. A republikánusok szintén hasonló kritikákat fogalmaztak meg az egyiptomi miniszterelnökkel, sőt, egyben Eisenhower új harmadik világbeli politikájával szemben. Willam E. Jenner szenátor egyszerűen reménytelennek nevezte, ha az Egyesült Államok több pénzzel akarja támogatni a világ szegény régióit azért, hogy így megakadályozza a kommunista táborhoz való csatlakozásukat. Szerinte „*a szovjetek célja, hogy az amerikaiak az ilyen nagy segélyekkel vigyék csődbe a saját országukat*”. A gát építése ellen agitált – pártszimpátiától függetlenül – a déli gyapotlobbi is. Úgy vélték, hogyha az Egyesült Államok segít megépíteni az Asszuáni-gátat, akkor azzal előnybe hozzák az egyiptomi gyapottermesztést, amely végső soron tönkre teheti az egész déli textil- és feldolgozóipart.³⁰⁸

Figyelve a tárgyalások lassúságát és az Alfa-terv kudarcát 1956 márciusában (erről bővebben a 4.4 alfejezetben), Washingtonban nekifogtak egy B-terv kidolgozásának. Eisenhower 1956. március 28-án a CIA-val, külügyminisztériummal, és más vezető amerikai személyiségekkel folytatott tanácskozás után jóváhagyta az új „*policy paper*”, vagyis az Omega-direktívát. Ez a terv az alábbi pontokból állt: I.) A szovjet fegyverszállítmányok megakadályozása. II.) Egyiptom befolyásának felhasználása ahhoz, hogy a regionális arab országok elutasítsák a szovjet fegyvereket. III.) Együttműködés Kairóval az arab-izraeli konfliktusok békés rendezése érdekében IV.) A szovjet támogatás elutasítása az Asszuáni-gát projektjében. V.) A Nyugat-barát arab országok ellen indított egyiptomi propagandahadjárat leállítása. VI.) Az egyiptomi-iraki viszony javítása. Amennyiben ezek nagy részét Nasszer nem teljesítette volna, akkor Washington az alábbi eszközök bevetését javasolta: a.) Az Asszuáni-gátról szóló tárgyalások elhalasztása. b.) A PL-480-as gabonasegély leállítása. c.) A nyugati fegyverszállítmányok leállítása. d.) Minden katonailag is felhasználható amerikai gépjármű és nehézipari termék bojkottja. Ha egyik eszköz sem ért volna célra és Nasszer még mindig ragaszkodik a saját „keleti nyitáshoz”, akkor gazdasági blokádnak alá vonták volna Egyiptomot. Ezzel nemcsak

³⁰⁷ Burns, William J.: i.m.: 43.

³⁰⁸ Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 129.; McAlexander, Richard: i.m.: 369–370.

megakadályozták volna a szovjet fegyverek bejutását, hanem egyben egy súlyos gazdasági válságot is előidéztek volna. Az egyiptomi miniszterelnök népszerűségének csökkenésével pedig zavargások törtek volna ki. Végül az iráni Ajax-hadművelethez hasonlóan, a CIA szervezésével, a régi elittel (monarchisták), az üldözött iszlamistákkal és a hadsereg esetleges Nasszer-ellenes tagjaival együttműködve államcsínyt hajtottak volna végre Egyiptomban.³⁰⁹ Az Omega-direktíva fontos részét képezte az Amerika-szövetséges közel-keleti országokkal való szoros kooperáció. Eisenhower szorgalmazta, hogy II. Szaúd hatalmát erősítsék meg, mert csak „ő lehet a régióban Nasszer tökéletes ellenfele, mind politikai, mind spirituális értelemben”.³¹⁰ Az Egyesült Államok ebben az esetben már nem zárkózott el a Bagdadi Paktumot aláíró államok aktívabb támogatásától sem. Azonban az Omega-direktívát, akárcsak az Alfa-tervet vagy az Asszuáni-gát finanszírozását, az Egyesült Államok nem egyedül vagy kizárólag a közel-keleti szövetségeseivel, hanem a nyugat-európai partnereivel közösen kívánta megvalósítani. Washington ezekben a kérdésekben Londonra és Párizsra szeretett volna támaszkodni, s úgy vélte, hogy velük sikerül majd „megzabolázni” Kairót. Csakhogy Eisenhower és Dulles jelentősen alábecsülte a brit és a francia vezetés rendkívül erős Nasszer-ellenes érzelmeit.

4.3. Nyugat-Európa

Nagy-Britanniában és Franciaországban pont az ellenkezője zajlott annak, ami az Egyesült Államokban történt: a közvélemény és a sajtó bár sokat foglalkozott a fegyvervásárlással, nem jellemezte őket olyan hisztérikus megnyilvánulás, mint az amerikai médiumokat. A *BBC* például meglehetősen tárgyilagosan számolt be a fegyvervásárlásról. A francia sajtóban szintén hasonlóan vélekedtek.³¹¹ A *Le Monde* a szeptember 29-i vezércikkében például azt írta, hogy a „kairói kormánynak egyáltalán nem állt szándékában felzárkózni Kelet mellé a Nyugattal szemben. Inkább arról van szó, hogy még erősebben akarják érvényesíteni a hagyományos zsarolási potenciáljukat annak érdekében, hogy megkapják azokat a fegyverszállítmányokat, amelyeket az angolok, az amerikaiak és a franciák csak túl nagy huzavonával és lassúsággal szállítanak.”³¹²

Azonban a brit és a francia vezetés már-már pánikszzerűen reagált a fegyverüzletre. Ennek oka, hogy már évek óta komoly veszélyforrást láttak Nasszerben, aki nemcsak a közel-keleti érdekeltségeiket, hanem a saját biztonságukat és a világban betöltött szerepüket egyaránt veszélyezteti. Franciaország számára egy katonailag és gazdaságilag megerősödött, a Maghreb-térségben és Kelet-Mediterráneumban (Libanonban, Szíriában) jelentős befolyással rendelkező Egyiptom komoly kihívást jelentett. Fenntartásaik voltak a Szabad Tiszteket illetően, de a francia elit körében különösen Nasszer okozta a legtöbb fejfájást. Amint az egyiptomi miniszterelnök megerősítette a hatalmát, szinte azonnal segítséget nyújtott az algériai FLN-nek. Először ez inkább diplomáciai (például a bandungi konferencián) és propagandatámogatást

³⁰⁹ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 80.; Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 143.; Takeyh, Ray: i.m.: 110–113.

³¹⁰ Gulyás K. László: i.m.: 153.

³¹¹ Fontos megjegyezni, hogy a brit és a francia sajtó véleménye azután változott meg az egyiptomi miniszterelnökről, miután 1956. július 26-án bejelentette a Szuezi-csatorna államosítását. Ekkor voltak egyenlőségeket Hitler és Nasszer közé. J. Nagy László: *Az algériai háború...* i.m.: 103.

³¹² A *Le Monde* cikkét idézte: Marinovich Endre (szerk.): i.m.: 36.

jelentett, majd később fegyverszállítványokat. Az egyiptomiak képezték ki felkelőket, de őket először csak elavult brit kézfegyverekkel látták el. Azonban 1955 októberétől már az a veszély fenyegetett, hogy a csehszlovák és a szovjet fegyverek előbb-utóbb az algériai felkelők kezében fognak felbukkanni, ezzel komoly kihívás elé állítva a francia hadsereget. Emiatt Franciaország együttműködött mindenkivel, aki ellenségesen viszonyult Nasszerhez. Párizsban Tel-Avivval sikerült a legszorosabb viszonyt kialakítania, mivel a zsidó országnak már 1955 előtt is szállított fegyvereket. Cserébe az izraeli vezetés a legújabb Egyiptomról és Algériáról szóló jelentésekkel látta el a francia hírszerzést. Ez a fajta kooperáció pedig az algériai háború eskalálódásával és az egyiptomi-izraeli határvillongásokkal egyre mélyült. Simon Peresz fogalmazta meg egyszer találóan, hogy „minden egyes Algériában megölt franciával, ahogyan minden egyes egyiptomi halottal a gázai övezetben, csak tovább erősödnek a Franciaország és Izrael közötti kapcsolatok.”³¹³ Ebből kifolyólag Párizs nem volt hajlandó semmiféle felajánlást tenni az Asszuáni-gát esetében. Franciaországnak amúgy is rohamosan csökkent az ereje a térségben. A Maghreb-országok egy része a függetlenség megszerzése előtt állt, máshol pedig függetlenségi háborúk zajlottak. Szíriában Adíb Sisakli diktátor 1954-ben bekövetkezett bukását követően először az Irak-párti frakciók (Néppárt) erősödtek meg, majd utána a baloldali mozgalmak és az olyan arab nacionalista erők, mint a Baasz Párt. Ezzel párhuzamosan a szíriai külpolitikában egy erőteljes Kairó és Moszkva orientáció vette kezdetét. A libanoni maronita keresztény vezetés bár jó és szoros kapcsolatokat ápolt a francia vezetéssel, a muszlimok körében napról napra nőtt Nasszer népszerűsége. Azonban Franciaország számára a Nasszer megfékezésére tett kísérletek sem számítottak túlságosan vonzó alternatíváknak: Bejrútot és Damaszkuszt egyaránt fel akarták venni a METO-ba, amely a francia közel-keleti pozíciók gyengülésével járt volna. Szíria esetleges egyesülése Jordániával és/vagy Irakkal, amely a Hásimita-dinasztia évtizedek óta dédelgetett álmának számított, szintén szembement a francia érdekekkel. Ráadásul az Egyesült Államok tovább akarta erősíteni a marokkói és tunéziai kapcsolatait és egyfajta állandó katonai jelenlétben gondolkodott. Az 1956 januárjában kormányfővé választott szocialista Guy Mollet legalább annyiszor bírálta a Bagdadi Paktumot és az angolszászokat, mint Nasszert és az arab nacionalistákat. A francia miniszterelnök az egyiptomi elnök elleni keményebb fellépését hirdette, már csak Algéria miatt is. Ugyanis a francia vezetés teljes mértékben meg volt győződve, hogy bukásával egy csapásra véget lehet vetni „az algériai rebelliónak”. Az összes nagyhatalom közül Franciaország támogatta leginkább egy újabb, valamennyi arab országra kiterjedő fegyverembargó bevezetését, amely Egyiptomot éppúgy érintette volna, mint az angolszászok szövetségeseit vagy Szíriát.³¹⁴ Nagy-Britannia még Franciaországnál is hevesebben reagált a fegyvervásárlás hírére és sokkal erőszakosabban kívánt fellépni Nasszer ellen. Habár Sir Ralph Stevenson, Nagy-Britannia egyiptomi nagykövete már 1955 augusztusában-szeptemberében írt jelentéseiben említést tett bizonyos pletykáról, miszerint „Egyiptom egy cserekereskedelmi egyezményt kötött Csehszlovákiával, hogy hadianyagokat, többek között kézfegyvereket és páncélozott járműveket vásároljanak egyiptomi gyapotért cserébe”, a brit vezetésben nem vették komolyan

³¹³ Ziv, Guy: i.m.: 416.

³¹⁴ A nyugati nagyhatalmak ellentétes álláspontjai a közelkeletre történő fegyverszállítások kérdésében. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 9. d., 5/b., 004962., 1956.

Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 166.

ezeket a híreszteléseket.³¹⁵ A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás bejelentésének napján Dulles felvetette a kapcsolatot a brit külügyminiszterrel, Harold Macmillannel és megállapodtak abban, hogy szorosan összehangolják az Egyiptom-politikájukat. Október 3-án az amerikai és a brit diplomácia vezetője már személyesen egyezett Egyiptomról. Bár a felek egyetértettek abban, hogy Nasszerrel szemben nem szabad „durva, dühből fakadó eszközöket alkalmazni”, amikkel csak tovább terelnék őt a Szovjetunió felé, a tárgyalás során már felszínre kerültek az angolszászok közötti ellentétek. Washington abban bízott, hogy Nasszer csak „egyszeri fegyvervásárlási szerződést kötött” és még nem „menthetetlen az egyiptomi rendszer”. Ellenben a brit diplomácia vezetője másképp vélekedett Kairó jövőjét illetően. *„El kell fogadnunk a nyugati diplomácia kudarcát és elsősorban nem Egyiptommal, hanem a többi arab országgal kell foglalkoznunk, hogy ezzel megelőzzünk egy hasonló fegyvervásárlási szerződést”* – foglalta össze a legfontosabb teendőket Macmillan.³¹⁶ A találkozó nem hozta meg a britek számára a kívánt eredményt, ami tovább növelte elkeseredettségüket. Emiatt az Egyesült Államok helyett hirtelen a Szovjetunióhoz fordultak kéréseikkel. Anthony Eden miniszterelnök október 5-én levelet írt Nyikolaj Alekszandrovics Bulganyinnak, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének. Öt pontban foglalta össze a mondanivalóját: a fegyvervásárlás veszélyezteti a térség békéjét; Egyiptom és Izrael között csak tovább növekszik feszültség; fegyverkezési verseny vette kezdetét a régióban; a nagyhatalmak felelősek a közel-keleti béke fenntartásában; valamint felszólította Moszkvát, hogy vonja vissza a fegyverüzletet. Az október 11-én kelt válaszlevelében Bulganyin megvédte a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést. Közölte, hogy azt nem Moszkvával, hanem Prágával kötötték, és Kairónak szuverén joga, hogy olyan fegyverekkel szerelje fel magát, amikkel megvédheti a területi integritását. Ezzel párhuzamosan emlékeztette Edent, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia egyaránt szállít fegyvereket a Közel-Keletre. Ráadásul ezeket olyan feltételekhez kötik, mint a „közép-keleti parancsnoksághoz” való csatlakozás. Bulganyin a levél végén felajánlotta, hogy a Nyugat és a Kelet együttesen vessen véget az egyiptomi-izraeli feszültségnek.³¹⁷

A brit kormány ellenérzéseit csak tovább növelte, hogy Bulganyin válaszlevele előtt egy nappal Szolod nagykövet hivatalos ajánlatot tett Egyiptomnak, hogy a Szovjetunió részt venne az Asszuáni-gát finanszírozásában. London október végétől kezdte támogatni Dulles tervét, hogy a Világbankkal együtt „visszafogják” Nasszert. Azonban a levéltári dokumentumokból és az emlékiratokból kiderült, hogy Eden és közvetlen köre már ekkor túl nagy veszélyforrásnak ítélte Egyiptom vezetőjét. Október végén ugyanis sikerült neki védelmi megállapodást kötnie Szíriával és a britekkel nagyon rossz viszonyban lévő Szaúd-Arábiával. A jemeni monarchia szintén nagyobb érdeklődést mutatott az egyiptomiakkal való szorosabb politikai-katonai kooperációra, amely közvetve veszélyeztette a dél-jemeni, Áden környéki brit protektorátust. Jordániából szintén olyan hírek érkeztek, hogy a hadseregben és a politikában jelentősen megerősödtek a Kairó-barát elemek. Ám, ami igazán nyugtalanította Londont az Irak pozíciójának meggyengülése és a METO további sorsa volt, hiszen Nasszer immáron egy vonzó alternatívát kínált mindazoknak, akik nem akartak belépni a szervezetbe. Mivel túl sok volt a britek veszténivalója, ezért nem riadtak vissza attól, hogy akár erőszakos úton távolítsák el

³¹⁵ Tal, David: Weapons without Influence... i.m.: 382.

³¹⁶ Ashton, Nigel John: i.m.: 54.; Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt...* i.m.: 220.

³¹⁷ Mindkét levél teljesen lefordítva olvasható Krajcsír Lukács (szerk.): *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi...* i.m.: 59–63.

Nasszert a hatalomból. Eden egyre inkább hajlott megfogadni az MI6 és a kormány héjáinak tanácsát, s októbertől egy egyiptomi miniszterelnök elleni merényletet kezdtek el szervezni.³¹⁸ Sőt, még az olyan rugalmas és diplomáciai megoldásokat előtérbe helyező prominens személyek, mint Evelyn Shuckburgh közel-keleti ügyekért felelős államtitkár, szintúgy nem zárkóztak el az ilyenfajta módszerektől: „Nasszert először meg kell ijeszteniünk, majd megzsarolnunk, és ha egyik sem működik, akkor meg kell szabadulnunk tőle”.³¹⁹ Amennyiben nem sikerült volna a gyilkosság, akkor két opció közül választhattak. Az egyik egy Nyugat-barát egyiptomi tiszt támogatása, aki megdöntötte volna az egyiptomi miniszterelnök hatalmát. Azonban figyelve a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás belpolitikai következményeit és Nasszer pozíciójának megerősödését az FPT-ben, már szinte az elején elvetették ezt a lehetőséget. Ugyanakkor a másik opció, egy „preventív háború” koncepciója elfogadhatónak tűnt. Az egyik felvetés szerint egy közös amerikai-brit-francia támadást – akár a teljes NATO bevonásával – kell indítani Kairó ellen; a másik vélemény az volt, hogy egy közvetlen háború kell kiobbantani Egyiptom és Izrael között; de létezett egy olyan elképzelés is, hogy Nagy-Britannia a Bagdadi Paktumot aláíró államokkal együtt indítson katonai akciót az arab ország ellen.³²⁰ Valószínűleg a jordániai események oszlatták el az Egyiptommal kapcsolatos utolsó brit illúziókat. Miután 1955 novemberében Huszein király egyértelmű jeleit mutatta a METO-hoz való csatlakozásnak, amelyet az iraki és a török miniszterelnök szintén megerősített, London egy brit delegációt menesztett Ammánba. Azonban december 6-án Gerald Templer brit vezérkari főnököt az arab országban tüntetések várták, amelynek hátterében az egyiptomi-szaúdi befolyásának megnövekedését látták. Ez London szerint rámutatott Nasszer egyre növekvő befolyására, amelynek csúcspontja Glubb pasa menesztése volt 1956 februárjában. A Glubb-ügy és Robert Anderson elnöki megbízottnak az egyiptomi-izraeli békét célul kitűző missziójának márciusi kudarca után Eden azonnal bejelentette, hogy az Asszuáni-gát megépítését már nem tartja elegendő eszköznek Nasszer „megzabolására”. Ettől kezdve a brit kormánypárti politikusok átvették az amerikai sajtó nyelvezetét: Nasszert Caesarhoz, Mussolinihoz, Hitlerhez hasonlították, és olyan jelzőkkel illették, mint „az Öböltől az Atlantiig terjedő térség Cézárja vagy Mussolinija”. Bármilyen áron, de meg kellett tőle szabadulni, nehogy egy „újabb Münchent”, „csehszlovák szétdarabolást”, „második világháborús holokausztot” idézzon elő. Eden immáron „Nasszert nem semlegesíteni, hanem megsemmisíteni akarta, bármilyen eszközzel”.³²¹ Nagy-Britannia az Egyesült Államokkal ellentétben teljesen elvetette az Omega-direktívát, leginkább azért, mert nem elszigetelni akarták az egyiptomi miniszterelnököt, hanem minél gyorsabban megbuktatni. Ezenkívül jelentős különbségek mutatkoztak azzal kapcsolatban is, hogy mely országgal kellene ellensúlyozni Egyiptom. London ugyanis egyértelműen Bagdadot preferálta, miközben Rijád pozíciójának megerősítésére tett amerikai erőfeszítéseket elutasította. Ezt egyrészt magyarázták a Hásimiták közötti hatalmi rivalizálással, másrészt pedig a brit-szaúdi ellentéttel, amely ismét feszült volt a Buriami-oázis körüli incidensek miatt.³²²

³¹⁸ Bővebben az MI6 Nasszer ellen tervezett, néha a valóságtól egészen elrugaszkodott, merényletkísérletekről Aburish, Said K: i.m.: 128–129.

³¹⁹ Takeyh, Ray: i.m.: 87.

³²⁰ *Informace MV* 03.11. 1955. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 94., inv.č. 146.

³²¹ Burns, William J.: i.m.: 66.; McNamara, Robert: i.m.: 36.

³²² Bővebben az incidensről Gulyás K. László: i.m.: 86–117.

Végül Nagy-Britannia egyáltalán nem számított az Egyesült Államok segítségére, még azután sem, hogy júliusban már az Eisenhower-adminisztráció szintén elvetette az Omega-direktíva sikerességét, vagy szintén kihátrált az Asszuáni-gát projektjéből. A brit vezetés tisztában volt a francia kormány Nasszerrel kapcsolatos ellenérzéseivel, ezért sokkal alkalmasabb szövetségesnek tartotta. Azonban kellett egy regionális partner is, akit Egyiptom növekvő befolyása, a Szovjetunióhoz való orientálódása, a hadsereg modernizálása szintén komoly aggodalommal töltött el és hajlandó ez ellen tenni valamit. Habár London eredetileg a METO tagjai között kereste ezt a térségbeli szövetségest, valójában Izrael volt az a közel-keleti ország, amelyet a legsúlyosabban érintett a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés.

4.4. Izrael

A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés hidegzuhanyként érte az izraeli politikai-katonai vezetést, ahogyan a lakosság körében ez a téma uralta a közbeszédet. Miközben Nyugaton a Szovjetunió harmadik világban történő felbukkanása miatt uralkodott el pánikhangulat, addig Izraelben Egyiptom megerősödése következtében. A Moszadnak tudomása volt a háromoldalú prágai tárgyalásokról, de sokkal kevesebb konkrét információval rendelkezett azzal kapcsolatban, hogy milyen fegyverekről van szó, vagy mennyire jól-rosszul haladtak az egyeztetések. Ugyanakkor sok izraeli prominens személyiség szemében a fegyvervásárlás lett a megcáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy a nyugati hatalmak status quoja a Közel-Keleten immáron a múlté; Izrael vezető pozíciója veszélybe került és szertefoszlott egy arab-izraeli kiegyezés reménye. Abba Eban, az Egyesült Államokban lévő nagykövet, aki az arabokkal való megbékélés egyik fő szószólója volt, ezentúl lehetetlennek tartotta bármiféle kooperációt az egyiptomi nacionalistákkal. A korábban Nasszerrel tárgyalásokat folytató Móse Sárrett még mindig kitartott az egyiptomiakkal való viszony javítása mellett. Habár hibának titulálta a fegyvervásárlási szerződést, szerinte ennek egyértelműen belpolitikai okai voltak és elvetette azt is, hogy az arab nacionalista rendszert Hitler vagy Sztálin diktatúrájához hasonlítsák. Úgy vélekedett, hogy Izraelre nézve a fegyvervásárlás legrosszabb következménye az lehet, hogy most „*két extrém álláspont közül választhat: vagy szovjet segítséget kér, vagy preventív háborút indít Egyiptom ellen*”.³²³ Azonban véleményével egyedül maradt, hatalma napról napra csökkent, miközben a politikai ellenfeleié rohamosan nőtt. Kétségtelen, hogy indirekt módon, de az izraeli hadvezetésben lévő héják (Móse Daján) és a politikai keményvonalasok (Ben Gurion) profitáltak a legtöbbet a fegyvervásárlásból. Sikerült jelentős politikai tőkét kovácsolniuk a Sárrett-féle vonal visszaszorítására. Az Izraeli Védelmi Erők (*Israel Defense Forces/IDF*) számára újabb forrásokat tettek lehetővé, hogy Nyugattól vásároljon fegyvereket, és egyben csökkentették a hadsereg feletti civil kontrollt. 1955 októberétől ütemesen növekedett Ben Gurion népszerűsége és végül ő nyerte meg a novemberi kormányfőválasztását, amit nagyban köszönhetett a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésre épített kampányának. Továbbá megtartotta a korábban szerzett védelmi miniszter posztot is, így gyakorlatilag egyedül ő határozta meg Izrael kül-és biztonságpolitikáját. Az új kormányt bemutató Knesszet-beszédében Ben Gurion egyértelműen a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződéssel magyarázta a sokkal konfrontatívabb

³²³ Bialer, Uri: i.m.: 186.

izraeli politika kezdetét: „Egyiptom vezetői csak egyetlen célból kifolyólag vásárolták meg ezeket a fegyvereket: Izrael Állam és annak lakosainak kiirtása miatt.”³²⁴ Azonban amint megérkeztek az első hírszerzési jelentések, a héják és a keményvonalasok öröme nyomban alábbhagyott. Először nem vették komolyan Nasszer „fecsegéseit”, mint például amikor október 8-án arról beszélt a *New York Times* újságírójának, hogy mostantól Egyiptom „Izraelnek eladott Mystère francia lökhajtásos gépekkel MiG gépeket tud szembe állítani”.³²⁵ Csakhogy a keleti blokk korántsem a régi elavult, hanem a kor kívánalmainak megfelelő fegyverekkel szereli fel az egyiptomi haderőt, amelyekre akkoriban az izraeli hadseregnek nem volt megfelelő válasza.³²⁶ Még rosszabbul érintették őket azok a beszámolók, amelyek a csehszlovák és a szovjet állampolgárok felbukkanásáról tettek említést. Bár elsősorban kiképzés, oktatás és tanácsadási célból érkeztek az arab országba, az izraeli hadvezetésben nem vetették el annak lehetőségét, hogy ezek a katonák egy fegyveres konfliktus esetén harcba szállnak Egyiptom mellett. A legrosszabb eshetőséget pedig azt jelentette, hogy Nasszer közvetítésével az Izraellel szomszédos arab államok szintén a „béketábortól fognak majd fegyvereket importálni”.

1955 októberétől háborús készülődés vette kezdetét Izraelben, ami felgyorsult Ben Gurion újbóli megválasztása után. Az izraeli kormány nagy készleteket halmozott fel az üzemanyag és élelmiszerek terén, miközben tartalékosokat hívtak be. Daján és köre úgy számolt, hogy hatnyolc hónapba telik, mire az egyiptomiakat megtanítták az új fegyverek használatára, és támadásra csak azután lehet számítani, hogy az utolsó brit katona is elhagyta a Csatorna-övezetet. Ezért ő azt javasolta, hogy még abban az évben indítsanak egy preventív háborút Egyiptom ellen, megakadályozva ezzel egy erős és ütőképes egyiptomi hadsereg létrejöttét. Ugyanakkor Ben Gurion és Peresz először a kivárára voksoltak. Peresz szerint nem volt meg a kellő felkészültség egy megelőző csapás megindításához, ezért fokozni akarta a fegyvervásárlást. Ben Gurion pedig olyan hírszerzési beszámolók birtokába jutott, amelyek szerint az egyiptomiak kiképzése nem haladt olyan gyorsan, mint ahogy azt először feltételezték, mivel nehezen és/vagy rosszul tanulták meg az új hadieszközök használatát. Ezért az izraeli vezetésben egyfajta köztes megoldás született: korlátozott hadműveleteket indítanak az egyiptomi-izraeli határ mentén, ezzel „letesztelve” az ellenség harci képzettségét. 1955. november 3-án, amikor az izraeli politika Ben Gurion beiktatásával volt elfoglalva, a Vulkán-akció keretében a Saba környékén egyiptomi bázisokra csaptak le, és a harcokban 11 izraeli és 70 egyiptomi katona vesztette életét, miközben 84 egyiptomi fogságba esett. A titkosítás alól feloldott izraeli dokumentumok tanúsága szerint, amelyek tartalmazták az egyiptomi tisztek és katonák kihallgatási jegyzőkönyveit, az izraeli miniszterelnöknek küldött előzetes hírszerzési jelentések igaznak bizonyultak. Vagyis az egyiptomiak vereségét a fegyelmetlenség és az új fegyverek nem szakszerű használata okozta. Ezt követően a Moszad egyre több bizonyítékot

³²⁴ Podeh, Elie: *Demonizing the Other...* i.m.: 78.

³²⁵ *Külpolitikai napló...* i.l.d.

³²⁶ 1955-ben Izraelnek nem voltak tengeralattjárói és a hadiflottája is kezdetlegesnek számított. Nem rendelkezett komoly tankelhárító fegyverzettel sem, ahogyan a T-34/85-ök újdonságnak számítottak a Közel-Keleten és hatótávolságban felülmúlták az izraeliek által használt Sherman és Centurion páncélosokat. De ami igazán nyugtalanította az izraeli vezetést, hogy a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezménytel megszünt Izrael korábbi légifölénye. A MiG-nek a levegőben nem jelentettek kihívást az izraeli Meteorok és Ouraganok, és a francia Mystère-2 vadászgépek is komoly csalódottságot okoztak az izraeli hadvezetés körében. Golani, Motti: i.m.: 819–820.

szerezett az egyiptomi hadseregben uralkodó rossz állapotokról. Gyakoriak voltak a balesetek az egyiptomi repülőtereken, a MiG-ek hajtóművei folyamatosan elromlottak, a csehszlovák/szovjet oktatás a nyelvi nehézségek miatt nagyon lassan haladt és több fegyver megsérült a hajókról való kipakolás során. Ezek meggyőzték Dajánt, hogy Egyiptom még ha akarna, sem tudna háborút indítani Izrael ellen.³²⁷ Azonban hiába voltak sikeresek ezek a kampányok, az izraeli politikai elit sokkal nyugtalanabb volt, mint a hadvezetés. Látva az egyiptomi diplomáciai hadjárat eredményét, amely során Egyiptom Jemennel, Szaúd-Arábiával, Szíriával kötött egyezményt, valamint Nasszer növekvő befolyását Jordániában és Libanonban, arra jutottak, hogy egyedül aligha lennének képesek szembeszállni az arabokkal, ha egyszerre intéznének támadást az ország ellen. Még ha „minőségileg” nem is javult az egyiptomi hadsereg, mennyiségileg többen lennének, hiszen egy egyiptomi-izraeli konfliktus esetén Kairó számíthat az előbb felsorolt államokra. Ezért az izraeli kormány ismét úgy döntött, hogy színvallásra készíti az egyiptomi miniszterelnököt, vagyis megfigyeli mennyire hajlandó kiállni a szövetségesei mellett. Ha nem teszi meg, akkor csorba esik Nasszer presztízsen és a szövetségesei elgondolkodnak Kairó „megbízhatóságáról”. Ezért 1955. december 12-én elindították a Kinneret-hadműveletet (héberül a Galilei-tavat jelenti, de angol szakirodalomban az „Olajlevél” fedőnevet adták neki). Hivatalosan az izraeli-szíriai határon zajló összecsapásokra adott válasz volt, ám valójában az ellenséges haderő felmérését és az egyiptomi-szíriai szövetség működésének megfigyelését jelentette. Mintegy 300 izraeli katonát vetettek be, a szíriaiak vesztesége 43, az izraelieké 6 fő volt.³²⁸ Az eredmény ismét meglepte és némi nyugalommal töltötte el Tel-Avivot. Kairó ugyanis nem sietett Damaszkusz segítségére, Nasszer csupán retorikában ítélte el az akciót. Ekkor már Ben Gurion szintúgy eltávolodott a korábbi álláspontjától, vagyis nem támogatta egy preventív háború megindítását, december 4-én levette az előzetes csapásmérés tervét az asztalról, és 1956. január 8-án törölték a Tiráni-szoros megszállását célul kitűző Omer-tervet is.³²⁹

Csakohgy Szovjetunió és a keleti blokk szerepe Egyiptom megerősödésében továbbra is komoly fejtörést okozott az izraeli döntéshozóknak. Ugyanis Egyiptom 1955 szeptemberétől minden kétséget kizáróan egy nagyhatalom támogatását élvezhette. Habár a közvetlen szovjet beavatkozást elvetették, amiatt viszont egy szemernyi kétségük sem volt, hogy egy háború esetén a keleti blokk nyersanyagokkal, segélyekkel, lőszerrel és akár új fegyverekkel látná el az arabokat. Először Sárett még igyekezett a szovjetekkel megállapodni. Október 31-én találkozott Molotov külügyminiszterrel, és nemcsak biztonsági garanciát, hanem fegyvereket is kért tőle. Azonban Moszkva nem ígért sem fegyveres, sem más jellegű segítséget, csupán minimális diplomáciai támogatást, de azt sem konkrétan Izraelnek, hanem a „közel-keleti békének”.³³⁰ Ez különösen nehéz helyzetbe hozta az izraeli vezetést, hiszen az ország forrásai rendkívül korlátozottak voltak. Ahogyan a szövetségeseinek száma is, mivel a régióban Izrael egyetlen másik országra sem számíthatott. A Bagdadi Paktumról Ben Gurion rendkívül negatív véleménnyel volt. A Szovjetunió és a többi kommunista vezetésű ország már 1952 óta nem minősült potenciális szövetségeseinek. A palesztinok helyzete miatt a harmadik világ nagy része, ha ellenségesen nem is, de távolságtartóan viselkedett Izraellel szemben. Az ötvenes évek

³²⁷ Golani, Motti: i.m.: 805.; Laron, Guy: Logic Dictates... i.m.:74–75.

³²⁸ Gilbert, Martin: i.m.: 287.

³²⁹ Golani, Motti: i.m.: 814.

³³⁰ Bialer, Uri: i.m.: 187.

közepéig csak pár afrikai-ázsiai ország, mint Burma, Dél-afrikai Köztársaság, India, Japán, Törökország, ismerte el az önálló zsidó államot. Ebből kifolyólag Tel-Aviv a nyugati országoknál próbálkozott, elsősorban az Egyesült Államoknál. Egy nappal a Molotovval folytatott találkozó után Sárett Dulles külügyminiszterrel tárgyalt és biztosítékokat kért tőle. Kijelentette, hogy „*Izrael teljesen elvesztette korábbi jó viszonyát a Szovjetunióval, de cserében semmit sem nyert az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatával.*”³³¹ Csakhogy ekkor még Washington intenzíven próbálkozott Nasszer „visszatérítésével”, valamint az Eisenhower-adminisztráció maga mellett akarta tartani az arab szövetségeseit, ezért nem adott el újabb fegyvereket Izraelnek. Vagyis az 1955 őszi és téli izraeli fegyvervásárlási kérelmeket Eisenhower elutasította, dacára annak, hogy Izrael felfegyverzése kampánytémává vált és az Izrael-lobbinak sikerült rengeteg demokrata szavazót megnyerni az ügyüknek. Dulles szintúgy megvétózta a fegyverszállítmányokat, mint ahogyan azt 1956. január 25-én tette.³³²

Az amerikaiak – akkor még a britek támogatásával – a fegyverek helyett inkább a tárgyalásos megoldásokat, az amerikai-izraeli fegyvervásárlási egyezmények helyett egy Egyiptom és Izrael közötti békeszerződést preferálták. Az egyik legjelentősebb angolszász projekt az Alfa nevet kapta, amelyet Anthony Eden 1955. november 9-én ismertetett a világ előtt, de ennek alapjai egészen az 1953-as titkos egyiptomi-izraeli találkozóig nyúlnak vissza. Az amerikaiak már az 1955. február 28-i gázai határincidens után erőteljesen lobbiztak azért, hogy megszülethessen egy feszültségcsökkentő megállapodás. Az Alfa lényege az volt, hogy az egyiptomi-izraeli-jordániai erők kivonuljanak a Negev-sivatagból, s az egész területet ENSZ felügyelet alá helyezték. Habár kezdetben – még a csehszlovákokkal való fegyvervásárlás megkötése előtt – Egyiptom pozitívan reagált a demarkációs vonal elképzelésre, Izrael mereven elutasította azt. Helyette egy békeszerződést és a szabad határokat javasolta, amelyet viszont nemcsak Egyiptom, hanem az egész Arab Liga nem fogadott el. A másik fő akadályt a megbékélésben a palesztinkérdés jelentette, mivel az izraeliek tartottak attól, hogy az Alfa-terv által előirányozott 75 000 palesztin visszafogadásával felborulna az etnikai arány az országban. A britek decemberben lemondtak arról, hogy valaha realizálódik az Alfa, ellenben az Eisenhower-adminisztráció még mindig igyekezett megvalósítani. A Fehér Ház 1956 januárjában Robert Andersont nevezte ki különleges megbízottnak, aki amerikai részről szinte teljhatalmat kapott az egyiptomi-izraeli tárgyalások szervezésében. 1956 elején folyamatosan ingázott Kairó és Tel-Aviv között, természetesen a legnagyobb titokban. Ugyanis sem Nasszer, sem Ben Gurion nem akarta, hogy kiderüljenek az egyeztetések. Az egyiptomi miniszterelnök attól tartott, hogy ezzel egy csapásra elveszítheti a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás során megszerzett népszerűségét, illetve az FPT-vel együtt feldühítheti a többi arab országot is. Ezzel párhuzamosan az izraeli miniszterelnök egyáltalán nem bízott a megállapodás sikerében, mivel szerinte az egyrészt időt biztosított volna Nasszernek, másrészt pedig újabb területi veszteséggel járt volna Izraelre nézve, amely egyenértékű lett volna a politikai öngyilkossággal.³³³ Ezek miatt az Anderson-misszió kudarccal végződött. Azonfelül, hogy ezzel megszűnt az utolsó lehetősége annak, hogy rendeződjön a viszony Egyiptom és Izrael között, súlyos következményekkel járt az amerikai-izraeli kapcsolatokra nézve. Ettől kezdve sem Ben Gurion, sem Daján, sem más az izraeli kormányból, nem tartotta reális partnernek az

³³¹ Gilbert, Martin: i.m.: 285.

³³² Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 572.

³³³ Podeh, Elie: *Demonizing the Other...* i.m.: 80.

Eisenhower-adminisztrációt, mivel úgy látták: Washington számára a többi regionális szövetségesének „megőrzése sokkal fontosabb, mint Izrael védelme”.³³⁴

Épp ezért (is) fordult Izrael figyelme Nasszert leginkább elítélő két európai nagyhatalom felé. Franciaországgal nem volt nehéz megtalálni a közös hangot, hiszen már évekkel korábban együttműködött a két ország. A francia-izraeli kapcsolatok Guy Mollet megválasztását követően mélyültek el igazán. Miután 1956. február 1-jén elfoglalta a miniszterelnöki széket, kifejezte szolidaritását Izrael iránt, és hajlandónak mutatkozott bármilyen segítséget megadni. Ben Gurion azonnal Simon Pereszt küldte Párizsba. Ő megbeszéléseket folytatott Bourges-Manoury védelmi miniszterrel, aki felvetette egy közös, Egyiptom ellen irányuló támadás lehetőségét, cserébe pedig megígérte, hogy a francia védelmi ipar a legújabb hadieszközeivel látja el Izraelt. Peresz kihasználva az alkalmat elég impozáns listát nyújtott be: 72 Mystère vadászgép, 200 AMX páncélos, 10,000 tankelhárító rakéta és rengeteg kézifegyver, illetve hozzájuk való lőszer. A franciák júliusra ígérték az első szállítmány megérkezését és szeptemberre az utolsó részlet leszállítását.³³⁵ Ezzel szemben Nagy-Britanniával sokkal lassabban haladtak az egyeztetések. Először azért, mert Londonban még mindig nem felejtették el az első arab-izraeli háború előtti terrorhadjáratot, amelyet a zsidó milíciák intéztek a brit célpontok ellen.³³⁶ Ugyanúgy akkor még a brit politika erőteljesen támogatta az arab államokat, fegyverrel látta el őket, és közvetlen befolyással rendelkezett a – Glubb pasa menesztéséig – a jordániai vagy az iraki hadsereg felett. London még ha erősebbnek nem is, de megbízhatóbb és megfelelőbb partnernek látta a Bagdadi Paktumot aláíró országokat, mint Izraelt. Ugyanis Londonban tartottak attól, hogy a térségben lévő britpárti államfők azonnal ellenük fordulnának, ha kiderülne, hogy Izraellel közösen támadnak meg egy arab országot. Ráadásul ez a fajta bizalmatlanság kétirányú volt. Izrael 1955 végén sokkal hűvösebb kapcsolatokat tartott fenn Nagy-Britanniával, mint a Szovjetunióval. Ben Gurion például kijelentette, hogy „az arab nemzetek után a brit kormány a legellenségesebb velünk szemben”, valamint személyes ellenszenvvel viseltetett Anthony Eden iránt. Esetükben sokkal inkább az események és kényszerűség vezettek oda, hogy együttműködjenek egymással. A zsidó országnak szüksége volt a brit légierőre, amely szükség esetén megvédte volna az izraeli városokat az egyiptomi bombázóktól, valamint London visszafoghatta volna az olyan arab országokat, mint Jordánia vagy Irak, ha elkötelezték volna magukat Egyiptom katonai megsegítése mellett. A briteknek elsősorban katonai okokból kellett az izraeli szerepvállalás: a brit vezetést valósággal sokkolta, amikor kiderült, hogy a ciprusi bázisaik ellenére is minimum negyven napba telne, mire a brit haderő végre tudna hajtani egy kelet-és dél-mediterráneumi inváziót. Ezzel párhuzamosan a Szezi-csatorna térségéből történő 1956-os nyári kivonulás után szükségük volt egy közeli utánpótlási bázisra.³³⁷

³³⁴ Ashton, Nigel John: i.m.: 54-57.; Oren, B. Michael: i.m.: 119–121.

³³⁵ Gilber, Matin: 293-294.; Ziv, Guy: i.m.: 422.

³³⁶ A második világháború alatt a cionista szervezetek támogatták Nagy-Britannia harcát a náci Németország ellen, Palesztinában mégis kétfrontos küzdelmet vívtak a britekkel szemben. Ez többek közt fegyveres összecsapásokat jelentette az olyan helyi csoportokkal, mint az Irgun vagy Stern, amelyek 1944-től valóságos háborút folytattak a brit csapatok ellen. Novemberben meggyilkolták Lord Moyne közel-keleti politikáért felelő brit minisztert, de még a háború után is rendszeresen hajtottak végre merényleteket az arab és a brit katonai, közigazgatási és civil célpontok ellen. A legnagyobb terrorakciójukat 1946. július 22-én követték el, amikor felrobbantották a Dávid Király Hotelt, és ebben 91-en vesztették életüket.

³³⁷ Kyle, Keith: Britain's Slow March to Suez. In: Tal, David (ed.): *Tal, David (ed.): The 1956 War...* i.m.: 100–101.

Az eddigi dokumentumok és források tükrében bizton állítható, hogy a brit-francia, de még az izraeli vezetés is alábecsülte annak lehetőségét, hogy Moszkva közvetlenül beavatkozna Kairó védelme érdekében. Úgy számoltak, hogy a Szovjetunió csupán elítéli a három országot, de ennél többet nem fog tenni. Csakhogy itt súlyos hibát követtek el: nem vették figyelembe a szovjet külpolitikában bekövetkezett változásokat és alábecsülték Nasszer fontosságát a Kreml közel-keleti terveiben.

4.5. A keleti blokk

Október 1-jén a szovjet hírügynökség (TASSZ) közölte, hogy Csehszlovákia és Egyiptom fegyvervásárlási szerződést kötött egymással. Ebben világosan leszögezték, hogy Moszkvának semmi köze nem volt a szerződéshez, mivel „*azt kereskedelmi alapon két független és önálló külpolitikával rendelkező ország (sic!)*” kötötte meg. Ugyanúgy elutasították a nyugati vádak, miszerint ez a fegyverüzlet „felborítaná a közel-keleti egyensúlyt”, vagy „fegyverkezési versenyt” idézne elő a térségben. Sőt, nem győzték hangsúlyozni, hogy a Bagdadi Paktum aláírásával a Nyugat eleve „*tönkretette a Genf szellemiségét és imperialista célokat igyekszik megvalósítani*”.³³⁸ Habár a szovjet szakértők számítottak a nyugati bírálóakra és támadásokra, még őket is meglepte, hogy eközben a harmadik világ felől mennyi pozitív megnyilvánulás érkezett. Leszámítva a túlzottan Nyugat-barát országok egy részét, szinte mindenhol egyetértéssel és örömmel fogadták a fegyverüzletet, illetve szintén valami hasonló megkötésében reménykedtek. Úgy vélték, hogy végre van egy olyan állam, amely nem politikai-katonai alapon kötött szerződést egy a gyarmati uralom alól felszabadult Európán kívüli országgal. Természetesen az afrikai-ázsiai országoknak nemcsak a fegyverek miatt tűnt vonzónak a „népi demokráciákhoz” való közeledés. Kedvező hitelnyújtási feltételek, árucseré, politikai feltételek hiánya, a harmadik világ országai által legnagyobb mennyiségben kitermelt nyersanyagának kedvező eladása, valamint a szovjet technológia megszerzése – ezek csak a töredékét jelentették a közeledés okainak. Ahogyan a libanoni *al-Hadaf* lapban megjegyezték: „*Minden kereskedelmi egyezmény... amelyet egy arab ország egy másik országgal köt kizárólag a saját termékeire alapozva, csak kifizetődő lehet.*”³³⁹ Ez a fajta szimpátia azokra az Európán kívüli országokra szintúgy jellemzőek voltak, amelyek bár politikailag elkötelezett Nyugat-pártiak voltak, ám az ötvenes évek közepétől egészen a hatvanas évek végéig gyümölcsöző gazdasági kapcsolatokat tartottak fenn a keleti blokk állmaival.

Kétségtelen, hogy a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás másik legnagyobb nyertesének a szocialista tábor számított. Ahogyan Galia Golan írta a Szovjetunió és az arab világ kapcsolatáról szóló könyvében, hogy „*a szerződés drámai bizonyítéka volt (a szovjetek – K.L.) új közel-keleti politikájának és a kapcsolatoknak*”.³⁴⁰ A fegyvervásárlásra adott reakciót csak megerősítette az akkoriban kibontakozó „globális elkötelezettségű stratégia” helyességét és arra készítette Hruscovot, hogy továbbra is ezt a külpolitikát kövesse. A szovjet vezető ezután egy valóságos diplomáciai hadjáratot indított a harmadik világba. Azon a napon, amikor Szolod nagykövet közölte, hogy Moszkva hajlandó hitelt nyújtani az Asszuáni-gát megépítésére, egy másik fontos bejelentés is sor került: minden afrikai ésázsiai ország előtt nyitva állt az út, ha

³³⁸ Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt...* i.m.: 219.

³³⁹ Uo.: 219.

³⁴⁰ Golan, Galia: i.m.: 45.

szovjet anyagi és műszaki-tudományos segítséget kérnek a saját modernizációs projektjeikhez. Bulganyin és Hruscsov 1955 végén ellátogattak Indiába, Burmába, Afganisztánba, majd a következő évben Indonéziába. Mindegyik országban nagy felajánlásokat tettek. Indiában 1 millió tonnányi acél leszállítását ígérték meg; Burmában kereskedelmi egyezményt kötöttek a felesleges rizs felvásárlásáról; Afganisztánban fegyvervásárlásról, gátépítésről, infrastruktúra fejlesztésről és a nehézipari gyárak létesítéséről írtak alá szerződést.³⁴¹ A szovjet külpolitikában az egyik legjelentősebb fordulópontot az SZKP XX. kongresszusa jelentette, amely 1956. február 14-től február 25-ig tartott. Habár az értekezlet azért vált híressé, mert a szovjet pártfőtitkár ismertette a sztálinizmus bűneit, külpolitikai aspektusból szintúgy nagy horderevvel bírt. Immáron hivatalosan elvetették a Zsdanov-doktrínát és a szovjet kommunista ideológia elismerte, hogy „a szocializmusba nemzeti úton is el lehet jutni”, s a gyarmati uralomból kiszakadó államok immáron a „béketábor” szövetségeseinek számítanak. Ez gyakorlatban azt jelentette, hogy a kelet-európai államoknak jó gazdasági-politikai viszonyt kell kialakítaniuk a harmadik világbeli nacionalista országokkal, tiszteletben kell tartaniuk és nem szabad beavatkozniuk a belpolitikájukba. Diplomáciai és fegyvertámogatást ígértek minden olyan csoportnak, amely a kolonializmus ellen harcol, függetlenül annak ideológiai hovatartozásától. Habár nem deklarálták szó szerint, erre egészen 1960-ig várni kellett (lásd majd bővebben a 7.3 alfejezetet), a szovjet külpolitikai gyakorlat azt mutatta, hogy 1956-tól második helyre kerültek az antikolonialista mozgalmak és a függetlenné vált országok támogatása, megelőzve ezzel a nyugat-európai „haladó csoportok” fontosságát. A fejlődő világ „nemzeti burzsoáziája”, amely korábban a munkásság, a parasztság és minden haladó értelmiségi számára a legnagyobb ellenségeknek számított, hirtelen a szocialista tábor természetes szövetségésévé léptek elő.³⁴² A XX. kongresszus után Hruscsov azonnal hozzálátott ennek az új politikának a megvalósításához. Ennek első jele a kereskedelmi kapcsolatok erősödése volt: a fejlődő világgal folytatott kereskedelem volumene 1954-ben még 850 millió dollárt tett ki, de két évvel később már 1,44 milliárdot. A harmadik világ piacain az ötvenes évek közepétől kezdett el nagy mennyiségben megjelenni a szovjet – és más szocialista országok – termékei. Ez a hruscsovi külpolitika nagyban épített a közel-keleti országokra, elsősorban Nasszerre. A fegyvervásárlás után a bilaterális egyiptomi-szovjet kapcsolatok látványos fejlődésnek indultak. 1955 szeptemberében Szovjetunió kulturális központot létesített Kairóban; októberben kötött árucser egyezmény értelmében petróleumért és nehézipari berendezésért cserébe Egyiptom rizst és gyapotot biztosított a Szovjetuniónak; miközben újabb fegyvervásárlási szerződéseket kötöttek felek, természetesen ismét Csehszlovákia „védernyője” alatt. 1956 tavaszán a szovjet nagykövetség létszámát 40-ről 150-re emelték, és így a szocialista táboron kívül a kairói szovjet nagykövetség rendelkezett a legnagyobb létszámú diplomáciai személyzettel. Moszkva maradéktalanul betartotta az új külpolitikai irányelv azon részét, miszerint nem szólnak bele a belpolitikai folyamatokba. Vagyis a Szovjetunió nem emelte fel a hangját a helyi kommunistaüldözésekkel ellen, pedig maga Hruscsov is egy ízben nyíltan elismerte, hogy Nasszer „börtönbe zárja a kommunistákat”. Amikor pedig Sepilov, immáron szovjet

³⁴¹ Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 124.

³⁴² Ezt az új szovjet külpolitikai irányelvet a kommunista pártok 1960. novemberi tanácskozásán hozott nyilatkozatban tették hivatalossá. Ebben a szocializmus megvalósítása után a gyarmati rendszer összeomlását, az antikolonialista mozgalmak győzelmét és az új országok létrejöttét nevezték a legfontosabb nemzetközi célkitűzéseknek.

külgügyminiszterként, 1956 júniusában Kairóban járt, világosan kifejtette Nasszernek, hogy „a Szovjetunió nem fog protestálni Nasszer antikommunista politikája ellen.”³⁴³ Ezzel párhuzamosan a szovjet közel-keleti külpolitikában az arab-izraeli konfliktus nem marginális, hanem egyre inkább központi szerepet töltött be. Az 1956. április 17-én kelt közleményükben bár „világosan elismerjük Izrael létét, de továbbra is kritikusak maradunk az izraeli külpolitikát illetően, és az arab-izraeli ellentétben azokat az elveket fogjuk támogatni, amelyek a békés egymás mellett élést segítik elő.” Ez gyakorlatban azt jelentette, hogy az arabok mellett fognak kiállni és a jövőben elítélni minden olyan nyugatiak által kezdeményezett regionális arab katonai-politikai szervezetet, amely „kizárólag a kolonialista hatalmak céljait szolgálja”.³⁴⁴

Nem a Szovjetunió volt az egyetlen ország, amely profitált a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezményből: komoly javulásnak indultak a Kínai Népköztársasággal fenntartott kapcsolatok is. Egyiptommal már 1954 óta tárgyaltak a „vörös Kína” elismeréséről, és 1955 augusztusában egy 12 millió dollár értékű gyapotüzletről állapodtak meg. Nasszer 1956. május 18-án – megelégedve az Asszuáni-gát körüli tárgyalások elhúzódását – elismerte a Kínai Népköztársaságot, és május 30-án hivatalosan felvették a diplomáciai kapcsolatokat. Egyiptom volt az első arab és afrikai ország, amely így tett. A kínai vezetés abban bízott, hogy Nasszer rendelkezik már akkora népszerűséggel és befolyással, hogy képes más afrikai-ázsiai államokat meggyőzni a Mao Ce-tung vezette kínai kormány elismeréséről. 1956. július 4-én Szíria elismerte a Kínai Népköztársaságot, majd Jemen követte őt augusztus 21-én. 1956-ban fokozatosan mélyültek az egyiptomi-kínai kapcsolatok, gazdasági szerződéseket és kulturális megállapodásokat kötöttek egymással, miközben a kínai politikai és katonai vezetők rendszeresen látogattak egymás országaiba. Nasszer szakított a korábbi Tajvan-politikájával, és az ENSZ-ben szintén Tajpej ellen szavazott. Cserébe Peking teljes mértékben kiállt Kairó mellett, támogatva a Szuezi-csatorna államosítását.³⁴⁵

Végül pedig fontos megemlíteni a fegyvervásárlással kapcsolatos magyar reakciókat is. A magyar orgánumok – akárcsak a többi szocialista ország sajtója – kiemelten foglalkozott a témával. Ugyanúgy a magyar diplomácia és a Magyar Dolgozók Pártja szintén élénken követte a híreket, mivel a fegyvervásárlás ügyében nemcsak a Szabad Tisztek, de még az egyiptomi monarchia is többször megkereste Magyarországot.³⁴⁶ „A Magyar Népköztársaság kormányának az a véleménye, hogy az említett egyiptomi-csehszlovák megállapodást a két fél érdekeinek megfelelően jött létre, elősegíti Egyiptom gazdasági fejlődését, védelmének megszilárdulását” – jelentette ki Kárpáti József külügyminiszter-helyettes, amikor 1956 elején fogadta Mohamed Saríf egyiptomi ügyvivőt.³⁴⁷ A kairói magyar követségen szintén azon a véleményen voltak, hogy a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény „tisztán kereskedelmi alapon történt”, és „nagy dühöt és idegességet váltott ki az imperialista táborban”, amelynek az az oka, hogy „ez a terület (Közép-és Közel-Kelet – K.L.) elvész számukra, mint a maximális profit megszerzésének egyik forrása, és mint a Szovjetunió ellen irányuló katonai

³⁴³ Ginat, Rami: Nasser and the Soviets... i.m.: 237.

³⁴⁴ Dawisha, Karen: i.m.: 12.; Golan, Galia: i.m.: 46.

³⁴⁵ Shichor, Yitzhak: i.m.: 47.

³⁴⁶ Bővebben az egyiptomi-magyar fegyvervásárlási tapogatózásokról a negyvenes és ötvenes években J. Nagy László: *Magyar-egyiptomi kapcsolatok...* i.m.: 36–40.

³⁴⁷ Mohamed Sarífnek, Egyiptom budapesti ügyvivőjének hivatalos látogatása Kárpáti Józsefnél, a magyar Külügyminisztérium miniszter-helyettesénél. 1956. február 17. In: Marinovich Endre (szerk.): i.m.: 92.

támaszpont”.³⁴⁸ Zágor azt a feladatot kapta, hogy ezentúl minden jelentősebb gazdasági kérdésben működjön együtt a szovjet és a csehszlovák diplomáciai képviselőkkel, rendszeresen tartson velük egyeztetéseket, valamint minden olyan dolgot jelentsen Budapestnek, amely hasznos lehet az egyiptomi-magyar, illetve tágabb értelemben az arab-magyar kapcsolatok szempontjából. Éppen ezért a magyar követség 1955 szeptemberétől egészen 1956-ig elejéig rendszeresen folytatott konzultációt Karpísekkel és Szoloddal, akik többnyire rövid összefoglalót adtak Szabad Tisztek prominens tagjaival – Nasszerrel, Ali Szabrival – folytatott konzultációikról.³⁴⁹ A *Szabad Nép* már szeptember 30-án, tehát a hivatalos szovjet bejelentés előtt, beszámolt Nasszer szeptember 27-i nyilvános beszédéről, a nyugati országokat ért kritikákról és az amerikai reakciókról.³⁵⁰ Októberben több lapszámban foglalkoztak az egyezménnyel: külföldi véleménycikkeket fordították le (pl. *Obrana Lidu* cseh lap írását vagy megcáfolták *Herald Tribune* egyik kommentárját), az arab országok diplomáciai megnyilvánulásából idéztek, vagy a csehszlovák és a szovjet kormány nyilatkozatait tették közzé. A magyar elemzők abban látták az egész fegyvervásárlás ideológiai jelentőségét, hogy a „Csehszlovákiával való fontos kapcsolata nemcsak Egyiptom függetlenségét szilárdítja meg, hanem más közel- és közép-keleti országokat is arra késztet, hogy függetlenségük védelméről gondoskodjanak”.³⁵¹ Ez pedig szerintük kétségtől a harmadik világ és a szocialista államok közötti kapcsolatok javulását hozhatja magával. Magyarországon, akárcsak a többi „baráti országban”, hirtelen megnőtt a figyelem és érdeklődés Egyiptom, Nasszer, az arab nacionalizmus és úgy en bloc az egész harmadik világ iránt. A Szabad Tisztekkel kapcsolatos korábbi negatív hangvételű cikkek eltűntek a sajtóból és helyükbe már sokkal pozitívabb tudósítások kerültek, amelyekben Egyiptom politikáját méltatták (ugyanakkor a gazdasági-társadalmi helyzetről gyakran jelentek meg bíráló hangnemű írások, főleg az ötvenes évek végén). Ettől kezdve lényegében mindegyik szocialista ország diplomáciája úgy vélekedett az új egyiptomi külpolitikáról, Kairó szándékáról és Nasszer Nyugathoz való hozzáállásáról, hogy „az újabb tények azt bizonyítják, hogy a semlegességi politikája (Egyiptomnak – K.L.) most már őszinte, azaz menetközben elvi normává vált az, ami korábban csupán eszközül szolgált a Nyugattal szembeni alkudozásnak”.³⁵²

Azonban az alfejezet végén szükséges megjegyezni, hogy végsősoron mégis Csehszlovákia volt az, amely a legtöbbet profitálta a fegyverüzletből. Miközben a legtöbb „baráti ország” a szuezi válságot követően tudta igazán elmélyíteni a kapcsolatait Kairóval (és a többi regionális vezetéssel), addig Prágának már 1956 közepéig sikerült komoly katonai és gazdasági együttműködések kialakítania Egyiptommal és a többi arab országgal.

³⁴⁸ A kairói magyar követség jelentése a magyar Külügyminisztériumnak Egyiptom nemzetközi kapcsolatairól és helyzetéről 1956 elején. In: Marinovich Endre (szerk.): i.m.: 80.

³⁴⁹ Szovjet nagykövettől nyert értesülések... i.l.d.

³⁵⁰ Egyiptom nem enged az idegen befolyásnak. In: *Szabad Nép*. 13. évf., 270. sz., 1955. szeptember 30.

³⁵¹ Komját Irén: i.m.: 114.

³⁵² Külpolitikai napló... i.l.d.

5. Csehszlovákia kapcsolatai a Közel-Keleten

5.1. Csehszlovákia a bírálatok keresztútjében

Miközben a Szovjetunió üdvözölte Nasszer bejelentését a fegyvervásárlási szerződés megkötéséről, addig Prágát teljes mértékben meglepte az eset. Az előzetes megállapodásokkal ellentétben ugyanis az egyiptomi miniszterelnök nem csinált titkot a szerződésből és nyilvánosan elismerte benne Csehszlovákia szerepét. Figyelve a nyugati országokból érkező első megnyilvánulásokat, a CSKP-ban komolyan tartottak a fegyverüzlet negatív következményeitől. Továbbá az is megfordult a csehszlovák döntéshozók fejében, hogy végső soron nemzetközi szankciókkal sújthatják Prágát, amiért megszegte a Triparti Deklarációt, vagyis nagy mennyiségben kezdett el fegyvereket szállítani a Közel-Keletre. Ezekről az aggodalmakról az egyiptomi és a szovjet diplomácia egyaránt tudomást szerzett. Ali Szabri a Karpísekkel folytatott konzultáció során rámutatott arra, hogy a csehszlovák kormány nemcsak Egyiptom, hanem a többi arab ország megbecsülését szintúgy kivívta, ezért ne tartson a nyugati fenyegetésektől.³⁵³ Ebben a kérdésben a Kreml Egyiptom mellé állt. Október 2-án közölték a csehszlovák diplomatákkal: *„Nem szabad Nasszert sem nyilvánosan, sem titokban felelősségre vonni, mert azzal sérülnének nemcsak az egyiptomi, hanem az arab országokkal fenntartott kapcsolatok, s Nasszer közzétételét (a fegyvervásárlásról – K.L.) helyes lépésnek tartja.”*³⁵⁴ Ezekkel a félelemekkel magyarázható, hogy a csehszlovák sajtó először csak október 2-án írt az egyezményről. Sőt, a csehszlovák kormány csak október 3-án ismerte el az üzletet, tehát később, mint a magyarok és a szovjetek. Szintén ezen a napon egy rendkívüli CSKP KB PB ülést tartottak, amelynek egyetlen pontja a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény hivatalos nyilatkozatának megszövegezése és más hozzá kapcsolódó teendő volt.³⁵⁵ Ezt a hivatalos nyilatkozatot aztán október 4-én tették közzé a csehszlovák sajtóban. Ugyanúgy ezen a napon Gertruda Sekaninová-Čákrtová külügyminiszter-helyettes fogadta az egyiptomi követet, hogy hivatalosan is megerősítse a csehszlovák kormány engedélyét. A hivatalos csehszlovák nyilatkozatokban a szovjet érvek köszöntek vissza, mint például a megállapodás kizárólag kereskedelmi feltételek alapján két „független” ország között kötött, tiszteletben tartva egymás szuverenitását és belpolitikai berendezkedését. Elismerték, hogy az egyiptomi gyapotért, rizsért és más áruért cserébe „speciális anyagokat” adnak el. Ugyanúgy leszögezték: *„a csehszlovák kormány határozottan elutasít minden beavatkozást a szuverén államok közötti normális kapcsolatokba, s a csehszlovák-egyiptomi szerződésből eredő kötelezettségeit pontosan teljesíteni fogja”*.³⁵⁶ Végül a CSKP Központi Bizottsága október 10-én jóváhagyta a fegyvereladást.

³⁵³ Csehszlovák követtől nyert értesülések... i.l.d.

³⁵⁴ Smlouva mezi vládou Československé republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o dodávkách speciálního materiálu do Egypta a o účtování těchto dodávek ze dne 16.9.1956. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 66., ar.j. 82., b. 19.

³⁵⁵ Például a pártfunkcionáriusok megegyeztek a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok nagyköveti szintre emeléséről. Ugyanúgy az akkoriban zajló csehszlovák-szudáni fegyvervásárlási tárgyalások esetében arról döntöttek, hogy megkérdézik erről Nasszer álláspontját. Zidek, Petr: Vývoz zbraní z Československa... i.m.: 543.

³⁵⁶ A Csehszlovák Köztársaság kormányának nyilatkozata a csehszlovák-egyiptomi kereskedelmi szerződéssel kapcsolatban. In: Új Szó. 8. évfolyam (évf.), 238. szám (sz.), 1955. október 4.

A feldolgozott angolszász szakirodalom tükrében látható, hogy az akkori nyugati vezetés egyáltalán nem gondolta azt, hogy ez az egész fegyverüzlet Prága önálló döntése vagy akarata lett volna, hanem sokkal inkább Moszkva elképzeléseinek feltétel nélküli megvalósítása. „*Ez a szerződés valójában Egyiptom és a Szovjetunió között kötött. Ezt a tényt a hivatalos bejelentés első óráiban megértette a Nyugat*” – konstataulta Mohaned Talib Al-Hamdi a 2011-ben megjelent tanulmányában, szerinte így bizonyítva, hogy a nyugati döntéshozók egy percre sem tartották fontosnak Csehszlovákia szerepének megemléztését vagy kiemelését.³⁵⁷ Úgy vélték, hogy a csehszlovák külpolitikának semmiféle önálló kezdeményezésre nem volt lehetősége, lényegében végig csak fedőszerepet töltött be. Meg voltak győződve arról, hogy a prágai tárgyalások alatt kizárólag az egyiptomi és a szovjet diplomácia egyeztetett egymással, és a megállapodásban szereplő fegyvereket a Szovjetuniót adta oda, mert a csehszlovák hadiipar nem állt olyan szinten, hogy a sajátján kívül bármilyen más hadsereget el tudta volna látni. Ezzel párhuzamosan az egyiptomi árukból főleg a Szovjetunió részesült, csak a felesleges vagy a rossz minőségű egyiptomi nyersanyagokat adta oda – a KGST-n keresztül – Csehszlovákiának. Ezeket a nézeteket az Eisenhower-adminisztráció éppúgy osztotta, mint az akkori brit politika vagy a nemzetközi közvélemény nagy része.³⁵⁸ Ennek következtében egyetlen cseh levéltári vagy szekunder forrás sem tett arról említést, hogy a nyugati országokban bekérítették volna a csehszlovák nagyköveteket és ügyvivőket, ahogyan egyetlen közvetlenül Prágának címzett tiltakozó jegyzékről sincs tudomás. Például Edennek és Eisenhowernek a fegyvervásárlásról szóló bíráló hangnemű leveleiket sem Antonín Zápotockýnak vagy a csehszlovák kormány bármely más prominens tagjának küldték, hanem Bulgariának. Ezekről a levelekről a CSKP-ban csak úgy szerzett tudomást, hogy október 18-án a párizsi szovjet nagykövetségről továbbították nekik. A cseh archívumban egyedül csak Jean Camille Huysmans, a belga Munkáspárt tagjának és a belga parlament elnökének tiltakozó üzenete volt fellelhető. Ez is inkább egy személyes hangvételű levél, amelyet a belga politikus Gertruda Sekaninová-Čákrtová külügyminiszter-helyettesnek címzett. „*Hitler mintájára Csehszlovákia antiszemita vá vált*” – konstataulta Huysmans és kérdőre vonta Prágát, hogy miért adott el fegyvereket Kairónak, amikor a politikus szavai szerint Egyiptom „*egy feudalista, a demokratikus rendszerek ellenségének számító, néhány száz évvel elmaradott ország*”.³⁵⁹

Felmerülhet a kérdés, hogy a nyugati titkosügynökségek vajon mennyit tudtak a csehszlovákok valódi szerepéről. Az első jelentések csak „névben” említették Csehszlovákiát, de a későbbiek már jobban árnyalták a képet. Például az 1967 elején készült, egyiptomi-szovjet fegyverüzletekről és katonai kapcsolatokról szóló CIA-jelentésben szintén arra jutottak, hogy az 1955-ös üzletet egyértelműen Moszkva szervezte, és Nasszer csak azért fogadta el Prága közvetítő szerepét, mert így akarta elkerülni a nyugati országok támadásait. Ugyanakkor ebben a dokumentumban szintén rámutattak arra, hogy a csehszlovákok 1955-ben és 1956-ban újabb fegyvereladási megállapodást kötöttek az egyiptomiakkal. Elismerték, hogy „Csehszlovákia

³⁵⁷ Al-Hamdi, Mohaned Talib: i.m.: 149.

³⁵⁸ Az Eisenhower-adminisztrációban egyedül csak Kim Rooseveltben vetődött fel annak lehetősége, hogy tényleg Csehszlovákia és nem a Szovjetunió biztosítja a fegyverek nagy részét. Úgy vélte, hogy Prágának meghatározó szerepe lehetett az egyezmény megkötésében, hiszen az ország már korábban is szállított fegyvereket a Közel-Keletre, többek közt Izraelnek. Wilford, Hugh: i.m.: 197.

³⁵⁹ *A belga parlament elnökének levele a csehszlovák külügyminiszter-helyettesnek.* In: Krajcsír Lukács (szerk.): *Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi...* i.m.: 63–64.

állta a felszerelések nagy részét” és ő „biztosította pénzügyi klíring rendszert is”.³⁶⁰ (Ennek dacára 1956 utáni években kötött megállapodások esetén már egyszer sem tettek említést Csehszlovákiáról). Érdekes még, hogy a nyugati országokkal ellentétben Izraelben másképp vélekedtek Prága szerepéről, hiszen ők már hét évvel korábban megtapasztalhatták a csehszlovák hadiipar fejlettségét és exportképességét. Nem voltak kétségeik afelől, hogy Csehszlovákia képes lesz az összes egyiptomi igényt kielégíteni – méghozzá maradéktalanul. Az izraeli hadvezetés úgy gondolta, hogy a csehszlovák tisztek nagyfokú katonai tapasztalatokkal és műszaki tudással rendelkeznek, akik képesek az egyiptomi hadsereget a „megfelelő szintre” fejleszteni, mint ahogyan az izraeli pilóták vagy a több mint ezer önkéntesekből álló „Gottwald-dandár” esetében történt. Éppen ezért a bejelentés után Tel-Aviv elsősorban Prágát, és nem pedig Moszkvát bírálta. Ben Gurion az 1955 novemberében tartott Knesszet-beszédében kiemelte, hogy „a csehszlovák kormány üzleti tranzakciónak nevezi az egyezményt, miközben ignorálja azt a náci dogmát, amely a Nílus partján újra elhangzik”.³⁶¹ Smúél Mikunisz, az Izraeli Kommunista Párt főtitkára a prágai látogatása alatt kérdőre vonta a CSKP-t, hogy miért nem értesítették őt a tárgyalásokról, mert ezzel kapcsolatosan felkészíthette volna az izraeli kommunistákat és közvéleményt arra, hogy miképp fogadják a megállapodást. Azonban a hivatalos izraeli tiltakozásokra a csehszlovák fél egyáltalán nem reagált. Ebből kifolyólag az izraeli diplomácia más szocialista országok (például Románia) képviselőin keresztül igyekezett megvitatni a csehszlovákokkal a fegyvervásárlás ügyét, amellyel „Csehszlovákia veszélybe sodorta a Közel-Keletet és túlzott arabszimpatiáról tett tanúbizonyságot”.³⁶² Csakhogy ekkor már túl rossz volt a viszony Prága és Tel-Aviv között: az állami- és a pártapparátus egyaránt úgy vélte, hogy azokat nem lehet könnyen vagy rövid időn belül rendezni. Vagy túl sok energiát kellene beléjük fektetni, de ehelyett sokkal kifizetődőbb lenne a CSKP számára, ha inkább Egyiptommal és a többi arab állammal fejlesztené a kapcsolatait, hiszen ehhez a fegyverüzlet egy jó kiindulási alapot jelentett.

5.2. A csehszlovák-egyiptomi viszony elmélyülése

Csehszlovákia számára nem csupán kritikákat és egyes országokkal fenntartott diplomáciai kapcsolatok megromlását hozta magával az Egyiptommal kötött fegyverüzlet. Prágának ugyanis sikerült nagy elismerést és szimpátiát kivívnia nemcsak az arab nacionalisták, de még egyes konzervatív monarchiák körében is. Az arab országok közül legelőször Egyiptommal szükséges kezdeni, hiszen Kairó lett a csehszlovák közel-keleti – és egyben a harmadik világbeli – politika origója, miközben az egyiptomi kormány számára pedig Prága vált a legfontosabb partnerré a szocialista táborban. Ahogyan Zdeněk Nejedlý egykori iskolaügyi miniszter, aki rendszeresen publikált a *Rudé právo* napilapba, megjegyezte a fegyvervásárlás következményeiről szóló kommentárjában: „Meglepi őket (a nagyhatalmakat – K.L.) az, hogy

³⁶⁰ *Intelligence Report: Soviet Military Aid to the United Arab Republic, 1955–66*. 03.02.1963. In: *CIA Electronic Reading Room*. RR IR 67-9, Link: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0000496350> (Letöltve: 2018. január 11.)

³⁶¹ Podeh, Elie: *Demonizing the Other...* i.m.: 78.

³⁶² Taterová, Eva: i.m.: 67.

Egyiptom akkor, mikor függetlenségét biztosítja, inkább a kis, de szocialista Csehszlovákiát helyezi előnybe a nagyhatalmak előtt, olyan imperialista nagyhatalom előtt, mint Amerika.”³⁶³ Még meg sem száradt a tinta a szeptember 12-i csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésen, amikor Kairó egy újabb kérelmet nyújtott be. 1955. október 14-én Ragab olyan eszközöket kért Prágától, amelyekkel „elősegíthetik az egyiptomi fegyvergyártást, főleg a kézfegyverek, lőszer, robbanószer és a tűzérési gránátok előállítását”.³⁶⁴ Továbbá azt kérte, hogy egy egyiptomi delegáció tekinthesse meg Csehszlovákia legfontosabb katonai létesítményeit és hadiipari komplexumait Brnoban, Máriatölgyesen (Dubnica nad Váhom), Ostravában, vagy Vágbesztercén. A CSKP KB PB október 17-i ülésén csak részben teljesítette az egyiptomi igényeket. Kezdetben csupán a csehszlovák kézfegyverek licenceit ígérték meg; a szovjetek által gyártott fegyverek esetében Moszkva engedélyéhez kötötték a technológia átadását; valamint csak egyes hadiüzemek és lőterek látogatását tették lehetővé.³⁶⁵ Csakhogy az újabb tárgyalások túlságosan elhúzódtak, és elsősorban nem a csehszlovák bürokrácia vagy az egyiptomi fél miatt, hanem a szovjet hozzáállás következtében. A Kreml ekkor már kiemelt prioritású harmadik világbeli országgént kezelte Egyiptomot, amely a kulcsot jelenti a Közel-Kelethez és akár egész Afrikához. Ezért az SZKP nem kis nyomást gyakorolt a CSKP-ra, hogy kérdés nélkül teljesítsen minden olyan egyiptomi kérést, amely a „speciális anyagokkal” kapcsolatos. Még abban az esetben is teljesíteni kell Kairó kívánságait, ha a csehszlovák vezetésben komoly kétségek merülnének fel az arab ország törlesztőképességét vagy gazdasági helyzetét illetően. Ezek csupán másodlagosak a geopolitikai és a katonai előnyökhöz képest, amellyel a Nasszerrel való szorosabb viszony kecsegtet. Így végül hosszas egyeztetések után Ivan Timofejevics Grisinnek, a Szovjetunió prágai nagykövetének 1956. március 1-jére sikerült megállapodnia a csehszlovák kormánnyal, hogy egy újabb közös fegyvervásárlási egyezményt kössön Egyiptommal. A fő ellátó és közvetítő szerepet ismételtén Prága töltötte be. Sőt, a nagykövet hangsúlyozta, hogy Moszkva olyan feltételekkel fogja leszállítani a hadianyagot, mint amilyeneket a VSZ esetében szokott támasztani. Ez a gyakorlatban alacsony kamatot, hosszú törlesztőrészletet és kevés előleget jelentett. A szovjet nagykövet azt „javasolta”, hogy a csehszlovákok szintén hasonló feltételekkel kössenek szerződést Egyiptommal. Ez azonban több szempontból sem tetszett a CSKP-nak. Először is még mindig nem szállították le az 1955. szeptember 12-i megállapodásban szereplő tételeket. Másodszor a csehszlovák hadiipar nem tudta gyorsan pótolni a kieső mennyiséget. Harmadszor pedig tartottak attól, hogyha Kairónak kedvezményes feltételekkel biztosítanának fegyvereket, és ez kiderül, akkor hamarosan a többi arab vásárló, mint a jemeniek és a szírek, szintén hasonló engedményeket fog követelni maguknak. Végül azonban mégis Prága beleegyezett az ügyletbe: 1956. április 10-én megkötötték a második csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezményt. A szovjet fél ismét vállalta, hogy leszállítja azokat a hadieszközöket, amiket a csehszlovák hadiipar egyáltalán nem vagy kis mennyiségben állított elő. A második egyiptomi-csehszlovák fegyverüzletben Csehszlovákia aránya már nagyobb volt: a csehszlovák rész 303,9 milliót tett ki a 569,5 millióból összértékből. Ez 15 darab T-34/85-ös közepes harckocsit, 75 db SD-100-as önjáró löveget, 12 db 130 mm-es rakétavetőt, 650 db T-21-es tarackot, 10 000 db vz. 52

³⁶³ Nejedlý, Zdeněk: Időszerű külpolitikai kérdések. In: *Új Szó*. 8. évf., 246. sz., 1956. október 13.

³⁶⁴ Technikai dokumentációt kértek az alábbi lőszertípusokhoz: a kézfegyverekbe való 7,92-es, 12,7 mm-es; légvédelmi ágyúba való 23 mm-es és 37 mm-es; harckocsikba való 85 mm-es és ágyúba való 122 mm-es.

³⁶⁵ NA, A ÚV KSC, f. 1261/0/11., sv. 67., ar.j. 83., b. 23., 17.10.1955.

gépkarabélyt, 58 darab 85 mm-es légvédelmi ágyút és 235 db Škoda 706-os teherautót jelentett. Ebből kifolyólag Prágának nagyobb volt az egyiptomi árukból való részesedése, amelynek nyolcvan százalékát a gyapot – a többi rizs, foszfát, textíipari alapanyag és déligyümölcsök – tette ki. Habár az egyiptomi félnek sikerült elérnie, hogy 1960-ig törlesszenek a hadianyagokért, a csehszlovák ellenállás miatt nem kaphatták meg a VSZ tagállamok esetében alkalmazott egy százalékos kamatot. Prága továbbra is ragaszkodott a két százalékhoz, és kivételesen a szovjet diplomácia engedett.³⁶⁶ Az 1956-os októberi szuezi válságig, Csehszlovákia még egy fegyvervásárlási szerződést kötött Egyiptommal. 1956. augusztus 15-én aláírt megállapodás értelmében 36,1 millió Kčs értékben adtak el „speciális anyagot” az arab országnak. Azonban ebben az esetben Prága kizárólag közvetítő és fedőszerepet vállalt, vagyis ekkor teljes mértékben a Szovjetunió biztosította a fegyvereket.³⁶⁷

Nem a fegyver számított az egyetlen dolognak, amellyel kapcsolatban Ragab a csehszlovák fél segítségét kérte. Mivel az egyiptomiaknak korábban nem volt tapasztalatuk a szovjet haditechnológiát illetően, ezért meg kellett tanulni megfelelően kezelni őket. Korábban már említésre került, hogy a katonai kiképzést a Kreml először nem vállalta magára, mivel nem akarta, hogy szovjet katonák bukkanjanak fel Egyiptomban, ezzel kivívva a nyugati országok újabb kritikáit. Ezt sokkal inkább a csehszlovákokra hagyták, akik – különösen a csehszlovák hadsereg – nagy reményeket táplált az ilyenfajta missziók iránt. Mindjárt a szeptemberi fegyverüzlet után a csehszlovák hadvezetés jóváhagyta, hogy 152 egyiptomi tisztet és mérnököt képezzenek ki az ország területén. Ők 1955. december 1-jétől egészen június 30-ig tanfolyamokon vettek részt a Brnoban lévő Antonín Zápotocký Hadmérnöki Akadémián (*Vojenská technická akademie Antonína Zápotockého*/VTA AZ). Az alábbi fegyverek és harci eszközök használatát oktatták: katonai repülőgépek (Jak-11, MiG-15, Il-28), tüzérségi eszközök (tarackok és 122 mm-es lövegek), és gépjárművek, illetve harckocsik (T-34/85, BTR-152 és SD-100), mindegyik esetében öt hetes tanfolyammal számoltak. Tartottak még rádiólokációs és felderítési tantárgyakat is, de azok esetében huszonöt hétben határozták meg a képzési időt. A Csehszlovákia területén zajló oktatásban már a szovjet katonai tanácsadók és kiképzőtisztek egyaránt jelen voltak. Ők elsősorban a BTR-152-ek vagy Il-28-ok megfelelő használatára tanítottak.³⁶⁸ Csakhogy idővel egyre több nehézség merült fel az egyiptomi jelenléttel kapcsolatban. Akárcsak a szovjetek, a csehszlovákok szintűgy tartottak attól, hogy a szövetségük rövid életű és az egyiptomiak majd továbbadják a szovjet haditechnológiáról – különösen azok gyengeségeiről – megszerzett tudásukat a nyugati ügynökségeknek. Ezzel párhuzamosan beszámolnak a Csehszlovákiában látottakról és részletes leírást adnak az ország katonai támaszpontjairól. A csehszlovák hadmérnökök gyakran azzal érveltek, hogy az általános javításokat és az üzembehelyezéseket nem lehet a kelet-közép-európai ország területén elvégezni. Az egyiptomiak gyakran rosszul hajtották végre az üzembehelyezést, nem tudták megfelelően karbantartani vagy megjavítani a keleti blokkból érkező hadieszközöket. Például 1956 tavaszáig 25 katonai járműnél fordult elő a lánctalp ledobása, lámpa letörése vagy motorhiba.³⁶⁹ Az egyiptomi terepmunka nagyon jó gyakorlati lehetőséggel kecsegtet, és az itt szerzett tapasztalatokat a jövőben, más arab államok esetében szintén fel lehetne használni. Az

³⁶⁶ Francev, Vladimír: i.m.: 151.; Brož, Ivan: i.m.: 126.

³⁶⁷ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 58.

³⁶⁸ Štefánský, Michal: i.m.: 85.

³⁶⁹ *Informace MV*. 19.03.1956. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 94., inv.č. 146.

egyiptomi tiszti és a parancsnoki körökkel komoly kapcsolatok építhetnének ki, s így minden Egyiptomot érintő külső és belső eseményről azonnal, első kézből értesülnének. Az egyiptomiak pedig elsősorban a Csehszlovákiában zajló oktatás magas költségek csökkentése és a több katona részvétele miatt tartották fontosnak, ha áttennék a tanfolyamok helyszínét az arab országba.³⁷⁰ Moszkva egyértett az érvekkel, így belegeyezett abba, hogy Egyiptomban folytatódjanak a kiképzések. Sőt, a korábbi katonai szakértőkkel kapcsolatos álláspontját szintén megváltoztatta: 1956 végére 215 főre emelkedett a szovjet kontingens létszáma.³⁷¹ 1956. február 10-én az egyiptomi kormány hivatalos kéréssel fordult a csehszlovákokhoz, miszerint küldjenek csehszlovák katonai szakértőket az országba, akik felmérnék az oktatási lehetőségeket. A CSKP azonnal utasította az MNO-t, hogy szervezze meg az utat. Dr. Alois Farlák vezetésével egy katonai oktatókból álló delegáció elindult az arab országba. Részt vettek az Alexandriában tartott „magasabb fegyverzeti kurzusokon” (*Higher course of Armament*) és tárgyalásokat folytattak az eOgyiptomi féllel nemcsak a gyakorlati, hanem a katonai akadémiákon való elméleti tanításról.

Habár az 1955. szeptember 12-i fegyvervásárlási szerződés után elsősorban a katonai szektor számított a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok fő területének, nem szabad figyelmen kívül hagyni a többi aspektust sem. 1956. február 2-án Jiří Meisner, a *Rudé právo* pártlap szerkesztője interjút készített Nasszerrel. A szerkesztő a bandungi elvek gyakorlatban való átültetésén és a belpolitikai folyamatokon kívül a két ország közötti viszonyról szintén megkérdezte az egyiptomi miniszterelnököt. „*Teljes mértékben bízik abban, hogy a jövőben tovább fog folytatódni a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok elmélyülése, többek közt a politikai, a gazdasági, a kulturális és az egyéb területeken.*” Az beszélgetésből kiderült, hogy az egyiptomi miniszterelnököt meghívták Csehszlovákiába, amit ő már „*nagyon vár, mivel itt a lehetőség, hogy személyesen megismerkedjek az Ön hazájának fejlődésével és sikereivel.*”³⁷² Március 24-én Mahmúd Fauzi egyiptomi külügyminiszter azzal fordult Arnošt Karpíšek csehszlovák követhoz, hogy a „*diplomáciai kapcsolatok jelenlegi szintje nem felel meg a két ország közötti valódi viszonyoknak*”, ezért javasolják, hogy emeljék azokat nagyköveti szintre. Sőt, egyenesen sürgette a csehszlovák vezetést, mert egy ilyen lépés nemcsak Egyiptom, hanem a többi arab ország számára szintúgy kiemelt jelentőséggel bírna.³⁷³ A CSKP KB PB-je 1956. április 25-én döntött a diplomáciai kapcsolatok szintjének megemeléséről. Továbbra is Arnošt Karpíšek maradt a csehszlovák diplomáciai misszió vezetője, de immáron nagyköveti rangban szolgált volna. Azonban a hivatalos válasz csak június végén érkezett meg Kairóból. Ennek hátterében valószínűleg az állt, hogy Nasszer májusban elismerte a Kínai Népköztársaságot. Az pedig

³⁷⁰ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 74., ar.j. 91., b. 10., 29.11.1955.; Vyhlídal, Milan: Československo-egyptská spolupráce v oblasti... i.m.: 72.

³⁷¹ A szovjet szakértők száma 1955 és 1957 között szintén gyakori vitatéma a szakirodalomban. Denis Lefebvre történész szerint először 40-en voltak, majd számuk néhány hónap alatt 150-re emelkedett. (Lefebvre, Denis: i.m.: 27.) Általában háromszáz-négyszáz közé teszik a számukat (Golan, Galia: i.m.: 49.); de nem ritkán nyolcszázra (Oren, B. Michael: i.m.: 92.) vagy annál többre becsülték őket. Ugyanakkor a cseh levéltárban, az egyik 1957-ben keltezett dokumentumban, amelyben a Közel-Keleten dolgozó kelet-európai szakértők beosztását, feladatait, problémáit és számát részletezték, csupán 215 szovjet szakértőről tettek említést. A dolgozat későbbi részében az Egyiptomban, Jemenben és Szíriában szolgálatot teljesítő kelet-európai szakértők számának meghatározása során is ebből a primer forrásból indultam ki. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 151., ar.j. 198., b. 16., 10.09.1957.

³⁷² Interview redaktora Rudého práva s předsedou egyptské vlády Gamalem Abdelem Nasrem. In: *Rudé právo*. r. 36., č. 32., 01.02.1956.

³⁷³ *Telegram z Káhiry*. 30. 03. 1956. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 1. č. j. 4384.

„gyors és túl sok lett volna”, ha ezután az arab állam egy újabb szocialista országgal erősíti meg a diplomáciai kapcsolatait. Ugyanakkor a válasz késlekedésének lehettek belpolitikai okai is, hiszen Nasszert 1956. június 23-án megválasztották Egyiptom elnökének és ekkoriban vonult ki az utolsó brit katona az országból. A ČTK 1956. június 27-én számolt be arról, hogy „tekintetbe véve a baráti és a létező sikeres együttműködést a két ország között, a Csehszlovák Köztársaság és az Egyiptomi Köztársaság kormánya úgy döntött, hogy a diplomáciai képviselőiket Kairóban és Prágában nagykövetségi szintre emelik.”³⁷⁴ Augusztus 6-án Karpíšek a megbízólevelével együtt átadta a csehszlovák kormány üzenetét: Nasszer számára igazán kifizetődő lenne, ha a többi „baráti országgal” szintén elmélyítené a viszonyát, amire egy kelet-európai körút lenne a legalkalmasabb.³⁷⁵ Az egyiptomi elnök ugyanakkor közölte, hogy az aktuálpolitikai események – a Szuezi-csatorna államosítása miatt – erre nincs lehetősége. Dmitrij Rizk Hanná egyiptomi nagykövet szeptember 3-án adta át a megbízólevelét Zápotocký köztársasági elnöknek.

Gazdasági téren ugyanúgy sikerült jelentős eredményeket felmutatni. 1955-ben a két ország nem „speciális anyagokat” tartalmazó kereskedelmi forgalma 233,8 millió koronát tett ki, ebből 83,3 millió volt a csehszlovák kivitel és 150,5 millió a behozatal.³⁷⁶ 1956 elején már huszonheten dolgoztak a Kairóban lévő csehszlovák kereskedelmi kirendeltségen. Mindegyik csehszlovák külkereskedelmi vállalatnak legalább egy állandó képviselője volt ott, sőt, a nehézipari vállalatok rendszerint további 3-4 mérnököt és technikust is alkalmaztak. Többnyire ügynökökön keresztül folyt a kereskedelem, mert sokkal jobban ismerték az egyiptomi piacot és jó kapcsolatokkal rendelkeztek az egyiptomi kormányban vagy hatóságoknál, illetve a csehszlovákok inkább bennük bíztak meg, mintsem a korrupt és lomha egyiptomi bürokráciában.³⁷⁷ 1956 márciusában a lipcsei vásárból hazajövet Csehszlovákiában megállt Haszan Ibrahim nemzetgazdasági miniszter. Őt személyesen Široký miniszterelnök fogadta és közösen felkeresték a legfontosabb csehszlovák gyárakat, mint például a V.I. Lenin üzemeket. Azon év októberében Aziz Sikdí egyiptomi iparügyi miniszter és három munkatársa Dvořák meghívására részt vett az 1956-os brnoi gépipari kiállításon. 1956 nyarától egészen az Egyesült Arab Köztársaság 1958-as megszületéséig Csehszlovákia 30 befektetést eszközölt az egyiptomi gazdaságba, amiknek együttes értéke meghaladta a 100 millió Kčs-t.³⁷⁸ Kulturális téren szintén megindultak az egyeztetések. A csehszlovák nagykövetség elismerte, hogy nem használták ki kellőképpen ebben a dimenzióban rejlő lehetőségeket és eljött az idő ennek bepótlására. Hosszas készülődés és többszöri halasztás után végül 1956.május 25-én, egy kisebb csehszlovák művészekből, sajtósokból és tudósokból álló küldöttséget menesztettek

³⁷⁴ Povýšení diplomatických zastoupení v Káhiře a v Praze na velvyslanectví. In: *Rudé právo*. r. 36., č. 178., 27.06.1956.

³⁷⁵ Nasszert már 1955-ben meghívta a csehszlovák kormány, de az egyiptomi vezető nem utazott ki sem Csehszlovákiába, sem pedig más „baráti országba”. Az egyiptomi elnök útjának elhalasztását később szinte állandóan felemlgették. A magyar diplomácia szintén meghívta Nasszert Magyarországra és 1956 júliusára véglegesítették a programját. Nasszert Budapest díszpolgára címmel tüntették volna ki, és be kívánták jelenteni a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintre emelését. J. Nagy László: *Magyar-egyiptomi kapcsolatok...* i.m.: 47.

³⁷⁶ Řádná hospodářská zpráva za rok 1958. 23.03.1959. AMZV, f. PZ 1945-59., kar. 3., č.j. 082/59.

³⁷⁷ Csehszlovákia gazdasági helyzetének megerősödése a Közel- és Közép-Keleten. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 9.d., 5/f., 00141/1., 1955.

³⁷⁸ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 63.

Egyiptomba.³⁷⁹ Kairó már ekkor jelezte, hogy szívesen kötne kulturális egyezményt Prágával. Azért, hogy bizonyítsa ennek fontosságát, Kemáleddin Huszein egyiptomi nevelésügyi és oktatási miniszter kétszer is fogadta a delegációt. A csoport sokszínűségéből fakadóan szinte minden kulturális-tudományos területet érintettek: az ásatásoktól kezdve, a kulturális ösztöndíjakon és műfordításokon át, egészen a zenészcsoporthoz utjának megszervezéséig bezárólag. Az egyiptomi kormány június 25-én beleegyezett a részletekbe és megígérte, hogy a következő évre kidolgozza a kulturális megállapodás maradék pontjait és aláírják az egyezményt.³⁸⁰

5.3. Csehszlovákia és az arab államok

Csehszlovákia számára nem Egyiptom volt az egyetlen arab állam, amellyel az 1955-ös fegyvervásárlási egyezmény után szignifikáns javulásnak indultak a bilaterális kapcsolatok. Kairó közbenjárásának köszönhetően Prága számára hirtelen megnyílt az út más arab országok felé. Az első és leglényegesebb változás Csehszlovákia megítélésében következett be. 1955 őszén és 1956 elején rengeteg óvatos diplomáciai tapogatózásra és titkos fegyvervásárlási tárgyalásokra került sor. Az első érdeklődők között volt Jemen, amely 1954-től kezdve egyre súlyosabb konfliktusba keveredett a szomszédos Szaúd-Arábiával, valamint Nagy-Britanniával. Ebből kifolyólag a jemeni koronaherceg, Mohamed al-Badr nagyobb érdeklődést tanúsított a keleti blokk irányába.³⁸¹ 1956. február 29-én Kairóban lévő jemeni nagykövet az alábbi kéréssel fordult a csehszlovák ügyvivőhöz: *„fel kellene újítani azokat a szerződéseket, amelyek Csehszlovákia és Jemen között kötettek a második világháború előtt.”*³⁸² Az első csehszlovák delegáció 1956. február 2-án Kairóból érkezett meg a jemeni fővárosba. Kereskedelmi küldöttségről volt szó, amely elsősorban a diplomáciai felvételtől és a technikai segélynyújtásról tárgyalt. Jemennek ugyanis szüksége volt gyárakra és üzemekre, valamint külföldi geológusokra, akik felmérték volna az ország ásványkincseit. A második csehszlovák delegáció májusban látogatott el Jemenbe, amikor a gazdasági-oktatási együttműködés mellett már a fegyvervásárlás témaköre egyaránt szóba került. Ettől a CSKP egyáltalán nem zárkózott el, és utasította a küldöttség tagjait, hogy az 1955. szeptember 12-i csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződéshez hasonló feltételekről állapodjanak meg. A közvetítő szerepet ezúttal Egyiptom töltötte be, mivel Nasszer fontosnak ítélte a jemeniekkel való viszony javítását és ebben a kérdésben a Szovjetunió teljesen Kairóra hagyatkozott. Azonban a jemeni vezetés több olyan dolgot kért, amelyet a csehszlovák fél nem fogadott el: évi egy százalékos kamatlábat, 10 éves törlesztőrészletet és a költségek 60 százalékának (!) elengedését, vagyis a jemeniek a 215 millió korona értékű fegyverüzletből csak 87 milliót akartak kifizetni. A teljes csehszlovák állam és pártapparátus azon a véleményen volt, hogy *„gyakorlatilag ingyen szállítanának Jemennek”,* és még Antonín Novotný is hangot adott kételyének, miszerint *„nem szabad olyan precedenst teremteni, amellyel veszélyeztetjük a külpolitikánkat.”*³⁸³ Prága

³⁷⁹ Az egyiptomi útról, a delegáció tagjainak útibeszámolóiról Macková, Jünová Adéla: Journey of Czechoslovaks... i.m.: 106.

³⁸⁰ Uo.: 108–109.

³⁸¹ Bővebben a jemeni és szocialista országok közötti kapcsolatokról Prantner Zoltán: i.m.: 1–258.

³⁸² Csehszlovákia és Jemen 1938-ban írtak alá barátsági és együttműködési szerződést, de ennek megvalósítására az ország feldarabolása és náci megszállása miatt nem került sor.

³⁸³ NA, A ÚV KSC, f. 1261/0/11., sv. 108., ar.j. 161., b. 22., 07.07.1956.

egyáltalán nem akarta, hogy Jemen számára sokkal kedvezőbb feltételekkel adjon el fegyvereket, mint Egyiptomnak vagy Szíriának. Továbbá túl nagynak tartották Szanaa igényeit, és nem állt rendelkezésükre elegendő hadianyag, mivel már az egyiptomiaknak, a szíreknek és a VSZ-nek szintén le kellett szállítaniuk a korábban meghatározott katonai járműveket, páncélosokat és repülőgépeket. A szovjet diplomáciának kellett közbeavatkoznia, amely geopolitikai érdekei szempontjából „létszükségletesnek” tartotta a „speciális anyagok” leszállítását Jemennek, hogy Szanaa ezáltal „megőrizze a független külpolitikáját”, de valójában a Kreml csak a befolyását szerette volna növelni az Arab-félsziget déli részén. Végül az a megállapodás született, hogy Csehszlovákia inkább a fedőszerepet tölti be és mindössze 53 millió Kčs értékben ad el fegyvereket az arab országnak, miközben a szovjet rész 165 milliót tett ki. A csehszlovák-jemeni fegyvervásárlási egyezményt 1956. július 11-én Prágában írták alá. Azonban a törlesztési problémák miatt csak 1957 első felében kezdték el leszállítani a hadianyagot: 1000 darab P27 páncélosok elleni rakétát, 50 db 57 mm-es ágyút, 30 db T-34/85 közepes harcokocsi, 24 db Il-10 vadászgépet, 10 db Z-126-os oktatógépet. Végül a jemeniek mindössze a törlesztőrészlet első részletét (kb. 16 millió koronát) fizették ki.³⁸⁴ Az arab országgal más területeken szintúgy folytak egyeztetések. 1956 végén a jemeni vezetés beleegyezett, hogy Csehszlovákia kairói nagykövét Szanaaba is akkreditálják. Jemen számára Csehszlovákia volt az első szocialista ország, ahol az arab ország nagykövetséget létesíthetett, de Abu Táleb jemeni nagykövet csak 1957. november 18-án adta át a megbízólevelét a csehszlovák köztársasági elnöknek. 1957. március 28-án Jiří Králík, Karpíšek nagykövet helyettese, Vladimír Brož kereskedelmi attasé és Jaroslav Boučka a *Rudé právo* újságíró együtt utazott ki Jemenbe, és tárgylásokat folytattak Badr koronaherceggel. Felajánlották, hogy segítséget nyújtanak az országban található ásványi anyagok és nemesfémek kitermelésében, de cementgyárakat, járműjavító-üzemeket és cserzőműhelyeket egyaránt létesítenek majd. Habár Csehszlovákia az ötvenes években nem fogadott jemeni katonákat, 1957-ben az arab országban 28 csehszlovák, ebből 25 katonai személy és 3 civil, tevékenykedett. (Ellenben csak 1959-ig, mivel nem fizették ki őket, ezért hazarendelték őket).³⁸⁵

Jordánia volt a másik arab monarchia, amely kiemelten érdeklődést mutatott a csehszlovák fegyverek iránt. Azután, hogy az arab országban tüntetések robbantak ki és 1956 elején leváltották Glubb Pasát, Ammán Prágához fordult hadianyagokért, hiszen úgy számoltak, hogy a Nyugat már nem fog nekik szállítani. A CSKP először válasz nélkül hagyta a kéréseket, de miután 1956 októberében Szuleimán Nábulszi lett a miniszterelnök, aki ismert volt nacionalizmusáról és nyílt Egyiptom-barátságáról, sokkal nagyobb érdeklődést tanúsítottak a jordániai kormány kérése iránt. Már abban a hónapban beleegyeztek abba, hogy közel 40 millió Kčs értékű fegyvervásárlási szerződést kötnek az arab országgal: 30 000 darab vz. 52 gépkarabéllyal, 9000 db vz. 23 géppisztollyal, 200 db T-21 tarackkal szerelnék fel a jordániai hadsereget. A kezdeményező és a közvetítő szerepet viszont most nem Nasszer, hanem egyedülálló módon Sukri el-Kuvatli szíriai elnök és Szaláh Bitar külügyminiszter töltötte be. Azonban sem a levéltári, sem a szekunder források nem tettek említést arról, hogy ez a

³⁸⁴ Zídek, Petr: Vývoz zbraní z Československa... i.m.: 547–548.

³⁸⁵ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 151., ar.j. 198., b. 16., 10.09.1957.

tranzakció valóban megvalósult volna. Vagyis nem tudni, hogy Jordánia ténylege megkapta-e ezeket a fegyvereket, vagy a szírek inkább megtartották maguknak.³⁸⁶

Csehszlovákia 1956. június 20-án elismerte Marokkó függetlenségét, és a párizsi követségén keresztül jegyzéket küldött a diplomáciai kapcsolatok felvételének szükségességéről. Azonban Rabat nem sietett a válaszadással, mert tartott a nyugati országok reakciójától. Viszont a marokkói döntéshozók a gazdasági kooperációról másképp vélekedtek: elsősorban a repülőgépek, gépkocsik és fegyverek iránt érdeklődtek, miközben a csehszlovákoknak a marokkói nyersanyagok, különösen a szén és a foszfát keltette fel a figyelmét. 1957-ben több csehszlovák vállalat képviseltette magát a Casablancában rendezett ipari kiállításon. Azonban egy diplomáciai incidens véget vetett az ígéretes kezdeteknek: František Vlčka, egy StB tiszt a kereskedelmi bizottságok álcája alatt „barátokat” toborzott Csehszlovákia számára. Azonban egy hónap után lelepleződött, miután egy marokkói hírszerző tisztet megpróbált beszervezni. Fél évig börtönben tartották, majd kiutasították őt Marokkóból. Ezért a két ország közötti viszony javulása csak Marokkó és a Szovjetunió közötti hivatalos kapcsolatfelvétel után vette kezdetét. 1958. december 12-én aláírták a csehszlovák-marokkói kereskedelmi szerződést. A monarchia azt kérte Prágától, hogy ösztöndíjak helyett, főiskolai tanárokat és szakértőket küldjenek az országba, valamint segítsenek egy cukorfinomító megépítésében.³⁸⁷ Ezzel párhuzamosan Rabat szintén érdeklődött a csehszlovák „speciális anyagok” iránt. 1958 végén a marokkói vezetés elsősorban a kézfegyvereket és a lőszergyártáshoz szükséges technológiát akarta megszerezni. A Kreml áldását adta a fegyverüzletre, így a CSKP KB PB 1958. november 4-én engedélyezte 900 tonnányi hadianyag leszállítását. A fegyvereket és lőszergyártól berendezéseket nyugat-német Mönkedamm hajón keresztül szállították Marokkóba, hogy így elkerüljék a francia hatóságok szigorúbb ellenőrzését.³⁸⁸

A CSKP Marokkó függetlenségével egyidőben ismerte el az önálló Tunéziát. Már a következő nap arra kérték Habib Burgiba tunéziai miniszterelnököt, hogy létesítsen diplomáciai kapcsolatokat Csehszlovákiával. Hiába igyekezett a csehszlovák diplomácia több csatornán – például a párizsi csehszlovák nagykövetségen keresztül – nyomást gyakorolni Tuniszra, a helyi arab vezetés sokáig arra hivatkozott, hogy nincs „elegendő számú káderük a megfelelő diplomáciai kapcsolatok kialakításához”. Lényegében a CSKP Központi Bizottságában mindvégig azt a konzekvenciát vonták le, hogy *„Tunéziai túl sok szállal kötődik*

³⁸⁶ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 179.; Valószínűsíthető, hogy eleve az 1957-es évi jordániai események miatt nem valósult meg az üzlet, hiszen miután márciusban Nábulszi felmondta a brit-jordán szerződést, az Egyesült Államok – az év elején bejelentett Eisenhower-doktrínából kifolyólag – segített Huszein jordán király hatalmának stabilizálásában, amikor húsz millió dolláros támogatást utalt át az országnak. Egyes vélemények és levéltári kutatások szerint a CIA-nak nem kis szerepe volt a jordániai válság kiobbantásában és Nábulszi megbuktatásában. Wilford, Hugh: i.m.: 265–267.

³⁸⁷ *Csehszlovákia és az afrikai országok kapcsolatainak jelenlegi állapota*. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 19.d., 5/b., 005789., 1960.

³⁸⁸ Ennek oka, hogy a marokkói fél a fegyverek nagy részét az FLN-nek adta tovább. Erről ugyan Prágában tudomást szereztek, de hallgatólagosan beleegyeztek, hiszen közvetlenül nem akarták felszerelni az algériai felkelőket. (Erre először csak 1961-ben került sor). Azonban 1959-ben a *Lidice* nevű teherhajót a francia hatóságok feltartóztatták, amely csehszlovák fegyvereket szállított Marokkóba, de a francia sajtó és vezetés szerint ez a szállítmány az FLN-nek ment (valójában így is volt). Ez komoly diplomáciai incidenst okozott és súlyos csapást mért a csehszlovák-francia viszonyra. 1962-ben a francia külügyminisztérium egyenesen azt állította: egyetlen kommunista állam sem támogatta olyan mértékben „az algériai rebelliót”, mint Csehszlovákia. Muehlenbeck, Philip: i.m.: 99–100.; Zídek, Petr: *Vývoz zbraní z Československa...* i.m.: 554–555.

*Franciaországhoz, és ezért továbbra is az imperializmustól erősen függő állam.*³⁸⁹ A francia-tunéziai viszony megromlása és Burgiba csehszlovák fegyvervásárlás iránti tapogatódzásai (1958) után következtek be az első lényeges változások. Ennek első jele az 1959. szeptember 14-én aláírt új kereskedelmi-fizetési egyezmény aláírása volt, amely lehetővé tette az áruforgalom 25 százalékos növekedését, valamint a hosszújaratú csehszlovák kölcsönök felvételét. Végül 1959. december 22-én Emanuel Brázda átadta megbízólevelét Burgibának és így ő lett az első keleti blokkból érkező nagykövet. Dacára Tunisz Nyugat-barátságának, az ország nagyon jó viszonyt alakított ki Csehszlovákiával, különösen műszaki-tudományos téren.³⁹⁰

Libanonra szintén nagy figyelmet összpontosítottak a csehszlovák vezetésben, hiszen a CSKP-ban azt gondolták, hogy Bejrúton keresztül vezet az út Irak, Jordánia és Szaúd-Arábia piacaira.³⁹¹ A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás után libanoni küldöttségek jártak a csehszlovák követségeken és az MZV-ben. Az ígéretes kezdetek ellenére a prágai libanoni követség megnyitására egészen 1957-ig kellett várni, és az első követnek Jaroslev Tomeket nevezték ki. Ugyanebben az évben megkötötték az első kereskedelmi egyezményt. A csehszlovákok csempéket, porcelánokat, üveget és vadászfegyvereket exportáltak Libanonba, miközben gyümölcsöket és foszfátot importáltak az országból. 1959-ben több magasrangú libanoni tábornok járt a csehszlovák követségen és puhatolózott a fegyverekkel kapcsolatban, de ennél nem volt több információ sem a primer, sem a szekunder forrásokban.³⁹²

Kétségtelen, hogy nem mindegyik arab ország esetében sikerült eredményt elérni. A csehszlovák diplomácia 1956. november 11-én felvetette Tripolinak a diplomáciai kapcsolatok létesítésének lehetőségét, de erre egészen 1959-ig nem érkezett válasz, s így csak 1960-ban történt meg a kapcsolatfelvétel.³⁹³ Szaúd-Arábia és a többi Öböl-menti monarchia szintén nem volt érdekelt a szocialista országgal való viszony javításában. Ugyanakkor szükséges hozzátenni, hogy a 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést követően ők is mutattak bizonyos fajta érdeklődést a csehszlovák „speciális anyagok” iránt.³⁹⁴ Szudánnal sem éppen úgy alakult a viszony, ahogyan azt először a Kreml elképzelte. A csehszlovák-szudáni fegyvervásárlási tárgyalások egészen egyedi esetnek számítanak: ez volt az első – és korántsem utolsó – eset, hogy Prága egyszerre mondott nemet egy potenciális vevőnek és a Szovjetuniónak. Ugyanis a korábban említett Otakar Taufer 1955-ös februári útja elsősorban nem Egyiptom, hanem Szudán vonatkozásában számított érdekesnek, amely Moszkva érdeklődését szintén felkeltette. Akkor még az afrikai ország nem volt független, és Szolod nagykövet szerint kiváló lehetőséget jelentene, ha a *„béketábor egyik tagja a jövő évi*

³⁸⁹ Zídek, Petr: *Československo a francouzská Afrika...* i.m.: 98.; Hasonlóak voltak a tapasztalataik a többi szocialista országnak. Magyarországnak például 1965-ig kellett várnia a diplomáciai kapcsolatok felvételére.

³⁹⁰ Tunézia különösen népszerűek számított a csehszlovák szakértők és tanácsadók körében. 1963-ban 168 csehszlovák szakértő dolgozott az észak-afrikai országban, egy évvel később pedig a számuk elérte a kétszázat. Nemcsak mérnökök, építészek, geológusok, hanem mintegy száz orvos, ápoló és nővér tevékenykedett az arab államban. *Konzultáció a csehszlovák KÜM-mal afrikai és arab országok tekintetében.* MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 7. d., 5/b., 006094., 1964.

³⁹¹ Holubová, Mária – Rošteková, Mária: Slovakia and Arab Countries: Yesterday and Today. In: *Politické vedy.* Vol. 17., No. 2., (2014), 43.

³⁹² Az első hivatalos és megvalósult csehszlovák-libanoni fegyvervásárlási szerződést 1971 májusában kötötték meg: 816 pisztoly, 900 géppisztoly, 120 és 150 mm tüzérségi ágyúk. Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 189.

³⁹³ Beck, F. Curt: i.m.: 410.

³⁹⁴ A hatvanas években Szaúd-Arábia, Katar és Omán szintén érdeklődött a csehszlovák fegyverek iránt, de ezek a próbálkozások kudarcba fulladtak.

függetlenség kivívása előtt képviseltetné magát országban”. Ám a prágai vezetés elég távolságtartóan viselkedett a szudáni vezetéssel szemben, mivel úgy látták, hogy Kartúm túlságosan nagy brit befolyás alatt állt. 1955. szeptember 29-én Szudán – a kairói szovjet nagykövetségen keresztül – Csehszlovákiához fordult fegyverekért. Az éppen Indiában és Pakisztánban beszerzőúton lévő szudáni delegációt utasították, hogy álljanak meg Prágában és hozzanak tető alá a csehszlovák-egyiptomihoz hasonló fegyverüzletet. Moszkvának tetszett a lehetőség és ezért szigorúan utasította Szolod nagykövetet, hogy tegyen meg mindent a csehszlovák-szudáni fegyverüzlet megvalósításáért. Ugyanakkor sem a nagykövet, sem pedig a csehszlovák fővárosban lévő diplomaták nem tudták meggyőzni a CSKP-t, hogy kössön fegyverüzletet Kartúmmal. A szovjet diplomácia figyelmeztette Prágát, hogyha Szudán nem kap csehszlovák/szovjet fegyvereket, akkor azokat a nyugati országoktól fogja beszerezni és így sem a keleti blokknak, sem Nasszernek nem lesz semmiféle befolyása Egyiptom déli szomszédjára. Szolodnak még a kezdetben elutasító magatartást tanúsító egyiptomiakat is sikerült meggyőznie a csehszlovák-szudáni fegyvervásárlási szerződés fontosságáról, s ehhez megkapta az egyiptomi vezető áldását. Ám a csehszlovák vezetés hajlhatatlan maradt: csupán kézfegyvereket ígértek a szudániaknak, de a nehézfegyvereket eladását határozottan elutasították. A CSKP szerint Szudán felett „túlságosan erős az angol gyámság”, illetve Kartúmot „bármelyik pillanatban meggyőzhetik az imperialisták, hogy csatlakozzanak egy Egyiptom-ellenes blokkhoz”. Ugyanúgy a csehszlovák kormány el akarta kerülni, hogy ismét bírálatok keresztüztüzebe kerüljenek, mint például „Prága már nemcsak a közel-keleti, hanem az afrikai térséget egyaránt militarizálja.”³⁹⁵ A kudarc miatt évekig semmiféle előrelépés nem történt a csehszlovák-szudáni kapcsolatokban. A legjelentősebb eredménynek csupán az számított, hogy Prága 1956. január 1-jén elismerte a független Szudánt és 1956. január 19-én Josef Panec személyében ügyvivőt küldtek Kartúmban, majd november 27-én Josef Pospíšil nevezték ki követnek.³⁹⁶

Az alfejezet végén nem maradhat ki Szíria sem, mivel Csehszlovákia – Egyiptom után – ezzel a közel-keleti állammal érte el a legtöbb sikert. Prága már a két világháború közötti időszakban politikai-gazdasági kapcsolatokat épített ki az akkor még francia mandátumterületnek számító arab országgal. Aleppóban 1926 és 1951 között egy tiszteletbeli konzulátus működött. A második világháború alatt a Londonban működő csehszlovák emigráns kormány 1942. április 11-én elismerte, majd 1946-ban megerősítette Szíria függetlenségét. A háború után Bejrútban diplomáciai missziót teljesítő František Bachtík ügyvivő akkreditációját kérték, hogy ő legyen Csehszlovákia bejrúti és damaszkuszi nagykövete. Habár a csehszlovákok 1947-ben egyszerre hozták létre követséget Libanonban és Szíriában, mégis egy évvel később mélypontra zuhantak a kapcsolatok. Ennek hátterében a kommunista hatalomátvétel, az Izraelnek nyújtott fegyvertámogatás és a MZV-ben végrehajtott tisztogatási akciók álltak. Ezzel párhuzamosan a CSKP Libanont és Szíriát „imperialisták számára kiemelt fontosságú” országoknak titulálta, és egyáltalán nem bíztak a helyi vezetésekben. Miután pedig 1949-ben a palesztinai frontról hazatérő Huszni ez-Zaím átvette a hatalmat Szíriában, nyílt Nyugat-barát politikába kezdett, kereskedelmi és olajegyezményeket kötve velük, többek közt engedélyezve a szaúdi Transz-

³⁹⁵ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 68., ar.j. 84., b. 26., 25.10.1955.; Laron, Guy: Cutting the Gordian Knot... i.m.: 41.; Muehlenbeck, Philip: i.m.: 96–97.

³⁹⁶ A dolog pikantériája, hogy szinte ugyanez az eset megismétlődött 1963-ban, amikor Prága ismét nemet mondott Kartúm „speciális anyagokra” vonatkozó kérésére, pedig Moszkva erőteljes nyomást gyakorolt Csehszlovákiára.

Arábia Csővezeték áthaladását³⁹⁷ Egyetlen nagyobb sikernek az számított, hogy 1948 elején a szíriai Homsz városában csehszlovák munkások és technikusok segítettek egy cukorgyár létesítésében.³⁹⁸ Zaím hatalma nem tartott sokáig és kezdetét vette az az időszak Szíriában, amely során egymást váltották a kormányok és a vezetők, valamint a mindennapi élet részének számítottak a puccsok. Emiatt a csehszlovák kormány instabilnak és kiszámíthatatlannak tartotta az országot, amellyel nem érdemes szorosabb viszonyt kialakítani. Damaszkusz megítélésén csak tovább rontott, amikor a nyílt katonai diktatúrát kiépítő Adíb Sisakli ezredes 1951 decemberében feloszlatta a parlamentet, és betiltott minden pártot, köztük a Szíriai Kommunista Pártot is. Emiatt kezdetben a csehszlovák kormány Nasszernél és a Szabad Tiszteknél is keményebb hangnemben bírálta a szíriai vezetést, akiket röviden „*túlzottan imperialista befolyás alatt lévő, szíriai burzsoázia által támogatott, az ország gazdaságát továbbra is gyarmati függőségben tartani kívánó reakciós katonai rezsimnek*” minősített. 1951-ben az aleppói konzulátus bezárása mellett döntöttek.³⁹⁹ Egyedül gazdasági téren sikerült minimális eredményeket elérni, amikor 1952. július 30-án valutacsereegyezményről szóló megállapodást kötöttek a felek.

A Szíriával kapcsolatos csehszlovák – és ezzel párhuzamosan a szovjet – álláspont 1954-ben esett át gyökeres változáson. Ugyanis Sisakli már nem élvezte a teljes hadsereg támogatását, és így végül őt egy drúz ezredes, a Baasz Párt, a Szíriai Kommunista Párt és részben Irak által közösen szervezett államcsínnnyel távolítottak el az ország éléről. Szeptemberben tartott választások eredménye elégedettséggel töltötte el a keleti blokk országait: a szíriai parlament 142 képviselőjéből 81 fő független volt és bekerült a helyi törvényhozásba Szíriai Kommunista Párt vezetője, Háled Bagdás is. Őt nem egyszer úgy jellemezték a csehszlovákiai magyar nyelvű sajtóban, mint egy „*olyan személyiség, aki az egész arab világban a legnagyobb tekintélynek örvend.*”⁴⁰⁰ Az MZV által készített elemzésekben hangsúlyozták, hogy bár a „haladó mozgalmak” országos viszonylatban gyengének, ennek ellenére az arab világban még így is Szíriában számítanak a legerősebbnek. Épp ezért a prágai vezetés egyáltalán nem zárkózott el a szíriai kérésektől, amikor ők hozzájuk fordultak fegyverekért. Habár a csehszlovák döntéshozók tisztában voltak azzal, hogy a belpolitikában megerősödő Baasz Párt, avagy az Arab Újjászületés Szocialista Pártja, ugyanolyan nacionalista és katonai alapokon működött, és a „kispolgári nemzeti burzsoáziára” támaszkodott, mint az egyiptomi Szabad Tisztek, mégis szerintük a szíriaiak esetében sokkal hangsúlyosabban van jelen az „imperializmusellenesség, a szocialista gazdasági és társadalmi programok meghirdetése és a keleti blokkal való viszony javítása”. Sőt, a „béketábor egyik tagjával” kötött fegyvervásárlási egyezményrel lényegében megerősíténék a hadseregben és a parlamentben lévő „progresszív” frakciók helyzetét. Ezenfelül kezdetben még úgy tűnt, hogy a Szovjetunió közel-keleti politikájában nem Egyiptom, hanem sokkal inkább Szíria fogja a központi szerepet játszani. Ebben a nézetükben erősítette őket, hogy 1954-ben Moszkva egy kisebb, második világháborús fegyverek eladásáról szóló szerződést írt alá Damaszkusszal.⁴⁰¹ Ebből kifolyólag a CSKP úgy döntött, hogy a Szovjetunióhoz hasonlóan ő szintűgy elmélyíti a kapcsolatait az arab országgal. 1954.

³⁹⁷ Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: i.m.: 77.; A CIA szerepéről Wilford, Hugh: i.m.: 100–108.

³⁹⁸ Csehszlovákia cukorgyári berendezést szállít Szíriának. In: *Új Szó*. 9. évf. 358. sz., 1956. december 24.

³⁹⁹ *Rozbor čs.- syrských vztahů*. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar.220., inv.č. 514., 1965. szeptember.

⁴⁰⁰ Damaszkusz – az arab nemzet szíve. In: *Új Szó*. 10. évf. 146. sz., 1957. május 27.

⁴⁰¹ Golan, Galia: i.m.: 140.

március 9-én követséget hoztak létre a fővárosban, és három hónappal később Čeněk Herold már elfoglalhatta a hivatalát. A csehszlovák döntéshozók kedvező fejleménynek ítélték az Egyiptomba száműzött Sukri el-Kuvatli visszatérését (és majd újra elnökké válását 1955 szeptemberében), így egyre inkább kiszorultak az Irak-barát és a METO-hoz való csatlakozást preferáló csoportosulások. 1955 áprilisában egy szíriai küldöttség felkereste a követséget, és egy listát nyújtottak át a „világháborúos német trófeákról”.⁴⁰² Eredetileg Hummel SFH 18-as önjáró nehéztarackokat kértek, de ezeket a csehszlovák hadiipar akkoriban nem állította elő. A modernebb, szovjet típusú fegyverek eladását megvétózták, mivel ekkor még mindig érvényben volt az a törvény, amely tiltotta a „speciális anyagok” leszállítását a kapitalista országoknak. Ugyanakkor az MZO és CSKP – az előbbi ideológiai, az utóbbi anyagi okokból – nem akart lemondani a lehetőségről. Végül a problémát úgy hidalták át, hogy a csehszlovák raktárakban lévő, egykori második világháborús német harckocsikat ajánlottak fel: 12 darab StuG-III-at és 45 db Panzer-IV-et a hozzá való felszereléssel és lőszerrel együtt.⁴⁰³ 1955. május 11-én aláírták a szerződést, s június 20-án a Központi Bizottság Politikai Irodája rábólintott az üzletre.⁴⁰⁴ Az első szíriai parlamenti-katonai delegáció július 31-én érkezett Prágába, akiket személyesen Zápotocký fogadott. Ekkor értesítették a szíreket arról, hogy beleegyeztek a fegyverek leszállításába, illetve a nehézgépek vásárlásról tárgyaltak. A találkozóról a *Rudé právo* pártlap címdoldalon számolt be, külön kiemelve, hogy a szírek meglátogatták a Plzeňben lévő V.I. Lenin üzemet és a sörgyárat. Sőt, a szíriai delegáció ott a helyszínen megkóstolta a frissen csapolt söröket, és azt nyilatkozták az újságíróknak, hogy „*házjukban szintén nagy népszerűségnek örvendenek a cseh sörök*”.⁴⁰⁵

Természetesen most jogosan merülhet fel a kérdés, hogy akkor mégsem Egyiptom, hanem Szíria volt az első arab állam, amely fegyvervásárlási szerződést kötött egy szocialista országgal? Az igaz, hogy időrendben a szírek előbb kötöttek fegyverüzletet a csehszlovákokkal és a szovjetekkel, mint az egyiptomiak. Ennek ellenére mégis a cseh/szlovák tanulmányok, a nemzetközi szakirodalom, de még a cseh levéltári források is az 1955. szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomit tartják az első „igazi” fegyvervásárlási megállapodásnak, amely egy keleti blokk és egy arab állam között kötött. Mi ennek az oka? Először is fontos kiemelni: arról nincs információ, hogy Prága mikor szállította le ezeket a fegyvereket Damaszkusznak. Másodszor, mint ahogyan már említésre került, ezek a fegyverek teljesen elavultnak számítottak, és semmiféle kihívást nem jelentettek a nyugati vagy izraeli haditechnológiának. Ugyanúgy a tranzakció csak (régebbi) páncélosokra és kézfegyverekre korlátozódott, vadászgépeket vagy komolyabb tankelhárító eszközök átadását megtiltották. Éppen ezért, amikor szeptember 7-én a vezérkari főnök a damaszkuszi csehszlovák követségen T-34/85-ös páncélosokat, SD-100-as rohamlövegeket, 85 mm légvédelmi ágyúkat és Tatra 111-et kért Prágától, azt először válasz nélkül hagyták.⁴⁰⁶ Harmadszor Szíria akkoriban perifériának, belpolitikai téren teljesen instabillnak és szegény országnak tűnt a nagyhatalmak szemében, amelynek aligha van befolyása az arab világra. Sőt, inkább elszenvedője, semmint alakítója volt a közel-keleti hatalmi harcoknak. Ezért Damaszkusz esetében sem a nyugati, sem a kommunista

⁴⁰² Pataki Tamás: i.m.: 32.

⁴⁰³ További érdekesség, hogy ezek a Panzer IV-es harckocsik még a hatnapos háborúban is feltűntek.

⁴⁰⁴ Vyhlídal, Milan: Československá pomoc syrským... i.m.: 55.

⁴⁰⁵ Přijetí syrské parlamentní delegace prezidentem republiky. In: *Rudé právo*. r. 35., č. 212., 02.08.1955.

⁴⁰⁶ Brož, Ivan: i.m.: 126.; Pataki Tamás: i.m.: 32.

döntéshozók egyáltalán nem tartottak attól, hogy ez a fegyverüzlet precedenst teremtsen az egész harmadik világban vagy egy kicsit is veszélyeztetné Izrael biztonságát.

Miután Nasszer elismerte a Csehszlovákiával kötött fegyverüzletet, a szíriai pártok, a hadsereg és a sajtó nyomására Damaszkusz azonnal Prágához fordult nehézfegyverekért és modernebb hadieszközökért, de olyan berendezések is szóba kerültek, amiket akkoriban a csehszlovák hadiipar nem gyártott, mint például a SON-4 rádiólokátorok (ezeket később a szovjetek biztosították a szíreknek). Végül októberben egyiptomi közvetítéssel egy 97 millió Kcs értékű fegyvervásárlási egyezményt kötöttek a felek, de a CSKP ragaszkodott ahhoz, hogy a 30 százalékát előre fizessék ki devizában, hetven százalékát pedig szíriai bőrből, déligyümölcsökből, gyapotból, pamutból és szövetekből törlesztik majd. A szovjetek aránya mindössze 15 millió korona volt.⁴⁰⁷ Ezután gyakorlatilag nem volt megállás: 1956 és 1958 között összesen hat fegyverüzletet kötött Damaszkusz és Prága, amelyeknek összértéke körülbelül 410 millió korona volt, de ebből a szovjetek aránya mindössze 46 milliót tett ki.⁴⁰⁸ A szuezi válság után a szíriai vezetés tudomást szerzett arról, hogy Nasszer jelentős kedvezményeket kapott a csehszlovák-szovjet törlesztések során, ezért hasonló kéréssel fordultak Prágához. Ezt a CSKP nagy nehezen, de elfogadta, így Szíriának 1957-ben újabb négy évre meghosszabbították a hitelek visszafizetésének határidejét.⁴⁰⁹ Kairó közvetítésével nemcsak fegyverek, hanem csehszlovák katonai szakértők szintén eljutottak Szíriába, illetve szír katonákat képeztek ki az egyiptomiakkal együtt Csehszlovákia területén. Václav Kratochvíl vezérkari főnököt azzal keresték meg 1956 elején, hogy a csehszlovákok a rádiólokációs (SON-4) és légvédelmi (PUAZO-4a) kurzusokat is biztosítsanak a szíreknek. Azonban mielőtt a CSKP döntést hozott volna az ügyben, 1956 márciusában mindenféle előzetes bejelentés nélkül megérkeztek az első aspiránsok. Az MNO-nak kapkodva kellett megoldani a helyzetet: összevonták őket az egyiptomiakkal, ám miközben az egyiptomiak esetében angol tolmácsok álltak rendelkezésre, addig a szíreknek francia nyelven beszélő szakembereket kellett találni. Végül a kilenc különböző tanfolyamokon 21 szíriai katonai hallgató vehetett részt.⁴¹⁰ 1956 második felében megjelentek az első csehszlovák oktatók Szíriában, akik már tüzérségi (122 mm tarackok és 130 mm rakétavető), légi (MiG-15), páncélos (T-34/85) hadviseléssel, illetve kis- és közepes javítással kapcsolatos kurzusosokat tartottak. 1957. január 1-jéig Szíriában 41 csehszlovák szakértő dolgozott, ebből 28 katonai és 13 civil területen. Ebben az évben Prága tovább tervezte növelni a csehszlovák állampolgárok létszámát, amely miatt a katonai-műszaki és tudományos kooperáció költségei duplájára, vagyis 15 millió Kcs-re nőttek.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Magyar szempontból az üzlet egyik érdekessége, hogy a T-34/85-ös harckocsikat a Magyar Népköztársaság rovására szállították volna le Szíriának. Budapest és Prága 1955. február 9-én megállapodott mintegy hatvan páncélos leszállításáról, de a CSKP – és egyben Moszkva – fontosabbnak ítélte Damaszkusz kéréseit, mint egy VSZ tagállamét. Ugyan az ülésről készült jegyzőkönyvben a KB tagjai megjegyezték, hogy ezt az ügyet „meg kellene beszélni Budapesttel”, de arra vonatkozólag már nem állt rendelkezésre információ, hogy lett volna bármiféle egyeztetés a magyar kormánnyal. NA, A ÚV KSC, f. 1261/0/11., sv. 78., ar.j. 95., b. 7., 27.12.1955.

⁴⁰⁸ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy még a levéltári forrásokban sincs pontosan részletezve a hat fegyvervásárlási egyezmény, vagyis nem tudni, hogy egyenként milyen megállapodásokra került sor. Annyi bizonyos, hogy a szír hadsereg 1957 nyarán az alábbi csehszlovák gyártmányú fegyverekkel rendelkezett: 120 db T-34/85 harckocsi, 36 db SD-100 önjáró löveg, 335 db V3S autó és 100 db T-111-as teherautó, 20 db MiG-15. A többi Szovjetunióban gyártott hadieszköz volt, mint például 100 darab T-54 és BTR-152, vagy 60 MiG-17. A szovjetekre vonatkozó adatok a SIPRI weboldaláról vannak. Link: <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>

⁴⁰⁹ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 275.

⁴¹⁰ Vyhlídal, Milan: Československá pomoc syrským... i.m.: 57.

⁴¹¹ NA, A ÚV KSC, f. 1261/0/11., sv. 151., ar.j. 198., b. 16., 10.09.1957.

Párhuzamosan a katonai szektorral a csehszlovák-szíriai kapcsolatok más területein szintén elindult a fejlődés. 1955 és 1957 több tucat szíriai parlamenti delegáció járt Prágában, szíriai politikusok, mint például Bagdás, rendszeres vendégeknek számítottak a CSKP rendezvényein vagy az MZV-ben. Ideológiai szempontból fontossá vált a nyugati hatalmak ellensúlyozása, mivel ők a szíriai exportoldal több mint háromnegyedét uralták. Ezek a mutatók azonban látványosan átalakultak miután Damaszkusz nyitott a szocialista országok irányába: miközben 1954-ben a csehszlovák-szíriai kereskedelmi mérleg 16,5 millió Kčs-t tett ki, addig 1957-ben már 122,5 milliót. A fő szíriai árut a gyapot jelentette, ami bár az egyiptominál gyengébb minőségű volt, mégis évenként több mint 10 000 tonnányit importáltak belőle. Továbbá nagy tételben vásároltak szíriai árpát, olajnövényeket, pisztáciát és takarmányt. Csehszlovákia a fegyvereken kívül gyógyszereket, járműveket és ipari berendezéseket exportált az arab országba. 1955 és 1960 között két cukorgyárat (24 óra alatt 600 tonna cukorrépát voltak képesek feldolgozni), bőrcipőgyárat, gumigyárat létesítettek. A legnagyobb csehszlovák sikernek az számított, amikor 1957-ben megállapodtak egy Homsz melletti kőolajfeldolgozó létrehozásáról. Erre a projektre Prága 110 millió koronányi hitelt biztosított. Ez különösen fontos prioritást élvezett a CSKP számára, mert 1948 után ez volt az első eset, hogy Csehszlovákia ekkora összeggel ruházott be egy kapitalista, Európán kívüli országba.⁴¹² (Ugyanakkor a projektben komoly hiányok léptek fel, ami miatt évekig csúszott annak befejezése, de erről bővebben 8.1. alfejezetben). A szíriai fővárosban 1955-től folyamatosan tartottak csehszlovák témájú kiállításokat (fényképeszeti és festészeti), illetve filmheteket. A Janáček-kvartet Szíriában szintén fellépett és szíriai írókat meg művészeket fogadtak Csehszlovákiában. 1957-ben Prága az arab világban másodikként – Kairó után – Damaszkusszal kötött kulturális és légügyi megállapodást.⁴¹³

⁴¹² Holubová, Mária – Rošteková, Mária: i.m.: 42.

⁴¹³ *Csehszlovákia és a Szíriai Arab Köztársaság kapcsolata*. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1945-1964., 5. d., 5/bc., 003219., 1962.

6. Csehszlovákia és a szuezi válság

6.1. A szuezi kérdés

Ahogy Nasszer egyre szorosabbra fűzte viszonyát a keleti blokkal, úgy vált az Eisenhower-adminisztráció egyre nyugtalanabbá Egyiptom miatt. Az amerikai Kongresszusban 1956 eleje óta viták folytak a Kairónak felajánlott, az Asszuáni-gát megépítését elősegítő hitelek sorsáról, és az arab ország vált az amerikai elnökválasztás egyik legfontosabb külpolitikai kampánytémájává. Dulles külügyminiszter közvetlen környezetében lévők egyre kevésbé bíztak Nasszer „visszatérítésében”, és már a britekhez hasonlóan „menthetetlennek” ítélték az egyiptomi kormányt. Az Eisenhower-adminisztráció számára az Omega-direktíva tűnt az utolsó olyan tervnek, amellyel minimális erőszak árán, de még megállítható és akár visszájára fordítható a folyamat. Csakhogy a közel-keleti kérdésekben egyre nyilvánvalóbbá váló angolszászok közötti ellentét, az amerikaiak arab szövetségeseinek érdektelensége – különösen Szaúd-Arábiáé – és Nasszer további szovjetbarát lépései következtében már az Omega sem tűnt a megfelelő megoldásnak. Az amerikai döntéshozók számára végül a Mao Ce-tung vezette Kínai Népköztársaság elismerése jelentette a „vörös vonal” átlépését: ettől kezdve Egyiptomot egyértelműen a keleti blokk szövetségeseinek látták, amely a Szovjetunió legfontosabb arab, közel-keleti és tágabb értelemben afrikai hídfőállásává vált. Ehhez pedig társult az is, hogy Nasszer erős „anti-METO, Izrael-ellenes, és semleges külpolitikája” megváltozhatatlannak tűnt.⁴¹⁴ Éppen ezért Washington lemondott az Asszuáni-gát finanszírozásáról. Július 19-én Dulles hivatalosan visszavonta támogatását, vagyis közölte, hogy az Egyesült Államok nem fog kölcsönöket hozzájárulni a projekthez. Amikor az amerikai külügyminiszter ezt elmondta Ahmed Huszein egyiptomi nagykövetnek, az alábbi okkal magyarázta a döntését: Egyiptom nem tisztázta a többi érintett állammal (például Szudánnal) a Nílus vízfelhasználási jogait, valamint Kairó amúgy sem tudná biztosítani az építkezéshez szükséges erőforrásokat. Ugyanakkor hozzátette, hogy amennyiben változás állna be az egyiptomi kül-és belpolitikában, például nem köt több fegyverüzletet a keleti tömbszel, akkor Washingtonban újra tárgyalják a kérdést. Egy nappal később London közölte, hogy az amerikaiakhoz hasonló indokok miatt nem vesznek részt a gát finanszírozásában.⁴¹⁵ Az egyiptomi vezetést meglepetésként érték Dulles szavai, hiszen Nasszer pár nappal korábban kijelentette, hogy Kairó elfogadja az amerikai feltételeit. Ugyanakkor az egyiptomi vezető már egy ideje számított arra, hogy az angolszászok előbb-utóbb kihátrálnak Asszuán mögül és ezért nem zárkózott el teljesen a korábban tett szovjet ajánlatoktól. Például Dulles bejelentése előtt egy hónappal Dmitrij Szepilov, akit június 14-én Molotov helyére nevezték ki külügyminiszternek, első külpolitikai útja a Közel-Keletre vezetett. Egyiptomban részt vett a britek június 14-i kivonulása után tartott ünnepségsorozaton, amelyen azt mondta Nasszernek, hogy Hruscsov hajlandó négyszázmillió dollárnyi kölcsönrel hozzájárulni az ország modernizációjához. Ez gyakorlatban nemcsak az Asszuáni-gát, hanem számos más fejlesztési terv – például szénérőművek, öntözőrendszerek, élelmiszer- és gépipari gyárak – megvalósulását jelentené. Ezt az egyiptomi miniszterelnök örömmel fogadta, bár abban a tekintetben csalódott volt, hogy Moszkva megtagadta az akkori szovjet csúcstechnológiának számító T-54/55-ös közepes harckocsik és MiG-19-es

⁴¹⁴ Lesch, W. David: i.m.: 211.

⁴¹⁵ Burns, William J.: i.m.: 92–95.; Gazdik Gyula: Nasszer külpolitikai útkeresése... i.m.: 64.

vadászgépek leszállítását, mert ezek „nem képezték a keleti tömb fegyverexportjának részét”.⁴¹⁶

Csakhowy ekkoriban a világ figyelmét már elsősorban nem a gát körül kialakult vita foglalta le, hanem egy sokkal nagyobb disputa. 1956 májusától kezdve Kairóban egyre gyakrabban hangzott el, hogy „a Szuezi-csatorna egyszer az egyiptomi tulajdon részét fogja képezni”. Igazából a Szabad Tisztek köreiben már az 1952-es forradalom alatt fontosnak nevezték a létesítmény egyiptomi kezekbe való kerülését. Ezzel kapcsolatban egy különleges szervezetet hoztak létre a kormányon belül, amely az államosítás lehetőségét vizsgálta, illetve prognózisokat készített a lehetséges következményekről. Miután 1954-ben aláírták a Csatorna-övezetben állomásozó brit katonák kivonulásáról szóló egyezményt, Ali Szabrit bízták meg az államosítás politikai, gazdasági és jogi aspektusainak kidolgozásával. Szükség esetén pedig egy katonai forgatókönyvvel is előálltak, ha a diplomáciai tárgyalások kudarcot vallának, vagy a britek mégsem lennének hajlandók kivonulni a térségből. Azonban az előzetes elemzésekből kitűnt, hogy a Szuezi-csatorna államosítását legkorábban csak 1960-ban tartották lehetségesnek.⁴¹⁷ Abban, hogy végül Nasszer előre hozta az államosítás időpontját, nagy szerepe volt annak, hogy Washington kihátrált a gát mögül. Nasszer, akit 1956. június 23-án az alkotmányról szóló népszavazással együtt elsőprő többséggel választottak meg az Egyiptomi Köztársaság második elnökének, éppen a jugoszláv Brioni szigetén tartózkodott, amikor eljutottak hozzá Dulles szavai. 1956. július 12-től 20-ig Nehruval és Titoval tárgyalt, hogy folytassák az 1955-ös bandungi elvek megvalósítását és lefektessék az „el nem kötelezett országok” mozgalmának alapjait. A háromoldalú találkozó volt az első eset, amikor az egyiptomi elnök szavai szerint az afrikai, az ázsiai és az európai kontinens három legjelentősebb semleges külpolitikát folytató államának vezetője már nem bilaterálisan, hanem multilaterális szinten tárgyalta meg a „tömbönkívüliség” és a „pozitív semlegesség” kérdését. Miután július 21-én Nasszer visszatért Jugoszláviából, egy rendkívüli kormányülésen döntötte el, hogy „megfelelő választ ad az angolszászoknak”, vagyis államosítja a csatornát üzemeltető, főleg a brit-francia részvényesek kezében lévő Szuezi-csatorna Társaságot (*La Compagnie universelle du canal maritime de Suez*). Az egyiptomi vezetésben azt gondolták, hogy erre a nemzetközi helyzet igencsak kedvező. Franciaországot túlságosan lefoglalja Algéria, Nagy-Britannia pedig a kenyai Mau-Mau felkelés leverésére és a malajziai gerillák ellen folytatott háborúra koncentrál. Továbbá egy brit katonai fellépést a Közel-Keleten még mindig hátráltat a brit katonák június 13-i kivonulása után hátramaradt vákuum, tehát hónapokba telhet a mozgósítás. Az Egyesült Államokban a novemberi elnökválasztásra készültek. Ugyan Izrael esetében elismerték, hogy könnyen fegyveres akciót indíthat Egyiptom ellen, de Tel-Aviv egyedül aligha merne konfliktust kezdeményezni a csehszlovák/szovjet fegyverekkel felszerelt egyiptomi hadsereggel szemben. Ezenfelül bíztak a Szaúd-Arábiával és Szíriával kötött védelmi szerződésekben is, hogy azok majd a szükség esetén katonailag kiállnak Egyiptom mellett. Habár egy francia-izraeli szövetséget nem tartottak elképzelhetetlennek, szerintük egy Egyiptom ellen indított támadáshoz mindenképp szükséges a britek jelenléte (a többi arab ország „visszafogásához”), viszont ennek megvalósulására kevés esélyt láttak az Izrael és Nagy-Britannia között feszülő ellentétek, valamint London túlzott arabbarát politikája miatt.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 575.

⁴¹⁷ Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 152.

⁴¹⁸ Wanner, Jan: *Bitva o Suez...* i.m.: 253.

1956. július 26-án Nasszer az alexandriai gyapottőzsde épülete előtt bejelentette a 285. számú törvény alkalmazását, vagyis a Szezi-csatorna Társaság államosítását. Amikor elhangzott a csatornát építő Ferdinand Lesseps francia mérnök neve, az egyiptomi csapatok bevonultak a Csatorna-övezetbe. Az egyiptomi elnök beszédében Londont és Washingtont okolta Egyiptom rossz gazdasági helyzetéért, mivel Kairó nem részesedhetett a Csatorna használatának díjából. Nasszer szerint egyértelműen Egyiptom politikai és a gazdasági függetlenségének megőrzése érdekében került sor az államosításra: „Az 1952-es forradalom után – és a forradalom előtt is – úgy gondoltuk, hogy a politikai függetlenség nem lehet teljes, ha nem párosul gazdasági függetlenséggel, olyan szilárd alapokon álló gazdasággal, amely ellen tud állni a gyarmatosítók, kizsákmányolók és nyereszkeskedők összeesküvésének. A politikai függetlenség megteremtésével egyidejűleg mi a gazdasági függetlenség megvalósításán is dolgozunk” – jelentette ki.⁴¹⁹ További okaként jelölte meg az Asszuáni-gátból való nyugati kihátrálást, ami elősegítette volna Egyiptom modernizációját, de megemlítette az Izraelnek nyújtott katonai támogatást, illetve azokat a feltételeket, amelyeket Washington szabott meg Kairónak egy fegyvervásárlás során. Ugyanakkor a beszédében kártérítést ígért a külföldi részvényeseknek és biztosította a világot a hajózás szabadságáról – kivéve az izraeli zászló alatt közlekedők számára. Kitért Egyiptom növekvő regionális befolyására, az el nem kötelezettek mozgalmának jelentőségére, és az algériai nép függetlenségi harcában nyújtott egyiptomi támogatásra. Akárcsak a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás bejelentése, az államosításról szóló alexandriai beszéd ismét Nasszer presztízisének megnövekedésével járt Egyiptomban és az egész arab világban. A lakosságban és a régióban egyöntetűen kiálltak az egyiptomi elnök döntése mellett, amely az „arab magabiztosság és hatalomtudat első dokumentuma volt”.⁴²⁰ Sukri el-Kuvatli szíriai elnök, és Huszein jordán király táviratban gratulált Nasszernek, a libanoni parlament támogató határozatot fogadott el, de még a britbarát Irakban és Szudánban szintűgy kedvezően fogadták az államosítás bejelentését.

A régió kívül teljes meglepetést okozott Nasszer döntése, hiszen erre senki sem számított. A nemzetközi közösség a hajózás biztonságaért kezdett aggódni, mivel a Szezi-csatorna jelentősége ekkoriban minden vitán felül állt: 1955-ben negyvennyolc ország 14 666 hajója haladt keresztül a csatornán, mintegy 107 millió tonna árut szállítva.⁴²¹ Franciaországot és Nagy-Britanniát érintette a legsúlyosabban az államosítás, mind a közvéleményt, mind a politikai vezetést alaposan felbőszítette. A 800 000 külföldi részvény közül 353 504 csak a britek kezében volt, miközben a franciák tették ki a 32 tagból álló igazgatói tanács felét.⁴²² Nyugat-Európában nemcsak folytatódott, hanem még intenzívebbé vált a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlást követő Nasszer-ellenes rágalomhadjárat, vagyis az egyiptomi elnököt szinte állandóan Hitlerhez vagy Mussolinihoz hasonlították, akit mindenáron meg kell állítani, mert a második világháború óta ő jelenti a legnagyobb veszélyt a szabad világra. London és Párizs azonnal befagyasztotta a náluk lévő egyiptomi vagyonokat és felfüggesztették

⁴¹⁹ Gamel Abden-Nasszer egyiptomi elnök beszéde az 1952. évi hatalomváltás negyedik évfordulója alkalmából. *A Szezi-csatorna államosítása*. In: Marinovich Endre (szerk.): i.m.: 127.

⁴¹⁹ Lefebvre, Denis: i.m.: 32.

⁴²⁰ Kalmár Zoltán: Nasszer alexandriai beszéde... i.m.: 12.

⁴²¹ Lefebvre, Denis: i.m.: 32.

⁴²² *A kairói magyar követség időrendi összefoglalója a Szezi-csatorna államosításáról a magyar Külügyminisztérium számára az 1956. augusztus 25-i eseményekig*. 1956. augusztus 28. In: Marinovich Endre (szerk.): i.m.: 199–201.

az Egyiptommal folytatott kereskedelmi tárgyalásokat. Anthony Eden és Guy Mollet miniszterelnökök, akik nagyon jó személyes kapcsolatot ápoltak és szinte állandóan leveleztek egymással, továbbra is a Szezei-csatorna feletti ellenőrzést tartották a legfontosabbnak, amelyet ha kell, akkor katonai úton szereznek vissza.⁴²³ Ezzel párhuzamosan a saját érdekeikre nézve veszélyesnek ítélték nemcsak Nasszer nacionalizmusát és a Szovjetunió növekvő befolyását a harmadik világban, hanem az Egyesült Államok Egyiptommal kapcsolatos visszafogottabb politikáját és antikolonializmusát. Emiatt sem London, sem Párizs nem számolt azzal, hogy az államosítás után összehangolják a Nasszer-ellenes intézkedéseiket Washingtonnal vagy akár csak felvázolják azokat az amerikai diplomaták előtt. Ezenkívül úgy számoltak, hogy Eisenhower aligha fog komoly akadályt gördetni az útjukba, hiszen a felek közötti nyílt konfliktus csak veszélyeztetné a NATO egységét. Sőt, ekkoriban az Eisenhower-adminisztráció sokkal nagyobb figyelmet fordított Szíriára, ahol erős balratolódás vette kezdetét. Az amerikai és brit titkosszolgálat egy közös kormánybuktató akciót szervezett a szíriai ellenzékkel és a hadsereg Nyugat-barát tagjaival.⁴²⁴ 1956. július 28-án Eden, akárcsak a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés bejelentése után, ismét felállított egy különleges bizottságot, amely a katonai lehetőségeket taglalta. A britek már az első vázlatokban számoltak a francia jelenléttel, hiszen Párizst szintúgy kényelmetlenül érintette Nasszer államosítása. A nyugat-európai ország döntéshozói úgy vélték, hogy az államosítás következtében Nasszer befolyása rohamosan nőni fog a régióban, mégpedig Franciaország rovására. Sőt, ami igazán nyugtalansággal töltötte el a francia vezetést, hogy Nasszer az alexandriai beszédében elismerte, hogy jelentős támogatásban részesíti az algériai FLN-t és ezt a jövőben meg fogja sokszorozni. A francia tábornokok egyenesen azt mondták, hogy „Franciaország és Európa sorsa Észak-Afrikában dől el”, ezért minél előbb érdekelté kell tenni a NATO-t Nasszer megbuktatásában. Párizs az egyre nagyobb szovjet befolyás miatt szintén aggódott. Mollett egy július 31-én Eisenhowernek küldött titkos távaritásban úgy vélte, hogy az egész államosítás a „Szovjetunió hallgatólágos bűnpártoló támogatását élvezzi”, és a szovjet megerősödést „*a gyors és energikus válaszlépéssel lehet megoldani, mint a berlini blokád vagy a koreai agresszió idején*”.⁴²⁵ Azonban a közös hadműveletek első tervei komoly kritikákat váltottak ki mindkét ország vezetéseinek körében. Például az egyik terv szeptember 15-t írta elő a hadművelet kezdetének, de ennek politikai-technológiai előfeltételeit nem sikerült addigra teljesíteni.⁴²⁶ Ahogyan egyre több hírszerzési jelentés futott be az egyiptomi hadsereg felszereltségéről, vagyis arról, hogy milyen csehszlovák/szovjet fegyvereket használnak, Londonban elbizonytalanodtak egy közvetlen brit-francia támadás sikerét illetően. Bár kétségkívül

⁴²³ Egedy Gergely: Eden és a szuezi intervenció. In: Ujváry Gábor (szerk.): *A Szezei válság és Magyarország – 1956. Veritas füzetek 6.* Veritas Intézet-Magyar Napló, Budapest, 2017., 68.

⁴²⁴ A Stragglennek (jelentése: lemaradozik/elkőborol) elnevezett akció időpontjának augusztus 31-t tűzték ki. Csakhogy az amerikaiaknak gyanús lett, hogy a britek folyamatosan húzzák az időt, állandóan későbbre tolva a művelet megkezdését. Végül a felek abban állapodtak meg, hogy október 29-én elindítják az akciót. Viszont ezen a napon kezdődött meg az izraeli támadás Egyiptom ellen, amelyet a brit-francia ultimátum követett. A CIA-ban úgy vélték, hogy a britek az egész végig csak áltatták őket, szándékosan a szuezi válság kitörésének napjára időzítették az akciót, ezáltal elterelve Washington figyelmét a készülődő katonai hadműveletről és döntéshelyzetbe kényszerítve Washingtont. Bővebben a Straggle-ről Wilford, Hugh: i.m.: 248–260.

⁴²⁵ J. Nagy László: „Az algériai háború... i.m.: 104.; Lefebvre, Denis: i.m.: 41.

⁴²⁶ Például a felek egy alexandriai partraszállással, a Szezei-csatorna megszállásával és egy kairói ostrommal számoltak, amely során megdöntötték volna Nasszer-rendszert, és egy Nyugat-barát vezetést ültettek volna a helyére. Az egyik potenciális jelöltnek Nagfíb számított.

győzelemmel, de egyben súlyos veszteségekkel számoltak, amelyet leginkább az egyiptomi MiG-15-ök és MiG-17-ek okoznának a partraszálló erőknek.⁴²⁷ Ezután a franciák álltak elő egy új megoldási javaslattal: vonják be Izraelt is a hadműveletekbe. Ők indítanák az egész háborút, megszállnák a Sínai-félszigetet és lefoglalnák – vagy akár megsemmisítenék – az egyiptomi légierőt, így jelentős terhet véve le a britek és a franciák válláról. Ráadásul most már politikailag is „megalapozottabb” lenne az intervenció, hiszen Franciaország és Nagy-Britannia a „háborúzó felek szétválasztása” és a Szezi-csatornán való zavartalan áthajózás érdekében avatkoznának be a konfliktusba. Ez különösen elnyerte Eden tetszését, aki nemcsak a nemzetközi közösség és az ellenzék, hanem még a kormány tagjai előtt is igyekezett titkolni egy brit katonai akciót, mivel nem akarta, hogy a szigetország rendteremtő helyett „egy agresszornak tűnjön”.⁴²⁸ A szezi államosítással kapcsolatos utolsó közös brit-francia diplomáciai kezdeményezés az volt, amikor 1956. szeptember 23-án az ENSZ Biztonsági Tanácsának összehívását kérték. Az október 5-től 15-ig tartó ülésen már felmerült egy esetleges kompromisszum lehetősége. Megállapodtak Egyiptom szuverenitásának tiszteletben tartásáról; szabaddá tették a csatornán átívelő hajóforgalmat; döntöttek arról, hogy a Csatorna a jövőben egyetlen állam részét sem fogja képezni; Kairóval kötött szerződésekben meghatározzák a vámokat és költségeket, amiket a felújításra fognak költeni; és végül a maradék vitás ügyet egy nemzetközileg választott, ad hoc jellegű választottbíróság fogja rendezni. Csakhogy az október 13-án szovjet vétó és Nasszer időhúzásai miatt végül London és Párizs a katonai akció végrehajtása mellett kötelezték el magukat.

Izraelben eléggé vegyes érzésekkel fogadták az államosítást, hiszen nem voltak részvényeik a Társaságban, közvetlenül egyáltalán nem érintette a nemzetgazdaságot. Dávid Ben Gurion csupán annyit mondott, hogy nincs az államosítás ellen, és őt csak az érdekli, hogy szabad legyen a hajózás, mivel az 1950. február 6-án hozott egyiptomi rendelet óta tilos volt izraeli zászló alatt áthajózni a Szezi-csatornán.⁴²⁹ Izrael szempontjából sokkal fontosabbnak számított a hosszú, kanyargós, nehezen védhető izraeli határok biztosítása, illetve a fidájín támadások megakadályozása, a beszivárgások leállítása. Nemcsak az egyiptomi-izraeli határon volt rossz a helyzet: 1955-től egyre gyakoribbá váltak a határvillongások Szíriával, majd 1956 nyaratól már Jordániával is kiújultak a harcok.⁴³⁰ Épp ezért az izraeli hadvezetésben elsődleges prioritást az ország határainak kibővítése és stratégiaiilag fontos területek megszállása képezte. Ez gyakorlatban Ciszjordánia, Dél-Libanon, a Sínai-félsziget, és a Tiráni-szoros megszállását jelentette.⁴³¹ Ugyanakkor – az eddigi közvélekedéssel ellentétben – az izraeli vezetés 1956 őszén már nem tartotta veszélyesnek a csehszlovák/szovjet fegyverekkel felszerelt egyiptomi haderőt. Az izraeli hírszerzés folyamatosan beszámolt a csehszlovák és a szovjet tanácsadók

⁴²⁷ Arról nincs információ, hogy az izraeliekkel ellentétben a nyugati ügynökségek mennyire voltak tisztában a csehszlovák/szovjet katonai tanácsadók nehézségeivel és az egyiptomi hadsereg hiányoságaival.

⁴²⁸ Egedy Gergely: i.m.: 72.

⁴²⁹ *A kairói magyar követség időrendi összefoglalója a Szezi-csatorna államosításáról a magyar Külügyminisztérium számára az 1956. augusztus 25-i eseményekig.* 1956. augusztus 28. In: Marinovich Endre (szerk.): i.m.: 216.

⁴³⁰ Például 1956. október 10-én az izraeli hadsereg megtorló csapást mért a jordániai határőrségre, mivel pár nappal korábban több merényletet hajtott végre Ciszjordániában. A hadműveletben száz jordániai és tizenhét izraeli katona vesztette életét.

⁴³¹ Ben Gurion az októberi Sèvresben tartott tárgyalásokon a brit-francia hadműveletekben való részvétel feltételként jelölte meg ezeket a területeket. Ám az izraeli miniszterelnök területi követeléseit a britek és a franciák lesöpörték az asztalról, mivel úgy vélték, hogy az beláthatatlan következményekkel járna a Közel-Keleten.

nehézségeiről, a légibalesetekről és az egyiptomi haderőben uralkodó állapotokról. Ezért Ben Gurion és Daján egyaránt azt a konzekvenciát vonta le, hogy az egyiptomi hadsereg nem jelent kihívást az IDF számára. *„Ha rangsorolnom kellene az arab hadseregeket, akkor azt mondanám, hogy a jordániai hadsereg a legjobb, a szíriaiaké a második hely és Egyiptomot az utolsó helyre raknám”* – mondta Daján, Később azzal egészítette ki véleményét, hogy az izraeliek a britek, de akár a franciák segítse nélkül is képes lenne legyőzni az egyiptomiakat, a szárazföldön és a levegőben egyaránt.⁴³² Ugyanakkor az izraeli kormánynak szüksége volt London és Párizs támogatására. Simon Peresz folytatta a korábban megkezdett tárgyalásokat és 1956. szeptember 19-én már a francia védelmi miniszterrel egyeztetett az újabb fegyverszállítmányról, valamint egy közös katonai akció lehetőségeiről. 1956. szeptember 28-án Ben Gurion vezetésével az izraeli kormány prominens tagjaiból – új külügyminiszter Golda Meir, Peresz, Daján – álló delegáció utazott Saint Germainba. A felek megegyeztek abban, hogy Izrael preventív támadást indít Egyiptom ellen, valamint a francia diplomácia mindent megtesz a britek meggyőzése érdekében.⁴³³ Dacára a rossz brit-izraeli viszonyoknak, London jelenléte kívánatos volt, de elsősorban nem katonai, hanem politikai szempontból. A brit diplomácia visszafogta volna a közel-keleti szövetségeseit, hogy ne avatkozzanak be Kairó oldalán a háborúba. Ugyanakkor London ezzel együtt figyelmeztette az izraeli vezetést: ha Egyiptomon kívül támadás érne Jordániát és Ammánal október elején védelmi szerződést kötő Irakot, akkor Nagy-Britannia nemcsak felfüggeszti a kooperációt, hanem a két arab állam segítségére siet.⁴³⁴

Az Egyesült Államokat meglepetésként érte Nasszer bejelentése. Az első hivatalos amerikai reakciókat nehezítette, hogy az államosítás előtt pár héttel hívták vissza az egyiptomi elnököt jól ismerő Henry Byroade nagykövetet, és a helyére lépő Raymond Harennek még nem sikerült megszilárdítania a pozícióját. Az Eisenhower-adminisztráció sem elsősorban magát a 285. számú törvényt kritizálta, hanem Nasszer kirohanásait az Egyesült Államok ellen.⁴³⁵ Az amerikai érdekeket nem veszélyeztette az államosítás, és bár Washington sem nézte jó szemmel az egyiptomi elnök hatalmának megnövekedését, továbbra is a diplomáciai megoldást helyezte előtérbe. Eisenhower egy háború megindítását kizárólag a Kongresszus jóváhagyásától tette függővé, nem akarta az újraválasztását egy kétes kimenetelű katonai akcióhoz kötni. A döntéshozók körében felmerült, hogy a nyugat-európai szövetségeseik nem hagyják szó nélkül az államosítást, de mivel egy fegyveres konfliktus esetén könnyen a Szovjetunióval találhatják szembe magukat, ezért aligha kockáztatnak. Washington a feszültség csökkentését tartotta kívánatosnak, valamint a brit-francia támadás megakadályozását, hiszen az Egyesült Államok és a harmadik világ közötti kapcsolatokra nézve szintén súlyos következményekkel járt volna. *„Ha nem akadályozzuk meg őket egy katonai intervencióban, akkor ellenünk fordíthatják a teljes világot Dakartól kezdve egészen a Fülöp-szigetekig bezárólag”* – jelentette ki Eisenhower, ezzel lefektetve az amerikai diplomáciai következő három hónapjának fő feladatait.⁴³⁶ Az egyre mélyülő válság megoldására tett első jelentős amerikai diplomáciai erőfeszítés az volt, amikor július 31-én Dulles a brit és francia miniszterelnökökkel találkozott.

⁴³² Laron, Guy: *Logic Dictates...* i.m.: 80.

⁴³³ Ziv, Guy: i.m.: 423.

⁴³⁴ Kovács Tamás: *Szuez látképe* Tel-Avivból. In: Ujváry Gábor (szerk.): i.m.: 20.

⁴³⁵ Kalmár Zoltán: *Nincs béke a Közel-Keleten...* i.m.: 197.

⁴³⁶ Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 155.

Magával hozta Eisenhower levelét, amelyben az amerikai elnök leszögezte, hogy nem fog háborút indítani a „Csatorna-ügy” miatt. Ezenfelül a külügyminiszter felvetette, hogy a kérdést diplomáciai úton, egy londoni konferencia megszervezésével és egy nemzetközi szervezet létrehozásával oldanák meg.⁴³⁷ Megindult a szervezkedés, a meghívók kiosztása és a rendezvény főbb programjainak megszervezése. Az egy hétig tartó londoni konferencia augusztus 16-án vette kezdetét, amelyen a Szezei-csatorna szabad használatáról szóló 1888-as konstantinápolyi egyezményt aláíró nyolc ország vett részt, valamint a Csatornát leggyakrabban használó tizenhat államot szintén meghívták.⁴³⁸ Csakhogy Egyiptom – és Görögország – távolmaradt a konferenciától. Kairó érdekeit ezért az indiai és a szovjet diplomácia képviselte. Két álláspont alakult ki. Az egyik szerint a csatorna Egyiptom integrált és elidegeníthetetlen része, de nemzetközi egyezményekkel, akár egy nemzetközi szervezet felállításával kellene biztosítani a szabad hajózást. A másik tábor tagjai (India, Indonézia és a Szovjetunió) Egyiptom szabad döntésének nevezte azt, hogy kit enged át a csatornán és kit nem. Továbbá úgy vélték, hogy Kairót illeti minden csatornahasználatért kifizetett pénzösszeg. A Szezei-csatorna nemzetközi ellenőrzés alá vonását 18 ország támogatta, s szeptember 3-án Robert Menzies ausztrál miniszterelnök vezetésével delegációt menesztettek Nasszerhez, hogy rábeszéljék őt a londoni konferencia határozatainak elfogadására. Az egyiptomi elnök a brit befolyás visszatérése miatt azonban mereven elutasította.⁴³⁹ Ennek ellenére az Eisenhower-adminisztráció még mindig nem mondott le a diplomáciai megoldásról. Habár Washingtonban szintén kevés esélyt láttak a sikerre, ezeket a lépéseket lényegében „időhúzásként” fogták fel: miután lezajlanak az elnökválasztások, akkor az Egyesült Államoknak sokkal nagyobb mozgástere lesz a kérdésben. Szeptember 9-én Dulles bejelentette az ún. Szezei Csatorna Használók Társaságának (*Suez Canal Users' Association/SCUA*) megalapítását, amely a világ tizennyolc legnagyobb tengeri nemzetét foglalta magában. 1956. szeptember 19. és 21. között újabb konferenciát rendeztek Londonban. Egy nemzetközi konzorcium felügyelte volna a Szezei-csatornán áthaladó hajóforgalmat; szedte volna be a használati díj összegét; valamint Kairó, London, Párizs egyenlő arányban részesedett volna a bevételből. Habár október 1-jén felállították a SCUA-t, a későbbiekben már nem játszott fontos szerepet. Mivel Dulles is úgy beszélt erről, mint egyfajta utolsó amerikai próbálkozásról, ezért a brit-francia vezetés (tévesen) azt a konzekvenciát vont le, hogy ezen kudarc miatt Washington passzív lesz egy Egyiptom ellen indított háború során.⁴⁴⁰

A szocialista tábor Nasszer mellett sorakozott fel a szezei kérdésben, és legitimnek nevezte Kairó igényeit. Ugyanakkor ők sem számítottak arra, hogy az egyiptomi elnök ilyen radikális lépésre szánja el magát. Még Hruscsov is csak öt nappal később reagált Nasszer alexandriai beszédére, valamint a szovjet kormány hivatalos állásfoglalására egészen augusztus 9-ig kellett várni. Moszkva elítélte a brit és francia kormány magatartását, mivel „a Szezei-csatorna Társaság államosítása egyértelműen Kairó szuverén és önálló jogát képezi”. Ezenfelül a szovjet pártfőtitkár hangsúlyozta, hogy „a Szezei-övezetben addig nem lesz fegyveres konfliktus, amíg

⁴³⁷ Lefebvre, Denis: i.m.: 46.

⁴³⁸ Ausztria, Ceylon, Dánia, Egyesült Államok, Egyiptom, Etiópia, Franciaország, Görögország, Hollandia, India, Indonézia, Irán, Japán, Nagy-Britannia, Norvégia, Nyugat-Németország, Pakisztán, Portugália, Olaszország, Spanyolország, Svédország, Szovjetunió, Törökország Új-Zéland.

⁴³⁹ Egedy Gergely: i.m.: 69.

⁴⁴⁰ Magyarics Tamás: i.m.: 502.; Marinovich Endre (szerk.): i.m.: 40.

azt nem gerjesztik kívülről”.⁴⁴¹ Ebben a nyilatkozatban a Kreml említést tett a londoni konferenciáról, de leginkább csak a fenntartásainak adott hangot, mivel az 1888-as konstantinápolyi konvenciót aláíró Osztrák-Magyar monarchia már nem létezett, ezért jogutódként Ausztriának, Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Magyarországnak szintén részt kell vennie a rendezvényen. Kifogásolta, hogy Németország nyugati felét meghívták, de a keletit nem. Sőt, a szovjet diplomáciai hozzátette: az Oszmán Birodalomból kiszakadt arab államok képviselőinek szintén ott kell lenniük Londonban, de felvetették Bulgária, a Kínai Népköztársaság, Lengyelország és Románia esetleges részvételét, mivel a szovjet érvek szerint ők is „*tengeri kijáráttal rendelkező országok, amelyek haszonélvezői a Szezei-csatornának*”.⁴⁴² Moszkva úgy vélte, hogyha Nasszernek sikerülne nagyobb nyugati retorzió nélkül átvészelnie a Szezei-csatorna államosítását, vagy képes lenne megvédeni az egyiptomi álláspontot a nemzetközi fórumokon, akkor azzal komoly precedenst teremtené a harmadik világban. Ugyanis a Szezei-csatorna Társaság államosítása után lényegében nincs akadálya annak, hogy bármely más Európán kívüli ország a nyugati érdekeltségű létesítményeket (kőolajlelőhelyeket, bányákat, földeket) és infrastruktúrákat (vasutakat, repülőtereket) szintén államosítsa. Hruscsov nézőpontjából Egyiptom támogatása csak tovább növelné a Szovjetunió reputációját az afrikai-ázsiai térségben. Ezzel párhuzamosan a pártfőtitkár számára komoly belpolitikai hozamokkal járna, ha Nasszer szovjet támogatással elkerülné a nyugati retorziókat, hiszen így igazolná az új szovjet „új globális elkötelezettségű stratégia” irányvonal helyességét, amellyel ismételen megerősíthetné pozícióját az SZKP-ban. Moszkvában – Kairóhoz hasonlóan – szintén nem tartották lehetségesnek, hogy a NATO a Szezei-csatorna érdekében hajlandó lenne katonai offenzívát indítani. A szovjet elemzők elsősorban azért nem számoltak ezzel, mert szerintük nyugati országok képtelenek voltak a szezei kérdésben egységes álláspontot kialakítani.⁴⁴³ Ugyanakkor fontos hozzátenni, hogy a szovjetek csak egy bizonyos mértékig támogatták Egyiptomot. Dacára az Egyesült Államok, illetve a nyugat-európai gyarmattartók közötti egyre nyilvánvalóbbá váló ellentéteknek, a szovjet katonai és politikai vezetés biztos volt abban, hogyha még Washington beleegyezése nélkül robbanna ki egy fegyveres konfliktus, az Egyesült Államok a NATO egységének megőrzése érdekében mindenképp csatlakozna a hadműveletekhez. Ez pedig a feszültség eszkalálódását és egy közvetlen konfrontációt jelentene a VSZ-el. Épp ezért 1956 augusztusa és októbere között az Egyiptomnak nyújtott szovjet támogatás többnyire csak diplomáciai és propaganda jellegű volt, kiegészítve némi anyagi hozzájárulással, mint amikor kifizették a britek által befagyasztott egyiptomi üzlemberek számláit. Ahogyan az előző fejezetben említésre került, Moszkva augusztusban Prágát felhasználva adott el fegyvereket Egyiptomnak, de most kizárólag csehszlovák ernyő alatt és mindössze 36 millió korona értékben, s ezek között egyáltalán nem voltak nehézfegyverek. A katonai szakértők számát nem növelték, és a „szovjet önkéntesek” bevetésével kapcsolatos híresztelések abból fakadtak, hogy az arab sajtó tévesen interpretálta Hruscsov mondatait, amelyek a moszkvai román nagykövetségen rendezett nyári fogadáson hangzottak el. Ezen a rendezvényen az első titkár azt mondta, hogyha Egyiptomot megtámadná, akkor az arabok

⁴⁴¹ Dawisha, Karen: i.m.: 14.

⁴⁴² SSSR odmítá politiku násilí proti Egyptu. In: *Rudé právo*. r. 36., č. 222., 10.08. 1956.

⁴⁴³ Wanner, Jan: *Bitva o Suez*... i.m.: 280.

nem lennének egyedül.⁴⁴⁴ A Szovjetunió az augusztusi londoni konferencia sikerében egyáltalán nem bízott, de távol maradni sem akart, ezért augusztus 9-án közölte a részvételi szándékát. Mivel Egyiptom – Moszkva akarata ellenére – nem jelent meg, ezért a szovjet diplomácia képviselte az egyiptomi álláspontot. Természetesen a Kreml örült a lehetőségnek: egyrészt ismét növelhette népszerűségét a harmadik világban azáltal, hogy nyilvánosan támogatta egy arab ország ügyét a nemzetközi térben; másrészt megakadályozta, hogy Kairó egy olyan megállapodást kössön Londonnal és Párizssal, amely esetlegesen veszélyeztette volna a szovjet érdekeket. A konferenciára kiutazó Szepilov alig fogalmazott meg kritikát Nagy-Britanniával és Franciaországgal szemben, miközben felajánlott egy közös amerikai-szovjet közvetítést is, de ezzel viszont kivívta Hruscsov haragját. Ekkoriban Nasszer úgy érezte, hogy túlságosan elköteleződött a Szovjetunió irányába, és lassan az országon belül és kívül egyaránt egy szovjet bábnak fogják tartják őt. Ezért 1956 augusztusa és októbere között több olyan lépésre szánta el magát, amivel igyekezett árnyalni ezt a képet. Például ezért került sor Nasszer Csehszlovákiát és Magyarországot érintő kelet-európai útjának lemondására is.

A csehszlovák vezetést szintén teljes meglepetésként érte Nasszer államosítása. Erre a CSKP Központi Bizottságában egyáltalán nem számoltak, és az MZV csak az újságokból értesült róla. Sőt, Prágát igencsak érzékenyen érintették Nasszer alexandriai beszédének egyes részei: „(...) Mindezek után a Szovjetuniótól tudtunk fegyvereket vásárolni, jelzem a Szovjetunióból, nem pedig Csehszlovákiából. Megegyeztünk a Szovjetunióval, hogy fegyverekkel fog ellátni bennünket. A Szovjetunió beleegyezett abba, hogy fegyvereket ad el. A fegyverüzlet megtörtént.”⁴⁴⁵ Ennek okát az akkori csehszlovák elemzők nem tudták megmagyarázni, ezért a Külügyminisztériumban lényegében egyfajta „a lelkesítő beszéd közben becsúszott téves elszólásnak” minősítették Nasszer mondatait.⁴⁴⁶ Két nappal az alexandriai beszéd után az egyiptomi külügyminisztérium hivatalos jegyzékben tájékoztatta Prágát a 285. számú egyiptomi törvényről, és biztosította a csehszlovák vezetést, hogy a hajózás szabad marad. Július 31-én a csehszlovák sajtó közzétette az egyiptomi kormány hivatalos álláspontját, kiegészítve a nyugati hatalmak, a keleti blokk és az arab országok reakcióival. Egyértelműen leszögezték, hogy a „világ haladó mozgalmai kiállnak Nasszer szuverén döntése mellett, mivel az (a Szezi-csatorna – K.L.) egyértelműen Egyiptom részét képezi.”⁴⁴⁷ A szezi ügy iránti érdeklődést megnövelte az augusztusi londoni nemzetközi konferencia híre. Ugyanis a CSKP és az MZV abban bízott, hogy Csehszlovákiát szintén meghívják a rendezvényre és képviselheti majd az egyiptomiak álláspontját. Ez a reményük abból a felfogásból fakadt, hogy amikor az

⁴⁴⁴ Szovjetunió már korábban is nemet mondott az önkéntesekről szóló kérésekre. Például Nasszer 1956 első felében olyan tervvel állt elő, miszerint a Szovjetunió muszlim pilótákat, hadmérnököket és más katonai személyzetet küld Egyiptomba, akik az arab hadsereg kötelékeiben szolgáltak volna. Ezzel jelentősen növelnék a keleti blokk népszerűségét a muszlimok körében. A szovjet diplomácia azonban mindvégig válasz nélkül hagyta az ilyenfajta egyiptomi kéréseket. Laron, Guy: *Logic Dictates...* i.m.: 72.

⁴⁴⁵ „Gamel Abden-Nasszer egyiptomi elnök beszéde az 1952. évi hatalomváltás negyedik évfordulója alkalmából. A Szezi-csatorna államosítása.” In: Marinovich Endre (szerk.): i.m.: 137. Szükséges hozzátenni, hogy Nasszer ezen kijelentése miatt vélte úgy sok közel-keleti kutató és történész (Ginat, Tal, Wanner stb.), hogy Csehszlovákia kizárólag csak fedőszerepet töltött be az 1955-ös üzletben, lényegében az összes fegyver a Szovjetunióból érkezett. Csupán feltételezés a doktori értekezés írójának részéről, de valószínűleg az állt a kijelentés háttérében, hogy Nasszer így akarta elejét venni egy nagyobb nyugati nyomásnak. Ezzel ugyanis azt üzenté, hogy Egyiptom korábban a Szovjetuniótól vásárolt fegyvereket, és ismételten megteszi, ha ők továbbra is ellenségesen viselkednek Kairóval szemben.

⁴⁴⁶ *Text zákona o znárodnění Suez.* 30.07.1956.AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 1., szám nélküli..

⁴⁴⁷ Pokrokové síly ve světě odmítají nátlak na Egypt. In: *Rudé právo.* r. 36., č. 212., 31.7.1956.

1888-ban aláírt konstantinápolyi egyezményben deklarálták a Csatorna-övezet semlegességét, akkor az Osztrák-Magyar Monarchia szintén jelen volt az aláíró államok között. Mivel azonban ez az államalakulat nem létezett, ezért úgy vélték, hogy Csehszlovákia Magyarországgal együtt hivatalos jogutódnak számít. Tehát a prágai vezetés szerint – ahogyan azt előszeretettel hangoztatták a különböző fórumokon – „*Csehszlovákia ott volt az 1888-as konferencián, egyike volt a konstantinápolyi egyezmény aláíróinak, és mivel az elmúlt években növekedett a Csatornán áthaladó áruforgalma, ezért az ő részvétele szintén szükséges a londoni konferencián*”.⁴⁴⁸ Ebbéli meggyőződésüket tovább erősítette a hivatalos szovjet álláspont. Csakhogy a csehszlovák diplomácia nem kapott meghívót, ami Prágában komoly indulatokat gerjesztett. A szeptemberi londoni konferencia esetében már nem is reménykedtek abban, hogy jelen lehetnek. Szeptember 19-én, amikor elkezdődött a második londoni konferencia, Prága negatívan nyilatkozott az eseményről. Szerinte Egyiptom önálló és szuverén joga volt a Szezi-csatornát birtokba venni, valamint elítélte Christian Pineau francia külügyminiszter azon szavait, amelyek szerint „*a szezi kérdést erőből, katonai módszerrel kell megoldani*”.⁴⁴⁹ A szezi ügy fontos témának számított a csehszlovák sajtóban és a diplomáciai találkozók egyaránt. Például amikor a csehszlovákok az NDK parlamenti küldöttségével folytattak tárgyalásokat, akkor a közös kommunikájukban felszólították a nyugati nagyhatalmokat, hogy „*ne korlátozzák Egyiptom szuverén jogait, aki a Csatorna egyetlen tulajdonosa és üzemeltetője*”.⁴⁵⁰ Mivel Prága a nemzetközi térben már nem tudott Kairó segítségére lenni, ezért a CSKP inkább a bilaterális kapcsolatok szorosabbá tételével kívánta megerősíteni Egyiptom „imperialisták elleni harcát”. Szeptemberben belegyeztek Dmitrij Rizk Hanná egyiptomi nagykövetté való kinevezésébe. Nyilvánvalóvá akarták tenni a világ előtt, hogy a szezi kérdésben Csehszlovákia Egyiptom mellett sorakozott fel. Ezért arra utasították Široký miniszterelnököt, hogy adjon interjút az egyiptomi *as-Saab* újságírójának, Kamal Amernek. Lényegében megismételte a csehszlovák kormány augusztus 13-i és szeptember 11-i állásfoglalásait: az egyiptomi kormánynak elidegeníthetetlen, szuverén és törvényes joga volt államosítani, és alaptalanok a nyugatiak által hangoztatott vádak. Ugyanúgy a csehszlovák miniszterelnök ismét előhozta „*Csehszlovákia és a békétábor tagjainak hiányát a londoni konferencián*”, amely szerinte nem segítette elő a feszültség enyhülését. Az interjú végén Široký még említést tett a gazdasági és a kulturális téren elért eredményekről, és a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok további fejlődését ígérte.⁴⁵¹ 1956. október 1-jén Karpíšek nagykövet Nasszerrel beszélt a Szezi-csatorna körül kialakult helyzetről. Az egyiptomi elnök kifejezte elégedetlenségét a nyugati nagyhatalmak hozzáállását illetően és közölte fenntartásait az ENSZ BT-vel szemben. „*Előbb-utóbb eljön a nap, amikor Egyiptom nem attól fog szenvedni, hogy a brit és a francia hajók semmit nem fizetnek az egyiptomi hatóságoknak a Csatornán való áthaladásért*”.⁴⁵² A beszélgetés végén az egyiptomi elnök leszögezte, hogy Kairó semmi esetre sem fogja hagyni, hogy a Szezi-csatorna újra külföldi fennhatóság alá kerüljön.

⁴⁴⁸ Wanner, Jan: *Bitva o Suez...* i.m.: 281.

⁴⁴⁹ Brož, Ivan: i.m.: 131.

⁴⁵⁰ *Návrh odpovědi na nótu egyptského velvyslanectví.* 11.9.1956. NA, A ÚV KSČ, fond Mezinárodní oddělení (f.100/3), sv. 35., ar.j. 143., 1956. szeptember 11.

⁴⁵¹ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 117., ar.j. 99., per rollam, 4.10.1956.

⁴⁵² *Telegram z Káhiry.* 02.10.1956. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 1., č. j. 12573.

6.2. Növekvő feszültség a térségben

A szuezi válságot vizsgáló történészek egyöntetű véleménye, hogy a háborúba való indulásról szóló végleges döntés az október közepétől zajló titkos brit-francia-izraeli tárgyalásokon született meg. Először október 16-án a párizsi Matignon Palotában Anthony Eden brit miniszterelnök és Selwyn Lloyd külügyminiszter magánjellegű beszélgetést folytatott francia kollégáikkal, Guy Mollet-val és Christian Pineauval. A találkozó során döntött úgy London, hogy beleegyezik Izrael bevonásába és a Muskétás-tervet valamikor az elkövetkezendő napokban hajtják végre. 1956. október 22. és október 24. között tartott sèvres-i találkozón, amelyen már Ben Gurion szintén részt vett, dolgozták ki a hadműveletek részleteit. Habár még mindig akadtak vitatott pontok – például a britek és az izraeliek között Jordánia esetleges szerepéről, vagy az izraeli határok kibővítéséről szóló elképzelések – mindannyian akkoriban tartották a „legmegfelelőbbnek” a nemzetközi légkört. Szerintük Moszkvát ugyanis túlságosan lefoglalták a lengyelországi események és az október 23-án kirobbant magyar forradalom, ezért aligha fog törődni a közel-keleti térséggel, ahol amúgy sincs egyetlen hadihajója. Az Egyesült Államokban az utolsó szakaszába ért a választási kampány, ezért Eisenhower – némi tiltakozáson kívül – nem fog komoly akadályt gördíteni az útjukba. A harmadik világ reakcióját marginálisnak tartották. A hírszerzési és a diplomáciai jelentésekből pedig tudták, hogy Nasszer szintén nem számít támadásra, hiszen korábban többször, még a nyugati diplomaták és kormányfők előtt kijelentette, hogy nem tartja lehetségesnek a brit-francia intervenciót. Ahogyan fogalmazott: *„Egy nyugati katonai beavatkozásnak valószínűsége az államosítást követő héten 80, augusztusban 40, októberben már csak 20 százalék. Ezután pedig már végleg lekerül a napirendről.”*⁴⁵³ Az izraeli támadás időpontjának október 29-t tűzték ki, és úgy számoltak, hogy az IDF egy nap alatt elfoglalja a Sínai-félszigetet. Október 30-án Párizs és London felszólítja a feleket a harcok beszüntetésére, és egy nappal később a Szuezi-csatorna és a szabad hajózás biztonsága érdekében a brit-francia erők megszállják a térség legfontosabb pontjait. Egyiptom katonai vereséget szenved, visszavonul és beleegyezik abba, hogy a Csatorna nemzetközi fennhatóság alá kerül. Habár a haditervet részletesen kidolgozták, a felek a háború utáni időszakra vonatkozóan semmilyen elképzeléssel nem rendelkeztek.⁴⁵⁴

Azonban a sèvres-i megállapodás előtti hónapokban érezhetően megnőtt a feszültség a Közel-Keleten. A régióban már az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény után csupán idő kérdésének tartották egy újabb arab-izraeli konfliktus kirobbanását. Nem volt ez másképp Csehszlovákia esetében sem, hiszen Prága nagy figyelmet szentelt minden Izrael határán történő összecsapásnak, amely magában hordozta a második arab-izraeli háború kitörésének lehetőségét. Például április 5-én párharcot vívott egymással az egyiptomi és az izraeli tüzérség Gázában, amelyben 66 egyiptomi veszítette életét és több mint száz civil sérült meg.⁴⁵⁵ Az izraeli légierő bombázni kezdte a tüzérségi állásokat, amire válaszul az egyiptomiak szintén egy megtorló légitámadással készültek. *„A technikusaink által nyert értesülések szerint hat egyiptomi bombázót (Il-28-ok – K.L.) készítettek fel bevetésre. Kettő ezek közül hajnalban Haifa környékét fényképezte. A MiG vadászgépeket készségbe helyezték. Egy páncélos ezred*

⁴⁵³ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 82.

⁴⁵⁴ Brož, Ivan: i.m.: 134.; J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig...* i.m.: 115.; Kyle, Keith: *Britain's Slow March to Suez...* i.m.: 105–106.; Lefebvre, Denis: i.m.: 73–74.

⁴⁵⁵ Oren, B. Michael: i.m.: 34.

épp a csatorna felé tart“ – számolt be tömören az április 10-i eseményekről Karpíšek.⁴⁵⁶ Ám a csehszlovák vezetést elsősorban nemcsak egy újabb arab-izraeli háború lehetősége töltötte el nyugtalansággal. Ugyanis a nagykövet azzal egészítette ki a jelentését, hogy amennyiben egy háború kitörésekor az egyiptomi légierő nem rendelkezne megfelelően kiképzett pilótákkal, akkor az egyiptomiak „számítanak a csehszlovák pilóták részvételére egy Izrael ellen végrehajtható támadás során“. Prága utasította a követet, hogy azonnal beszéljen Nasszerrel és szögezze le, hogy a csehszlovák pilóták vagy más katonai tanácsadók semmiféle támadó vagy védekező hadműveletben nem vehetnek részt. Ezzel együtt figyelmeztették a csehszlovák kontingenst, hogy semmilyen önálló akciót nem szervezhetnek meg vagy hajthatnak végre. Ugyanígy azt sem szabad megengedni, hogy a csehszlovák katonai szakértőket az egyiptomi hadvezetés a Sínai-félszigetre, a Csatorna mellé vagy akkor még az országban lévő brit bázisok közelébe helyezték át.⁴⁵⁷ Ezekből kifolyólag a CSKP úgy vélte, hogyha egy magas rangú katonatisztet küldenek Egyiptomba, akkor ő nem fogja engedni, hogy kitegyék a csehszlovákokat az egyiptomi katonai vezetők politikai játszmáinak. Jan Reindl vezérőrnagyot nevezték ki erre a pozícióra, aki 1956. június 10-én utazott el Egyiptomba azzal a felhatalmazással, hogy ő dönt minden katonai kérdésben, és csupán a hadvezetésnek és Zápotockýnak tartozik elszámolással.⁴⁵⁸ Továbbá ő felelt a csehszlovák katonai szakértők munkájáért, illetve neki kellett eleget tennie a „pilótaképzés felgyorsításáról” szóló egyiptomi kérelmeknek is. Csakhogy a pilótaoktatás nem úgy haladt, ahogyan azt eredetileg Kairó, Moszkva és Prága elképzelte. A Reindl-csapat állandó nyelvi problémákkal küszködött, miközben az egyiptomi fél a lehető legkevesebb üzemanyagot vagy felszerelést biztosította az oktatáshoz. Sőt, még pár héttel a szuezi válság előtt is azzal vesződtek a csehszlovák és a szovjet technikusok, hogy nemzetközi standardoknak megfelelő szintre fejlesszék az egyiptomi katonai reptereket és biztosítsák a zavartalan fel- és leszállást. A nehézségeket csak tetőzte, hogy 1956 nyarán jelentősen megnövekedett a légibalesetek száma: egyes értesülések szerint tizenegy MiG-15-ös szenvedett el kisebb-nagyobb sérülést, de voltak köztük halálos áldozattal járó incidensek is. Moszkva és Prága az egyiptomiak ügyetlenségét okolta, ellenben Kairó szerint a szocialista országok szándékosan a hibás és kiselejtezett repülőket adták oda Egyiptomnak.⁴⁵⁹ Épp ezért a csehszlovák katonai vezetés újabb kiképzőket akart az arab országba küldeni. A korábbi egyiptomi kérésnek eleget téve úgy döntöttek, hogy október 1-jétől megindulnak a csehszlovák oktatók elméleti tanfolyamai az alexandriai katonai akadémián, mivel legtöbbször a gyakorlati képzésen részt vevő egyiptomiak elméleti tudása szintén komoly kívánnivalókat hagyott maga után. Az Alois Farlík vezette kiképzőcsoportban – tanulva Reindl hibáiból – már

⁴⁵⁶ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 94., ar.j. 112., b. 26., 16.04.1956.

⁴⁵⁷ Uo.

⁴⁵⁸ Jan Reindl tipikus példája volt annak, amikor a szocializmus idején egy katonatiszt a pozícióját nem a tudásának, hanem a politikai kapcsolatainak és „a Párt iránti elkötelezettségnek” köszönhette. Folyamatosan konfliktusba keveredett a csehszlovák katonai személyzettel, mivel többször elismerte előttük, hogy „ő egyáltalán nem ért a kiképzésekhez”. Ráadásul a vezérőrnagy erkölcsi szempontból sem éppen a példamutató magatartásáról volt híres. Az egyik nagyobb botrányt azzal idézte elő, amikor a felesége által vásárolt és Egyiptomba becsempészett, valójában használt és kopott bohémiai kristályokat adott el az egyiptomi tiszteknek, mégpedig horribilis áron. Majd, miután Reindl beosztottjai ezt jelentették a parancsnokságnak, akkor kénytelen volt visszaadni a pénzt az egyiptomi tiszteknek. Ám megbosszulva az alárendeltjei feljelentését, az ő fizetésükből vonta le az összeget. *Informace MV Poznatky o pobytu příslušníků čs. letectva v Egyptě*. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 94., inv.č. 146., 1957. január.

⁴⁵⁹ Laron, Guy: *Logic Dictates...* i.m.: 71.

elsősorban nem a párthűség vagy a kapcsolatok, hanem a szakmai háttér számított. Ugyanúgy angolul és franciául anyanyelvi szinten beszélő fordítókat biztosítottak a számukra. Az alexandriai akadémia szívesen fogadta a csehszlovák delegációt. Minden kérésüket maradéktalanul teljesítették és ajánlásaikat változtatás nélkül elfogadták. Bár az oktatás nem volt zökkenőmentes, mégis a Farlík vezette csoport elismerően nyilatkozott a hallgatókról, akik három kurzus közül választhattak: hadmérnöki, fegyvergyártási és vezetői.⁴⁶⁰

Ezekben a feszültségektől terhes időkben Prága Kairó pozícióját nemcsak a katonai kiképzésekkel, hanem a fegyverszállítványokkal szintén erősíteni kívánta. Október közepén Kairó lőszereket kért a kézfegyvereikbe és a tüzérségi eszközeikbe, valamint szerették volna megkapni a legyártásukhoz szükséges technológiát is.⁴⁶¹ Ezt a csehszlovákok elfogadták és október 19-én aláírták a negyedik csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezményt. Az üzlet érdekessége, hogy ebben a szovjet diplomácia egyáltalán nem játszott közvetítő szerepet, hanem ezt közvetlenül Kairó és Prága kötötte egymással. Ugyanakkor lehet, hogy pont emiatt alakult ki súlyos vita. Október 27-én, amikor már javában zajlott a magyar forradalom és a közel-keleti térségben is egyre feszültebb volt a légkör, a szovjet diplomácia engedményeket kért az egyiptomiak számára. Ez többek között azt jelentette, hogy a csehszlovákok engedélyezzék az egy százalékos éves kamatot, hosszabbítsák meg a törlesztés idejét és gyorsítsák fel a szállítást. A megváltozott feltételek nemcsak az október 19-i, hanem visszamenőlegesen minden korábbi megállapodást érintettek volna. Azonban ebbe Prága sem politikai, sem gazdasági okokból nem akart belemenni, és ragaszkodott a korábbi egyezmények változatlan teljesítéséhez. A CSKP állítása szerint 1956-ban Csehszlovákia kapitalista országok irányába folytatott kivitel 20 százalékat a fegyverek és a katonai eszközök tették ki, ezért alighanem a legfontosabb exporttermékről van szó. Rámutattak arra, hogy Egyiptom már így is komoly kedvezményeket kapott, hiszen a korábbi szerződésekben nem az évenkénti 3 és 4,5 százalékos kamattérteket határozták meg, amely minden kapitalista országgal kötött megállapodás alapfeltétele volt, hanem két százalékos kamatlábat biztosítottak a számukra. Ezen a téren nem akartak precedenst teremteni, mivel ha kiderülne, akkor azzal jelentősen aláásná Csehszlovákia pozícióit a jövőbeli tárgyalásokon.⁴⁶² Ebből kifolyólag Prága még a szovjet ajánlatot is elutasította, ami miatt október 29-én Richard Dvořák kereskedelmi miniszter Moszkvába utazott, hogy részt vegyen a konfliktust megoldani kívánó háromoldalú (csehszlovák-egyiptomi-szovjet) tárgyalásokon. Végül az izraeli támadás hírére a csehszlovák vezetés engedett a korábbi álláspontjából, s 62 millió korona értékű fegyverüzletbe egyeztek bele. Azonban a megállapodás részleteiről szóló tárgyalások egészen november 3-ig elhúzódtak és a CSKP KB PB-ben csak november 5-én fogadták el a Kairó számára kedvező feltételeket.⁴⁶³ Mindeközben október végén Ben Gurion hazatért Franciaországból, egy kormányülést hívott össze. Elrendelték a teljes mozgósítást, az ejtőernyő egységek bevetését, és az izraeli Kádeshadműveletet elindítását október 29-én.⁴⁶⁴ A háború az egyiptomi hadsereget a felkészülési és kiképzési időszakában érte. Az izraeli támadás elsődleges célpontjait az ország repülőterei

⁴⁶⁰ Vyhlídal, Milan: Československo-egyptská spolupráce v oblasti... i.m.: 74.

⁴⁶¹ A következőkről volt szó: 57 mm és 85 mm-es ágyútöltetek; 100 mm és 120 mm-es tüzérségi gránátok; 7,62 mm és 12,7 mm-es lőszerek.

⁴⁶² NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 120., ar.j. 148., b. 19., 29.10.1956.

⁴⁶³ Csak azzal a feltétellel, ha a Szovjetunió százezer tonnányi kukoricát biztosít Csehszlovákiának. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 120., ar.j. 149., b. 20., 05.11.1956.

⁴⁶⁴ Kovács Tamás: i.m.: 21.

jelentették. A helyzetről tökéletes képet adott Reindl, aki a frontvonal közelében állomásozott. Beszámolója szerint az izraeli támadás napján mindössze csak két MiG-15-ös, egy MiG-17-es és két Vampire raj állt készenlétben.⁴⁶⁵ Döbbenet írt le azt, hogy mennyire tökéletes munkát végzett az izraeli hírszerzés, mivel pontosan tudták, hogy melyik hangárban milyen gépek vannak, vagy éppen milyen felszereléseket tároltak és aszerint semmisítették meg őket. Ugyanakkor rámutatott arra, hogy az egyiptomi hadvezetés nem vetette be a teljes MiG-17-es és MiG-15-ös légiflottáját, és azokat kizárólag izraeli szárazföldi célpontok ellen indított támadás során használták fel. Szerinte a rossz kommunikáció, a felderítés hiánya és a parancsnoki láncban uralkodó hiányosságok miatt uralkodtak ennyire kaotikus állapotok az egyiptomi hadseregben. *„Idős tisztek parancsnokoltak, akik egyáltalán nem ismerték a saját légierjük taktikai és technikai adottságait, ezért az általuk kiadott parancsok megvalósíthatatlanok voltak”* – konstatálta az MNO-nak küldött jelentésében.⁴⁶⁶ Közben a csehszlovák kormány számára a lehető legrosszabbkor jött az újabb arab-izraeli konfliktus híre, hiszen a CSKP figyelmét leginkább a Csehszlovákia szomszédságában zajló esemény kötötte le: a magyar forradalom.

6.3. A csehszlovák külpolitika dilemmája: Budapest vagy Kairó?

Az 1956-os eseményeket kutató történészek körében szinte állandó vita tárgyát jelenti, hogy vajon a világ számára a Budapesten vagy a Szuezi-csatornánál zajló történések bírtak-e nagyobb jelentőséggel? Már könyvtári irodalom született a témáról, amely pro és kontra érvek garnadáját sorakoztatja fel mindegyik oldalon. Nincs ez másképp Csehszlovákia esetében sem, ami elsőre furcsának tűnhet, hiszen Prága nézőpontjából a magyarországi események sokkal közelebb voltak és annak negatív következményeit szinte azonnal megérezte magán. Ennek ellenére a második arab-izraeli háború korántsem volt lényegtelen a csehszlovák vezetés számára, sőt, Egyiptomban egy rendkívül súlyos biztonságpolitikai és katonai kockázattal kellett szembenéznie nemcsak Csehszlovákiának, hanem az egész szocialista tábornak. Ám mielőtt ezt az állítást részletesen kibontásra kerülne, szükséges pár bekezdésben kitérni arra, hogy Prága miképp reagált a magyar forradalomra.⁴⁶⁷

Kétségtelen, hogy a csehszlovák dokumentumok tanúsága szerint október utolsó hetében a teljes csehszlovák állam- és pártapparátust, a katonai és a belügyi szerveket, valamint a sajtót és a közbeszédet a budapesti események uralták. Az október végétől érzékelhető egyre nagyobb közel-keleti feszültséggel először alig vagy egyáltalán nem törődtek. Például az ammáni egyezményről, amely egy védelmi szerződés volt Egyiptom, Jordánia és Szíria között, csak rövidhírként számoltak be október 25-én. Ráadásul a cseh sajtó többet írt más észak-afrikai országokban zajló eseményekről, mint az egyiptomi-izraeli határon kibontakozó

⁴⁶⁵ Vyhlídal, Milan: *Československo-egyptská spolupráce v oblasti...* i.m.: 76.

⁴⁶⁶ Vyhlídal, Milan: *Českoslovenští instruktoři...* i.m.: 57–58.

⁴⁶⁷ Természetesen ezt a témát csak érintőlegesen, a legfontosabb aspektusokat mutatom be. Bővebben a témáról Rainer M. János – Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2007.; A Bencsik Péter és Mitrovits Miklós által szerkesztett *„A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai*” című dokumentumgyűjteménye, illetve bevezető tanulmánya.

történekekről.⁴⁶⁸ Antonín Novotný első titkár már 1956. október 23-án személyesen foglalkozott a magyarországi eseményekkel és Rudolf Barák belügyminiszterrel együtt szigorú utasításokat adott az állami- és pártszerveknek. Október 24-én ötven százalékos készültségbe helyezték a rendőrséget (a teljes készültséget csak október 26-án rendelték el), valamint mozgósították az országon belüli és kívüli ügynökhálózatot: szinte óránként küldtek jelentéseket a magyarországi történekekről, illetve arról, hogy milyen közhangulat uralkodik Csehszlovákiában, van-e bármiféle jele az elégedetlenségnek. A CSKP ugyanis attól tartott, hogy a forradalom a magyar kisebbség közvetítéssel áterjed a szlovák, majd a cseh részekre. A párt vezetőinek eme aggodalma korántsem számított alaptalannak, hiszen 1956 májusában Pozsonyban és Prágában diáktüntetésekre került sor, több értelmiségi a rendszer enyhülését követelte. Novotný október 24-én Moszkvában tárgyalt, a „lengyel válság tanulságait” vitatta volna meg a szovjetekkel, de ehelyett a magyarországi forradalom került terítékre.⁴⁶⁹ A CSKP első titkára már október 26-án felajánlotta Hruscsovnak az „önkéntes csehszlovák katonai egységek” bevetését, de ezt akkor a szovjet vezető elutasította.⁴⁷⁰ Habár a forradalom alatt a hivatalos csatornákon történő információáramlás akadozott, a Csehszlovákiában élő magyarok a sajtóból értesültek a fejleményekről. Ugyanis a csehszlovák-magyar kulturális egyezményeknek köszönhetően 220 magyarországi sajtóterméket forgalmaztak Csehszlovákiában, amelyek évenkénti 3,5 millió példányszámot jelentettek. Továbbá egyre több háztartásban volt rádió, és a legtöbben a magyarországi adókat hallgatták, épp ezért tisztában voltak az aktuálpolitikai helyzettel, a Petőfi Kör vitáival, majd pedig a forradalom későbbi alakulásával.⁴⁷¹ A párt vezetése és a belügyi szervek azonnal aktivizálták magukat, hogyha elégedetlenségről vagy a magyar forradalmárok melletti kiállásáról érkezett hír. Ugyanúgy a magyarországi kommunistákat propagandaeszközökkel, röpcédulákkal, élelmiszer- és fegyverszállítmányokkal látták el, miközben sok magyarul beszélő csehszlovák kommunista utazott át tanácsokat osztogatni a magyarországi „elvtársaiknak”. Erőteljesen cenzúrázták a csehszlovák sajtót, több magyarországi lapot – például a *Szabad Népet* vagy a satirikus *Ludas Matyit* – betiltották, az üzemekben és a termelőszövetkezetekben a magyar „ellenforradalmat” elítélő rendezvényeket és párbeszédet tartottak. A csehszlovák újságokban szándékosan a forradalom kegyetlenségeire és a „nyugati-hortysta összeesküvés leleplezésére” összpontosítottak. Minden problémáért Rákosi Mátyás sztálinista politikáját, illetve a Nagy Imre vezette nemzeti kommunisták hibás elképzeléseit tették felelőssé. A megfélemlítő és látványos túlzásokba eső propagandahadjárat sikeres volt: a cseh és a szlovák nyelvű lakosság többsége passzív maradt.⁴⁷² Sokan valóban negatívan szemlélték a

⁴⁶⁸ A csehszlovák újságok ekkoriban azzal az arab világhoz köthető hírrel foglalkoztak a legtöbbet, amikor Algír légtérében a francia légierő gépei leszállásra kényszerítették az Air Atlas marokkói légitársaság Rabatból Tuniszba tartó járatát. Ezen a gépen utazott az algériai FLN öt vezetője, mint például Ben Bella, akik éppen tárgyalni készültek a marokkói és a tunéziai vezetéssel. Az eset nagy visszhangot váltott ki szerte a világon, a csehszlovákok folyamatosan bírálták Párizst az incidens miatt és rendre lehozták a marokkói, illetve a tunéziai kormány reakciót. Például: Maroko a Tunis odsuzují postup francouzských úřadů. In: *Rudé právo*. r. 36., č. 297., 24. 10. 1956. A gépeltérítésről bővebben Ferwagner Péter Ákos: i.m.: 96.

⁴⁶⁹ Mitrovits Miklós: *Csehszlovákia és az 1956-os magyar forradalom*. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): *„A Szovjetunióval örök időkre...”* i.m.: 56.

⁴⁷⁰ Bencsik Péter: *Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban...* i.m.:81.

⁴⁷¹ Simon Attila: *Az 1956-os forradalom visszhangja a szlovákiai magyarok között*. In: Rainer M. János – Somlai Katalin (szerk.): i.m.: 232.

⁴⁷² Ugyanakkor történtek kisebb incidensek, amelyekről a csehszlovák sajtó nem számolt be. Például október 27-én Jičín közelében 8 fő megtámadott egy lőszerraktárt. Október 28-án, Csehszlovákia megszületésének 38.

történeteket, mivel ezekben a „magyar revizionizmus szellem” újjáéledését látták. A CSKP számára a „megnyugvást” a SZKP Központi Bizottságának október 31-i döntése jelentette. Habár Hruscsov eleinte hezitált a magyar forradalom leverésével kapcsolatban, a többi kommunista vezetés – csehszlovák, kelet-német, kínai – nyomására az intervenció mellett döntött. November 1-jétől egyre nyilvánvalóbb jelei voltak a szovjet katonai beavatkozásnak, és erre Nagy Imre a semlegesség bejelentésével és a VSZ-ből való kilépéssel válaszolt. Prága azonnal jelentkezett a „baráti segítségnyújtásra”, és katonákat ajánlott fel Moszkvának az „ellenforradalom” leveréséhez. Ám a közvélekedéssel ellentétben, a levéltári források és a szakirodalom szerint nem vetettek be csehszlovák egységeket a magyarországi hadműveletek során, sőt, még a szovjet hadsereg sem Csehszlovákián keresztül vonult be Magyarországra.⁴⁷³ Ennek ellenére Prága jelentős erőket vonultatott fel a csehszlovák-magyar határszakaszra: november 10-ig Csehszlovákia 2. katonai körzetében – az első a cseh részeket, a második a szlovák és egyes morva részeket jelentette – majdnem 25 500 főt vontak össze, mintegy 358 harckocsit, 141 önjáró löveget, 608 egyéb ágyút és 82 repülőgépet állomásoztatva a térségben.⁴⁷⁴ 1956. november 3-án kiadott 115. szigorúan titkos parancs értelmében a belügyi szerveknek minden esetleges provokációt és polgári szervezkedést azonnal meg kellett akadályozniuk (az MNO-ban és a MV-ben elrendelt rendkívüli állapotot december 21-én oldották fel). Csehszlovákiában a magyar forradalom támogatása, a szovjet beavatkozás elítélése, vagy éppen a CSKP bírálása miatt 665 embert tartóztattak le, akik között 84 katonatiszt volt.⁴⁷⁵ Tehát a magyar forradalommal kapcsolatos kezdeti pánikhangulatot, amely a CSKP-t és a Szlovákia Kommunista Pártját (*Komunistická strana Slovenska/SZLKP*) jellemezte, fokozatosan felváltotta a megnyugvás, köszönhetően a Szovjetunió beavatkozásának és a magyar forradalom leverésének. 1956 novemberétől pedig Prága sokkal nagyobb mértékben nyújtott támogatást Budapestnek, mint korábban: anyagi (közel 90 millió korona), belügyi (StB tisztek kiküldetése), diplomáciai, illetve humanitárius (a Csehszlovák Vöröskereszt gyógyszerei).⁴⁷⁶

Ugyanakkor ez a folyamat a szuezi válság esetében másképp zajlott. Az első hivatalos csehszlovák reakciók az izraeli támadás után egy nappal láttak napvilágot. Október 30-án a ČTK az izraeli támadás megkezdéséről, a Sínai-félszigeten zajló hadműveletekről, és a nyugati állampolgárok evakuálásáról számolt be.⁴⁷⁷ Ugyanezen a napon Václav David külügyminiszter személyesen fogadta az egyiptomi nagykövetet és közölte vele, hogy „*a csehszlovák kormány elítéli az izraeli agressziót, ami határozottan szembement az ENSZ Alapokmányával, a nemzetközi joggal, és megbontja a békét a Közel-és Közép-Keleten*”. Hozzátette, hogy Egyiptomnak ezért „természetadta joga”, hogy akár individuálisan, akár kollektíven megvédje önmagát.⁴⁷⁸ Természetesen a szocialista sajtóban azonnal egyenlőségjelet vontak az egyiptomi és a magyarországi események közé, hiszen a nyugati hatalmak szándékosan a magyar „ellenforradalomra időzítve rendelték meg Izraeltől a kalandor imperialista tervük

évfordulóján a prágai Vencel-téren rendszerellenes jelszavakat skandáló tüntetőket tartóztattak le. Bővebben az incidensekről Bencsik Péter: Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban... i.m.: 85–86.

⁴⁷³ Bencsik Péter: Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban... i.m.: 86.

⁴⁷⁴ Mitrovits Miklós: *Csehszlovákia és az 1956-os magyar forradalom*... i.m.: 73.

⁴⁷⁵ Štefánský, Michal: i.m.: 80.

⁴⁷⁶ Bencsik Péter: Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban... i.m.: 89.

⁴⁷⁷ Izraelské jednotky vrhly do Egypta. In: *Rudé právo*. r. 37., č. 303., 30. 10. 1956.

⁴⁷⁸ Československo považuje izraelský vpád za akt otevřeně agrese. In: *Rudé právo*. r. 37., č. 305., 01. 11. 1956.

végrehajtását”.⁴⁷⁹ Az *Új Szó* – valószínűleg a magyar olvasók figyelmének elterelése végett – a november 1-jei számában már majdnem egy oldalban számolt be a „Egyiptom elleni összeesküvésről”. Összefoglalták a főbb történéseket, vagyis a Sínai-félszigeten zajló harcokat, a brit-francia ultimátumot és az ENSZ-ben zajló vitákat.⁴⁸⁰ Antonín Zápotocký november 3-án tartott rádióbeszédében elsősorban a magyarországi történésekről beszélt, de a bírálatokból kijárt az „Anglia, Franciaország és Izrael bűnös támadásának” is. *„Valamennyiünk rokonszenve az egyiptomi nép oldalán áll. Ismerjük a hetvenéves gyarmati uralom megdöntéséért vívott harcát és örömünk tellett az idegen elnyomók fölött aratott győzelmében. Örömmel hallottuk a független nemzeti Egyiptom államépítésének minden sikerét. Világosan kijelentettük, hogy a Szezi-csatorna államosítása megfelel a jognak és igazságnak. Ma is, Egyiptom szégyenteljes megtámadásának perceiben népe és ügye mellett állunk”* – mondta a köztársasági elnök.⁴⁸¹ Csehszlovákia a Vöröskereszten keresztül 500 000 Kcs értékben szállított gyógyszereket és kötszereket az arab országnak. Sőt, külön kiemelték, hogy előbb adtak humanitárius segélynyújtást, mint az amerikaiak, akik *„minden kétséget kizáróan kihasználják majd a helyzetet a saját pozíciójuk erősítésére”*.⁴⁸² Az egyiptomi nagykövet 1956. november 17-én megköszönte a CSKP-nak a válság alatt nyújtott anyagi és diplomáciai segítséget. A csehszlovák sajtó még hetekig előszeretettel tudósított vagy közölt véleménycikkeket a háborúról; a briteket, franciákat és izraelieket elmarasztaló ENSZ-határozatokról és az „egyiptomi nép helytállásáról”. Az egyiptomi külügyminisztérium kérésére a CSKP országszerte több kampányt indított. Az SZLKP összes kerületi bizottsága rendkívüli agitációs füzetet adott ki, amelyeket kizárólag a magyar eseményeknek és az egyiptomi agresszióknak szenteltek, illetve igyekeztek az ezek közötti (téves) összefonódásokat bemutatni. *„Látni kell a magyarországi események és az Egyiptom elleni imperialista agresszió közötti összefüggést. A két esemény közötti közvetlen kapcsolatot az jelenti, hogy az imperialista erők fegyveres- és propagandatámadást intéztek a szocializmus és az afrikai-ázsiai felszabadító mozgalmak ellen”* – olvasható az egyik tájékoztató szövegben.⁴⁸³ Szimpátiatüntetéseket szerveztek Egyiptom mellett, előadásokat tartottak a brit-francia gyarmatosítás történetéről vagy Gamel Abden Nasszer életútjáról. Ezekon a rendezvényeken és a sajtóban hatalmas győzelemként interpretálták a „három agresszor” visszavonulását, amely szerintük nagymértékben a „Szovjetunió békepolitikájának és a csehszlovák nép kiemelt támogatásának” volt köszönhető. Természetesen ezt mind azt a célt szolgálta, hogy elterelje az ország lakosságának figyelmét a magyar forradalom leveréséről, a megtorlásról és az ENSZ-ben zajló „magyar vitáról”. Azonban a csehszlovák levéltári forrásokból az is kiderült, hogy a csehszlovák vezetés számára a szezi válság jóval több volt egy távoli eseménynél, amellyel tökéletesen el lehetett terelni a lakosság figyelmét a Magyarországon zajló történésekről. Prága az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény óta nem kevés pénzt és energiát áldozott a kétoldalú

⁴⁷⁹ Volf, Alois: Drzá imperialistická provokace proti Egyptu. In: *Rudé právo*. r. 37., č. 304., 31. 10. 1956.

⁴⁸⁰ Veszélyben van a világbéke a Közel- és Közép-Keleten. In: *Új Szó*. 9. évf. 305. sz., 1956. november 1.

⁴⁸¹ Antonín Zápotocký rádióbeszéde. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): *„A Szovjetunióval örök időkre...”* i.m.: 349.

⁴⁸² *Odvoz zavazadel repatriantů letadlem ČsČK z Káhíry*. 16. 11. 1956. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 9., č.j. 144.978/56.

⁴⁸³ *Tájékoztató jelentés az októberi és novemberi magyarországi eseményekről és azok csehszlovák visszhangjáról a CSKP KB Titkársága számára*. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): *„A Szovjetunióval örök időkre...”* i.m.: 247.

kapcsolatok fejlesztésére, amelyek a brit-francia-izraeli támadás miatt mind veszélybe kerültek. A rengeteg csehszlovák fegyverszállítmány törlesztése, a befektetések és gyapotimport, Kairó közvetítő szerepe az arab világban: ezek mind olyan dolgok voltak, amelyek megszűntek volna Nasszer bukásával és egy Nyugat-barát egyiptomi vezetés hatalomra kerülésével. 1956 őszére Moszkva és Prága számára Egyiptom volt a legfontosabb harmadik világbeli ország, amelynek elvesztése súlyos vereséget mért volna a szocialista országok addigi afrikai-ázsiai politikájára. Tehát hosszabb távon, a fejlődő világgal fenntartott kapcsolatokat figyelembe véve, Csehszlovákia számára korántsem számított lényegtelennek, hogy mi lesz a második arab-izraeli háború kimenetele. Csakhogy Prága aspektusából volt egy lényeges különbség a magyar forradalom és a szuezi válság között: miközben a CSKP a magyar forradalom leveréséig a Csehszlovákia területén élő magyar kisebbség esetleges fellázadása miatt aggódott, addig Egyiptomban lévő, kiképzési és tanácsadási feladatokat végző csehszlovák állampolgárok testi épségéért nyugtalankodott. A csehszlovák vezetésben nem zárták ki azt az eshetőséget, hogy az egyiptomiak arra kényszerítik a csehszlovák katonákat, hogy csatlakozzanak a háborújukhoz. Ez pedig – ha kiderül, hogy a keleti blokk államai felelősek izraeli és nyugati katonák haláláért – nagyon komoly diplomáciai bonyodalmakat idézhet elő. Még rosszabb lett volna, ha a magasan képzett katonatisztek brit-francia-izraeli fogságba esnek. A csehszlovák parancsnokság és titkosszolgálat nem volt biztos abban, hogy kellő rábeszéléssel, lefizetéssel vagy akár kínzással a csehszlovák katonai szakértők nem adnak-e ki bizalmas és kényes információkat Csehszlovákia legfontosabb hadiipari létesítményeiről; elmondják a főbb katonai bázisok helyét; valamint beszámolnak a VSZ tagállamai által használt fegyverek gyenge pontjairól, amelyeket aztán a nyugati országok egy későbbi konfliktus során könnyen kihasználhatnak. Ezért Prágának és Moszkvának egy közös problémával kellett szembenéznie: szükségessé vált a szocialista táborból érkező állampolgárok evakuálása Egyiptomból, különösen a 127 főre duzzadt csehszlovák szakértői kontingensé, akik közül 88-an katonatisztek voltak. Ebben a tekintetben a csehszlovákok szigorúan követték a szovjet lépéseket, akik az izraeli támadás első napjától kezdve nekifogtak a 215 szovjet szakértő kivonásához, például az Il-28-as bombázókat és a MiG-et Luxorba vagy az ország más belső részeibe csoportosították át.⁴⁸⁴ Miközben Magyarországról nem jelentett megoldhatatlan nehézséget a csehszlovák diplomáciai személyzet kivonása, illetve a csehszlovák-magyar határon a csehszlovák állampolgárok viszonylag könnyen elhagyhatták az országot, addig Egyiptomból már nem volt egyszerű távozni. Az idő pedig sürgetett, hiszen a hadműveletek kiszélesedtek, Port Szaíd kikötővárosát légicsapások érték. Sőt, nemcsak az evakuálás végrehajtása okozott komoly fejfájást a csehszlovák döntéshozók körében. Egyes csehszlovák katonatisztek az áprilisi utasítások ellenére úgy döntöttek, hogy segítséget nyújtanak az egyiptomiaknak az „agresszorok elleni harcukban”. Voltak, akik terveket kovácsoltak egy ellentámadásra, vagy a Prágától kapott hírszerzési értesítéseiket megosztották az egyiptomi tisztekkel, de a beszámolók szerint a csehszlovákok segítettek az egyiptomi légvédelem és rádiólokációs rendszer üzemeltetésében is.⁴⁸⁵ A csehszlovák szakértők főparancsnoka, Jan

⁴⁸⁴ Štefánský, Michal: i.m.: 88.

⁴⁸⁵ A második arab-izraeli háború során Izraelnek a legnagyobb anyagi károkat az egyiptomi légvédelem okozta. Az első 48 órában az izraeliek két Mystère-t és kilenc rotoros gépet vesztek, de az egész hadjárat során az egyiptomiak 15 izraeli, 4 brit és egy francia gépet lőttek le. Miközben az egyiptomi légvédelem viszonylag jól teljesített, addig a légierő teljesen leszerepelt, mivel a légierőjük nagy részét már a földön megsemmisítették és

Reindl vezérőrnagy október 29-én és 30-án a csehszlovák katonai vezetés tudta nélkül kezdte el „önkénteseket” toborozni, akik az egyiptomi kötelékekben harcoltak volna az izraeliek ellen. Sőt, terveket készített a Szuezi-csatorna körüli hatékony légvédelem kiépítéséről, amiket a csehszlovák vezetés tudta nélkül pénzért eladott (!) az egyiptomi főparancsnoknak.⁴⁸⁶ Ám, amikor a brit-francia csapatok megindultak Egyiptom ellen, akkor megpróbált egy repülőgépet „kölcsonkérni”. Azonban ezt az egyiptomi pilóták nem hagyták, és így végül hivatkozva a „saját fontosságára és elkerülve egy vezető katonatiszt esetleges nyugati fogságba esését”, a nők és gyerekek előtt elhagyta Egyiptomot.⁴⁸⁷ A csehszlovák nagykövetség november 1-jén kezdte el összegyűjteni az evakuálásra váró személyeket. Ez eltartott egy ideig: a civil és a katonai szakértők Alexandriától egészen Asszuánig „szét voltak dobálva” az ország területén. Épp ezért az első körben csupán 8 gyereket, 48 nőt és pár civil férfit sikerült egybegyűjteni. Ekkor még a nagykövetség úgy ítélte meg, hogy a háború elsősorban a Sínai-félszigeten fog zajlani, a diplomáciai személyzet és a katonai szakértők nagy része addig maradhat, amíg az izraeliek át nem lépik a Szuezi-csatornát. November 2-án már 119-en tartózkodtak a kairói csehszlovák nagykövetségen. A brit-francia légicsapások elindításakor Prága elrendelte a teljes evakuálását. Reindl helyére ideiglenes parancsnoknak Bohuslav Kadeřábeket nevezték ki, aki korábban tüzérügyi órákat tartott Alexandriában.⁴⁸⁸ A legnagyobb problémát nem az evakuáció módja, hanem sokkal inkább az iránya jelentette. Szinte azonnal elvetették azt az ötletet, hogy északon, Alexandriában szállnak hajóra, mert nem volt elképzelhetetlen, hogy a támadók következő célpontja a kikötőváros lesz, ahol akár egy brit-francia partraszállásra szintúgy sor kerülhet. Erről Alois Farlík győzte meg a többieket, aki az alexandriai akadémián oktató társaival együtt az éppen légitámadás alatt lévő városból menekült el. Keletre szintén nem lehetett elindulni, mert a Sínai-félszigeten és a Szuezi-csatornát teljesen lezárták. Nyugaton viszont ott volt a líbiai sivatag, amelyen az átjutás rendkívül kockázatosnak számított: akkor még nem létezett itt semmiféle autópálya. Habár felvetődött, hogy a Földközi-tenger mentén, El-Alameinen keresztül jussanak el Líbiába, de kiderült, hogy a várost a második világháború óta nem hagyta el vonat, mert a vasúti sínek egyszerűen végetértek a sivatagban. Ezért az egyetlen reális opciónak a déli irány, vagyis pontosabban Szudánba való menekülés, tűnt. A csehszlovák nagykövetség azonnal hozzálátott a vízumok elkészítéséhez, az MZV értesítette a kartúmi követséget, hogy intézze el a csehszlovák állampolgárok határátlépését és hazarepülését. Csakhogy ekkoriban a csehszlovák-szudáni viszony nem számított a legjobbnak, mivel az országban egy britbarát kormány volt hatalmon. Ugyanúgy Kartúm nem felejtette el, hogy egy évvel korábban Prága elutasította a fegyvervásárlási kérelmét. Gondot jelentett még, hogy a ČSA-nak nem volt légijárata sem Egyiptomba, sem Szudánba, így a nyugati légitársaságokkal

légiutközvetekre szintén alig került sor. Ezért több hadtörténeti munkában is felvetették, hogy a légvédelem hatékonysága elsősorban nem az egyiptomiaknak, hanem az országban lévő csehszlovák/szovjet tanácsadónak köszönhető. Ugyanakkor arról nem találtam semmiféle – sem primer, sem szekunder – forrást, hogy a csehszlovákok bizonyítottan lelőttek volna akár egyetlen egy brit-francia-izraeli repülőgépet is. Wanner, Jan: *Bitva o Suez...* i.m.: 521.; Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis...* i.m.: 178.

⁴⁸⁶ Vyhlídal, Milan: *Českoslovenští instruktoři...* i.m.: 62–63.

⁴⁸⁷ Laron, Guy: *Logic Dictates...* i.m.: 71.; Ennek ellenére a szuezi válság után Jan Reindlt az egyiptomiak 2. osztályú érdemrenddel tüntették ki, ami akkoriban a legmagasabb elismerést jelentette egy külföldi számára. Viszont otthon korántsem bántak vele kesztyűs kézzel: 1956 decemberében végén hazahívták őt, nem kapott semmiféle elismerést és többet nem vehetett részt egyetlen külföldi misszióban sem. Vyhlídal, Milan: *Českoslovenští instruktoři...* i.m.: 58.

⁴⁸⁸ Vyhlídal, Milan: *Československo a suezská krize...* i.m.: 208.;

(KLM, SABENA) kellett tárgyalniuk a csehszlovák állampolgárok hazaszállításáról.⁴⁸⁹ Mindeközben kiderült, hogy Karpíšek képességeit meghaladta a feladat, mivel még megfelelő járműveket sem tudott biztosítani. Ezért Jaroslav Knébl katonai attasé vette át az ügyet és sikerült elérnie, hogy az egyiptomiak három vagonot bocsássanak a rendelkezésére. Azonban a tervezett vonat nem indult el: Kairót aznap bombatámadás érte és leállítottak minden járatot, köztük a 20:30-kor induló asszuánit is, amelyen a csehszlovákok három vagonot béreltek ki. A csehszlovák nagykövetség – a magyar követség által elfogott *BBC* értesülésre hivatkozva – megtiltotta a pályaudvarokra való utazást, mert azokat tartották az ellenséges légierő elsődleges célpontjának. Viszont a csoport kettészakadt, ugyanis az egyik fele az egyiptomi fővárosban maradt, a másik fele másnap hajnalban felszállt az Asszuánba tartó vonatra, ami zsúfolásig megtelt menekülő egyiptomiakkal. Akik Kairóban rekedtek, nem próbáltak meg sietve távozni a fővárosból, hiszen tartottak a légicsapásoktól. Továbbá elterjedt, hogy az izraeli csapatok a Szezi-csatornánál beássák magukat, és az egész brit-francia szerepvállalás lényegében csak légítámadásokban fog kimerülni. Azonban a brit-francia erők a Teleszkóp-hadművelet során ejtőernyősöket vettek be és november 5-én partraszálltak Port Szaídnál és Port Fuadnál. Ekkor már mindenki úgy vélte, hogy Egyiptom ellen egy széleskörű invázió vette kezdetét. Habár a brit-francia erők november 6-án bejelentették a fegyverszünetet, a CSKP-ban az evakuáció folytatása mellett döntöttek, hiszen nem tudhatták, hogy vajon nem fognak-e folytatódni a katonai hadműveletek. A kettészakadt csoport november 8-án egyesült: 182 csehszlovák állampolgár Kaderábek vezetésével egy kompon jutott át a szudáni Vádi-Halfába. Csakhogy a megpróbáltatások korántsem értek véget. A szudáni határőrség, hivatkozva a legtöbb vízum érvénytelenségére, megakadályozta, hogy a csehszlovákok belépjenek az ország területére. Szállást nem kaptak, így lényegében a szabad ég alatt töltötték az éjszakát. A Kartúmban lévő csehszlovák követ a döntés mögött a briteket látta, akik nyomást gyakoroltak Szudánra.⁴⁹⁰ A csehszlovák diplomáciának nagy nehezen, nem kevés kenőpénz árán sikerült elérnie, hogy legalább a nőket, a gyereket és betegeket engedjék be Kartúmba. Ez megtörtént, és az első csehszlovák állampolgárok Athénon, Rómán és Zürichen keresztül tértek vissza Prágába. Azonban a többség továbbra is Vádi-Halfában vesztegelt. Mivel a csehszlovákokkal együtt hatvannégy szovjet, tizenhat kelet-német és három lengyel állampolgár várakozott az egyiptomi-szudáni határon, ezért Moszkva úgy döntött, hogy Port Szudánba küldenek egy a hajót, amely először Indiába viszi az utasokat, majd onnan a Szovjetunióba és végül haza Csehszlovákiába. Erre viszont nem került sor, mert végül mindenkinek megadták a belépési engedélyt. Az utolsó csoport november 22-én tért vissza a kelet-közép-európai országba. Amikor pedig úgy tűnt, hogy végleg leálltak a brit-francia-izraeli támadások, akkor Karpíšek és néhány diplomata a nagykövetségre dolgozni. Ugyanúgy egy-két katonai szakértő segített az egyiptomiaknak a kártalanításban, illetve a javítási munkálatokban. A csehszlovák evakuálás során senki nem vesztette életét vagy sérült meg súlyosan, ám nem ez volt az utolsó eset, amikor a csehszlovák állampolgároknak gyorsan kellett távozniuk Egyiptomból.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ *Telegram z Káhiry*. 09.11. 1956. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 10., č.j. 14342.; *Repatriace čs. příslušníků z Egypta*. 04.11. 1956. AMZV, f. TO-T 1955-59., kar. 5., č.j. 017.467/56 – AO/II-2.

⁴⁹⁰ *Telegram z Chartúmu*. 09.11.1956. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar.10., č.j. 14707.

⁴⁹¹ 1967-ben, a hatnapos háború kitörésekor szintén evakuálni kellett a csehszlovák állampolgárokat. A helyzet akkor sokkal rosszabb volt, mint 1956-ban: 178 katonai szakértőnek, 159 nőnek és 206 gyereknek kellett távoznia Egyiptomból. Ráadásul legtöbben éppen kirándultak, így nem volt semmiféle kommunikáció a csoportok között. Csak június 20-án térhettek haza, amikor újraindították a Prága-Kairó légijáratot.

6.4 A szuezi válság után

A szovjet nyomás, az amerikai ellenállás, a saját lakosság és politikai csoportok felől érkező elégedetlenség – Nagy-Britanniában a Munkáspárt, Franciaországban a Francia Kommunista Párt részéről – következtében leállították a Muskétás-hadműveletet. A november 6-án meghirdetett tűzszünet ellenére még mindig folytak harcok Port Szaídban – elsősorban a rendőri egységek és a civil ellenállók csaptak össze az inváziós erőkkel – és Port Fuadban. Franciaország és Izrael továbbra is küzdeni akart, de Nagy-Britannia túlságosan megrettent az országban zajló tüntetések nagyságától, az Egyesült Államok és a Szovjetunió reakcióitól. A beszámolók szerint Eisenhower, aki ritkán mutatta ki érzelmeit a nyilvánosság előtt, a támadás hírére dührohamot kapott. Dulles külügyminiszter pedig az egész intervenciót a „*Magyarországon alkalmazott szovjet totalitarizmushoz hasonlította*”. Október 31-én tartott beszédében Eisenhower nyíltan elítélte az Egyiptom ellen indított támadást, és utasította az amerikai diplomatákat, hogy az ENSZ BT-ben vagy Közgyűlésen azonnal vétózzanak meg minden olyan brit-francia indítványt, amely Szuezi-csatorna jövőjéről szólt. A támadás hírére Washington leállította a Londonnak nyújtott gazdasági támogatást és november 6-án már a font összeomlása fenyegetett. A nyugat-európai országok kezdetben nem törődtek az amerikaiak kijelentéseivel, de a november 5-i „Bulganyin-bomba” után azzal szembesültek, hogy az Egyesült Államok még a Szovjetunióval való közvetlen konfrontáció esetén sem állna ki mellettük. Sőt, ami korábban teljesen elképzelhetetlennek tűnt: az amerikai és a szovjet diplomácia között valóban megindult egyfajta óvatos együttműködés. Ezt a véleményt erősítette Sepilov külügyminiszter aznap keltezett levele, amelyben arról írt, hogy Kairót Moszkva és Washington közösen részesítené „fegyveres és más természetű segítségben”. Végül november 6-án a brit és a francia kormány közösen értesítette az ENSZ-et arról, hogy leállítják a hadműveleteket.⁴⁹² Katonai szempontból a brit-francia-izraeli támadás óriási sikernek számított: megszerezték a Csatorna-övezet legfontosabb pontjait, súlyos vereséget mértek az egyiptomi haderőre és légierőre, és minimálisak veszteségeket könyvelhettek el. Az egész fegyveres konfliktusban 22 brit, 14 francia, 250 izraeli veszítette életét, szemben kétezer egyiptomi katonával. Az egyiptomi károk nagysága elérte a 7 milliárd dollárt.⁴⁹³ Azonban a három ország politikai szempontból totális vereséget szenvedettek, hiszen a szövetségeseik nem álltak ki mellettük. 1956. november 7-én felállították az ENSZ békefenntartó erőket (*United Nations Emergency Force/UNEF*), amely közel 6000 főt számlált. A kéksisakosokat Brazília, Dánia, Finnország, India, Indonézia, Jugoszlávia, Kanada, Kolumbia, Norvégia, és Svédország biztosította. A feladatuk a brit-francia-izraeli kivonulás elősegítése volt, majd pedig megfigyelői tevékenység a tűzszüneti vonalon. Nem kevés diplomáciai nyomásgyakorlás árán sikerült elérni, hogy a brit-francia erők december 22-én kivonuljanak a Csatorna-övezetből és átadják a helyüket a békefenntartóknak. Izrael azonban továbbra sem volt hajlandó így tenni és nem akart lemondani a megszerzett területekről sem. Végül az utolsó izraeli katona csak 1957. március 16-án hagyta el Sarm es-Sejket. A Szuezi-csatornát 1957. április 9-én ismét megnyitották a hajóforgalom előtt. 1958 májusában aláírták a római egyezményt, amellyel

⁴⁹² Ashton, Nigel John: i.m.: 97–98.; J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig...* i.m.: 116.; Lefebvre, Denis: i.m.: 113–117.

⁴⁹³ Brož, Ivan: i.m.: 160.

megerősítették Kairó fennhatóságát a Csatorna felett, és a közel-keleti államot megtámadó országokat 28,3 millió fontnyi kártérítés kifizetésére kötelezték.⁴⁹⁴

Nagy-Britannia és Franciaország számára a „szuezi kaland” súlyos belpolitikai következményekkel járt. 1957. január 9-én Eden elvesztette a miniszterelnöki székét, a teljes kormány lemondott és Harold MacMillan korábbi külügyi államtitkár lett az új brit miniszterelnök. Elődjénél kevésbé konfrontatív, az Egyesült Államokkal együttműködni kívánó – vagy inkább kénytelen – politikát folytatott. Nem gördített nagyobb akadályokat a függetlenedni kívánó afrikai és ázsiai országok elé, miközben a hazai gazdasági és pénzügyi nehézségeket próbálta megoldani. Franciaországban Guy Molletnek sikerült megtartania a hatalmát és megakadályoznia a francia szocialista kormány szétesését. Természetesen ez nem volt könnyű, mivel október végétől folyamatosan élénk viták zajlottak a párizsi nemzetgyűlésben Algéria, Egyiptom és Magyarország miatt. A Francia Kommunista Párt arra utasította a kormányt, hogy teremtsen békét Észak-Afrikában és hagyjon fel az erőszakkal. Erre ők és a jobboldal Budapesten válaszolt, amelyet a szovjetek által eltaposott forradalom jelképének állítottak be.⁴⁹⁵ Végül 1957. június 13-án Molletnek szintúgy távoznia kellett a hatalomból. A szuezi válság a belpolitikán kívül komoly kihatással volt a két ország külkapcsolataira, különösen Afrikában és Közel-Keleten.⁴⁹⁶ Immáron minden gyarmati uralom ellen harcoló csoport számára úgy tűnt, hogy 1956 októbere után csupán idő kérdése a brit-francia jelenlét végleges megszűnése. Az arab világban a franciáknak Algériában, a briteknek pedig Áden környékén kellett szembenézniük a függetlenségi harcok eszkalálódásával. London és Párizs szinte minden hitelét elvesztette a közel-keleti szövetségesei szemében. Egyiptom, Szaúd-Arábia és Szíria megszakította a diplomáciai kapcsolatait Franciaországgal és Nagy-Britanniával. Kairó államosította az összes brit-francia bankot, biztosítótársaságot és kereskedelmi vállalatot. Libanonban, Szíriában, de még Líbiában is nyugat-európai vállalatokat és állampolgárokat támadtak meg. Szaúd-Arábia felfüggesztett minden kőolajszállítmányt Nyugat-Európába, Szíriában pedig elzárták – más források szerint felrobbantották – az országon keresztülhaladó, Nyugatra olajat szállító iraki vezetéket.⁴⁹⁷ Nagy-Britanniának még a két legszorosabb arab partnerével is megromlott a viszonya: 1956 októberében hatalomra kerülő Nábulszi-kormány fel akarta mondani a Londonnal kötött korábbi megállapodásokat, és Ammán Egyiptom, illetve a Szovjetunió felé kezdett el orientálódni. Az iraki Szaíd-kormány nem volt hajlandó egy asztalhoz ülni a brit képviselőkkel a METO-találkozókon, megszakította a diplomáciai kapcsolatait Párizssal, miközben az országban több ezres tüntetések robbantak ki, amelyek majdnem a monarchia bukásával végződtek.⁴⁹⁸

Izrael számára a második arab-izraeli háború felemás eredménnyel zárult. November 7-én Ben Gurion a Knesszetben elhangzott beszédében győzelemnek nevezte a hadműveletet. Leszögezte, hogy nem engedi meg az izraeli erők kivonását és a békefenntartók jelenlétét, mivel

⁴⁹⁴ Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 584.; Wanner, Jan: *Bitva o Suez...* i.m.: 484.

⁴⁹⁵ Ferwagner Péter Ákos: i.m.: 100.

⁴⁹⁶ Nem mindegyik történész fogadja el azt az állítást, hogy a szuezi válság a britek közel-keleti jelenlétének megszűnésével járt volna. Robert McNamara a monográfiájában rámutatott arra, hogy bár London kétségkívül meggyengült, még az 1958-as iraki forradalom után sem volt elhanyagolható tényező a régióban. Példaként hozz fel azt, hogy a brit támogatásnak köszönhetően bukott meg a Nasszer jemeni intervenciója, vagy az utolsó brit katonák csak 1971-ben hagyták el a Közel-Keletet. McNamara, Robert: i.m.

⁴⁹⁷ *Szíria és Libanon tárgyalásai a Tapline-al és az IPC-vel*. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954-1964., 4. d., 5/ba., 002604., 1957.

⁴⁹⁸ Dawisha, Karen: i.m.: 15.; Gulyás K. László: i.m.: 182.

az elfoglalt területek immáron az „anyaország” részét képezik. Ennek ellenére pár hónappal később le kellett mondania minden megszerzett területről és a hadsereget vissza kellett rendelnie a térségből. Az izraeli külpolitika szempontjából szintén veszteséges volt a hadművelet: a nemzetközi közösség döntő része elítélte Izraelt és a hatvanas évek elejéig nem tudott jelentős sikereket elérni a harmadik világ esetében, hiszen a tel-avivi vezetésben az „imperialisták eszközét/végrehajtóját” látták. A Szovjetunióval és a többi kelet-európai országgal ismét fagyossá vált a viszony, lényegében az 1967-es hatnapos háborúig teljesen formális kapcsolatokat tartottak fenn egymással. Az Egyesült Államok szintén követelni kezdte a Sínai-félszigetről való távozást, amely miatt megromlottak az amerikai-izraeli kapcsolatok, s egészen John F. Kennedyig kellett várni a két ország közötti viszony rendezésére, amikor Washington leszállította az Eisenhower-adminisztráció által megtiltott Hawk légvédelmi rakétákat. A brit-izraeli kapcsolatok pedig visszakerültek abba a hűvös stádiumba, ahol 1956 előtt voltak. Izrael egyetlen komolyabb külföldi szövetségese Franciaország maradt, habár Tel-Avivban csalódást keltett, hogy egy szovjet támadás esetén a francia vezetés fegyvereket ígért, de közvetlen védelmet már egyáltalán nem. Párizs teljesítve a sèvres-i megállapodásban foglaltakat újabb hadianyaggal és nukleáris technológiával látta el Izraelt, amelynek köszönhetően az 1960-as évek elején kezdetét vette az első atomerőmű megépítése Dimóna mellett. Csakhogy Charles de Gaulle hatalomra kerülésével a francia-izraeli kapcsolatok szintúgy megromlottak, hiszen ő egyrészt meg akarta tartania az atomtitkokat Franciaországnak, másrészt pedig nyitni akart az arabok felé. Izrael szempontjából a második arab-izraeli háború újabb negatív következménye volt, hogy megtámadták az arab országokban élő zsidókat. A legsúlyosabb helyzet Egyiptomban alakult ki, ahol letartóztattak több mint ezer zsidót a „cionistaikkal való együttműködés” vádjával, és több száz üzletet lefoglaltak. Emiatt jelentősen megugrott a zsidó kivándorlók száma, csak Egyiptom esetében 25 ezren hagyták el az országot. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az izraeli vezetés számára a fegyveres konfliktusnak volt néhány kedvező hatása. A Tiráni-szoros szabaddá vált az izraeli zászló alatt közlekedő hajók előtt. Habár a hadvezetés kezdetben ellenezte a békefenntartók jelenlétét, később belátták, hogy az UNEF csapatok ott tartózkodása véget vetett az egyiptomi területekről érkező fidájín támadásoknak. Ugyanúgy kiderült, hogy Izrael a térségben egy ütőképes hadsereggel rendelkezik, amely képes volt legyőzni a legerősebbnek és legnagyobbnak tartott arab haderőt. Az izraeli támadás gyorsasága és alacsony veszteségek lényegében megalapozták az izraeli hadsereg „legyőzhetetlenségének” a mítoszt.⁴⁹⁹

Dwight D. Eisenhowert 1956. november 8-án újra megválasztották az Egyesült Államok elnökének, és a győzelmében nem kis szerepe volt a magyar forradalom leverésének és a szuezi válságnak. Az elnök ugyanis megakadályozta, hogy mindkét esetben egy fegyveres konfliktusba keverjék bele az Egyesült Államokat. Eisenhower a nyugat-európai országokat elítélő szavai – ellentétben a kommunista és arab nacionalista propaganda állításaival – szintén pozitív visszhangra leltek a harmadik világban, különösen a Nyugat-barát arab monarchiák körében. A nyugati gyarmattartó országok megítélése jelentősen romlott az amerikai közvéleményben, hiszen az amerikai társadalomra korábban is az antikolonializmus volt a jellemző és a rövid ideig tartó háború csak erősítette ezeket a negatív attitűdöket. Az európai

⁴⁹⁹ Gilbert, Martin: i.m.: 309–310.; Kalmár Zoltán: *Nincs béke a Közel-Keleten...* i.m.: 228.; Kovács Tamás: i.m.: 22.; Ziv, Guy: i.m.: 425.

gyarmattartókkal szembeni elégedetlenségük 1956 októbere után egyre többször jelent meg mind az amerikai médiában, mind a politikában. Ezzel párhuzamosan egyre többször hangzott el, hogy Egyesült Államoknak nagyobb szerepet kell vállalnia a Közel-Keleten. Ez a nézet abból fakadt, hogy a Szovjetunió közel-keleti jelenléte immáron megkérdőjelezhetetlennek számított, ahogyan Nasszer népszerűségének rohamos emelkedése szintén megállíthatatlannak tűnt. *„Franciaország soha többé nem fog tudni konstruktív szerepet játszani a Közel-Keleten, Nagy-Britannia pedig teljesen diszkreditálta magát az egyiptomi akciójával még a saját szövetségesei előtt is. Nagyhatalmi vákuum van kialakulóban, épp ezért az Egyesült Államoknak kell átvennie a vezető szerepet, hogy betöltse azt”* – fogalmazott az amerikai külügyminiszter.⁵⁰⁰ Washington szerint a szovjet expanzióval együtt az arab nacionalizmus terjeszkedését szintúgy meg kell akadályozni, még akkor is, ha a két eszme nem feltétlenül ideológiai szövetségesei egymásnak. Az elnök a szuezi válság idején utasította a közvetlen környezetét, hogy dolgozzanak ki egy új közel-keleti külpolitikát. November végére már megvoltak a főbb pontok, mint a Szovjetunió feltartóztatása, Nasszer elszigetelése és szövetséges arab országok megsegítése. Az Eisenhower-doktrína bejelentésére a Kongresszus 1957. január 5-én tartott 85. nyitőünnepségen került sor: *„Az egész világ számára óriási katasztrófa lenne, ha a térség a nemzetközi kommunizmus áldozatául esne”* – kezdte az elnök, majd ismertette az új doktrína főbb pontjait: 1.) Szorosabb politikai együttműködés az arab országokkal a nemzetközi térben. 2.) A Marshall-tervhez hasonló, mintegy 200 millió dollárnyi segélycsomag felajánlása a régió országainak. 3.) Növekvő fegyverszállítás és modern nyugati hadieszközök átadása. 4.) Katonai beavatkozás akkor, ha azt egy ország kéri.⁵⁰¹ Az Egyesült Államok a doktrína végrehajtása során nemcsak a közel-keleti szövetségeseire, hanem Nagy-Britanniára is támaszkodott, hiszen a vereség dacára még mindig fontos tényezőnek tartották. Azonban a britek szkeptikusak voltak a doktrínát illetően, Macmillan csak annyit mondott, hogy *„túl kevés, és túl későn”* jött. Párizs ellenben úgy vélte, hogy Washington ezentúl Franciaország megkérdőjezése nélkül avatkozik majd be olyan országokba, amelyek egykoron a francia gyarmatbirodalom részei voltak. Izrael *„cserbenhagyásnak”* minősítette az Eisenhower-doktrínát. Ugyan az Eisenhower-adminisztráció felajánlotta, hogy csatlakozhatnak a doktrínához, de Ben Gurion személyes kérései ellenére sem tudott az elnök biztonsági garanciákat adni, hogy az arabok nem fogják-e a kapott amerikai fegyvereket Izrael ellen felhasználni. Az Eisenhower-doktrínát nem egészen egy hónappal annak életbelépése után már alkalmazták, mégpedig Jordánia esetében. A CIA segítségével megtisztították a jordániai politikai és katonai vezetést a baloldali és Nasszer-párti elemektől. Ammánnak május végéig több mint húsz millió dollárt utaltak át, a Hatodik Flottát a libanoni partokhoz küldték és Huszein nyíltan elkötelezte magát az Eisenhower-doktrína mellett.⁵⁰²

Nasszer számára a szuezi válság végkimenetele a *„politikai mennybemenetelt”* jelentette. Habár az egyiptomi elnök tisztában volt a hadserege *„leszereplésével”*, mégis hősként ünnepelték. Ugyanis a történelem során először fordult elő, hogy Európa két legnagyobb gyarmattartó hatalma megalázó visszavonulásra kényszerült egy olyan országgal szemben, amely egykoron

⁵⁰⁰ Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války...* i.m.: 25.

⁵⁰¹ Eisenhower teljes beszéde: *Az Eisenhower-doktrína. Az Egyesült Államok elnökének beszéde a Kongresszus ülésén.* In: Lugosi Győző (szerk.): i.m.: 371–377.

⁵⁰² Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: i.m.: 88.; Magyarics Tamás: i.m.: 503.; Takeyh, Ray: i.m.: 144–147.; Wilford, Hugh: i.m.: 197.

mindkettőnek a gyarmata volt. 1956 novemberétől szinte minden héten Nasszer-párti tüntetések tartottak valamelyik arab országban, az Arabok Hangja műsorait hallgatták az egész térségben. Az izraeli támadás megerősítette az egyiptomi és a többi arab vezetőt abban a hitben, hogy Tel-Aviv expanziós politikát folytat, ezért szükséges a szorosabb együttműködés, vagy akár egy föderáció létrehozása, hiszen Kairó egyedül nem tudja legyőzni Izraelt. Nasszer szerint az arab nacionalizmus eszméjének aktívabb terjesztésével lehetne elősegíteni az arab egységállam létrejöttét. Ennek felgyorsítása mögött az a negatív tapasztalat állt, amelyet bár az egyiptomi vezetés egyáltalán nem hangoztatott, mégis keserű szájját hagyott maga után, hogy egyetlen szövetségese sem támogatta katonákkal Kairót, vagyis dacára a védelmi szerződéseknek Szíria és Jordánia nem sietett Egyiptom katonai védelmére.⁵⁰³ 1956 végére az Egyesült Államok úgy érezte, hogy – Dulles amerikai külügyminisztert idézve – „*immáron semmi akadály sincs annak, hogy Nasszer magának követelje az egész Közel-Keletet*”.⁵⁰⁴ A nyugati és az izraeli sajtóban még intenzívebben zajlott Egyiptom-ellenes propaganda: ezúttal elsősorban nem Izrael elpusztításával, hanem a közel-keleti káosz előidézésével, a jordániai vagy a libanoni kormány megdöntésével, majd egy „pánarab szuperállam megteremtésével” vádolták őt.⁵⁰⁵ Az Eisenhower-doktrína meghirdetésének nem titkolt célja volt Egyiptom növekvő befolyásának visszaszorítása. Nasszer érezte, hogy ez az új külpolitikai irányelv valójában nem a kommunistákról, hanem „róla szól”. Ezért 1957. január 18-án – Szíriával, illetve meglepő módon Jordániával és Szaúd-Arábiával együtt – nyilvánosan elutasította az Eisenhower-doktrínát. Szerintük az amerikai külpolitika „lebecsüli és megalázóan beszél” az arab országokról, hiszen a „hatalmi úr” kifejezés azt sejteti, hogy a térség országai képtelenek önállóan intézni a nemzeti ügyeiket. Viszont nem sokkal később Huszein és II. Szaúd a saját hatalmára nézve sokkal veszélyesebbnek ítélte az egyiptomi elnököt, mint az Eisenhower-doktrínát, ezért csatlakoztak hozzá.⁵⁰⁶ A jordániai események, augusztusban szervezett amerikai puccskísérlet Szíriában, végül pedig a súlyosbodó szíriai-török konfliktus meggyőzte Nasszert, hogy az Egyesült Államokkal szemben sokkal konfrontatívabb politikát kell folytatnia. A szovjetekkel együtt kiálltak a szíriai kormány mellett és 1957. október 13-án 1200 egyiptomi katona érkezett Szíriába. A válságok után a szíriai társadalom nagyrésze és a Baasz Párt az Egyiptommal való egyesülést követelte, s alig egy hónapnyi tárgyalást követően, 1958. február 1-jén Egyiptom és Szíria egyesüléséből létrejött az Egyesült Arab Köztársaság (EAK). Egyiptom után a szocialista tábor számított a szuezi válság legnagyobb nyertesének. A november 5-én kelt Bulganyin-levelek megtették a hatásukat. Habár a Szovjetunió akkor semmiféle közel-keleti jelenléttel nem rendelkezett és nehézségbe ütközött volna a csapatok leszállítása, mégis sikerült az egész világot meggyőznie arról, hogy szükség esetén katonailag is beavatkozik a szuezi eseményekbe. A szovjet minisztertanács elnöke november 5-én írt leveleiben „állami létének eltörlésével” fenyegette meg Izraelt, és Franciaország, valamint Nagy-Britannia városai elleni „rakétatechnika alkalmazását” helyezte kilátásba.⁵⁰⁷ A szovjet fenyegetés elérte a célját és visszavonulásra késztette a támadókat, főleg azután, hogy az

⁵⁰³ Goldschmidt, Arthur: i.m.: 126.; Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity...* i.m.: 33.

⁵⁰⁴ Aburish, Said K.: i.m.: 84.

⁵⁰⁵ McAlexander, Richard: i.m.: 372.

⁵⁰⁶ Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: i.m.: 118.

⁵⁰⁷ Bulganyin mindhárom ország (brit, francia, izraeli) vezetőjének írt üzenet magyarul olvasható: In: Lugosi Győző (szerk.): i.m.: 355–359.

Egyesült Államok nagyon komolyan vette az üzeneteket és hajlandónak mutatkozott a szovjetekkel való együttműködésre. Ezzel párhuzamosan Moszkva elhitette a harmadik világgal, hogy a Szovjetunió megvédelmezi őket az „imperialistáktól”. Ez az arab nacionalisták szemében tökéletes bizonyítéka volt annak, hogy Hruscsov kiállt nemcsak Egyiptom, hanem az egész arab nép mellett. A Szovjetunió ezzel a lépésével a népszerűsége zenitjére ért az arab világban. Ezekben a hetekben az egyiptomiak kínai és szovjet rádióadók arab nyelvű adásait hallgatták, s csak ezeket fogadták el hiteles hírforrásnak. Elterjedtek a hírek a kelet-európai és kínai önkéntesekről, akik már úton vannak Egyiptomba, hogy „harcoljanak az agresszorok ellen”.⁵⁰⁸ A nyilvánvaló propaganda, és diplomáciai eredményeken kívül Szovjetunió jelentős geopolitikai előnyökre is szert tett. Egyiptom és Szíria szövetségesnek számítottak, de a jemeni monarchia vagy a jordániai Nábulszi-kormány szintén olyan jeleket küldött, amelyek szerint szeretnék szorosabbra fűzni a viszonyukat a keleti blokkal. Sőt, ami különös elégedettséggel töltötte el a szovjet vezetést, hogy szerintük Sztálin tíz évvel korábbi terve a brit közel-keleti jelenlét megszüntetéséről már a szuezi válságot követően kézzelfogható valósággá vált. Ellenben a Kremlben nem számoltak azzal a lehetőséggel, hogy Washington rövid idő alatt képes átvenni London és Párizs helyét a régióban. Ebből kifolyólag az Eisenhower-doktrína bejelentése teljesen meglepetésként érte őket. Először egyfajta amerikai propaganda fogásnak értelmezték az új közel-keleti politikát, amelynek megvalósításához egyelőre még nem állnak rendelkezésére kellő politikai és/vagy katonai feltételek. Ugyanúgy amikor az arab államok 1957. január 18-án elítélték a doktrínát, az a kép alakult ki a szovjet vezetésben, hogy még Washington szövetségesei is elutasítják az elképzelést. Azért, hogy megelőzzék a doktrína kiteljesedését, a szovjet diplomácia 1957 februárjában felvetette egy olyan közös amerikai-szovjet szervezet felállítását, amely fegyverembargót vezetne be a térségben – felváltva ezzel az 1950-ben kötött Triparti Deklarációt – és diplomáciai megoldást találna az arab-izraeli konfliktusra.⁵⁰⁹ Csakhogy 1957 folyamán többször bebizonyosodott, hogy az Eisenhower-doktrína több holmi amerikai retorikai fogásnál. Továbbá Washingtonnak a jordániai és a szíriai válságban játszott szerepe rámutatott arra, hogy az Egyesült Államoknak már megvan a kellő ereje Egyiptom és a Szovjetunió ellensúlyozására. Habár a szíriai államcsíny megbukott, Hruscsovnak ezt csak a szovjet hadihajók – egy cirkáló és egy romboló – Szíriába való küldésével és a szovjet-török határon zajló látványos mozgósítással sikerült elérnie. A szíriai válság lecsillapodása után a szovjet első titkár a moszkvai lengyel követségen összefoglalta, hogy mik lesznek a Szovjetunió új közel-keleti politikájának lényegi pontjai: Moszkva támogatni fogja a harmadik világ népeinek politikai, gazdasági és szociális erőfeszítéseit; a Szovjetunió továbbra sem szól bele az arab országok belpolitikájába, mint például a kommunistaüldözésekbe; a Kreml nem fog a támogatásért cserébe katonai támaszpontokat vagy több olajszállítmányt kérni.⁵¹⁰

Csehszlovákia számára szintén sok lehetőséggel kecsegtetett a második arab-izraeli háború utáni időszak. Habár az Egyesült Államok fellépése elég sok pozitív kritikát kapott a harmadik világ részéről, ami egyáltalán nem tetszett a csehszlovák vezetésnek. Mind a sajtóban, mind pedig a hivatalos rendezvényeken igyekeztek diszkreditálni vagy legalábbis csökkenteni Washington szerepét a szuezi válságban. „Az Egyiptom elleni angol–francia–izraeli támadás

⁵⁰⁸ J. Nagy László: *Az algériai háború...* i.m.: 109–110.

⁵⁰⁹ Golan, Galia: i.m.: 53.

⁵¹⁰ El-Hussini, Mohrez Mahmoud: i.m.: 80.

az USA uralkodó köreinek csöndes beleegyezésével történt. Emellett az USA imperialistái tartalékban maradtak, hogy szükség esetén felléphessenek a bíró szerepében és egyszersmind arra számítottak, hogy ezt a helyzetet a Közel- és Közép-Keleten saját pozícióik megszilárdítására használják fel. Ez megnyilvánul a bagdadi paktum körül keletkezett kérdésekben is, mellyel szét akarják választani az arab nemzeteket. Az USA imperialistái itt is a háttérben állnak, hogy megszilárdítsák pozícióikat az arab nemzetek és kapitalista barátaik kárára” – hangzott el Antonín Novotný szájából, amikor beszámolót tartott CSKP KB 1956. december 5-i plénümán.⁵¹¹ Ezzel párhuzamosan keresték a lehetőséget, hogy miképp lehetne fokozni Csehszlovákia nemzetközi szerepvállalását, amellyel egyrészt el lehet terelni a figyelmet a „magyar kérdéstről”, másrészt növelhetni lehet Prága népszerűségét a fejlődő világban, harmadrészt pedig egy megfelelő bemutatót lehetne tartani a csehszlovák hadsereg képességeiről. Hamarosan megtalálták a tökéletes eszközt: az UNEF-et. „A miniszter elvtárs (Bohumír Lomský védelmi miniszter – K.L.) tájékoztatta a kollégium tagjait, a párt és a Nemzeti Front kormánya határozatáról, hogy az Egyesült Nemzetek fegyveres erőinek az egyiptomi háborús akciók megakadályozása érdekében egy zászlóaljat ad. Elmagyarázta, hogy 330–350 emberről van szó, és a nemzetvédelmi minisztériumnak meghagyták, hogy a zászlóaljat 1956. november 10-ére biztosítsák” – így döntöttek a nemzetvédelmi miniszter kollégiumának 1956. november 5-én tartott rendkívüli ülésén.⁵¹² Egy nappal később a CSKP KB Politikai Irodája már el is fogadta a javaslatot, majd David külügyminiszter Hammarskjöld ENSZ-titkárnak küldött táviratban közölte, hogy Prága katonákat ajánlott fel az UNEF számára.⁵¹³ A 80. lövész zászlóaljat a közép-csehszvági Klecanyban állították fel. A misszióra 369 csehszlovák katonát választottak ki, akiket 56 – köztük tizennégy belügyi – tiszt vezetett volna. A zászlóaljat nemzetiségi megosztás szerint 188 cseh, 175 szlovák, 3 lengyel, egy ukrán és egy magyar alkotta. Ugyanúgy a párthoz vagy más kommunista szervezetekhez kötődő katonák alkották a zászlóalj gerincét. A parancsnok személyéről azonban nem tudtak megegyezni és elhúzódott a megfelelő sivatagi felszerelések meg szállítójárművek kiválasztása, valamint a katonák beoltása.⁵¹⁴ Ennek ellenére a 80. zászlóalj az előzetes terveknek megfelelően november 10-re „teljes készenlétben és bevethető állapotban” volt. Ezért a csehszlovák külügyminiszter New Yorkban tartott ENSZ Közgyűlésen megismételte a felajánlást, kiegészítve azzal, hogy Csehszlovákia a saját repülőgépein szállítaná el a katonákat a Sínai-félszigetre. A csehszlovák elképzelést az egyiptomi diplomácia szintén támogatta. Utasították Karpíseket, hogy győzze meg Nasszert a csehszlovák szerepvállalás fontosságáról. Azonban ez már nem történhetett meg, mivel késve találkoztak, és az egyiptomi elnök addigra az indonéziai és a jugoszláv csapatokat kérte. Az elutasítás további okai voltak, hogy Lengyelország szintúgy erőteljesen lobbizott a részvételért, miközben Kanada elutasította a VSZ tagállamok részvételét az UNEF-ben. Ezeken kívül kétségek merültek fel a katonák „politikai és gyakorlati” tudását illetően és Lomský inkább a zászlóalj felosztatását kérte. Ezt a CSKP nagyon nehezen fogadta

⁵¹¹ Antonín Novotný beszámolója CSKP KB 1956. december 5-i plénümán – Kézirat - Megjelenés alatt lévő dokumentumgyűjtemény. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): „A Szovjetunióval örök időkre...” i.m.: 369.

⁵¹² A nemzetvédelmi miniszter kollégiumának rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Prága, 1956. november 5. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): „A Szovjetunióval örök időkre...” i.m.: 621.

⁵¹³ Telegram ministra zahraničních věcí generálnímu tajemníkovi OSN Dag Hammarskoeldovi. 06.11. 1956. AMZV, f. TO-T 1955-59., kar. 1., čj. 143.742/56.

⁵¹⁴ Vyhlídál, Milan: Československo a suezská krize... i.m.: 211.

el és a kontingens készenlétben tartását irányozta elő. Emiatt végül csak 1957. január végén rendelték el a 80. zászlóalj felosztását. Ugyanakkor leszögezték: a felszerelést megtartják és, ha a jövőben ismét szükségessé válna a csehszlovák kontingens bevetése egy másik nemzetközi misszióban, akkor az MNO azonnal, költségeket és energiákat nem kímélve felállítja azt.⁵¹⁵

A szuezi válság után a csehszlovák kormány, de különösen a hadsereg, tisztában volt az egyiptomi hadsereg jelentős veszteségeivel, hiszen a fegyverek egy jelentős része, amiket a támadók megsemmisítettek vagy zsákmányoltak, csehszlovák eredetű volt. Tudták, hogy az egyiptomiak ismét hozzájuk fognak fordulni „speciális anyagért”. Azonban a hadsereg és az állami apparátus egyes tagjai már nem lelkesedtek annyira az újabb fegyverüzletért. Egyrészt, mert úgy vélték (helyesen), hogy a brit-francia-izraeli erők nem azért arattak katonai győzelmet, mert az egyiptomiak által használt csehszlovákok/szovjetek hadieszközök rosszabbak lettek volna. A csehszlovák katonai szakértők által küldött jelentések mind rávilágítottak arra, hogy a legnagyobb veszteségek a rossz kiképzésből, a kommunikáció hiányából és a fegyverek nem megfelelő használatából fakadtak. Épp ezért Prágának a jövőben kétszer is meg kell gondolnia, hogy milyen és mennyi csehszlovák fegyvert ad el Kairónak vagy más arab félnek. A CSKP KB politikai, az MZO pedig gazdasági okokból ódzkodott további fegyverüzleteket kötni az arabokkal. Sejtették, hogy hivatkozva a katonai veszteségekre, Egyiptom sokkal nagyobb kedvezményeket és több fegyvert fog kérni, köztük az újabbnak és hadititoknak számító „speciális anyagokat”. Továbbá a korábbi gyakorlatokból kiindulva gyanították, hogy ezekbe a Szovjetunió bele fog egyezni, hiszen Moszkva már addig is sokkal fontosabbnak tartotta a geopolitikai érdekeit, mint az egyik „baráti ország” gazdasági-politikai fenntartásait. Nem kellett sokat várni ezen aggodalmak beigazolódására. 1956 decemberében Egyiptom és Szíria egy közös, minden addiginál nagyobb fegyvervásárlási igényt nyújtott be. A teljes szerződés értéke 1,3 milliárd koronát (megközelítőleg 200 millió dollárt) tett ki. Ebben már a Közel-Keleten újnak számító T-54/A harckocsik szintúgy szerepeltek a több mint száz darab, elavultnak számító T-34/85 közepes páncélos mellett. A szovjetek leszögezték, hogy „az egyiptomi gazdasághoz kell igazítani” a szerződést, ezért jelentős kedvezményeket kell biztosítani a számukra.⁵¹⁶ Ebbe Prága egyáltalán nem ment bele, mivel a szovjetek közölték, hogy most nem kárpótolnák a csehszlovákokat. Ezért a CSKP Központi Bizottsága végül úgy döntött, hogy mindössze 113 millió Kčs, vagyis az eredeti összeg kevesebb mint tíz százalékának megfelelő értékű fegyvert ad el az arab országoknak. Az erről szóló szerződést 1957. február 28-án Moszkvában írták alá. Azonban még az egyiptomiaknak – a szovjet diplomácia segítségével – sikerült elérniük, hogy a csehszlovákok nemcsak 641 millió koronát, 2 százalékos kamatot és a 1962-1966 közötti törlesztést kérjenek a fegyverekért, hanem a T-54-es harckocsikat is csehszlovák fél szállítsa le. A Politikai Iroda ülésén látva azt, hogy a Szovjetunió milyen fegyvereket adott el Egyiptomnak, mint például tengeralattjárókat és alig egy éve rendszeresített MiG-19-et, az alábbi keserű megjegyzést tették: „A szovjet fél hajlandó az egyiptomiak minden kérését maradéktalanul teljesíteni. Gyakran még a saját hadseregük rovására is. Hajlandó a legmodernebb technológiát biztosítani, még az olyanokat is, amelyeket eddig Csehszlovákiának vagy a szocialista tábor más tagjának sem akartak odaadni.”⁵¹⁷ Az egyiptomiakkal párhuzamosan a sírek szintúgy a nagyobb fegyverszállítmányokban

⁵¹⁵ Fauzi k ůčasti čs. jednotek v Egyptě. 07. 12. 1956. AMZV, TO-T 1955-59., kar. 1, č.j. 018555/56.

⁵¹⁶ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 128., ar.j. 165., b. 16., 07.01.1957.

⁵¹⁷ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 136., ar.j. 177., b. 14., 16.04.1957.

reménykedtek, hiszen azzal érveltek, hogy a szuezi válság után „Szíria lesz az imperialisták és Izrael következő célpontja”. Ezért Damaszkusz 1957 februárjában – Kairóval egyidőben – 50 db RO-21-es rádióállomást, 15 000 db gépkarabélyt, 150 db légvédelmi ágyút és ötven millió lőszert kért Prágától. A csehszlovák vezetés a szírek esetében még nagyobb engedményekre kényszerült, mint az egyiptomiaknál: csupán 38,6 millió Kcs-t kértek a fegyverekért, miközben a teljes üzlet értéke elérte a 210 milliót.⁵¹⁸

A szuezi válság után bár még mindig a katonai dimenzió számított a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok fő hajtóerőjének, de már nem kizárólag ezen a területen sikerült komoly eredményeket elérni. Például 1956 végétől tárgyalások zajlottak egy műszaki-tudományos szerződés megkötéséért. Ez két okból élvezett prioritást: egyrészt biztosítanak az Egyiptomban dolgozó szakértők és tanácsadók helyzetét, illetve fizetését, akik már 1957 elejétől kezdtek nagy számban visszatérni az arab országba; másrészt pedig kikövezték az utat egy csehszlovák-egyiptomi légijárat előtt. Prága ugyanis többé már nem akart függeni a nyugati légitársaságoktól vagy más országok belépési engedélyétől, hanem egy jövőbeli konfliktus során a saját repülőgépeivel kívánta evakuálni Csehszlovákia vagy más „baráti ország” állampolgárait Egyiptomból. Ezért a csehszlovák és az egyiptomi diplomácia viszonylag rövid idő alatt megegyezett a szerződés pontjairól. 1957. május 7-én Kairóban aláírták a csehszlovák-egyiptomi műszaki-tudományos egyezményt. A kilenc cikkelyből álló dokumentum első négy paragrafusa elsősorban a szakértőkről, a gyakorlati munkákról és a képzésekről szólt, valamint a fizetési és időbeli követelményekről. Az egyezmény ötödik cikkelye megtiltotta, hogy a külföldi szakértők beleavatkozzanak a fogadó ország politikai és vallási ügyeibe. A hatodikban előírták, hogy a fogadó fél „minden előfeltétet” köteles biztosítani a szakértőknek. A hetedik cikkely megtiltotta, hogy a szakértők egy harmadik félnek beszámoljanak a tapasztalataikról vagy a megszerzett információkról. Az utolsó két pont pedig a szerződés hatályba lépésének és felmondásainak körülményeiről szólt.⁵¹⁹ A csehszlovák-egyiptomi műszaki-tudományos szerződés jelentősége leginkább abban rejlett, hogy ez volt az első ilyen jellegű egyezmény Csehszlovákia és egy fejlődő ország között, amely később mintául szolgált a többi afrikai, ázsiai és latin-amerikai állam esetében. Ám Kairó és Prága között a legnagyobb nem katonai típusú eredmények azután születtek meg, hogy létrejött az Egyesült Arab Köztársaság. Ennek részletezése előtt viszont mindenképp szükséges kitérni az EAK létrejöttének történetére.

⁵¹⁸ Adamec, Jan: i.m.: 70.

⁵¹⁹ *Dohoda mezi vládou Československé republiky a vládou Egyptské republiky o vědecké a technické spolupráci* 05.06. 1957. AMZV, f. TO-O 1945-1959., kar. 4., č.j. 128.948/57– AO/II-2.; Ezt a megállapodást a csehszlovák diplomáciai az EAK egyesülése után megpróbálta kiterjeszteni Szíriára is. *Csehszlovák-egyiptomi tudományos és műszaki egyezmény...* i.l.d.

7. Csehszlovákia és az Egyesült Arab Köztársaság

7.1. Az Egyesült Arab Köztársaság megalakulása

Annak ellenére, hogy Nasszer elképzelésében az egységes arab állam megteremtése egy hosszan tartó – akár évekig, évtizedekig elnyúló – folyamat végeredménye lett volna, mégis 1958 elején, gyakorlatilag csak egy hónapnyi intenzív tárgyalássorozat követően megvalósult. Ráadásul úgy, hogy annak megalakulásáért elsősorban nem is Egyiptom, hanem Szíria lobbizott erőteljesen. Az 1957-es szíriai válság után tisztogatásokat hajtottak végre a hadseregben és a politikai körökben, amely során eltávolították az utolsó komolyabb befolyással rendelkező Nyugat-barát elemeket. A helyükre leginkább Kairó- és/vagy Moszkva-párti személyek kerültek. Ám Hruscsov fellépéséből a Szíriai Kommunista Párt profitált a legtöbbet. Csakhogy az ilyen mértékű balratolódást nemcsak a nyugati országok és regionális szövetségeik szemlélték nagy aggodalommal: a szíriai gazdasági elit, a szunniták és az arab nacionalista erők szintén nyugtalanok voltak az arab államban zajló folyamatok miatt. A nacionalista jelszavakat skandáló és az egységes arab állam megteremtését célul kitűző Baasz Párt a kommunistákban komoly riválist látott, akik csak elveszik tőlük a nagy nehezen megszerzett gazdasági-politikai pozíciókat és mandátumokat. (Az 1954-es választások után a Baasz Párt huszonkét képviselőt delegálhatott a szíriai parlamentbe.) Önmagukban kevesek lettek volna a kommunisták ellensúlyozására, nem tudták, hogy miképp reagálna a helyi sajtó és a lakosság, ha nyíltan kommunistaellenes politikát kezdenének folytatni, hiszen az könnyen visszaüthet rájuk. Ezért az egyetlen alternatívának az „előre menekülés” tűnt, vagyis Egyiptommal való egyesülés. Ugyanis a Baasz Pártban tudtak Nasszer erős antikommunizmusáról és az egyiptomi „haladó mozgalmak” ellen folytatott hadjáratokról. Szerintük a két ország egyesülés után az egyiptomi elnök úgy kényszeríthetné föld alá a Szíriai Kommunista Pártot, hogy azzal alig vagy egyáltalán nem csorbulna a népszerűsége a szíriai társadalomban, hiszen a válság idején Kairó 1200 katonát küldött Szíriába és egy közös vámunió létrehozásáról szóló szerződést írt alá. Ráadásul az elmúlt években a keleti blokk nem ítélte el (nyíltan) az egyiptomi rendszert, így Szíria esetében is úgy lehetne elnyomni kommunistákat, hogy az nem jár Damaszkusz és Moszkva közötti gazdasági-katonai kapcsolatok megromlásával. Az idő azonban sürgette a Baasz Pártot, mivel 1957 végén Háled Bagdás egy nyílt ajánlattal fordult hozzájuk és a többi párthoz: hozzanak létre egy egységfrontot, valamint a kormány meg a parlament fogadja el a kommunisták által javasolt programokat, többek közt az újabb államosítások végrehajtását és az egyiptomi mintához hasonló, de a kis- és középbirtokosok számára sokkal kedvezőbb földreformot. Ezt sokan úgy értelmezték, mint egy kommunista hatalomátvétel kezdetét. Fontos megjegyezni, hogy a Baasz Párt – és egyben az egész szíriai társadalom – számára az egyesülés gondolata nem volt idegen gondolat, mivel az már 1950-es szíriai alkotmányban úgy szerepelt, mint a jövőbeli célok egyike. 1956 folyamán többször felvetődött a kérdés, elsősorban Szaláh Bitar szíriai külügyminiszter részéről, de a régióban kitört krízisek miatt csak formális egyeztetésekre került sor. Csak 1957 decemberére alakult ki olyan légkör, amely kedvezett az érdemi tárgyalásoknak. A szíriai hadsereg szintén támogatta az uniót, igaz, teljesen más okokból. Először is az 1957-es szíriai válság ráébresztette őket arra, hogy a dacára a keleti

blokkból érkező fegyverszállítmányoknak, a szíriai haderő még mindig nem áll készen arra, hogy sikeresen vissza tudjon verni egy nyugati vagy akár csak a szomszédos országokból indított támadást. Ugyanúgy az Izraellel való feszültség sem enyhült, mivel a szuezi válság óta a két ország közös határán rendszeressé váltak a kisebb-nagyobb összecsapások. Végül pedig a szíriai hadvezetés abban bízott, hogy az egyesüléssel véget vetnek a különböző felekezeti tisztok (alavita, drúz, szunnita) és családok közötti rivalizálásoknak.

Azonban az előzetes szíriai várakozásokkal ellentétben az egyiptomiak álláspontja eléggé vegyes volt. Az egyiptomi „nemzeti burzsoázia” egyértelműen az unió mellett foglalt állást, hiszen jelentősen megerősödtek az 1956-os és 1957-es államosításokból, amikor a brit-francia magántulajdonok kerültek egyiptomi kézbe. Számukra a szíriai piac csábító lehetőségeket kínált, különösen a szíriai kivitel felett akarták megszerezni a teljes kontrollt. Ez ugyanis nemcsak nagyobb bevételt jelentene a számukra: igyekeztek a szíriai nyersanyagok és termékek exportját megakadályozni, hogy így az egyiptomi áruknak eggyel kevesebb konkurenciája legyen a világpiacon. Ez különösen a gyapotra volt jellemző. Habár Szíria gyengébb minőségű gyapottal adott el, mégis tudott versenyezni az egyiptomival. Az egyiptomi hadsereg – Amerrel az élen – szintén támogatta Egyiptom és Szíria egyesülését. Ezzel nemcsak növelték volna a haderő létszámát és biztosították volna Egyiptom katonai elsőbbségét az arab országok között, hanem „harapófogóban” tarthatták volna Izraelt. Ugyanis attól kezdve a zsidó államnak északról és délről is egy összehangolt, egy közös főparancsnokság alá tartozó, szocialista fegyverekkel ellátott, illetve szakértők által kiképzett egyiptomi-szíriai haderővel kellett volna szembenéznie. Sőt, végső soron a közös hadsereg fenntartására hivatkozva több és újabb fegyvereket rendelhetnek a keleti bloktól vagy legalábbis jelentős kedvezményeket igényelhetnének. Mindezek ellenére Nasszer igencsak szkeptikusnak mutatkozott a Szíriával való egyesülést illetően. Kétségtelen, hogy az egyiptomi elnök régi álma közé tartozott egy közös arab állam megteremtése, amely jelentős gazdasági, geopolitikai és propaganda előnyökkel járt volna. Ugyanakkor az egyeséges arab államot föderális (*ittihád*) alapon képzelte el, nem pedig a teljes unió (*wahda*) létrehozásával.⁵²⁰ Továbbá Nasszer számára az a gondolat sem volt tetsző, hogy Kairónak legelőször Damaszkusszal kellene egyesülnie, mivel Szíriát az 1949-es államcsíny óta a politikai instabilitás jellemezte, amely egyáltalán nem kedvezett a gazdasági fejlődésnek. Az egyiptomi elemzések figyelmeztettek, hogy rendkívül sokba kerülne a szíriai régió fejlesztése, miközben jelentős elmaradások vannak ott az agrárreform, az államosítás és az iparosodás mértéke terén. Az sem volt alaptalan feltételezés Nasszer részéről, hogyha a szír katonatiszteknek komoly ellenérzéseik támadnának az egységes állammal és/vagy vele szemben, akkor puccsot hajtanak végre, ami a legrosszabb esetben egy polgárháborúhoz vezetne. Ez pedig nemcsak az egyiptomi haderőre vagy gazdaságra járna negatív következményekkel, hanem súlyos csapást mérne a pánarabizmusra is. Csakhogy az intenzív szíriai tárgyalásoknak és az egyiptomi katonai-üzleti elitnek végül sikerült meggyőznie Nasszert az unió létrehozásának fontosságáról. A konkrét tárgyalások 1958. január 12-től vették kezdetüket, Bitar rendszeresen ingázott Kairó és Damaszkusz között, szinte mindennap zajlottak egyeztetések az egyiptomi és a szíriai vezetők között. Az egyiptomi elnök csak rendkívül szigorú feltételekkel volt hajlandó egyesülni: felosztatják a többpártrendszert

⁵²⁰ Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 589–590.; Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 87.; J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ...* i.m.: 52.

Szíriában; a szíriai hadsereg teljesen alárendeli magát az egyiptominak; a katonatisztek kivonulnak a politikából; valamint országos népszavazást tartanak az egyesülés kérdéséről. Ezt a szíriai kormány teljes mértékben, fenntartások nélkül elfogadta.⁵²¹

1958. február 1-jén Nasszer és Sukri el-Kuvatli szíriai elnök a kairói al-Kubba palotában bejelentették az Egyesült Arab Köztársaság (EAK) létrejöttét. A közös nyilatkozatukban leszögezték, hogy *”... az ebben (a közös arab államban – K.L.) való részvétel lehetősége valamennyi olyan arab állam előtt nyitva áll, amely csatlakozni óhajt hozzánk unió vagy szövetség formájában azzal a céllal, hogy az arab népet megvédjék minden bajjal és sérelemmel szemben, s megszilárdítsák és megőrizték az arab szuverenitást”*.⁵²² Kuvatli és Nasszer február 5-én közösen ismertette a 17 pontból álló programjukat és a referendum időpontját. A február 22-én tartott népszavazáson a két ország szavazóinak 99%-a az Egyesült Arab Köztársaság mellett tette le a voksát, elsősorban nem racionális, hanem sokkal inkább érzelmi okokból mondott igent, hiszen Nasszer népszerűsége ekkor töretlennek számított Szíriában. Az új alkotmányt 1958. március 5-én vezették be, amely már részletesen tartalmazta a hatalom megosztását. Ennek értelmében egy közös, kairói székhelyű kormány jött létre. Továbbá létrehoztak egy „déli” (egyiptomi) és egy „északi” (szíriai) végrehajtó tanácsot, amelyek helyi miniszterekből álltak. Közös lett a hadügy, a külpolitika, és a nevelésügy, miközben a regionális hatáskörbe tartozott a belügy, az igazságügy, a mezőgazdaság, és a pénzügy. Az ország élén az elnök állt, név szerint Nasszer. Az új alkotmány értelmében sokkal nagyobb hatalom összpontosult a kezében: ő nevezhette ki és mondathatta le a minisztereket; a törvényhozói testület által meg nem erősített rendeleteket vezethetett be; feloszlathatta a végrehajtó tanácsokat, statáriumot hirdethetett ki. Négy alelnököt nevezett ki, akik az elnökkel együtt alkották az EAK kabinetjét. A kabinetnek két egyiptomi, Amer (hadügy és hadsereg főparancsnoka) és Bagdadi (gazdaság, tervezés és kereskedelem), és két szíriai, Szabri al-Aszali (az EAK alelnöke és a két régió közös ügyeinek minisztere) és Akram al-Hurani (Szíria alelnöke és szolgáltatások minisztere) volt.⁵²³ A törvényhozói hatalmat a nemzetgyűlés gyakorolta. Az egyiptomi nemzetgyűlés 400, a szíriai pedig 200 tagból állt. Március 12-én Nasszer kiadta azt a rendeletet, amellyel megszüntette a plurális politikai rendszert Szíriában. A Baasz Párt tagjai beléptek az egyiptomi Nacionalista Unióba, a többi párt feloszlatta magát, egyedül a Szíriai Kommunista Párt tagadta meg a végrehajtást, s inkább az illegalitást választotta. Egy-két kivétellel a teljes szíriai kabinetet és hadvezetést lecserélték, helyükre Egyiptom-barát és Nasszer-szimpatizáns embereket ültettek, de nem volt ritka az az eset sem, hogy egyiptomiak intézték a szíriai ügyeket is.⁵²⁴

Az EAK kikiáltását az arab közvélemény pozitívan fogadta és szinte mindegyik arab országban szimpátiatüntetések tartottak. A helyi nacionalista értelmiségiek és politikai mozgalmak fejében szintén megfordult az EAK-kal való egyesülés gondolata és felszólították a saját országaik vezetését, hogy kezdjék meg a csatlakozási tárgyalásokat Egyiptommal. Jemen volt az első arab ország, amely tárgyalásokba bocsátkozott Kairóval. Ahmed imán, hallgatva

⁵²¹ Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity...* i.m.: 42–48.; Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války...* i.m.: 125–127.

⁵²² Nasszer és Kuvatli közös nyilatkozata: *Egyiptomi-szíriai közös nyilatkozat az Egyesült Arab Köztársaság megalakításáról*. In: Lugosi Győző (szerk.): i.m.: 386–387.

⁵²³ Asalí októberben lemondott a pozíciójáról, így hárman maradtak.

⁵²⁴ *Egyiptomi-szír unióval kapcsolatos problémák*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 6. d., 5/b., 001004., 1958.; NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 168., ar.j. 227., b. 1., 20.02.1958.; Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 87.; Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity...* i.m.: 50–51.

Mohamed el-Badr koronaherceg tanácsaira, már másnap üdvözölte az EAK létrejöttét és kifejezte csatlakozási szándékát. Csakhogy egyáltalán nem unióban gondolkodott, hanem – Nasszer eredeti elképzelésének megfelelően – föderálisan alapokon kívánt együttműködni az egyiptomi vezetéssel. Szanaa ugyanis nem egyezett bele az egyiptomi diplomácia minden feltételbe, mint például a jemeni hadsereg és a külpolitika totális alárendelésébe. Az EAK-kal való lazább államszövetség kialakításával a jemeni monarchia meg akarta akadályozni, hogy az országban lévő nacionalista Szabad Tisztek államcsínyt hajtsanak végre. Másrészt gátat akartak szabni Nasszer egyre növekvő befolyásának. Végül pedig külpolitikai oka is volt a döntésnek, mivel Szanaa szerint csak Damaszkusz és Kairó védernyője alatt lehet sikeresen ellensúlyozni a Jemenre nehezedő külföldi nyomást, elsősorban azt, amely Nagy-Britannia és Szaúd-Arábia felől érkezett.⁵²⁵ 1958. március 8-án aláírták az Egyesült Arab Államok (*al-Duwwal al-Arabiyya al-Muttahida*) létrejöttéről szóló szerződést, amellyel Jemen föderális alapon csatlakozott az EAK-hoz, vagyis mindkét ország megőrizte a kormányzati rendszerét. Azonban a közel-keleti államok többsége ellenségesen viszonyult az új államhoz. Úgy vélték, hogy Egyiptom és Szíria egyesülésével végleg felborult az egyensúly a Közel-Keleten. Szerintük Nasszer immáron a régió legnépszerűbb és legerősebb államfőjé vált. Az EAK ellensúlyozásának céljából II. Fejszál iraki és Huszein jordániai király február 14-én megállapodott az Arab Föderáció létrehozásáról, amely a Hásimita-uralkodócsalád régóta dédelgetett álma volt. (Igaz, a „Termékeny Félhold Királyságról” le kellett mondaniuk, mivel ebbe eredetileg Szíriát is be akarták venni, de ez 1958-tól lehetetlenné vált). Bagdad részéről Jordánia egyfajta ütközőállamot jelentett volna Kairóval szemben, miközben Ammán a Bagdadi Paktumot aláíró országokkal való szorosabb kooperációban és nyugati fegyverekben bízott. A dokumentum, amely a föderációhoz történő csatlakozást más arab államok számára szintúgy lehetővé tette, arra is utalt, hogy tárgyalásokat kezdenek a külpolitika, a diplomáciai képviselők, a katonai szféra egységének megteremtéséről, a vámunióról, valamint az oktatási tananyagok egységesítéséről.⁵²⁶ Habár az Egyesült Államok és Nagy-Britannia támogatásáról biztosította az Arab Föderációt, ez nem volt elegendő arra, hogy újabb arab országok csatlakozzanak hozzájuk. Például a szaúdi monarchia saját magára nézve szintén veszélyesnek tartotta az egyiptomi elnököt, viszont azt sem akarta, hogy II. Szaúd riválisának számító Hásimiták túlságosan megerősödjének vagy Rijád alárendelje magát egy Ammán-Bagdad tengelynek. A következő arab ország, amelynek vezetése rendkívül aggódott az EAK létrejötté miatt, Libanon volt. Az akkori arab és nemzetközi sajtó és politikai elemzések mind arról szóltak, hogy Bejrút lesz majd a „nasszerizmus következő áldozata”. A „cédrusok országában” már 1958 előtt is nagyon sok követője és támogatója volt az arab nacionalizmusnak, elsősorban a szunniták körében. 1956-tól – Egyiptom és Szíria – után itt tartották a legtöbb és legnagyobb Nasszer-párti tüntetéseket. Az egyiptomi elnök népszerűsége csak tovább emelkedett az EAK létrejöttével, amit jól bizonyít Nasszer első szíriai útja: 1958. február 24-i damaszkuszi beszédekor több mint ötezer libanoni törte át a határt, hogy meghallgassa az egyiptomi elnököt. Csakhogy az egyesülés az ország vezetőjének, Camille Chamounnak és a maroninta keresztény közösség nagy részének egyáltalán nem tetszett. A keresztények attól tartottak, hogy Libanon csatlakozásával kisebbségbe kerülnének egy „libanoni tartományban”, elvesztenék minden

⁵²⁵ Prantner Zoltán: i.m.: 65–66.

⁵²⁶ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 88.

korábbi hatalmukat, de felvetődtek a korábbi keresztényüldözésekkel kapcsolatos félelmek is. Továbbá Chamount állandóan bírálta a túlzott Nyugat-barátsága miatt. Ő volt az első, aki fenntartások nélkül csatlakozott az Eisenhower-doktrínához, vagy a szuezi válság után nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatait Londonnal és Párizssal. Általános felháborodást váltott ki – még a maronita keresztények körében is – az a lépése, amikor újra jelöltette magát elnöknek, ami alkotmányellenes cselekedetnek minősült. Libanonban jelentősen rosszabbodott a helyzet miután május 7-én meggyilkoltak egy baloldali laptulajdonost. Zavargások robbantak ki országszerte, miközben a libanoni hadsereg tétlen maradt, mivel nem akart polgárháborút. Ezért Bejrút Washingtonhoz fordult segítségért: Eisenhower elnök az általa hirdetett doktrína értelmében védje meg őt a „Nasszer-pártiak és kommunisták által szervezett puccstól”.⁵²⁷

A nyugati világ reakciója rendkívül széles skálán mozgott. A nyugati újságok – akárcsak a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés esetében – támadássorozatot intéztek Kairó ellen. A *New York Times* egy hisztérikus hangvételű cikkében „egy újabb közel-keleti háború kitöréséről” írt, amelyet a „Hitlerhez egyre jobban hasonlító és zsidók kiirtását célul kitűző Nasszer fog előidézni”. Sőt, a legtöbb újságíró meg volt győződve arról, hogy Egyiptomot és Szíriát „Izrael iránt érzett olthatatlan gyűlöletük” vezette oda, hogy egyesüljenek.⁵²⁸ Nagy-Britannia kiemelten támogatta az Arab Föderáció megalakulását és igyekeztek meggyőzni az amerikai vezetést, hogy az EAK létrejötte az Eisenhower-doktrínával való nyílt szembe helyezkedést jelenti, mivel szerintük az unió nemcsak arab nacionalisták, hanem egyben a „nemzetközi kommunizmus érdekeit szolgálja”. Ezért Washington számára az lenne a legcélszerűbb, ha minél előbb lépne ez ügyben, vagyis ne engedje, hogy az egész régió a nasszerizmus áldozatává váljon. Azonban az Egyesült Államokban korántsem osztották ezeket a nézeteket. Az igaz, hogy Dulles a január végén tartott brit-iraki-török tárgyalásokon arról beszélt, hogy szerinte Damaszkusz és Kairó egyesülése mögött a Kreml áll, valamint Nasszer meg Kuvatti „Moszkva kottájából játszik”. Az amerikai külügyminiszter olyan homályos ígéreteket tett a közel-keleti szövetségeseinek, hogy Washington nyíltan melléjük áll egy katonai beavatkozás esetében. Viszont az már egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy akkor számíthatnak az amerikaiak segítségére, ha őket támadják meg, vagy ha ők indítanak katonai akciót az EAK ellen. Azonban nem mindenki értett egyet Dulles elképzeléseivel. Leginkább azért, mert 1957 végétől óvatos, de egyben sikeres próbálkozások történtek az amerikai-egyiptomi kapcsolatokban. Másodszor pedig az amerikai elemzők és szakértők előtt ismert volt Nasszer antikommunizmusa, amelyből végső soron az Egyesült Államok csak profitálhat. 1957-ben és 1958 elején a CIA és a Fehér Ház számára reális lehetőségként merült fel egy szíriai kommunista hatalomátvétel, amely „dominóhatással” lehetett volna az egész régióra. Háled Bagdásban, a szíriai kommunisták vezetőjében nagy(obb) veszélyforrást láttak, mivel szerintük ő képes lenne nemcsak a szíriai, hanem a többi arab kommunista pártját is megerősíteni. Csakhogy az EAK létrejöttével ez a veszély elmúlt: Washingtonban elégedetten

⁵²⁷ Aburish, Said K.: i.m.: 165.; Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: i.m.: 90.; Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity*... i.m.: 58–59.

⁵²⁸ A valóságban Izraelnek sokkal kisebb szerepe volt az EAK létrejöttében, neve szinte egyáltalán nem merült fel az egyiptomi-szíriai tárgyalások alatt.

figyelték, ahogyan az egyiptomi elnök illegalitásba kényszerítette a Szíriai Kommunista Pártot, majd pedig idővel egyre keményebb lépett fel baloldallal szemben.⁵²⁹

Legalább ugyanilyen vegyes volt a fogadtatás a „népi demokráciák” részéről. A szocialista sajtó, ahogyan az országok kommunista vezetése, hivatalosan támogatta az Egyesült Arab Köztársaság megalakulását. Például a „*Szuez után egy újabb kolonialisták felett aratott fényes diadalaként*” és a „közel-keleti béke megerősítéseként” interpretálták az arab egységállam létrejöttét, de az egész keleti blokkban igencsak árnyalt kép alakult ki.⁵³⁰ Habár elismerték az EAK jelentőségét, amellyel tovább lehet erősíteni a Szovjetunió pozícióit a Közel-Keleten és az egész harmadik világban, ám nem hagyták figyelmen kívül az esetleges negatív következményeket sem. Sok helyütt irreálisnak, rosszul időzítettnek és a szíriaiak számára megalázónak tartották az egyesülést, mivel nekik mostantól egy egyiptomiak által erősen dominált autoriter államban kellett élniük. Szíria „elvesztését” túl nagy árnak tartották: 1954-től kezdve Damaszkusz és a szocialista országok közötti kapcsolatokban sok látványos eredményt – felfegyverzés, infrastruktúra fejlesztése, üzemek létesítése, mezőgazdaság modernizációja – sikerült elérni, de az egyesülés után ezek befejezése vagy a kölcsönök törlesztése bizonytalanná vált. Az arab országok közül Szíriában volt a legerősebb a kommunista párt, és már az 1957-es szíriai válság előtt Kreml úgy ítélte meg, hogy „szinte azt lehet mondani, hogy a jelenlegi szír sajtó tartalma és hangja nem sokban különbözik a népi demokratikus országok sajtójától”.⁵³¹ A Szíriai Kommunista Párt támogatókkal rendelkezett a városi lakosság, az értelmiség, de még a „kisburzsoá” elemek körében, igaz, ez elmaradt az arab nacionalistákhoz képest. Ebből kifolyólag 1957-ben és 1958 elején a Szovjetunió Kommunista Pártjában egyesek már-már abban az illúzióban ringatták magukat, hogy pár éven belül a szíriai kommunistáknak reális esélyük lesz a hatalom megszerzésére, de ez az unió miatt nem fog megtörténni. A szovjet diplomáciai körökben egyesek csalódottságukban Szíria „annexiójáról” és nem pedig Egyiptom és Szíria egyesüléséről beszéltek.⁵³² Azonban Hruscsov és a többi kommunista vezető kezdetben pragmatikus okokból igyekezett ezeket az ideológiai tényezőket a háttérbe szorítani. A Nasszer-rendszer ideológiájában, a bel- és a külpolitikájában tapasztalt önellentmondásokról és a konfliktusokról egyáltalán nem számoltak be, az EAK-kal kapcsolatos kedvezőtlen hírekről csak a párton belül lehetett értesülni. Ezért fordulhatott elő az, hogy bár nyugalansággal szemlélték Nasszer márciusi rendeletét a többpártrendszer megszüntetéséről és a Szíriai Kommunista Párt illegalitásba vonulásáról, Moszkva egyáltalán nem szólalt fel. 1958 elején a kommunisták elleni represszió még enyhe volt: az *an-Núr* (Fény) kommunista orgánus működhetett, a párt vezetése szabadon elhagyhatta az EAK-ot, mint ahogyan Háled Bagdás tette, de ő már február 5-én élt a szabad távozás lehetőségével.⁵³³

⁵²⁹ Ginat, Rami: Nasser and the Soviets... i.m.: 238.; Lesch, W. David: i.m.: 213–214.; McAlexander, Richard: i.m.: 373.; McNamara, Robert: i.m.: 116–119.

⁵³⁰ A magyar kormány szintén üdvözölte az EAK megalakulását, amelyben az „*imperialistaellenes front megerősödését látta*”. Ezzel párhuzamosan viszont negatívnak ítélték Szíria meggyengülését, az EAK külpolitikai irányvonalát, és a „haladó mozgalmak” jövőbeli sorsa miatt óvatosságra intettek. Azonban a legnagyobb problémának azt gondolták, hogyha „*az EAK nem lesz életképes, és akkor az egyesülés, mint haladó gondolat hosszú időre el fogja veszíteni a népszerűségét*”. Sőt, a magyar elemzések már az egyesülés előtti napokban komoly egyiptomi-szíriai nézeteltérésekről és ellentétekről számoltak be. Részletesebben a témáról J. Nagy László: *Magyar-egyiptomi kapcsolatok*... i.m.: 67–68.

⁵³¹ *Szovjet-szír viszony*. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954-1964., 4. d., 5/ba., 00395., 1957.

⁵³² Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války*... i.m.: 129.

⁵³³ Ginat, Rami: Nasser and the Soviets... i.m.: 238.

Ugyanúgy nem volt ritka az sem, hogy a hatóságok tudomást szereztek a kommunista gyűlésekről, de nem akadályozták meg azok megtartását. Az EAK létrejötte növelte a Szovjetunió kiszolgáltatottságát a Közel-Keleten, hiszen a keleti blokknak ismét Nasszer lett az egyetlen komolyabb szövetségese a térségben. Ez a helyzet pedig azt eredményezte, hogy Moszkvának rugalmasan kellett hozzáállnia Kairóhoz, lehetőleg háttérbe szorítva a konfliktusos területeket, mert a bilaterális kapcsolatok megromlásával a Szovjetunió azt kockáztatta volna, hogy kiszorul a térségből, vagy az Egyesült Államok kihasználva az ellentétet, megerősíti a közel-keleti jelenlétét.⁵³⁴ Mindezek tükrében az EAK első hónapjaiban Hruscsov hajlandó volt figyelmen kívül hagyni Nasszer antikommunista lépéseit és igyekezett elhallgattatni azokat a hangokat, a Kremlben és a nemzetközi munkásmozgalmakban egyaránt, akik kritizálták az egyiptomi elnököt. A szovjet pártfőtitkárnak még azt is sikerült elérnie, hogy Nasszer meghívják Moszkvába, hogy személyesen rendezzék a nézetkülönbségeket. 1958. április 29-től egészen május 16-ig tartott Hruscsov-Nasszer találkozón sikerült „tisztázni” a szovjet álláspontot, és az SZKP első titkára ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy nem fog beavatkozni az EAK belpolitikájába. Ugyanúgy szavát adta, hogy pénzügyileg szintén támogatni fogja az Asszuáni-gát megépítését, és jövőben újabb árucikk- és fegyvervásárlási egyezményeket kötnek egymással. Cserébe az egyiptomi elnök azt ígérte, hogy Kairó kiáll a Szovjetunió mellett a nemzetközi ügyekben, többek közt a „magyar kérdésben”.⁵³⁵

Ellenben a következő hónapok nem igazán kedveztek az egyiptomi-szovjet kapcsolatoknak. Miközben júliusban Nasszer Jugoszláviában találkozott Titoval, két meghatározó esemény zajlott a Közel-Keleten: az amerikaiak libanoni inváziója és az iraki forradalom. Az egyiptomi elnök megszakítva a találkozót, titokban Moszkvába utazott és ismét Hruscsovval folytatott konzultációt. Arra kérte a pártfőtitkárt, hogy a Szovjetunió élesen ítélje el az „imperialisták újabb próbálkozásait” és intézzenek ultimátumot az Egyesült Államokhoz, hogyha rövid időn belül nem vonul vissza az amerikai Hatodik Flotta Libanon partjaitól, akkor – a szíriai válsághoz hasonlóan – a szovjetek hadihajókat küldenek a Kelet-Mediterráneumba. Nasszer Irak kapcsán pedig azt szerette volna elérni, hogy Moszkva nyíltan álljon ki a forradalmárok mellett és figyelmeztesse a régió Nyugat-barát országait, hogy egy esetleges Irak-ellenes intervenció esetén egy közös egyiptomi-szovjet válaszlépéssel kell számolniuk. Nasszer elképzelésében a libanoni partraszállás és az iraki forradalom teljesen összefüggött egymással, amelyeket ha nem kezelnek időben és megfelelően, akkor az a harmadik világháború, de a legjobb esetben is egy egész térségre kiterjedő fegyveres konfliktus kitörésével járhat. Ezért az egyiptomi elnök bombázókat és ballisztikus rakétákat kért Kremltől. Ám ezeket a követeléseket Hruscsov azzal utasította el, hogy a Szovjetunió ilyen hadieszközök átadásával csak újabb és keményebb fellépésre készítheti Eisenhower, valamint tovább szíthatja a fegyverkezési versenyt a Közel-Keleten.⁵³⁶ Ezért azonkívül, hogy a Szovjetunió július 18-án elítélte az „újabb imperialista összeesküvésnek” nevezett libanoni partraszállást, amely a „világbéke megbontásával” fenyegetett, komolyabb szovjet válaszlépés nem történt. Nem volt sem

⁵³⁴ El-Hussini, Mohrez Mahmoud: i.m.: 88-89.

⁵³⁵ A beszámolók szerint ezen a találkozón már megjelentek az első komolyabb ellentétek a két vezető között. Elsősorban Tito személye és a jugoszláv elnökkel való „barátkozás” váltott ki komoly kritikákat Hruscsov részéről, amelyeket Nasszer dühösen fogadott. Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války...* i.m.: 215.

⁵³⁶ *Návštevka prezidenta Egypta (SAR) G.A.Násira v SSSR v dne 17.07. 1958.* NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 214., inv.č. 501.

fenyegetés, sem ultimátum, és Hruscsov megmondta Nasszernek, hogy Moszkva továbbra sem szándékozik konfrontálódni Washingtonnal. Továbbá a szovjet pártfőtitkár elutasította az egyiptomi elnök elképzelését egy nemzetközi konferencia összehívásáról. Így a libanoni válság a nemzetközi szinten gyorsan véget ért: miután ötezer tengerészgyalogos partraszállt Libanonban, rendeződött a politikai helyzet. Július 31-én Sehab tábornokot választották meg az ország köztársasági elnökének.⁵³⁷ Az enyhe, tárgyalásos megoldást kereső szovjet diplomáciai lépések csalódottságot váltottak ki nemcsak az egyiptomi vezető, hanem az arab nacionalisták körében is. A szuezi és a szíriai válsággal ellentétben kiderült, hogy a Szovjetunió nem minden esetben hajlandó megvédeni a harmadik világ népeit a „nyugati imperializmussal szemben”. Ezenkívül Nasszer számára az amerikaiak libanoni intervenciója egy intő jel volt arra nézve, hogy meddig terjeszkedhet Kairó, mielőtt egy aktívabb nyugati fellépéssel találja szemben magát és immáron korántsem veheti biztosra a Szovjetunió támogatását.

Az iraki forradalom szintén zavarokat idézett elő az egyiptomi-szovjet kapcsolatokban, igaz, teljesen eltérő okokból, mint a libanoni válság. 1958. július 14-én Abdel-Kerim Kasszem tábornok megdöntötte az iraki monarchiát, lemészárolták a teljes királyi családot és a kormány vezető tagjait, többek közt Núri Szaídot, kivégezték, valamint kikiáltottak az Iraki Köztársaságot. A hatalomátvételt végrehajtó katonatisztek mind tagjai voltak az 1956-ban létrejött, amúgy egyiptomi mintára szerveződő iraki Szabad Tiszteknek. Támogatókat szereztek az arab nacionalisták és a helyi Baasz Párt körében, akiknek befolyása és népszerűsége az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény óta csak növekedett, de maguk mellett tudhatták az iraki szocialistákat, a kommunistákat és az olyan kisebbségeket, mint a kurdok. Kasszem tábornok által létrehozott ideiglenes kormány már az első hónapokban komoly eredményeket ért el: földreform, kurdok nemzeti jogainak elismerése, és a keleti blokk országaival való viszony javítása.⁵³⁸ Nasszer először kétségkívül szimpatizált az új iraki vezetéssel. A hatalomátvétel első napjaiban fegyver és lőszertámogatást nyújtott az iraki Szabad Tiszteknek. Július 16-án tartott beszédében figyelmeztetett, hogy egy az Irak ellen végrehajtott külső támadást az EAK elleni közvetlen támadásnak fogják minősíteni. Július 18-án az „arab nacionalizmus győzelmeként” értékelte az iraki fordulatot, és leszögezte, hogy bármilyen segítséget kér Bagdad, Kairó habozás nélkül megadja. Üdvözölte Irak kilépési szándékát a METO-ból, amely végső soron az EAK geopolitikai céljait szolgálta. Abder-Rahmán Áref, a Forradalmi Tanács helyettes elnöke és az új iraki rendszer második embere, elkötelezett híve volt a pánarabizmusnak, Nasszer mély tisztelőjének számított és támogatta az EAK-kal való egyesülést. Csakhogy Kasszem nem akarta feladni Irak függetlenségét, nem bízott az egyiptomi vezetésben, és minden rendelkezésre álló erőforrást Irak modernizációjára akart felhasználni. Továbbá az iraki elnök komoly vetélytársat látott Árefben, mivel úgy vélte, hogy a Nagíb-Nasszer párharchoz hasonlóan itt is komoly hatalmi harc veszi kezdetét, amelyből megint a fiatalabb, karizmatikusabb, az arab nacionalisták támogatását élvező és ismét az ezredesi rangban szolgáló katonatiszt kerekedik felül egy tábornokon. Ezért Kasszem a kommunistákkal és a kurdokkal próbálta meg ellensúlyozni a vetélytársát. A két férfi közötti törés a következő év elején következett be, amikor Árefet letartóztatták. Savaf ezredes vezetésével 1959. március 8-án Moszulban egy Nasszer-párti és kommunistaellenes felkelést

⁵³⁷ Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 589.; Heikal, Mohammed: i.m.: 124–126.; Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války...* i.m.: 217.

⁵³⁸ J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig...* i.m.: 120.

robbantottak ki, amelyet a népi milíciák és a kommunisták segítségével durván levertek. Kasszem Nasszert és a nacionalistákat okolta a lázadásért.⁵³⁹

A további konfliktusforrást Bagdad és Kairó között az új iraki rendszer keleti blokk fűződő kapcsolatai generálták, mivel a szocialista országok pozitívan vélekedtek a hatalomra kerülő Kasszemről. Moszkva már július 16-án elismerte az Iraki Köztársaságot. Az iraki energiahordozók feletti befolyás megszerzése, a METO-ból való kilépési szándék, esetleges kijárat szerzése a Perzsa-öbölre: ezek lényegében mind megegyeztek a Kreml közel- és középkeleti célkitűzéseivel. Azonban, ami igazán megnövelte Kasszem reputációját a „népi demokráciák” körében az az volt, hogy kizárólag az iraki elnök Áref ellensúlyozása érdekében, de mégiscsak együttműködött az iraki kommunistákkal. Sőt, bevette őket a kormányba, ami a szocialista döntéshozók és elemzők számára azt sugallta, hogy Szíria után ismét megjelent egy olyan arab ország, amely „végre haladó karaktert kezdett el mutatni”, amellyel ideológiai és politikai szempontból elfogadhatóbb lenne a szorosabb viszony kialakítása, mint az EAK-kal. Ráadásul többet nem kellene Nasszer igényeihez igazodni vagy szó nélkül eltűnni az antikommunista intézkedéseit. Ezért Irak és a keleti blokk országai 1958 végéig több tucat kereskedelmi, katonai, és műszaki-tudományos megállapodást írtak alá. Musztafa Barzanit, a Kurd Demokrata Párt (KDP) korábbi vezetőjét visszaengedték Irakba, akit a Kreml azzal a feladattal bízott meg, hogy mindenben legyen Kasszem segítségére, mégha ez az arab nacionalistákkal vagy Nasszerrel való konfrontációval jár együtt. Ettől kezdve Irak két legnagyobb iraki kommunista szervezete, az Iraki Kommunista Párt (IKP) és a KDP teljes mértékben kiállt az iraki kormány mellett, amelyért cserébe Kasszem nyíltan lemondott az EAK-kal való egyesülésről és elismerte a kurdokat, mint államalkotó nemzetet. Ezen felbuzdulva 1958 novemberétől, a kommunisták intenzív Nasszer-ellenes kampányba fogtak, amelyhez az illegalitásba vonult szírek szintén csatlakoztak. Már addig is nagyon szoros volt a kooperáció az iraki és a szíriai kommunisták között, hiszen több EAK-ból származó „haladó értelmiségi” talált menedéket az arab országban. A szírek egy átfogó, tizenhárom pontból álló bírálatot tettek közzé, amelyben kiemelték, hogy bár a kezdetektől fogva támogatták a közös arab állam koncepcióját, de szerintük az egyesülés túl gyorsan történt és Damaszkusznak – Szanaa mintájára – inkább föderális alapon kellett volna egyesülnie Kairóval. Kemény szavakkal illették Nasszer személyét, az autoriter rendszerét és a kommunisták üldöztetését. Szerintük az egyiptomi elnök egyáltalán nem vette figyelembe Szíria történelmi hagyományait, miközben fokozatosan leépítette a szíriai régiót, nehogy az komoly konkurenciát jelentsen az „egyiptomi burzsoáziának”. A kommunisták követelték a többpártrendszer visszaállítását; az Irakkal és a szocialista országokkal való viszony javítását; és azt, hogy a szíriai érdekeltségű ügyeket és minisztériumokat ne egyiptomiak, hanem a helyiek intézzék. Mint később kiderült, az IKP egyike volt a nyilatkozat kezdeményezőinek és elkészítőinek, sőt, a bírálatok Libanon és Szírián kívül Egyiptomban terjesztett kommunista röpiratokon szintén felbukkantak.⁵⁴⁰

Ez azonban komoly következményekkel járt nemcsak az EAK-ban lévő kommunista mozgalmakra, hanem az egyiptomi-szovjet kapcsolatokra nézve is. Ennek részletezése előtt viszont szükséges kitérni arra, hogy miképp vélekedett Prága az EAK létrejöttéről, valamint politikai téren milyen eredményeket sikerült elérniük.

⁵³⁹ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 89.; Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity...* i.m.: 60–62.

⁵⁴⁰ Dawisha, Karen: i.m.: 22.; Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity...* i.m.: 67.

7.2. Csehszlovákia és az Egyesült Arab Köztársaság politikai kapcsolatai

Az Egyesült Arab Köztársaság létrejöttével kapcsolatos csehszlovák kormányzati reakciók és a sajtóban lévő megnyilvánulások ugyanolyanok voltak, mint a többi szocialista ország esetében. A *Rudé právo* címdoldalon számolt be Kuvatli-Nasszer találkozásáról, a „történelmi dokumentum” aláírásának körülményeiről, és az egyiptomiak spontán tömegtüntetéseiről, vagy a kormányzati épületek előtt tartott örömtáncokról. Hozzá tették, hogy az esemény Libanonban szintén hasonló támogató demonstrációkat váltott ki.⁵⁴¹ Jaroslav Bouček tudósító egy nappal később egy átfogó elemzést közölt az EAK-ról. A cikkében úgy vélekedett, hogy több mint fél évezred után megvalósult az arabok legnagyobb álma: egy arab egységállam, amelyet az 1516-os Mardzs Dábik mellett lezajlott csata óta dédelgettek.⁵⁴² Rámutatott arra, hogy az egyesülés a damaszkuszi és a kairói kormányzattal szemben kritikus országok lakosainak körében szintúgy pozitív visszhangra lelt. Felidézte a csatlakozási tárgyalások fő állomásait; a február végi népszavazást; valamint az EAK politikai és államirányítási rendszerének főbb jellemzőit, külön kiemelve azt, hogy Szíriának továbbra is megmaradna a szavazati joga az ENSZ-ben.⁵⁴³ Novotný már az egyesülés napján egy üdvözlőtáviratot küldött Nasszernek, amelyben gratulált az EAK létrejöttéhez, amelyet a legjelentősebb eseménynek nevezett az arab világ modern törtéelmében. Hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia népe eddig is kiemelt szimpátiával viseltetett az egyiptomiak iránt, de ez mostantól mindenképp meg fog növekedni. Reményét fejezte ki, hogy Kairó és Prága kapcsolata tovább fog mélyülni, és a kooperációjuk lehetővé teszi a nemzetközi feszültség csökkenését.⁵⁴⁴

Csak hogy ugyanúgy, mint a többi kelet-európai kommunista pártban, a CSKP-ban szintén felemás érzésekkel szemlélték az egyesülést. A csehszlovák döntéshozók leginkább azt kifogásolták, hogy a nemzetközi jog alapján az EAK létrejötte „jogilag megsemmisítette” Szíriát, ami kérdésessé teszi a Damaszkusszal kötött szerződések megfelelő teljesítését vagy törlesztését. Azt javasolták, hogy mostantól minden EAK-kal kapcsolatos döntés esetében konzultálni kellene a Szovjetunióval és a többi „baráti országgal”, és a szíriai ügyekben ugyanúgy kellene lépni, mint ahogyan a többiek. A csehszlovák vezetésben szintén felvetődött az a téma, hogy mi lesz a „haladó mozgalmak” jövőbeli sorsa. Prága úgy vélte, hogy a kommunisták elleni keményebb retorziók komoly árnyékot vethetnek az EAK és a keleti blokk viszonyára, amelyből csak az amerikaiak és más tőkés országok, mint az NSZK, profitálnának a legtöbbet. A további vitás kérdést a fegyvervásárlások törlesztése jelentette, hiszen nem

⁵⁴¹ Egyptsko-syrská unie vyhlášena. In: *Rudé právo*. r. 38., č. 33., 02.02. 1958.

⁵⁴² 1516. augusztus 24-én az Oszmán Birodalom Aleppótól északra fekvő Mardzs Dábiknál szétverte Al-Asraf Kánszúh egyiptomi mamlúk szultán csapatait. A év végére a mai Libanon és Szíria teljesen a Porta irányítása alá került. Ezután I. Szelim oszmán szultán folytatta a megkezdett hadjáratát és elfoglalta Egyiptomot, megdöntve ezzel a mamlúk birodalmat. „Ezzel véget ért az abbászida kalifák háromnegyed évezredes uralma.” Benke József: i.m.: 276.; Dábik azért is fontos és szimbolikus hely az iszlámban, mert egyes muszlim hittudósok és hádiszok szerint itt fog megtörténni a „Róma seregei” és az „igazhitűek” közötti végső csata.

⁵⁴³ Bouček, Jaroslav: Zrození nového státu na Středním východě: JEDNOTNÁ ARABSKÁ REPUBLIKA. In: *Rudé právo*. r. 38., č. 34., 03.02. 1958.

⁵⁴⁴ Csehszlovákiában először komoly vita tárgyát képezte, hogy miképp is nevezzék az EAK-ot. A csehszlovák arabisták és orientalisták ugyanis nem tudtak megegyezni abban, hogy az arab nyelvből kiindulva egységesnek, egyesültnek vagy egyesített arab államoknak nevezzék. Ezzel szemben az MZV az angol-francia elnevezését preferálta. A csehszlovák médiában először Egységes Arab Köztársaságról írtak. Végül ezt a filológiai vitát Novotný február 22-i távirata döntötte el, amelyben az Egyesült Arab Köztársaság (*Sjednocená arabská republika*) megnevezést alkalmazta.

egészen egy hónappal a két ország egyesítése előtt Damaszkusz és Prága egy 46 millió Kčs értékű fegyvervásárlási szerződést kötött egymással.⁵⁴⁵ A legnagyobb belső ellentét a csehszlovák diplomáciai képviselők jövője és a diplomaták személye miatt alakult ki. Egyiptom esete könnyebb volt, mert a kairói nagykövetséget csak pár napra zárták be és a nagykövet továbbra is Karpíšek maradt. Ám Szíria nagykövetséget nem akarták elhagyni és ezért hosszas vita után úgy döntöttek, hogy magát az épületét nem zárják be, hanem helyette az főkonzulátusként fog funkcionálni, ahol a korábbi csehszlovák nagykövet fog dolgozni. Továbbá az MZV – hivatkozva az egyesülés előtti Szíriával való nagyon jó gazdasági kapcsolatokra – egy másik szíriai városban egy új diplomáciai létesítményt hoz létre, ahova „*olyan politikai dolgozót küldünk, akinek a jogköre megegyezik egy konzulével*”.⁵⁴⁶ A CSKP KB PB döntése alapján Csehszlovákia 1958. február 22-én ideiglenesen felfüggesztette a diplomáciai misszióját Egyiptomban és Szíriában. Jozef Žabokrtskýt, Csehszlovákia damaszkuszi nagykövetét visszahívták és a nagykövetséget bezárták. Karpíšek március 5-én tért vissza Egyiptomba, átadta megbízólevelét Nasszernek és attól kezdve ő volt a hivatalos nagykövet az EAK-ban. Damaszkuszban azon év áprilisában nyílt meg csehszlovák főkonzulátus, az egykori nagykövetség helyén. A vezetését Rudolf Kožušník főkonzulra bízta. Prágában a szíriai nagykövetség épületét bezárták, a diplomáciai személyzet nagy részét átköltöztették az egyiptomi nagykövetségre. A csehszlovák fővárosban ugyanúgy Száleheddín Tarazi maradt az egyiptomi nagykövet.

A csehszlovák vezetésben az EAK-ról kialakított kép márciustól kezdett el megváltozni. A kairói nagykövetségről érkező jelentések rámutattak az egyre erősödő antikommunizmusra, a sajtó még kiterjedtebb cenzúrájára, a két tartományi között lévő jelentős gazdasági és történelmi különbségekre. A csehszlovák hírszerzés tudomást szerzett Kairó Egyesült Államokhoz való közeledéséről és a nyugati kölcsönök felvételéről.⁵⁴⁷ Ugyanakkor hasonlóan a többi szocialista országhoz, erről nem tettek említést a sajtóban. Richard Dvořák és Václav David a csehszlovák lapoknak adott interjújaikban az EAK-kal való kapcsolatok elmélyítéséről és a további gazdasági szerződések megkötéséről tettek említést. Ugyanúgy Nasszer szintén arról beszélt a csehszlovák újságírók előtt, hogy „*a csehszlovák-arab kapcsolatok a kölcsönös együttműködés és barátság alapján léteznek. A mi népünk hálát érez a Csehszlovák Köztársaság iránt, amiért az agresszió idején segítséget nyújtott*”.⁵⁴⁸ Éppen ezért az MZV úgy ítélte meg, hogy folytatni kell a politikai kapcsolatok erősítését Kairóval. Igaz, ezzel nem mindenki értett egyet, főleg a CSKP Nemzetközi Osztálya, ahol 1958 folyamán több csehszlovák párttag útját nem támogatták. Így 1958 közepétől csak a csehszlovák Külügyminisztériumból és Külkereskedelmi Minisztériumból utazhattak ki delegációk az arab országba, de a CSKP-ból nem. Az első csehszlovák küldöttség, amely az EAK megszületése után az arab országban járt, Dvořák külkereskedelmi miniszter által vezetett kereskedelmi delegáció volt. Számos kiállításon vettek részt és tárgyaltak Abdel-Moneium el-Kaiszúni pénzügyminiszterrel, valamint Mohamed Abu-Nosszeir vidéki- és regionális miniszterrel. Elsősorban a külkereskedelmi területen felmerülő problémákról beszélgettek. Dvořák azt írta a CSKP KB Politikai Irodájának írt jelentésében, hogy „*Csehszlovákia presztízse tovább növekedett és reális*

⁵⁴⁵ Adamec, Jan: i.m.: 71.

⁵⁴⁶ NA, A ÚV KSČ, f. 12610/11., sv. 168., ar.j. 227., b. 1., 20.02.1958..

⁵⁴⁷ Řádná politická zpráva za I. pololetí 1958. 13.07. 1958. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 11., č.j. 0620/58.

⁵⁴⁸ Návštěva delegace novinářů v SAR. 11.06.1958. AMZV, f. TO-T 1955-59., kar. 11., č.j. 0524/58.

azt feltételezni, hogy a közeljövőben csak tovább fognak bővülni a két ország közötti gazdasági kapcsolatok”.⁵⁴⁹ A következő említésre méltó csehszlovák kormánytag, aki az EAK-ban járt, František Vlasák közlekedésügyi miniszter volt. Ő az egyiptomi kollégájával a Kairó és Prága közötti légijárat utolsó részleteiről egyezett. Szeptemberben Jozef Reitmajer, a csehszlovák nehézipari miniszter járt az EAK mindkét tartományában, többek közt meglátogatta a damaszkuszi bazárt és leginkább a szíriai területekre történő újabb befektetési lehetőségekről tárgyalt, de elmondása szerint az egyiptomiak eléggé elutasítóan viselkedtek ezzel kapcsolatban, mert azt akarták, hogy inkább velük kössenek megállapodást, mintsem a „rivális szíriai burzsoáziával”. Egyiptomi prominens személyek szintén meglátogatták Csehszlovákiát. Például Kemáleddín Huszein nevelésügyi és oktatásügyi miniszter a Szovjetunióból való hazatérte során egy kis kitérőt tett Prágába. A csehszlovák féllel az iskolaügyi együttműködésről, a posztgraduális kérdésekről és az egyetemi ösztöndíjakról, illetve a kairói csehszlovák kulturális intézetről tárgyalt. Az egyiptomi tartomány pénzügyminisztere ősszel szintén Csehszlovákiában járt, aki Dvořákkal egyezett az újabb kereskedelmi megállapodásokról, elsősorban a törlesztőrészletek csökkentéséről, valamint az új csehszlovák gépipari termékek – gépkocsik, motorkerékpárok, traktorok – importjáról.⁵⁵⁰

Azonban mindközül a legnagyobb jelentőséggel Abdel-Hakím Amer csehszlovákiai útja bírt. Ezt a látogatást már 1957-től kezdve folyamatosan tervezte a csehszlovák és az egyiptomi diplomácia: Egyiptom második emberének tartott, közben a védelmi miniszter pozíciót betöltő Amer eredetileg 1958 elején állt volna meg Prágában, de ezt az útját az EAK megszületése miatt el kellett halasztani. Végül október 9-re sikerült kitűzni Amer csehszlovákiai látogatásának időpontját, aki egészen október 19-ig az országban tartózkodott. Az egyiptomi védelmi miniszter katonai kérdésekről, újabb csehszlovák fegyverek vásárlásáról, haditechnológiai licencek átadásáról, kedvezőbb törlesztési feltételekről és a csehszlovák katonai tanácsadók számának növeléséről tárgyalt volna a csehszlovák vezetőkkel. Már eleve az egyiptomi delegáció összetétele is azt sejtette, hogy az egyiptomiak katonai kérdésekről kívánnak egyeztetni, mert a husz főből mindössze hárman nem voltak katonák. A CSKP igencsak nagy politikai és propaganda jelentőséget tulajdonított Amer érkezésének. Például a ČSA az akkor legújabbnak számító TU 104-es repülőgépét küldte a védelmi miniszter elé. A csehszlovák sajtó kiemelten – volt, hogy egyszerre a címlapon és a külpolitikai rovatban is – foglalkozott az egyiptomi védelmi miniszter útjának minden részletével: Amer rövid életrajzától kezdve, a fogadásokon át, egészen a marsall által meglátogatott katonai létesítményekig, szövetkezetekig és üzemekig bezárólag, szinte minden apró mozzanatról írtak a lapok. Természetesen a csehszlovák újságok végig hangsúlyozták Csehszlovákia és az EAK közötti „mély barátságot”. A mindkét fél részéről tartott ünnepélyes köszöntőket vagy már-már elképesztő túlzásokba eső megnyilvánulásokat a csehszlovák sajtó teljes terjedelmében lehozta. Amer a csehszlovák útja során találkozott Novotnýval, a CSKP KB tagjaival és a csehszlovák hadsereg főtisztjeivel, köztük Bohumír Lomský védelmi miniszterrel. Hadgyakorlatokon vett részt, szövetkezeti munkákat figyelt meg, valamint Brnoban, Prágában, Ostravában és a szlovák részekben lévő gépipari és haditechnikai üzemekben tett látogatást. Megvitatták a legfontosabb nemzetközi kérdéseket, a közel-keleti történelemet, és az arab népek – például az algériaiak –

⁵⁴⁹ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 175., ar.j. 239., k informace (inf.) 13., dátum nélkül.

⁵⁵⁰ H.A. Zaki – návštěva v ČSR. 29.09.1958. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 11., č.j. 2087/58.

antikolonialista törekvéseit. Miután véget ért a hivatalos csehszlovák út, Amer október 19-én tovább repült Moszkvába.⁵⁵¹

A hivatalos közleményekkel és a média újságcikkjeivel ellentétben Amer útja semmiféle minőségi változást nem hozott. Sőt, pont ellenkezője történt: a kevésbé hivatalos beszámolók rámutattak a Kairó és Prága közötti első komolyabb nézeteltérésekre. A központi téma a fegyvervásárlás volt, azonkívül semmiféle más gazdasági vagy politikai jellegű ügy nem vetődött fel. Ráadásul ezen a terén is komoly zavarok mutatkoztak. Kairó az 1959 és 1963 közötti évekre újabb „speciális anyagok” leszállítását kérte, amelyeknek összértéke meghaladta a 200 millió Kcs-t. Amer olyan dolgokat kért, amelyek akkoriban a VSZ legújabb haditechnológiájának számítottak és nem exportáltak a katonai szervezeten kívülre. Ám a csehszlovák hadsereg ezeket a fegyvereket nem volt hajlandó megmutatni, az egyiptomiak többszöri kéréseit figyelmen kívül hagyták, végül azzal próbálták lezárni a témát, hogy ezek bemutatásához a Kreml külön engedélyére lenne szükség, de ezt Prága nem kapta meg. Amikor a csehszlovák állam- és pártapparátus legfontosabb emberei személyes párbeszédet folytattak Amerrel, egyre inkább úgy érezték, hogy Kairó és Prága álláspontja több kérdésben lényegesen eltérő álláspontot van, mint az egyre intenzívebb antikommunista kampány; az EAK és Irak közötti viszály; Nasszer közeledése az Egyesült Államokhoz. Például az október 17-i Amer-Novotný találkozón az első titkár megjegyezte, hogy *„a pozitív semlegesség legalább annyira előnyös az imperialistáknak, mint nekünk. Vagyis 50 százalék ide, 50 százalék oda”*. Amer nem rejtette véka alá a véleményét és kijelentette, hogy Csehszlovákiában *„az EAK-kal szembeni bizalmatlanság jeleit érzékelte”*, s erről később beszámolt Nasszernek is.⁵⁵² Amer csehszlovákiai útja után a CSKP ideológiai szárnya egyre gyakrabban emelt szót az egyiptomi és a szíriai „haladó szellemiségű” értelmiségiek védelmében. Amellett kardoskodtak, hogy a csehszlovák kormánynak határozottan el kellene ítélnie Nasszer antikommunizmustát, függetlenül attól, hogy ezek a kritikák milyen politikai vagy gazdasági következmények járhatnak. Ezért mondtak nemet arra, amikor október végén az egyiptomi diplomácia felvetette Nasszer kelet-európai útjának közös megszervezését. Egy régóta várt, de az aktuálpolitikai események miatt többször elhalasztott körútról lett volna szó, amelyet korábban Prága kiemelten támogatott, hiszen jelentős politikai és propagandasikerként könyvelhették volna el. Az MZV még 1958 végén is úgy érvelt Nasszer útja mellett, hogy bár az egyiptomi vezetésnek *„egyértelműen eltorzult nézetei vannak a szocializmusról”* és *„egyre nyilvánvalóbb a kommunistaellenes attitűdjük”*, mégis az egyiptomi elnök csehszlovákiai látogatásával javulhatna a belpolitikai helyzet és tovább növelnék Csehszlovákia presztízsét a harmadik világban. Azonban a CSKP Központi Bizottsága, megfogadva a Nemzetközi Osztály kifogásait, megvétózta Nasszer csehszlovákiai útját.⁵⁵³

Ám ezután még rosszabbra fordult nemcsak Csehszlovákia, hanem az egész keleti blokk viszonya az EAK-kal. Ennek oka, hogy az arab országban 1958 végétől egy teljesen új, korábban soha nem látott szintre emelkedett a kommunistákkal szembeni represszió.

⁵⁵¹ Jelen résznél a *Rudé právo* és az *Új Szó* napilapok 1958. október 9-e és 1958. október 20-a közötti számok vannak feldolgozva. Az EAK elnökhelyettesének csehszlovákiai látogatása. MNL OL, , XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 26. d., 5/i., 005789. szigorúan titkos, 1958.; NA, A ÚV KSC f. 1261/0/11., sv. 236., ar.j. 310., b. 7., 20.10.1959.

⁵⁵² *Beszélgetés Králik csehszlovák id. ügyvivővel*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 10. d., 5/f., 004774., 1958.

⁵⁵³ Sieber, Karel – Zidek, Peter: i.m.: 69.

7.3. A kommunistaüldözés és annak következményei

Nasszer 1958. december 23-án a brit-francia kivonulás második évfordulója alkalmából beszédet tartott az egyiptomi Port Szaídban, ahol az egész szuezi válság legnagyobb csatája zajlott. Az egyiptomi elnök elítélte az „imperialista agresszorok támadását”, megvédte a Szuezi-csatorna államosítását és hangsúlyozta az EAK létrejöttének jelentőségét. Csakhogy nem sokkal később egy teljesen új elemmel bővítette ki a beszédét: „*A kommunisták a cionizmus ügynökei és az arab nacionalizmus ellenségei*”. Nasszer ezután arról beszélt, hogy a Szíriai Kommunista Párt nemcsak elutasította Egyiptom és Szíria unióját, hanem az államellenes tevékenységével alá akarta ásni a pánarabizmust és fel akarta bomlasztani az EAK-ot. Habár az egyiptomi vezető a Szovjetuniót és a keleti blokk államait név szerint nem említette, számukra egyértelmű volt, hogy Nasszer a „nemzetközi kommunizmus” szó alatt őket érti. Ezek a mondatok egy korábban soha nem látott mértékű antikommunista kampány nyitányát jelentették, amely során nemcsak a „haladó mozgalmak” tagjait tartóztatták le, hanem mindazokat, akik a nyilvánosság előtt a legenyhében bírálni merészték az egyiptomi vezetőt. Kétségtelen, hogy a szocialista országokban többször figyelmeztettek a kommunistaüldözésekre, de senki sem számított ilyen heves és kiterjedt represszióra. Ennek közvetlen kiváltó oka az a tizenhárom pontból álló bíráló volt, amelyet a Szíriai Kommunista Párt – Irak közvetítésével – 1958 novemberében tett közzé. Nasszer számára ezek a kritikák egyfajta nemzetközi összeesküvés részeként csapódtak le, amelynek a Kreml a fő szervezője és a terv végrehajtói az iraki meg a szíriai kommunisták.

Kairó tisztában volt azzal, hogy egy intenzívebb kommunistaüldözés magával hozhatja a szocialista országokkal való viszony megromlását nemcsak politikai, hanem gazdasági és katonai téren is. Azonban az egyiptomi elnök számára az arab nacionalizmus terjesztése, az EAK integritásának megőrzése és az Irakban lévő Nasszer-barát csoportok támogatása elsőbbséget élvezett. Másodszor Nasszer ekkoriban már úgy érezte, hogy a Szovjetunió befolyása túl nagy az EAK-ra és Kairó egyre inkább a szocialista tábor kiszolgálójává vált. Kétségtelen, hogy Moszkva nélkülözhetetlen szerepet játszott a szuezi és a szíriai válság megoldásában; jelentős pénzüsszegekkel támogatta az olyan projekteket, mint az Asszuáni-gát; vagy fegyvereket szállított Egyiptomnak rendkívül kedvező feltételekkel és politikai kikötésektől mentesen. Ugyanakkor az egyiptomi elnök nem akart a „Kreml-bábja” lenni, továbbra is a független külpolitikát – pozitív semlegességet – preferálta, ami valójában azt jelentette, hogy nem határozta el magát teljesen sem az egyik, sem a másik tábor irányába, egyszerre kívánt mindkettővel jó viszonyt fenntartani. Nasszernek a bandungi konferencia után tartott találkozóin Nehruval és Titoval csak megerősítették abban a hitében, hogy szükség van egy „tömbön kívüli tömbre”, amelyben Egyiptom egyfajta vezetői pozíciót tölt be. Viszont, ha az egyiptomi külpolitika túlságosan szinkronba kerülne a szovjetek harmadik világbeli politikájával, akkor az egyiptomi elnök nem tudna egy ilyen csoportosulás hiteles és vezető tagja lenni. Ez különösen fontossá vált az ötvenes évek végén, amikor láthatóvá vált, hogy több afrikai és ázsiai ország pár éven belül kivívja a függetlenségét. Az egyiptomi elnök úgy vélte, hogy ezeknek az új államoknak az EAK „el nem kötelezettsége” jelentené az iránymutatást, amihez ha igazodnának, azzal csak tovább növelnék Kairó befolyását. Végül pedig a kommunistaüldözés külpolitikai okai közé sorolható, hogy az egyiptomi vezetés mindenképp javítani szeretett volna a nyugati kapcsolatain. Habár Nasszer Franciaországgal és

Nagy-Britanniával szemben távolságtartó maradt, 1958 eleje óta jelentős előrelépések történtek az amerikai-egyiptomi kapcsolatokban. Miután az Egyesült Államok elismerte az Egyesült Arab Köztársaságot, az amerikai diplomácia ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy feloldja a Kairó elleni szankciókat. Meglepő módon, Nasszer heves kirohanásai ellenére, a libanoni intervenció nem okozott túl nagy zavart. Sőt, az Eisenhower-adminisztráció számára Egyiptommal való viszony rendezése még inkább fontosabbá vált az iraki forradalom után. A Fehér Ház a szankciók feloldásáról döntött: Eisenhower 1958. november 4-én aláírta a NSC 5820 számú határozatot. Ezzel újraindították a PL-480-as jelzésű gabonaszállítmányokat, majd 1959 folyamán 153 millió dollár értékű élelmiszersegélyben részesítették az EAK-ot. Ettől kezdve az Egyesült Államok közel-keleti politikájára nézve nem Nasszer és az arab nacionalizmus, hanem az új iraki rendszer és az arab kommunisták jelentették a legnagyobb veszélyt.⁵⁵⁴

Az 1958-as esztendő utolsó napjaiban, a Port Szaídban tartott Nasszer-beszéd után elkezdődött az illegális kommunista párt és más baloldali értelmiségiek letartóztatása. Felszámolták a szíriai *an-Núr* lapot. A hatóságok ezentúl a kommunisták minden illegális találkozóját megghiúsították. Ennek ellenére a szovjet vezetés részéről még mindig nem hangzottak el névszerinti kritikák. Például 1959 februárjában a SZKP XXI. kongresszusán Hruscsov támogatásáról biztosította az arab kommunistákat a „burzsoá nacionalizmus megjelenésével szemben” és elítélt néhány országot a „hamis antikommunista jelszavaik miatt”, de nem nevezte meg, hogy pontosan kikről van szó. Sőt, Nasszer esetében a fő hangsúlyt a közös érdekekre helyezte, és leszögezte, hogy az egyiptomi vezetőt jövőben is fajsúlyos tényezőnek tekinti.⁵⁵⁵ Csakhogy Nasszer még az ilyen óvatos bírálatokra szintén keményen reagált. Az egyiptomi hatóságok március 28-án a Rák-akció keretében mintegy ezer embert tartóztattak le, köztük ötven olyan újságíró, akik jó kapcsolatokkal rendelkeztek a szocialista országok diplomataival és/vagy újságíróival. Nem kivételeztek a diplomáciai képviselőin dolgozó egyiptomiakkal sem. A magyar nagykövetség két fordítóját őrizetbe vették, mégpedig a nagykövetség területén, vagy az *MTI* alkalmazottak ideiglenes szállásán mikrofonokat találtak. A csehszlovák nagykövetet folyton zaklatták és az épületből szintén megpróbálták elhurcolni a kommunistaszimpatizáns embereket, de Karpíšek nagykövet alkohollal és ajándékokkal lefizette a hatóságokat.⁵⁵⁶ Nasszer egyre gyakrabban kritizálta Hruscsovot, mert szerinte a főtitkár oltalmat nyújt az arab kommunistáknak, akikkel egy „Vörös Termékeny Félholdat” akar létrehozni. 1959. március 30-án az egyiptomi elnök az addigi legélesebb kirohanást intézte a nemzetközi kommunizmus ellen: „a Szovjetunió megszegte a korábbi ígéreteit és nyilvánosan beavatkozik az EAK belpolitikájába. Mostantól fogva nincs különbség közte és a nyugati imperialisták között.”⁵⁵⁷ Ezenkívül leszögezte, hogy nem fogja engedni, hogy a nyugati helyére egy „másfajta imperializmus” kerüljön, és minden „függőségbe kerülési kísérlet” ellen harcolni fog. Ugyanakkor szerinte a végeredmény előre borítékolható, mivel a pánarabizmus fog majd győzelmet aratni a nyugati imperializmus és a kommunizmus felett.⁵⁵⁸ Ezeket a kijelentéseket Moszkva már nem hagyta szó nélkül. Április 12-én Hruscsov egy huszonnyolc oldalas, személyes hangvételű, kritikákkal teletűzdelt levelet

⁵⁵⁴ Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig...* i.m.: 124.; Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války...* i.m.: 224–225.

⁵⁵⁵ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 90.

⁵⁵⁶ *Policejní opatření proti novinářům v SAR.* 10.4.1959. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 92., inv.č. 140.

⁵⁵⁷ Dawisha, Karen: i.m.: 23.

⁵⁵⁸ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 90.

írt Nasszernek. Arra emlékeztette az egyiptomi elnököt, hogy az EAK és Irak közötti feszültséggel gyengül az arab szolidaritás és az egészről csak a nyugati országok profitálnak. Hruscsov ismét leszögezte, hogy a ballisztikus rakéták és a stratégiai bombázók kérdésében továbbra sem engednek, vagyis nem fognak ilyen hadieszközöket leszállítani az arab országnak. Cserébe csupán annyit ígért meg, hogy amennyiben támadást érne az EAK-ot, akkor a Szovjetunió a 2000 és 4000 kilométer hatótávolságú rakétákkal védi meg. Kifogásolta, hogy Nasszer nem tett említést a Szovjetunió szerepéről a szuezi válság megoldásában, amikor az egyiptomi elnök arról beszélt, hogy *„a brit-francia-izraeli agresszió idején Egyiptom csak Allahra és saját magára hagyatkozhatott”*. Tagadta, hogy az elmúlt években az arab kommunista mozgalmak bármiben is a Kreml utasításait követték volna. Szíria esetében megjegyezte, hogy az egyesülés előtt egy demokratikus és „haladó szellemiségű” országnak számított, de azóta az EAK pusztá tartományává degradálódott le. A levél végén ígéretet tett a további szovjet támogatásokra, amennyiben Kairó igényt tart rájuk. Viszont, ha az egyiptomi elnök folytatja a kirohanásait a Szovjetunió ellen, akkor kérdésessé válhat az Asszuáni-gát projekt jövőbeli sorsa. Nasszer szintén hasonló stílusú levéllel válaszolt a szovjet pártfőtitkárnak, amelyben kitartott amellett, hogy az arab kommunista pártok *„minden kétséget kizáróan a Szovjetuniótól kapnak bátorítást az arab egység és nacionalizmus elleni harcukhoz”*.⁵⁵⁹ Ezek a levelek csak tovább fokozták a kommunistaüldözéseket az EAK-ban. 1959. június 25-én letartóztatták Frandzsala el-Helut, a Libanoni Kommunista Párt vezetőjét, aki éppen Damaszkuszban tartózkodott, hogy személyesen tájékozódjon a helyzetről. Miközben igyekeztek kicsikarni belőle a kommunisták neveit, belehalt a titkosszolgálatok kínzáiba. Az EAK kormánya tartva a nemzetközi reakcióktól sokáig tagadta Helu halálát.⁵⁶⁰ 1959. augusztus 25-e és 31-e között 64 egyiptomi kommunista pere zajlott Alexandriában, akiket a vádak szerint Nasszer-kormány megbuktatása miatt ítélték el. A vádlottak között diákok, kereskedők, tanárok, tudósok, újságírók és ügyvédek voltak. A következő hónapban újabb 48 egyiptomi került a sivatagi internálótáborokba. A hadseregben szintén katonai bíróság elé állítottak több egyiptomi kormányt kritizáló tisztet, köztük egy ezredest. A Kreml számára egyre aggasztóbbá vált az egyiptomi helyzet és nem kizárólag Nasszer hajthatatlansága miatt. Ugyanis 1959-re már nyilvánosan látszottak a Moszkva és Peking közötti törésvonalak, amelyek leginkább geopolitikai, ideológiai és hatalmi ellentétekből fakadtak.⁵⁶¹ Ennek a viszálynak az egyik sarkalatos pontja a harmadik világban lévő kommunista pártok támogatása volt, hiszen a Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió is azt akarta, hogy az ő irányvonalukhoz igazodjanak az afrikai-ázsiai térségben lévő mozgalmak. A kínai vezetés számára Nasszer antikommunizmusa kiváló lehetőséget teremtett annak demonstrálására,

⁵⁵⁹ Dopis N.S. Hurcova G.A. Násirovi. 12.04.1959. NA, A ÚV KSC, f. 1261/0/44., kar. 214., inv.č. 501.; Heikal, Mohammed: i.m.: 143.

⁵⁶⁰ Frandzsala el-Helu halálának oka a mai napig nem tisztázott, mivel a holttesttől a titkosszolgálatok gyorsan akartak megszabadulni: egy kénsavval teli kádba dobták. A kommunisták ugyanakkor azt állították, hogy élve dobták bele a maró anyagot tartalmazó kádba. Helu tevékenységét és halálát rendkívül nehezíti, hogy az akkori kommunista sajtó és értelmiség mártírként tekintett rá. Halála után cikkeket és dalokat írtak az LKP vezetőjéről, szimpátiatüntetések és emléknapokat tartottak, vagy közterületeket neveztek el róla. Mahmud, Szaid: Terror az Egyesült Arab Köztársaságban. In: *Béke és Szocializmus Kérdései*. 3. évf., 12. sz., (1960), 163.

⁵⁶¹ Felsorolás szintjén: a KKP-nak nem tetszett az 1959-es Eisenhower-Hruscsov találkozó, amely a két tömb közötti feszültség csökkenését hivatott szemléltetni; Moszkva megtagadta a kínai atomprogramban való segélynyújtást és hozzáállott a szakértők kivonásához; a Szovjetunió kritizálta Mao Ce-tung „nagy ugrás” tervét; a Kreml Peking szemére vetette, hogy a 1958-as második tajvani válság idején nem egyeztetett a vele.

hogy a kelet-európai országok geopolitikai és gazdasági okok miatt nem hajlandók védelmükbe venni az egyiptomi és szíriai kommunistákat. A damaszkuszi kínai konzulátuson keresztül anyagi és propaganda támogatást nyújtottak a szíriai baloldalnak és bátorították a többi arab „haladó mozgalmat” az EAK elleni támadásokra. Emiatt Kairó 1959 júniusában visszahívta a pekingi nagykövetét. Az egyiptomi lapok szintén kiterjedt sajtóhadjáratral válaszoltak a kínai vádakra, folyamatosan cikkeztek a „nagy ugrás” kudarcáról, az India elleni agresszióról és az 1959-es tibeti felkelés leveréséről. Sőt, az EAK-ban még olyan véleményeket is elhangoztak, mint *„nem félnek a Kínai Népi felszabadító hadseregtől, mert az egyiptomiak már kiverték az angolokat és a franciákat az országból, és valahogy megbirkóznak a kínaiakkal is”*.⁵⁶² A KKP ezekre a támadásokra úgy reagált, hogy publikálási lehetőséget és fórumot biztosított az üldözött kommunistáknak. A legnagyobb EAK-ellenes kritikákra az 1959. szeptember 28-án, a Kínai Népköztársaság tizedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen került sor. Háled Bagdás rendkívül éliesen támadta Nasszert és a „helyi fasisztákat”, de burkoltan bírálta a Szovjetuniót is, mivel szó nélkül tűrte a „haladó mozgalmak elleni repressziót”.⁵⁶³ 1960. június 20 és 25-e között a Román Munkáspárt III. Kongresszusán a kínai küldöttség kritikák özönét zúdította a Szovjetunió Kommunista Pártjára. Mao Ce-tung szerint Hruscsovnak az U-2-es amerikai kémrepülőgép lelövésével kialakult viszályt sokkal agresszívebben kellett volna kezelnie, ehelyett még Eisenhower sem tudta bocsánatra készíteni. A kínai küldöttség „revizionistának, zsarnoknak, és patriarchának” titulálta a szovjet vezetőt, aki viszont később Maot „kalandornak, nacionalistának, és elhajlónak” nevezett. Hruscsov egy hónappal később visszahívta a szovjet szakértőket a Kínai Népköztársaságból.⁵⁶⁴ A kínaiak után már a nyugati kommunista pártok – például a francia vagy az olasz – is felrötták az SZKP-nek, hogy hallgat az EAK-ban zajló üldöztetésekről, pedig az értesüléseik szerint 1960-ban 800 egyiptomi és szíriai kommunistát zártak „izolációs táborokba”. Az 1960. november 10-től egészen december 1-jéig zajló moszkvai értekezletnek, amelyen 81 kommunista és munkáspárt vett részt, egyik fő témája a harmadik világban lévő „nemzeti burzsoáziák” és a „haladó mozgalmak” közötti viszony volt. Ezen döntöttek arról, hogy a harmadik világ gyarmati uralom ellen harcoló csoportjainak támogatása és az új országok függetlenségének megőrzése a marxizmus-leninizmus külpolitikai elveinek második legfontosabb prioritását jelentik, megelőzve ezzel a nyugati kommunista szervezetek, illetve munkásmozgalmak támogatását. A kínaiak a rendezvény alatt nyíltan bírálták a szovjet vezetést az „antikommunista rezsimekkel szembeni” elnéző és opportunista” magatartása miatt. Bár Hruscsov elismerte, hogy „több út vezet a szocializmushoz” és a harmadik világban „a burzsoá és a népi demokráciák között léteznek az úgynevezett nemzeti demokráciák”; végül Nasszer esetében a keményebb fellépés mellett döntött.⁵⁶⁵ Emiatt az egyiptomi-szovjet viszony egészen az EAK 1961-es felbomlásáig – és még azután is egy kis ideig – fagyos maradt. Ezt jól szimbolizálja, amikor 1961 tavaszán Anvar Szadat Moszkvában találkozott Hruscsovvval. Az első titkár kijelentette, hogy *„az arab nacionalizmus nem jelenti a boldogság csúcsát”*, vagy az

⁵⁶² Az EAK és a Kínai Népköztársaság közötti kapcsolatok alakulása. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 6. d., 5/b., 005941/1., 1959.

⁵⁶³ Shichor, Yitzhak: i.m. 82–84. Habár később Csou En-laj bocsánatot kért Nasszertől Bagdás szerepeltetéséért, a diplomáciai kapcsolatok csak 1960 nyarán álltak helyre. A két ország viszonya csupán a kínai külügyminiszter 1963-as eleji útjával rendeződött.

⁵⁶⁴ Kolenovská, Daniela: i.m.: 44.

⁵⁶⁵ Dawisha, Karen: i.m.: 25.; Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války...* i.m.: 261.

egyiptomiak nincsenek tisztában a szocializmus valódi jelentésével. Többször felszólította Szadatot, hogy az EAK vessen véget az antikommunista kampánynak. Ezekre válaszul az egyiptomi parlament elnöke kijelentette, hogy a moszkvai rádió helytelenül teszi, ha Kairóval nyíltan ellenséges forrásokból gyűjti az információit. Nasszer a Hruscsov-Szadat találkozó után azt írta a szovjet vezetőnek, hogy a kommunisták üldöztetésére azért volt szükség, mert így akarták megőrizni Egyiptom függetlenségét és semlegességét.⁵⁶⁶

A diplomáciai kudarcokat követően a szocialista rádióadók és újságok egyáltalán nem fogták vissza magukat, ha EAK belpolitikai helyzetének kritizálásáról volt szó. Állandóan beszámoltak az „arab kommunisták megpróbáltatásairól” és Nasszer által elkövetett hibákról. Több kommunista értelmiségi követelte a politikai foglyok szabadon engedését. Nem egyszer az iraki-szíriai diákok szerveztek demonstrációkat Kelet-Európában. Eközben az egyiptomi sajtó szintén hasonló hadjáratot folytatott a szocialista tábor ellen. Az *Al-Ahram* lappal az élen „hazugságoknak” nevezték azokat az állításokat, amelyek szerint kommunistákat gyilkoltak volna meg az egyiptomi börtönökben. Rendszeresen kritizálták a szovjet lépéseket, és gyakran úgy számoltak be a magyar forradalom leveréséről, mint a „szovjet imperializmus és kegyetlenség legvéresebb megnyilvánulásáról”.⁵⁶⁷ Jellemző volt, hogy a Szovjetunió nemcsak közvetlenül, hanem a többi „baráti országon” keresztül ítélte el Kairót. Így azzal védekezhettek, hogy ezeket a kritikákat a „független” külpolitikával rendelkező „népi demokráciák” fogalmazzák meg. A kelet-európai országok közül Bulgária volt az első, amely nagyon kemény kirohanásokat intézett az EAK ellen. Szófia már 1959 elején többször felszólalt a szíriai kommunisták védelmében, de ezt a kampányát 1960-ban kiterjesztette. A szófiai rádió rendszeresen beszámolt a kommunisták üldöztetéséről, és a bolgár kormány engedélye mellett az arab diákok tüntetéseket tartottak a fővárosban.⁵⁶⁸ Lengyelországban szintén hasonló hangvételű cikkek és rádióadások jelentek meg, mivel a lengyel főkonzulátus ellen hirtelen megnőtt a rendőri provokációk száma.⁵⁶⁹ Bagdás 1959. március 17-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt kongresszusán éles szavakkal illette az „EAK vezetői köreit, akik éket vertek az arab-szovjet kapcsolatokat közé”. Sőt, egy olyan „baráti megjegyzést” tett Hruscsovnak, miszerint – felidézve a szovjet vezető Nasszernek adott korábbi tanácsait – „ne bízzon a hamis barátokban és ne dőljön be a hipokrita mosolyoknak”.⁵⁷⁰ Magyarországon a Kádár-kormány ugyan tisztában volt az arab országban zajló eseményekkel – egyes kairói nagykövetségi jelentésekben „negatív irányú változásokról”, valamint „munkás és parasztellenes, diktatórikus és terrorisztikus módszerekről” írtak – ennek ellenére ódzkodott attól, hogy nyíltan elítélje az EAK-ot.⁵⁷¹ Budapest számára Kairó továbbra is fontos szövetségesnek számított az ENSZ-ben, hiszen tartózkodott a „magyar kérdés” során és 1957 óta a két fél látványos sikereket ért el a gazdasági és kulturális területen.

⁵⁶⁶ *EAK parlamenti delegáció látogatása a Szovjetunióban*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 6. d., 5/b., 005048., 1961.

⁵⁶⁷ NA, A ÚV KSC, f. 1261/0/11., sv. 396., ar.j. 396., inf. 13., 20.06.1961.

⁵⁶⁸ Heikal, Mohammed: i.m.: 144–146.

⁵⁶⁹ A lengyelek elleni lépések egyik leghumorosabb epizódja az volt, amikor a hatóságok egy olyan olasz (!) állampolgárságú beosztott kiadatását kérték, „aki nem is létezik”. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954-1964., 7. d., 5/d., 004543., 1959.

⁵⁷⁰ Ginat, Rami: Nasser and the Soviets... i.m.: 240.

⁵⁷¹ *Megbeszélés Szijártó Lajos nagykövet elvtárrsal*. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 4.d., 5/a., 005950., 1959.

Csehszlovákia, ahol a CSKP mindig is ügyelt arra, hogy a harmadik világban lévő kommunista pártok egyik fő szószólójaként tüntesse fel magát, szintén csatlakozott az EAK elleni propagandahadjárához. A két kormány között az első nyílt ellentét akkor alakult ki, amikor az egyiptomi nagykövet, hivatkozva a kötelező katonai szolgálatra, hazarendelt tizenhat szíriai egyetemi hallgatót. Azonban a csehszlovákok előtt ismert volt, hogy odahaza a diákokat „kommunista befolyás alá kerüléssel” vádolták, vagyis az egyiptomi társaik előtt rendszeresen bírálták Nasszert, röplapokat és egyéb anyagokat készítettek, illetve juttattak el az EAK „északi tartományába”.⁵⁷² Ám nemcsak emiatt hívták haza őket: az ösztöndíjasok közül valaki ellopott néhány értékes dokumentumot egyenesen Iszmáil Farád egyiptomi katonai attasé (!) irodájából. Az ismeretlen elkövető egy olyan listára is szert tett, amely a Csehszlovákiában élő, dolgozó vagy tanuló, kommunistaszimpatizánsok neveit tartalmazta. Ráadásul állítólag ezen nemcsak az egyiptomi és a szíriai, hanem más arab országból (Irakból, Jordániából) származó „haladó szellemiségű” értelmiségiek és kommunista párttagok szintén szerepeltek. Mivel a CSKP előtt ismert volt az egyiptomi kormány azon gyakorlata, hogy a más „baráti országokból” hazarendelt szíriai diákokat letartóztatták és börtönbe vetették, ezért elutasította a kiadatásukat. 1959. április 6-án a Központi Bizottság Politikai Irodájának ülésen megegyeztek, hogy a tanulók védelme érdekében hajlandóak vállalni a komolyabb összetűzést Kairóval. Közölték az egyiptomi nagykövettel, hogy amennyiben a szíriai diákok igénylik, akkor a csehszlovák hatóságok megadják nekik a menedékjogot. Pár nappal később Kairó már más okból kezdte el követelni a szíriai diákok hazatérését: „*bűncselekményt követtek el, amikor az Egyesült Arab Köztársaság elnökének személyét megsértették*”, illetve „*nyílt agitációs tevékenységet folytatnak Prágában az arab egységállam és nacionalizmus ellen*”.⁵⁷³ Megfenyegették Prágát, hogy amennyiben nem tesz eleget a kérésnek, akkor újabb retorziók következhetnek. Többek közt felmondják a csehszlovák-egyiptomi kulturális egyezményt, ami komoly presztízavesztést okozna Csehszlovákiának, de egyben veszélybe sodorja a kairói csehszlovák kulturális és egyiptológiai intézet jövőjét is. Erre válaszul a csehszlovák hatóságok megtagadták több EAK diáknak, hogy átutazzanak más „baráti országba”, mint például Lengyelországba vagy az NDK-ba. Azonban hiába mérgesedett el a vita, a CSKP KB Nemzetközi Osztálya még mindig úgy vélte, hogy Kairó nem fogja beváltani a fenyegetéseit, mert az „*az EAK-nak érdeke, hogy csehszlovák befektetések érkezzenek az országba, valamint pótalkatrészeket kapjanak a már meglévő speciális technikához*”.⁵⁷⁴ Novotný első titkár szintén meggyőzték, hogy teljesítse a szíriaiak menedékjoggal kapcsolatos kéréseit. Az összes szíriai diák élt a lehetőséggel és hiába küldött az EAK kormánya több tiltakozó jegyzéket, Prága csak akkor csak utasította ki az aspiránsokat, ha megsértették a csehszlovák törvényeket. A Csehszlovákia és EAK közötti diplomáciai kapcsolatoknak nem kedvezett az sem, hogy 1959 tavaszán hazahívták Karpíseket. Hivatalosan azért rendelték vissza Prágába, hogy őt nevezzék ki a csehszlovák külügyminisztériumban létrejött Kilencedik Osztály élére, amely az észak-afrikai és közel-keleti ügyekkel foglalkozott. Habár már 1959 áprilisában döntöttek arról, hogy helyére František Zachystal kerül, aki 1955-ig Csehszlovákia kabuli követe volt, mégis 1959

⁵⁷² Az EAK-beli ösztöndíjasok problémái Csehszlovákiában. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 14. d., 17/d., 004563., 1959.

⁵⁷³ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 213., ar.j. 290., b. 20., 06.04.1959.

⁵⁷⁴ Uo.

második felétől csak ügyvivői szinten működtek a kapcsolatok.⁵⁷⁵ A másik konfliktusforrásnak Irak számított. Prága, akárcsak a többi kommunista vezetés, rendkívül pozitívan tekintett az új iraki vezetésre, mivel a Kasszem-kormány jelentősen épített az iraki és a kurd kommunistákra. Prága Moszkvával egy napon ismerte el az iraki kormányt és javasolta a diplomáciai kapcsolatok felvételét, de mivel az eredeti, Široký kormányfő által küldött távirat elveszett valahol Bagdadban, ezért csak augusztus végén érkezett rá pozitív válasz. Jozef Žabokrtský – a korábban Damaszkuszban szolgálatot teljesítő, de az EAK létrejötte miatt visszahívott – nagykövet képviselte Csehszlovákiát az iraki fővárosban. 1958. december 2-án már aláírták az első kereskedelmi megállapodást, valamint az iraki vezetés beleegyezett abba, hogy 1959/1960-as tanévben 120 diákot küldjenek tanulni Csehszlovákiába, akik közül százötnek a költségeit az iraki kormány állta. Bagdad 1959 augusztusában nyitotta meg a prágai nagykövetségét, így Csehszlovákia volt a második szocialista ország, ahol az irakiak nagykövetséggel rendelkeztek. 1959 júliusában Bagdad-Prága-London légijárat felállításáról állapodtak meg, amely aztán 1960-tól kezdett el működni.⁵⁷⁶ Az Egyiptom és Irak közötti egyre feszültebb légkör komoly aggodalommal töltötte el a csehszlovák vezetést. A nagykövetségek és a hírszerzők kiemelt figyelemmel követték az ellentét minden mozzanatát. A jelentéseikben megjegyezték, hogy az Egyesült Arab Köztársaság gazdasági és katonai szempontból a legfontosabb partner a Közel-Keleten, de az iraki kormány „ideológiailag sokkal közelebb áll a marxista-leninista tanokhoz”. Továbbá Bagdad sokkal több és jobb lehetőségeket kínál, mint az EAK: nemcsak piacot jelentene a csehszlovák áruk számára, hanem egy nagyon fontos nyersanyagforrást, hiszen az ország széleskörben ismert volt a kőolajgazdagságáról. Másodszor a csehszlovák döntéshozók úgy vélték, hogy Prága presztízse a világ „haladó mozgalmainak körében” csökkent, mert a CSKP szó nélkül hagyta az EAK-ban zajló kommunistaüldözéseket, és az iraki kommunisták nyílt támogatásával el lehetne hallgattatni ezeket a bíráló hangokat.

Sőt, ilyenfajta kritikák a Csehszlovákiában élő szíriaiak és más arab nemzetiségűek felől is érkeztek. Például a csehszlovák emigrációban élő Bagdás, aki hónapokig az „állam vendégének” számított, többször burkoltan kritizálta Prága „mély hallgatását”, miközben szerinte Lengyelországban nem vettek vissza a Nasszer-ellenes támadásokból.⁵⁷⁷ Bagdás gyakran publikált a *Béke és Szocializmus Kérdései* folyóiratba, rendszeres vendégnek számított a CSKP-ban, előadásokat tartott a csehszlovák egyetemeken vagy kulturális központokban. Szinte állandóan bírálta Nasszert és tagadta az egyiptomi nacionalisták azon állítását, miszerint a kommunisták elutasították volna az arab egységet. Ők az EAK létrejöttét tartották elhibázottnak, amely Szíria lakosságát és gazdaságát hátrányosan érintette; a mezőgazdaság modernizációját félbeszakította; az ipart tönkretette; a külkereskedelmet pedig az egyiptomiak teljes felügyelete alá helyezte. Bagdás a cikkírásokon és a rendszeres beszámolókon kívül jóval többet akart tenni. A CSKP segítségét kérte, hogy egy emigráns szíriai kormányt állítsanak fel Prágában, amely „szembeszáll a nasszerista propaganda állításaival” nemcsak a lapokban, hanem akár a csehszlovák rádió arab nyelvű adásaiban. Azt akarta, hogy Prága és a többi „baráti ország” pénzügyi segélyekkel támogassa a libanoni kommunistákat és a csehszlovák hatóságok adjanak menedékjogot az EAK-ban üldözött kommunistáknak. Elképzelései között szerepelt, hogy a „népi demokráciák” segítenek egy földalatti ellenállás megszervezésében, akiket

⁵⁷⁵ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 225., ar.j. 304., b. 10., 14.07.1959.

⁵⁷⁶ Holubová, Mária – Rošteková, Mária: i.m.: 44.

⁵⁷⁷ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., k.93., inv.č., 142., 08.01.1959.

csehszlovák fegyverekkel szerelnének fel és tagjait a StB képezné ki.⁵⁷⁸ Sőt, tüntetéseket szervezett Csehszlovákiában. Amikor Frandzsala el-Helu haláláról kezdtek el terjedni a hírek, a fővárosban tanuló „haladó szellemiségű” arab diákok Bagdás vezetésével tüntetést tartottak az EAK prágai nagykövetség előtt (A CSKP csupán egy héttel később küldött részvétlétviratot). Gyakran tettelegességgig fajuló viták robbantak ki az egyiptomi és a szíriai diákok között, amellyel akadályozták az egyetemi oktatást vagy a munkát az üzemekben meg a termelőszövetkezetekben. Az iraki és a szíriai diákok közösen készítették és terjesztették a Nasszer-ellenes röpiratokat. Ezt viszont a pánarabizmus iránt elkötelezett diákok nem hagyták annyiban és gyakran fizikai erőszakkal próbálták felülkerekedni a vitapartnereiken. Tovább rontott a helyzeten, amikor a szíriai tartományból érkező professzorok vagy az iraki delegációk tagjai nyíltan kritizálták Kairót.⁵⁷⁹

Csakhowy ellentétben az egyiptomi-szovjet kapcsolatokkal, a Csehszlovákia és EAK közötti politikai viszály nem tartott sokáig. Ugyan 1959 végéig még néhány kisebb diplomáciai incidensre sor került, 1960-tól már jelentős enyhülés következett be. Egyszerűen azért, mert a CSKP KB MO-nak igaza lett: Kairó számára túl fontos volt Prága, nem állt érdekében, hogy tovább romoljanak a két ország közötti kapcsolatok. Ráadásul a gazdasági és a katonai dimenzióban egyre több – nem politikai jellegű – probléma ütötte fel a fejét, amit ideológiamentesen kellett megoldani. Végül pedig a kairói nagykövetségnek és az MZV-nek sikerült meggyőznie a CSKP-t, hogy Nasszer antikommunista kampánya nem feltétlenül jelenti azt, hogy az EAK egyértelműen elköteleződött volna a Nyugat irányába. Úgy vélték, hogy az egész kommunistaüldözést az iraki politika átláthatatlansága váltotta ki, nem pedig az Egyesült Államokhoz való közeledés szándéka. Az elemzések arra is rámutattak, hogy 1960 végétől Kasszem szintén elkezdett távolodni a kommunistáktól, amely következtében a keleti blokk korábbi Irak-szimpatíája fokozatosan elapadt. A jelentéseikben állandóan amellet érveltek, hogy az EAK még mindig központi szerepet töltött be a Közel-Keleten, ezért fontos megtartani a jó államközi kapcsolatokat. Szerintük a Nasszer-ellenes hadjáratnak azért is kellene véget vetni, mert azzal csak az egyiptomi „burzsoá rétegek” malmára hajtják a vizet. Mindezekből kifolyólag Csehszlovákia számára szükségessé vált rendezni a két ország közötti viszonyt. 1960 februárjában – majdnem egy év után – ismét nagykövetet neveztek ki, mégpedig a korábbi ügyvivőt, František Zachystalt. 1960 nyarán a CSKP KB úgy döntött, hogy kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése érdekében konzulátust létesít Alexandriában. 1960 szeptemberében az MZO javaslatára Zdeněk Fierlinger, a csehszlovák parlamenti elnök, vezetésével delegáció ment az EAK-ba, akik találkoztak Szadattal is. Sőt, Novotný az 1960-ban tartott ENSZ ülésen személyesen hívta meg Nasszert a kelet-közép-európai országba.⁵⁸⁰ A másik oldalon Ahmed Nagíb Hachen, az EAK déli tartományának oktatásügyi miniszterének európai körútja szimbolizálta a viszony javítására tett első egyiptomi erőfeszítést. 1960 novemberében Csehszlovákiában járt, és megegyezett az arab szépművészeti kiállításról Prágában és kairói

⁵⁷⁸ *Záznam o rozhovoru s generálním tajemníkem KS Sýrie CH. Bagdášem* 27.10.1959. NA, A ÚV KSČ, f. 100/3., sv. 185., ar.j. 634.; Bagdas, Háléd: Két irányzat az arab nemzeti mozgalomban. In: *Béke és Szocializmus Kérdései*. 2. évf., 11. sz., (1959), 36–45.

⁵⁷⁹ *Informace MV rozvědky o arabských studentech- komunistech v ČSR*. 23.1.1959. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 94., inv.č. 146.

⁵⁸⁰ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 279., ar.j. 322., b. 10., 18.10.1960.

csehszlovák filmhétről. A tárgyalásokról készült beszámolókból végig hangsúlyozták, hogy „jelentősebb nézeteltérések nem voltak” a felek között.⁵⁸¹

1961-ben az egyiptomi diplomácia többször felajánlotta, hogy segít közvetíteni Csehszlovákia és egy másik arab ország között. Például egyiptomi közbenjárással szervezték meg a líbiai parlamenti küldöttség májusi prágai útját. Az EAK nemzetgyűlés elnöke több táviratban kérte, hogy Prága *de jure* ismerje el az algériai kormányt. Prága Kairón keresztül jutatott el hatvan tonnányi élelmiszert és 2500 darab „speciális anyagot” a kongói kormánynak. Természetesen a legnagyobb titokban és az egyiptomi felségjelzések alatt, mivel akkoriban a közép-afrikai országgal szemben ENSZ fegyverembargó volt érvényben.⁵⁸²

⁵⁸¹ Ahmed Nagíb Hachen rendkívül pozitív hatást gyakorolt a CSKP-ra. A találkozóról készült beszámolóban megjegyezték: „Vallási kérdésekben ő is és a többiek is meglehetősen engedékenyek. A (morvaországi) termelősövetkezetekben igen hamar feloldódtak a szilvapálinka hatására”. EAK kulturális küldöttség látogatása Csehszlovákiában. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 15. d., 18/i., 007134/2., 1960.

⁵⁸² *Záznam o návštěvě velvyslance SAR.* 03.01.1961. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar.93., inv.č. 142.; Muehlenbeck, Philip: i.m.: 81.

8. A Csehszlovákia és az EAK közötti kapcsolatok legfontosabb eredményei

8.1. Gazdasági együttműködések

Mindenfajta politikai feszültség, diplomáciai adok-kapok és sajtóbírálat ellenére az EAK számára a kelet-európai országok továbbra is a legfontosabb régió kívüli kereskedelmi partnereknek számítottak. A Szovjetunió volt a Nasszer-rendszer legnagyobb pénzügyi támogatója. 1958. augusztus 27-én a Kreml bejelentette, hogy komoly összegekkel járul hozzá az Asszuáni-gáthoz. Először 100 millió dollárt ajánlott fel, majd 1960-ban újabb 225 milliót. A szovjetek segítettek a heluáni ipari központ létrehozásában; a Csatorna-övezetben két kőolajfinomítót és egy hőerőművet építettek; Damiettben gyapotfeldolgozót; Alexandriában kikötőt fejlesztettek, hogy az majd a jövőben szovjet tengeralattjárókat és hadihajókat tudjon fogadni; Abu Zabalában mezőgazdasági gépgyárat; valamint több kisebb városban élelmiszerüzemeket hoztak létre. Megnövelték a szovjet árusegélyek nagyságát, például minden évben közel félezer gépkocsit, teherautót és traktort adományoztak az arab országnak. 1958-ban a szovjet atomtudósok segítségével megépítették az első kísérleti reaktort Inszászban. 1961-ig 870 egyiptomi katonatiszt és pilóta kapott kiképzést a Szovjetunióban. Lényegében a közel-keleti régióba irányuló szovjet befektetések több mint a fele az EAK-ba irányult, ami körülbelül 64 millió fontnyi összeget jelentett.⁵⁸³

A szocialista országok közül a második helyen Csehszlovákia állt, amely az 1955-ös fegyvervásárlási egyezmény óta egyre jelentősebb gazdasági kapcsolatokat ápolt Egyiptommal. A két ország kereskedelmére sokáig az volt a jellemző, hogy a csehszlovák gazdaság jobban rászorult az egyiptomi importra, mint fordítva. Leszámítva a fegyvereket és más hadianyagokat, az egyiptomi gazdaság még 1956-ban is csak 84 millió Kčs értékben vett csehszlovák árukat, miközben a csehszlovák gazdaság 241 millió koronányi egyiptomi nyersanyagot vásárolt. Ezt érzékelve a CSKP és az MZV úgy döntött, hogy mindenképp növelni kellene a kereskedelmi delegációk számát, illetve a jövőben előnyben kell részesíteni a csehszlovák kivitel megnövelését célul kitűző gazdasági szerződéseket. A sikeres tárgyalások után több mint 130 százalékkal emelkedett az arab országba irányuló csehszlovák export. A fordulat 1958-ban következett be: az EAK-ba irányuló csehszlovák kivitel már 233,6 millió koronát tett ki, miközben a behozatal 228 millió korona volt. Sőt, egy évvel később már 145 millió koronával volt több a csehszlovák export, mint import.⁵⁸⁴ Ez többek közt annak volt köszönhető, hogy 1956 után Egyiptomnak megszakadt a legtöbb gazdasági kapcsolata Franciaországgal és Nagy-Britanniával. Ezzel párhuzamosan a csehszlovák-egyiptomi áruszerkezet szintén átalakult. A csehszlovák kivitel már nem csupán a fegyverek, a kerámiák, az üvegek és a vegyipari anyagok képezték, hanem gépipari termékek, járművek, elektronikai és fogyasztási cikkek. Ugyanakkor nehezítette a két ország közötti kereskedelmet, hogy az egyiptomi piacért komoly verseny alakult ki a szocialista országok között. Csehszlovákia elsősorban Lengyelországgal vagy a Német Demokratikus Köztársasággal rivalizált. Például előfordult, hogy Egyiptomban a

⁵⁸³ *Zpráva o jednání v Egyptě*. 07.04. 1958. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar.93., inv.č. 143.

⁵⁸⁴ Bővebben a 11.1-es számú mellékletben: *A csehszlovák-egyiptomi (majd az Egyesült Arab Köztársasággal folytatott) kereskedelem nagysága 1950 és 1964 között*.

kelet-német Wartburgok hónapokra kiszorították a Škoda-járműveket.⁵⁸⁵ Ezzel szemben az egyiptomi oldalon nem történt komolyabb változás. Továbbra is a gyapot dominált, amely a teljes keleti blokkba irányuló export háromnegyedét tette ki, majd a rizs, a déligyümölcs és a foszfát következett. 1957-től számos egyiptomi delegáció járt Csehszlovákiában, hogy nehézipari és a mezőgazdasági beruházásokról állapodjanak meg. Mohamed Abu-Nosszeir 1957. szeptember 6-án egy újabb csehszlovák-egyiptomi kereskedelmi és fizetési egyezményt kötött, amellyel meghosszabbították az 1955-ös júliusi megállapodást. Abdel-Moneium el-Kaiszúni egyiptomi pénzügyminiszter a csehszlovák kollégájánál, Július Ďuriš pénzügyminiszternél a hosszúlejáratú kölcsönök és gyárberendezések iránt érdeklődött. Musztafa Halíl Kámil közlekedésügyi miniszter a vasútépítésről, vagonokról, mozdonyokról és az útfejlesztésekről tárgyalt októberben. 1957 decemberében Dvořák külkereskedelmi miniszternek újabb egyiptomi gépiparba irányuló befektetésekről sikerül megállapodnia.

Az EAK létrejötte után lelassultak ezek a kereskedelmi tárgyalások és a felek lényegesen kevesebb eredményt tudtak felmutatni, elsősorban nem Nasszer kommunistaellenességének köszönhetően. A problémák inkább mindkét oldal áruinak minőségéből, a fizetési feltételek be nem tartásából és a beruházások körüli zavarokból fakadtak. Az egyiptomi fél gyakran késve törlesztett, vagy kérte a fennmaradó összeg elengedését. Az MZO negatívnak ítélte az arab országban zajló feketekereskedelmet és a kairói kormány azon bevett gyakorlatát, miszerint a csehszlovákoktól kapott árukat sokszor eladta (drágábban) más arab országoknak. Ezért egy idő után a szakértők azt javasolták, hogy Prága sokkal inkább a közvetlen befektetésekre, a gépipari berendezések átadására, az infrastruktúra-fejlesztésekre és az üzemek létesítésére összpontosítson. Az 1959. november 13-i CSKP KB PB ülésén arról állapodtak meg, hogy ezentúl nem fognak eltekinteni a gazdasági megállapodásban szereplő csehszlovák feltételekről nemcsak az EAK, hanem bármelyik másik fejlődő ország vonatkozásában sem. Ragaszkodtak ahhoz, hogy a szerződő félnek az előleget dollárban vagy fontsterlingben maradéktalanul ki kell fizetnie, és csak azután kezdik meg az áruk leszállítását. Ezenfelül közölték, hogy ugyanolyan feltételeket fognak támasztani a keleti blokkon kívüli országok esetében, mint a Szovjetunió. A szigorúbb csehszlovák kikötésekbe a Kreml szintűgy belegyezett, de csak azzal a feltétellel, hogy Prága ezeket az új irányelveket a jövőben kötött megállapodások esetében fogja alkalmazni. A CSKP döntése hátterében az állt, hogy egy hónappal az ülés előtt egy EAK gazdasági delegáció járt az országban, amely kész tények elé állította a csehszlovák vezetést: a korábbi megállapodásokkal ellentétben csaknem 40 százalékkal kevesebb gyapotot fognak leszállítani az országnak. Hivatalosan az „időjárási körülményekre és a gyenge termésre hivatkoztak”, de az MZO és az MZV figyelmeztette a pártvezetést, hogy valójában arról van szó, hogy az egyiptomi üzletemberek a nyugati országokat részesítik előnyben és elsősorban nekik szállítottak gyapotot, mert ők többet fizettek érte. Sőt, az is kiderült, hogy a kelet-európai országok gyakran a gyengébb minőségű szíriai gyapotot kapták meg, nem pedig az egyiptomit.⁵⁸⁶ A keményebb csehszlovák hozzáállás kezdetben sok kritikát váltott ki az egyiptomi fél részéről, de idővel kénytelenek voltak engedni Prága követeléseinek. Ez a fegyvereladásra ugyanúgy vonatkozott, miután 1959. október 30-án Moszkva közölte a csehszlovák diplomáciával, hogy „mostantól csak kereskedelmi alapon és a megfelelő

⁵⁸⁵ *Beszélgetés a csehszlovák politikai beosztottal.* MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 10. d., 5/f., 003731., 1958.

⁵⁸⁶ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 239., ar.j. 320., b. 16., 13.11.1959.

törlesztés után kötünk üzletet Kairóval”.⁵⁸⁷ Ezt a csehszlovák vezetés kihasználta: az 1960. július 18-án aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés értelmében a páncélosok, a repülőgépek és más fegyverek pótalkatrészeiért Kairónak először 180 millió Kčs-t kellett átutalni a Csehszlovák Állami Bankba, Prága csak azután volt hajlandó egyiptomi nyersanyagokat vásárolni. A fegyvervásárlási szerződésben részletesen meghatározták azt is, hogy az egyiptomiaknak 1960-61-ben 30 milliót, 1962-65-ben 25 milliót és 1966-67-ben 10 milliót kell törleszteniük. A határidő minden esetben augusztus 1-jére esett, és ha addig nem történt meg az átutalás, akkor a csehszlovák hatóságok leállították a szállítmányokat. Ugyanúgy leszögezték, hogy Csehszlovákia nem fog két százaléknál alacsonyabb kamatot biztosítani a harmadik világnak.⁵⁸⁸ A fegyverüzlet terén más nehézség is felmerült. Az EAK létrejötte után az egyiptomi kormány és hadvezetés abban bízott, hogy miután a két arab ország hadserege egyesül, akkor nemcsak Csehszlovákia, hanem az egész keleti blokk hajlandó lesz több és újabb fegyvereket adni az EAK-nak. Ugyanúgy az egyiptomi hadvezetés leszögezte, hogy a Szíriának ígért korábbi fegyverszállítmányokat mindenképp teljesíteni kell. (Miközben ezeket a „speciális anyagokat” az egyiptomi katonák kapták meg, nem pedig a sírek.) A CSKP elfogadta az egyiptomi hadvezetés kéréseit, de a csehszlovák hadsereg figyelmeztette a politikai vezetést, hogy nem fognak minden esetben engedni az EAK-nak, különösen, ha az új haditechnológia átadásáról van szó. Ezt személyesen Bohumír Lomský hadügyminiszter közölte Amer marsallal, amikor az egyiptomi védelmi miniszter 1958-ban Csehszlovákiában járt. Lomský akkor elutasította az egyiptomi delegáció összes ballisztikus és légvédelmi rakétákra, valamint repülőgépekre vonatkozó kérését. Ezért az egyiptomiak csalódottságukban már csak pótalkatrészeket és lőszereket igényeltek a csehszlovák hadiipartól. Csakhogy az EAK hiába kapott 1961. december 31-ig 595 millió korona értékében hadianyagot Csehszlovákiától, ezekkel komoly nehézségek adódtak. A 120 mm-es töltetek egy részét tönkretette az egyiptomi éghajlat; 100 mm-es ágyúlövedékekből jóval kevesebbet kaptak, mint amennyit eredetileg a csehszlovákok ígértek; a 85 mm-es esetében tucatnyi „spontán robbanásról” számoltak be. Ebből kifolyólag az egyiptomiak inkább a lőszergyártáshoz szükséges licenceket és a nehézgépipari berendezéseket kérték a csehszlovákoktól, akik a szovjetekkel való egyeztetés után átadták a 120 mm töltetek, és a kézfegyverekbe való 7,62 mm-es töltények technikai dokumentációját, illetve elkezdtek az ezek legyártásához szükséges eszközök leszállítását.⁵⁸⁹ Végül pedig az alfejezet végén meg kell említeni, hogy a csehszlovák befektetések terén szintén komoly gondok adódtak. 1955 és 1956 között a csehszlovák állami vállalatok több egyiptomi pályázatot is megnyertek: gőzkazánok üzembe helyezése Heluánban; cementgyár és benzinkút létesítése Tahrír-tartományban; nádcukorgyár létrehozása Ermanban; egy kerámiagyár felépítése Kairó akkoriban legjelentősebb ipari körzetének számító Mosztorod-negyedben, amelyet kizárólag a csehszlovák Technoexport hajtott volna végre. Egyiptomban 1956 és 1958 között – legalábbis a hivatalos csehszlovák adatok szerint – a szocialista országok érkező befektetések 64 százalékát Csehszlovákia tette ki. Mintegy 30 kisebb-nagyobb befektetési egységet regisztráltak az arab országban, amelyeknek együttes értéke meghaladta a 100 millió

⁵⁸⁷ Zídek, Petr: Vývoz zbraní z Československa... i.m.: 546.

⁵⁸⁸ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 277., ar.j. 358., b. 10., 09.09.1960.; Ennek ellenére már abban az évben is több kivételt tettek a függetlenné váló afrikai országok és Kuba esetében.

⁵⁸⁹ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 310., ar.j. 394., b. 13., 03.06.1961.; NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 346., ar.j. 437., b. 3., 17.04.1962.

Kčs-t. Csakhogy ezekből kevés készült el 1960-ra. Az Ermanban tervezett cukorfeldolgozó átadása azért késett, mert a csehszlovák fél rosszul szállította le a megépítéséhez és a működéséhez szükséges berendezéseket, és hét hónapon (!) át csak a javításokat végezték. Más berendezések megérkezése két évig tartott, mint például a dízelmotorok pótalkatrészei, mert a Škoda és a Slavia gépgyárak összevitatkoztak azon, hogy valójában kinek a feladata azokat biztosítani. Ezért az egyiptomiak inkább az NDK-tól vették meg a hiányzó alkatrészeket. A jelentések szerint ez viszont akkor jelentett gondot, amikor üzembe akarták helyezni a cukorfeldolgozót, mert a kelet-német motorokat nem tudták integrálni a csehszlovák rendszerbe. Az elkészült ermani cukorfeldolgozó amúgy sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert sokkal kevesebb mennyiségű cukrot állított elő. A Tahrír-tartományban lévő cementgyár esetében elektronikus hibák és a rossz bekötés miatt volt késlekedés. Miután pedig elkészült, rendkívül veszteségessé vált a gyár, mert a sivatagi környezetben a csehszlovák motorok gyakran beragadtak vagy egyáltalán el sem indultak, ezért néha napokra leállt a termelés. A Mosztorodban épített kerámiagyár bár viszonylag gyorsan elkészült, működésére még éveket kellett várni, mert a csehszlovák szakértők rosszul szerelték össze a kemencéket. Ráadásul a nyelvi problémák miatt a csehszlovákok elmagyarázni sem tudták miképp kell helyesen üzemeltetni a berendezéseket. Végül az egyiptomiak megunták a helyzetet és az NSZK-val (!) fejeztették be a létesítményt, valamint nem fizették ki a fennmaradó hét millió Kčs-t sem. A Szornagóban lévő téglagyár esetében pedig a berendezések jelentős részét, mint a kamrákat, a sajtolókat, és a szárítókat egyáltalán nem szállították le, miközben a csehszlovák szivattyúk folyton eltömődtek, és berendezéseik pedig túlhevültek. Azonban mindközül a Homsz mellett 1957 óta épített kőolajfinomító ügye érintette a legfájdalmasabban a csehszlovák vezetést. Korábban ugyanis említésre került, hogy ez volt Csehszlovákia legnagyobb Európán kívüli beruházása, amely gazdasági és propaganda szempontból egyaránt óriási előnyökkel kecsegtetett. Ezt jól mutatja például az *Új Szó* cikke is: „Igen, az a tény, hogy ilyen hatalmas megrendelést kaptunk, mint a szíriai Homs város mellett épülő kőolaj-finomító építse, csak öregbíti nehéziparunk jó hírnevét...A legnagyobb tartálytól kezdve a legutolsó székig, íróasztalig, diszpécser-berendezésig mindent itt készítünk a részükre, sőt arra is köteleztük magunkat, hogy a termeléshez legszükségesebb szakembereket is mi fogjuk betanítani”.⁵⁹⁰ Ráadásul ugyanennek a cikknek az utolsó mondatában garanciát váltak arra, hogy „1959. július 1-jén kicsurran az első csepp benzin”. Először kiderült, hogy az egész projekt megvalósítása 15 százalékkal többbe kerül. Másodszor az EAK létrejötte után az „adminisztratív okok miatt” nem lehetett folytatni az építkezéseket, mert Kairónak kellett kiállítani az engedélyeket, de az hónapokig eltartott, amíg átvették a szíriai ügyeket. Amikor pedig megjött a kairói engedély, akkor a csehszlovák fél azt javasolta, hogy 90-ről 167 főre emeljék a szakértői gárda létszámát. Viszont így már túl nagy volt a csehszlovák kontingens, akiket nehezen lehetett összetartani és gyakran zajlottak viták, hogy kinek meddig terjed a hatásköre, vagy pontosan mi is a feladata. Ezért a CSKP KB-nak politikai tiszteket kellett kineveznie, akiknek intenzív és felgyorsított munkatempója mellett 1959 végére sikerült üzembe helyezni a kőolajfinomítót. Ezzel párhuzamosan a csehszlovákok 1960-ig a szíriai tartományban két cukorgyárat, egy gumigyárat és egy cipőgyárat építettek meg. A Homsz melletti kőolajfinomító esete és az egyre több

⁵⁹⁰ K. Tóth Mihály: Az első ütközetet megnyertük: a döntő most folyik. In: *Új Szó*. 11. évf., 148. sz., 1958. május 30.

egyiptomi panasz ráirányította a csehszlovák vezetés figyelmét a befektetések körül kialakult problémákra. Ezért 1961 februárjában František Krajčír külkereskedelmi miniszter vezette vizsgálóbizottság ellátogatott az összes csehszlovákok által épített egyiptomi gyárba. Az első titkárnak írt jelentés lesújtó volt. 1961 májusában tartott CSKP KB PB ülésen maga Novotný sürgette, hogy minél előbb meg kell oldani a nehézségeket, mert elmondása szerint „*a csehszlovák áruk jó hírneve és megbízhatósága*” forgott kockán.⁵⁹¹ A beszámoló rámutatott a műszaki-tudományos segélynyújtás hiányosságaira és emiatt az elkövetkezendő években komoly változások zajlottak a szakértők körében, immáron folyamatosan ellenőrizve és vizsgáztatva őket. Ám a legtöbb hiányosság az MZO, az MZV, a kerületi bizottságok, illetve a PZO közötti alacsony szintű együttműködéséből fakadt. Az első titkár végül úgy döntött, hogy egyfajta kárpótlásként kedvezményeket biztosít az egyiptomiaknak: Mosztorodnál ingyen adták a fennmaradó berendezéseket, Szornagóban költségmentesen végezték el a javításokat és a többi üzem esetében kártérítést fizettek egészen 1963-ig.⁵⁹²

8.2. A kairói katonai akadémia

Az egyiptomi vezetés a szuezi válság után fontosnak tartotta, hogy folytatódjanak a csehszlovák és szovjet katonatisztek oktatói tevékenysége. Ezen a téren Prága sokkal gyorsabban lépett, mint Moszkva: 1957 közepéig már 76 csehszlovák szakértő dolgozott az arab országban, miközben a szovjetek csak 61 katonai tanácsadót engedtek vissza.⁵⁹³ A CSKP KB PB ülésén részletesen megvitatták a katonai kiképzések során felmerülő problémákat, mint például nincs elegendő hely és felszerelés; alacsony nyelvismeret (angol, arab, francia); az arab bürokráciával való konfliktusok; a fizetés elmaradása. Ugyanúgy megállapították, hogy az anyagi költségek az 1956-os esztendő kiadásainak duplájára, vagyis 15 millió koronára emelkedhetnek. Ám mindközül azt kifogásolták a leginkább, hogy az egyiptomi és a szíriai katonáknak, harckocsizóknak, vagy pilótáknak már eleve az elméleti tudása hiányos volt. Ezért szerintük mindenképp szükséges nagyobb hangsúlyt fektetni a katonai akadémiákra, hogy az aspiránsok tisztában legyenek a modern hadviselés alapjaival.⁵⁹⁴ Az ülésen végül a „magasabb fegyverzeti kurzusok” folytatása mellett döntöttek, amelyet eredetileg 1956-ban indítottak el még Alexandriában, de a szuezi válság miatt félbemaradt és az oktatóknak sietve kellett távozniuk a városból. Alois Farlíkot, a korábbi kiképzőcsoport vezetőjét, már 1957 januárjában visszaküldték Egyiptomba, hogy tájékozódjon a tanfolyamok folytatásának lehetőségeiről. Először megköszönte az egyiptomi védelmi minisztériumnak, hogy segítettek őt és az alárendeltjeit kimenekíteni Egyiptomból, majd pedig az alexandriai oktatásról egyeztettek. Az egyiptomi fél szinte azonnal elfogadta a csehszlovák kéréseket és a Farlíkkal együtt utazó Otakar Söhnel és Miloš Golka egyetemi oktatók már a következő hónapban előadásokat tartottak a ballisztikáról meg a lőszergyártásáról. Továbbá ők állították össze a vizsgakérdéseket, és miután újabb csehszlovák oktatók érkeztek az országba, az egyiptomi hallgatók már azon év júniusában vizsgázhattak. Ugyanakkor negatív tapasztalatokból sem volt hiány: az egyiptomi oktatási rendszer gyenge; a középiskolából érkező diákok tudása nem

⁵⁹¹ Zpráva o jednání v Egyptě. 23.05.1961. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar.93., inv.č. 143.

⁵⁹² NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 145., ar.j. 192., b. 3., 16.07.1957.; Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 275.

⁵⁹³ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 151., ar.j. 198., b. 16., 09.10.1957.

⁵⁹⁴ Uo.

elegendő arra, hogy előképzés nélkül mindjárt a modern hadviselés elméletére tanítsák őket; az egyiptomi fél nem képes elegendő segédeszközt – néha vonalzót és körzőt sem – biztosítani.⁵⁹⁵

A nehézségeket az 1957-es őszi szemeszterre sem sikerült megoldani, ezért Farlúk egyre többször fordult panasszal az egyiptomi hadvezetéshez és kérte, hogy az egyiptomiak fontolják meg az egész oktatási rendszer átszervezését. Ezzel az igényével nem volt egyedül, mert Nasszer szintén úgy vélte, hogy ezen a téren komoly változásokra van szükség.

A szuezi válság politikai szempontból hatalmas győzelemnek számított, de katonailag egyértelmű vereségként könyvelték el Kairóban. Az egyiptomi légierő teljesen leszerepelt, és elsősorban nem a haditechnika szempontból, hanem a pilóták képzetlensége, a katonai irányítás és a rossz kommunikáció miatt. Ugyanúgy az egyiptomi szárazföldi haderő felkészültségét és a magas pozícióban lévő katonatisztek vezetői képességét szintén megkérdőjelezték. Többek közt Amer védelmi miniszterét, aki a brit-francia támadás hírére összeomlott, és Nasszernek kellett levezenyelnie a visszavonulást.⁵⁹⁶ Ezért az egyiptomi kormány szükségesnek nevezte az egész katonai oktatási és képzési rendszer átszervezését. Például amellettt döntöttek, hogy a „magasabb elméleti kurzusokat” Alexandriából Kairóba helyezik, illetve kiegészítik „magasabb elektronikai kurzusokkal” (*Higher Course of Electronics*) és „magasabb harckocsi előállítási és karbantartási kurzusokkal” (*Higher Course of Tanks Constructions and Maintenance*). Ezzel létrejött az első egyiptomi katonai akadémia, amely a Szabad Tisztek politikai programjának egyik fő elemét képezte. Az új intézményt Katonai Műszaki Főiskolának (*Military Technical College/MTC*) nevezték el. A Kairóba való átköltözést azzal magyarázták, hogy a fővárosban jobban fel vannak szerelve a laboratóriumok, több gyakorlati lehetőség áll rendelkezésre, valamint a második arab-izraeli háborúból kiindulva a főváros nem lenne annyira kiszolgáltatva egy esetleges külföldi invázióknak, mint Alexandria. Az MTC létrehozásához és működéséhez kellett a keleti blokk segítsége is. 1958 áprilisában Amer marsall az arab országban tartózkodó František Mackának, a HTS igazgatójának nyújtotta át kérését „egy egyiptomi katonai akadémia megalapításáról, ahol a modern hadviselés kívánalmainak megfelelő fegyverkezési, elektronikai és páncélos tanfolyamokat fognak tartani”. Május 8-án Ibrahim tábornok Prágában megismételte a kérését és Farlúkkal az alábbi dolgokról tárgyaltak: a.) csehszlovák segítség a tantermek és a tanári szobák kialakításában b.) csehszlovák professzorok és oktatók kiküldetése c.) segítség a tehetséges és alkalmas diákok kiválasztásában d.) három kurzus indítása, mégpedig elektronikai, járművezetési (beleértve a harckocsikat) és tüzérségi területen.⁵⁹⁷ Kiderült, hogy az egyiptomiak eredetileg a szovjeteket akarták megkérni, de a választásuk végül a csehszlovákokra esett, mert ők nagyobb előnnyel és komolyabb tapasztalatokkal rendelkeztek, hiszen már a szuezi válság előtt tartottak tanfolyamokat. A hadvezetés és az egyiptomi pedagógusok pedig maradéktalanul elégedettek voltak a csehszlovák tanárok felkészültségével, szakmai tudásával és emberségével. A CSKP és az MNO szinte azonnal igent mondott az egyiptomi kérés teljesítésére. A csehszlovák hadvezetés úgy tekintett a katonai akadémiára, mint egy kiváló tapasztalatszerzési lehetőségre. Így Prága sokkal alaposabb betekintést nyerhet az adott ország oktatási rendszerébe és katonai felkészültségébe, valamint a helyi diákokkal való szorosabb kapcsolat kialakításával

⁵⁹⁵ Vyhlídal, Milan: *Činnost československých instruktorů...* i.m.: 32–33.

⁵⁹⁶ Nasszer viszont később „megbocsátott” Amernek, aki az egyiptomi elnök személyes jóbarátja volt. Nem fogadta el a lemondását és 1957-ben ismét ő vezette az egyiptomi haderőt.

⁵⁹⁷ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 181., ar.j. 247., b. 11., 30.06.1958.

Csehszlovákia nagyobb befolyásra tehetne szert a hadseregben. Ezzel párhuzamosan végre fokozatosan át lehetne helyezni az oktatás és a kiképzés helyszínét Egyiptomba, így nem kellene attól tartani, hogy a szocialista országban tanuló diákok esetleg kényes információkat szereznek meg vagy titkos létesítményeket keresnek fel. A CSKP nézőpontjából a katonai akadémiákban rejlő politikai-gazdasági előnyök domináltak. Ezentúl kevesebb egyiptomi tanulmányútját vagy képzését kellene finanszírozniuk; a csehszlovák szakértők bérét a helyi kormány állná; és tovább növelnék Csehszlovákia hírnevét a harmadik világban. Az szintén közrejátszott a CSKP döntésében, hogy 1957-től egyre gyakrabban bukkantak fel az EAK-ban nyugat-német katonatisztek és rendőrök, akik tanácsadóként szolgáltak a helyi fegyveres erőknél. A problémákat csak tetőzte, hogy az egyiptomiak gyakran német és japán (!) szakembereket kértek fel a szükséges javítások végrehajtására, mert akkoriban nem volt ezzel kapcsolatos képzés az EAK-ban, valamint a keleti blokkból érkezők színvonala néha elég komoly kívánnivalót hagyott maga után. *„Nyugat-Németország kipróbált és megfelelően képzett szakértőket, professzorokat, mérnököket, üzletembereket, és katonai tanácsadókat küld Egyiptomba, miközben a népi demokratikus blokkból legnagyobb részben tapasztalatlan alkalmazottak érkeznek”* – írta le Farlák az egyik jelentésében, természetesen mindvégig kiemelve azt, hogy a csehszlovákok – a szovjetek után – az egyetlenek az egész keleti blokkban, akik eléggé „érettek és szívósak ehhez a feladathoz”.⁵⁹⁸

Az *„Egyesült Arab Köztársaság kairói hadmérnöki akadémiájának nyújtott csehszlovák technikai segélynyújtásról szóló határozat”* az 1958. június 30-án tartott CSKP KB ülésen született meg.⁵⁹⁹ Az első tanárokat és kiképzőket a Brnoban lévő, de 1958-ban Antonín Zápotocký Katonai Akadémiára (*Vojenská akademie Antonína Zápotockého/VAAZ*) átnevezett felsőoktatási intézményből küldték.⁶⁰⁰ Az előadások menetében, a tantárgyak meghirdetésében és a vizsgakövetelmények kiírásában a csehszlovák képzési rendszert vették alapul. Immáron szigorú feltételeket szabadtak az EAK-ba küldött tanárok esetében: doktori vagy mérnöki (*Inžinier/Ing.*) végzettség; nyelvi felkészültség, vagyis az oktatónak az előadások felét egyedül, angol nyelven kellett megtartania; publikációs tevékenység. A párt- vagy az elvhűség, illetve a személyes kapcsolatok már a háttérbe szorultak. Habár Prága tisztában volt a katonai akadémia jelentőségével, kezdettől fogva csupán ideiglenes megoldásként tekintet az MTC-re, mivel az eredeti elképzelések szerint a csehszlovák katonák egészen addig tartanak órákat, ameddig megfelelően képzett egyiptomi tanári kar nem veszi át a helyüket. A CSKP szerint a Kairóban megalapított intézmény *„nemcsak az Egyesült Arab Köztársaság katonai káderjei számára lett volna a legfontosabb kiképző központ, hanem más országok számára is”*.⁶⁰¹ Szeptember 28-án aláírták a műszaki jegyzőkönyvet, amelyben részletezték, hogy milyen egyiptomi diákok tanulhatnak az intézményben, vagy a katonai témájú előadásokon kívül orosz nyelvórákat, politikát és történelmet szintúgy fognak tanítani.⁶⁰² A végső szerződést (40-66-32-as számú)

⁵⁹⁸ Vyhlídal, Milan: Československo-egyptská spolupráce v oblasti... i.m.: 80.

⁵⁹⁹ Vyhlídal, Milan: Činnost československých instruktorů... i.m.: 40.

⁶⁰⁰ Brnoban lévő Hadmérnöki Akadémia 1951-ben kezdte meg a működését. 1954-ben felvette Antonín Zápotocký köztársasági elnök nevét (*Vojenská technická akademie Antonína Zápotockého*). 1958-ban az elméleti tanulmányokat biztosító prágai Klement Gottwald Katonai Akadémiát összevonták a brnoi intézménnyel és ettől kezdve Antonín Zápotocký Katonai Akadémiának (VAAZ) hívták.

⁶⁰¹ Štefánský, Michal: i.m.: 86.

⁶⁰² Kriesinger, Pavel – Vyhlídal, Milan: Životní osudy generála Josefa Zusky (1902–1978). In: *Historie a vojenství*. Vol. 64., No. 2., (2015), 96.

csak 1959 januárjában kötötték meg, amelyben konkretizálták a csehszlovákok által vezetett katonai előadásokat, specializációkat és szemináriumokat: tüzérségi és kézfegyver, rádiós összeköttetés, lőszer és tölténygyártás, légi elektronika, légihadviselés, speciális légi eszközök, páncéloshadviselés meg karbantartás.⁶⁰³

A tanítás az MTC-n 1959. március 1-jétől vette kezdetét. Résztvevői nagyrészt negyedik évüket elkezdő hallgatók vagy a civil területekről átirányított mérnökök voltak. A csehszlovák előadókat és tanárokat azonban meglepő módon már nem Alois Farlík vezette, aki ezen a téren korábban már komoly tapasztalatokat tett szert Alexandriában, hanem Josef Zuska, a VAAZ igazgatója. Február 14-én vele együtt nyolc oktató, két civil szakértő és négy tolmács utazott ki. Az első szemeszter még inkább kísérleti jellegű volt, ahol felmérték az egyiptomi hallgatók tudását, a rendelkezésre álló taneszközöket, vagy igyekeztek megszokni az egyiptomi bürokrácia és oktatás átláthatatlanságát vagy éppen lassúságát. 1959 augusztusában Amer marsall utasítására a felsőoktatási intézmény teljes mértékben integrálódott az egyiptomi szárazföldi erőkhöz és az egyiptomi oktatási rendszerbe. Az MTC állandó helyszínének a Héliopolisz-negyedben lévő egykori brit katonai főparancsnokságot jelölték ki. Ez a nagyobb épület lehetővé tette, hogy az 1959-es évi őszi szemeszterben harminchat csehszlovák oktató már 150 diáknak tartson előadásokat.⁶⁰⁴ Miközben Csehszlovákia területén zajló kiképzéseknél együttműködtek a csehszlovákok és a szovjetek, addig az MTC esetében a csehszlovákok csupán konzultáltak és beszámoltak a szovjeteknek, de lényegében teljesen önállóan cselekedtek. 1960. április 18-án Zuska – hivatkozva a rossz egészségügyi állapotára, de valójában a kommunista hatalomátvétel előtti hadvezetéssel és a csehszlovák emigrációival fenntartott kapcsolatai miatt – visszarendelték Brnoba. Helyére Osvald Vašíček rádiólokációt tanító egyetemi oktatót nevezték ki, de ő egyben *Lokátor* fedőnév alatt jelentéseket küldött az StB-nek. Az 1961/62-es tanévben a csehszlovák dolgozók száma már 75 főre emelkedett. Az MTC-n való oktatás esetében szintén felleptek komplikációk, és nemcsak az „állandónak” számító nyelvi problémák miatt.⁶⁰⁵ A brnoi VAAZ nem informálta az MTC-t és az egyiptomi haderőt a VSZ legújabb biztonságpolitikai és katonai újdonságairól, nem osztotta meg a legújabb haditechnikai újításokat, illetve számtalan fegyverről és/vagy katonai kérdésekről szóló cikkeket, tankönyveket meg tanulmányokat tartott vissza. A csehszlovák katonai kémelhárítás (*Vojenská kontrarozvědka/VKR*) intézte így, mivel úgy gondolták, hogyha kényes titkokat osztanának meg az egyiptomiakkal, akkor ezek az információk előbb-utóbb a nyugati ügynökségekhez egyaránt eljutnának. Ezért korlátozták az egyiptomi-szíriai diákok mozgásterét a brnoi katonai akadémián vagy csak szigorúan ellenőrzött körülmények között vehettek részt a terepgyakorlatokon. (Ennek ellenére előfordult, hogy „véletlenül” bemutatták nekik az új típusú fegyvereket, mint T-54A közepes harckocsikat). Az StB és a VKR kiemelten figyelte, hogy a Kairóban lévő csehszlovák tanárok milyen kapcsolatokat ápolnak az egyiptomi diákokkal, vagy az egyiptomi hallgatók valóban csak a tanulmányaik miatt érdeklődnek a csehszlovák fegyverek iránt. A két fél közötti ellentétet növelte, hogy a 40-66-32-as számú

⁶⁰³ Vyhlídal, Milan: *Činnost československých instruktorů...* i.m.: 41.

⁶⁰⁴ Kriesinger, Pavel – Vyhlídal, Milan: i.m.: 97.

⁶⁰⁵ Az oktatás nyelve angol volt és csupán ritka esetekben alkalmaztak arab nyelvtolmácsokat. Gyakran előfordult, hogy a legjobban angolul tudó egyiptomi diákok fordították le a többieknek az oktatók által elmondottakat.

szerződésben eredtileg benne volt, hogy a csehszlovákok kötelesek minden új információt megosztani és publikációt lefordítani.⁶⁰⁶

Az alfejezet végére szükséges pár mondatban kitérni az MTC későbbi sorsára is, amely közel húsz éven át a csehszlovák külföldi katonai képzés mintapéldájának számított. Az 1960-as évek végig ez volt a legfontosabb csehszlovák oktatási intézmény a harmadik világban. A csehszlovák oktatók száma ütemesen emelkedett: 1966/1967-es tanévben már 202 csehszlovák állampolgár dolgozott az MTC-ben. A hatnapos háború után a csehszlovák vezetésben arról vitatkoztak, hogy vajon megszüntetik-e a katonai oktatást, mert úgy tűnt a számukra, hogy az egyiptomiak teljesen „leszerepeltek”, valamint ismét több mint száz csehszlovák szakértő került életveszélybe. Ennek ellenére még a Szadat hatalomra kerülését követő években is 140 és 160 között mozgott a csehszlovákok dolgozók száma. Amikor viszont nyilvánvaló vált az új egyiptomi elnök Egyesült Államokhoz való közeledése, véget vetettek a programnak. Az 1976/77-es tanévben már csak 29 csehszlovák tanár oktatott az MTC-n és a következő iskolai évben már egyetlen egy sem akadt. Ezzel párhuzamosan 80 posztgraduális katonai tanulmányaikat folytató egyiptomi diákokat hívtak vissza Csehszlovákiából. Tehát számszerűsítve: 1955 és 1977 között közel 1100 csehszlovák katonai szakértő dolgozott Egyiptomban, akik közül 880-an legalább egy előadást tartottak az MTC-n.⁶⁰⁷ Azonban a CSKP és az MNO is csupán ideiglenesnek fogta fel a kairói akadémián zajló oktatást. A hetvenes évektől kezdve a kairóihoz hasonló katonai akadémiák létesültek további közel-és közép-keleti országokban, amelyeken szintén csehszlovákok tanítottak. 1971-ben az afganisztáni Pul-e-Charkhiban – az afgán kommunista vezetés ezt később börtönné alakította át, ahol 1978 és 1986 között közel kétezer ember mészároltak le – és 1978-tól pedig Bagdadban működött ilyenfajta főiskola. Ez utóbbinál még az iraki-iráni háború első éveiben is folyt a képzés. Csehszlovákia Háfez el-Aszad vezette Szíriával egy szárazföldi, valamint Moammer Kadhafi Líbiával egy légi akadémia megépítéséről állapodott meg, de ezek végül nem jöttek létre.

8.3. Kulturális sikerek

Az Egyesült Arab Köztársaság létrejötte után a Kairó és Prága közötti kapcsolatokban nemcsak a katonai és kereskedelmi, hanem kulturális téren szintén jelentős előrelépések történtek. Sőt, összehasonlítva az 1958 előtti időszakkal, leginkább ezen a területen volt tapasztalható a legnagyobb és leggyorsabb fejlődés. Ez elsősorban az 1956-os csehszlovák kulturális delegációnak volt köszönhető, akik megegyeztek a kulturális egyezményről. A szuezi válság utáni hetekben Kairó már jelezte a csehszlovák diplomáciának, hogy készen áll a szerződés aláírására. 1956 decemberében az egyiptomi fél elküldte a vázlatot Prágának. A CSKP igencsak kedvezőnek ítélte az egyiptomiak gyorsaságát, amelyet azzal magyarázott, hogy *„minden jel szerint Egyiptom szakítani akar a brit-francia kulturális örökséggel és azok helyét a szocialista országokkal kívánja betölteni”*.⁶⁰⁸ A csehszlovák bürokrácia nehézségeiből fakadóan – például

⁶⁰⁶ Állítólag ezekről a passzusról senki sem tudott a hadvezetéstben és az MNO-ban egyaránt, tehát még mindig rejtély, hogy miképp kerültek bele. Ugyanúgy Milan Vyhliďal a doktori értekezésében rámutatott arra, hogy a csehszlovákok egy évvel (!) a 40-66-32-as számú megállapodás aláírása után vették észre ezt a hibát. Vyhliďal, Milan: *Činnost československých instruktorů...* i.m.: 47.

⁶⁰⁷ Uo.: 103.

⁶⁰⁸ *Telegram z Káhiry*. 06. 12. 1956. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 8., č.j. 16068.

elvesztették az előzetes példányt – egészen 1957. október 19-ig várni kellett a kulturális szerződés megkötésével, amit egyiptomi részről Ali Szabri és csehszlovák oldalról Karpíšek nagykövet írt alá. Ugyanezen a napon Kairó Moszkvával és Szófiával szintén ugyanilyen egyezményt kötött. Karpíšek a kulturális megállapodás jelentőségét az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződéssel egyenértékűnek titulálta, amely végre lehetővé teszi nemcsak a két ország, hanem a szocialista országok és az arab államok közötti jobb megértést. A mindössze hét pontból álló szerződés nagy általánosságokban határozta meg a kulturális feladatokat, döntő többségben az oktatásról, az ösztöndíjakról és a tudományos kooperációról szólt.⁶⁰⁹ Ez a megállapodás az együttesek és táncsoportok könnyebb kiutazását is lehetővé tette: fellépett a Szlovák Nemzeti Együttes, a Bábszínház, valamint több tucat művész, újságíró, televíziós szakember látogatott el az arab országba. A legnagyobb sikerként a csehszlovák katonai zenekar 1958-as turnéját lehet elkönyvelni, vagyis amikor novemberben Kairóban, Alexandriában és Iszmáilijában léptek fel, összesen 25 ezer ember előtt.⁶¹⁰ A sportesemények közül pedig egy Csehszlovákia és az EAK közötti gyeplabda-mérkőzés váltott ki nagyobb figyelmet, amelyet 15 ezren tekintettek meg, s Nasszer egy saját maga által dedikált fényképet osztogatott a csehszlovák játékosoknak. Ugyanakkor a CSKP korántsem volt elégedett a kulturális dimenzióval. Elismerték a hiányoságaikat, a sok kihagyott lehetőséget és a rossz egyeztetést az egyiptomi – de átlagban minden harmadik világbeli – féllel.⁶¹¹

Ezek miatt a csehszlovák Oktatási és Kulturális Minisztérium (*Ministerstvo školství a kultury/MŠK*) többször fordult a CSKP-hoz és az MZV-hez azért, hogy fejtsenek ki nagyobb erőfeszítéseket. A tervek közt szerepelt egy kulturális-információs központ létrehozása Kairóban, amely megszervezné és összehangolná a különböző programokat, miközben lehetővé tenné a csehszlovák irodalmi művek vagy újságok forgalmazását, illetve filmek levetítését. A CSKP KB PB 1958. október 6-án tartott ülésén rábólintottak az ötletre. A propaganda és a kulturális célkitűzéseken túl közre játszott az is, hogy a nyugati országoknak, mint például az NSZK-nak vagy Olaszországnak, szintén voltak ilyenfajta intézményeik az EAK-ban.⁶¹² Különösen az amerikai kulturális intézet tevékenysége aggasztotta őket, amely rengeteg pénzügyi támogatást kapott Washingtonból, körülbelül 120 alkalmazottja volt és szerintük „sikeresen ellensúlyozta a béketábor tagjainak propagandáját”, többek közt a magyarországi 56-os forradalom leveréséről szóló filmek levetítésével. A CSKP és az MŠK az alábbi főbb feladatokat határozta meg a kulturális központ számára:⁶¹³

⁶⁰⁹ *Informace k Dohodě o kulturní spolupráci mezi Československou republikou a Egyptskou republikou*. 04. 03. 1958. AMZV, f. TO-O 1945-59., kar. 8., szám nélküli.

⁶¹⁰ Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a katonai zenekarral való bánásmódból is kiérződött a közelgő EAK és a „népi demokráciák” közötti ellentét. Például nem engedték, hogy az egyiptomi sajtó beszámoljon a koncertről; megakadályozták, hogy a 68 énekes közül senki se beszélgethessen a helyiekkel; a hatóságok a szíriai tartományban való fellépésüket megtiltották. *Ústřední hudba čs. armády – zpráva o zájezdu do SAR*. 18. 12. 1958. AMZV, f. TO-T 1955-59., kar. 1., č.j. 0962/58.

⁶¹¹ *O možnostech a úkolech propagace...* i.l.d.

⁶¹² Különösen a nyugat-német kulturális intézmények száma volt számottevő Egyiptomban: a négyezer kötet tartalmazó Német Kulturális Intézet, 28 állandó professzori jelenléttel rendelkező Goethe Intézet, háromszáz egyiptomit foglalkoztató Ipari Intézet, különböző keresztény felekezetek által működtetett oktatási, egészségügyi, szociális intézmények Alexandriától Asszuánig. *Az EAK és Nyugat-Németország kapcsolatai...* i.l.d.

⁶¹³ *Zpráva o činnosti střediska v červenci a srpnu 1960*. 10.10.1960. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 93., inv.č. 142.

- a.) Információs szolgálat: újságok, folyóiratok, egyiptomi cikkek lefordítása, megjelentetése a csehszlovák médiában és vice versa; saját bulletin nyomtatása, könyvtár biztosítása és feltöltése, Csehszlovákiában való oktatás vagy szakmai gyakorlatok népszerűsítése.
- b.) Film: csehszlovák filmek ingyenes levetítése, filmhetek tartása, 300 fő befogadására képes moziterem létesítése.
- c.) Zeneszolgáltatás: koncertek szervezése, lemezek kiadása, énekesek és táncgyűttesek fellépése.
- d.) Kulturális felvilágosítás: előadások, felolvasó esetek, irodalmi napok és hetek, cseh vagy orosz nyelvkurzusok, fénykép és festménykiállítások.
- e.) Csehszlovák alkalmazottak, dolgozók és szakértők számára fontos munka vagy tapasztalatszerzési hely. Egyiptomiak biztosítanak a fordítókat, portásokat, sofőröket és takarítókat.

Úgy számoltak, hogy a kulturális központ felépítése nem tart tovább egy évnél és a költségek nem haladják meg az egy millió koronát. Az egyiptomi diplomácia elfogadta a csehszlovák ajánlatot, és 1959 januárjában Kemáledín Huszein aláírta az erről szóló szerződés. Az építkezések elhúzódtak, mert sokáig nem sikerült megfelelő épületet találni, ugyanis eredetileg a csehszlovák nagykövetség mellett akarták működtetni, de ott nem volt olyan létesítmény, amelyben egy mozitermet lehetett volna kialakítani. Ezzel párhuzamosan a csehszlovák kormánynak erőforrásokat kellett átcsoportosítania, mert a költségek meghaladták a három millió koronát. Végül 1959. december 15-én a kairói Július 26-a sugárút mellett felvatták a csehszlovák kulturális-információs központot. A háromemeletes épületben a földszinten voltak a kiállítási termek, az információs pultok, az olvasóterem és a könyvtár; az elsőn helyezkedtek el a raktárak, az irodák és a konyha; a másodikon pedig a vendégek számára fenntartott szobák. Ugyanakkor komoly hiányosságok szintúgy megmutatkoztak: a 300 helyett csak 192 széket sikerült beszerezni a moziterembe és üzembehelyezése csak 1960. november 26-án történt meg. Hiába vetítettek egy héten három csehszlovák vagy szovjet filmet, a filmnéző egyiptomiak száma soha nem emelkedett 35 fölé. A jelentések szerint a zeneszoba állandóan „kongott az ürességtől”, többek közt azért, mert ott nyáron 40 Celsius fok feletti hőmérsékletet mértek, ami „még a helyieknek is kibírhatatlan volt”. Problémák adódtak a cseh nyelvoktatással, mivel az egyiptomiakat jobban érdekelte a német és az olasz nyelv, valamint nem állt rendelkezésre elegendő szótár és nyelvkönyv. Viszont a fotókiállításokra, a cseh könyvek angol-, francia- vagy arab nyelvre történő lefordítására, az ingyenes bulletinokra nagy volt az igény. Az MŠK azt tervezte, hogy Alexandriában szintén nyitnak egy kulturális intézetet, vagy legalábbis egy emeletet bérelnék, tekintettel „a város mediterrán hangulatára és a pezsgő kulturális központként funkcionáló szerepére”.⁶¹⁴ Ez azonban nem valósult meg, és nem a csehszlovák fél miatt. Nasszer kommunistaüldözése és a szocialista táborral való feszültebb viszonya a kulturális kapcsolatokat szintúgy érintette. 1960. szeptember 5-én az EAK kormánya egy olyan rendeletet hozott, amely szabályozta a kulturális intézetek jogkörét az országban: megtiltotta, hogy ezekben külföldi diplomaták dolgozzanak. Megszüntették a különleges státuszukat, felügyeletüket az egyiptomi minisztériumok alá rendelték. Továbbá az egyiptomi hatóságok döntöttek az egyiptomi személyzetről és a csehszlovák rendezvények engedélyezéséről. Ebből

⁶¹⁴ Zpráva o činnosti střediska... i.l.d.

kifolyólag 1960-1961 között a csehszlovákok alig tartottak kulturális programokat Kairóban, s az első jelentősebb eredményeket csak az EAK felbomlása után érték el.⁶¹⁵

Azonban volt egy kulturális-tudományos terület, ahol Prága komoly sikereket ért el, függetlenül attól, hogy az adott pillanatban milyen szinten álltak a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok. A csehszlovák egyiptológiáról van szó, amely az ötvenes évek végén szerzett nemzetközi elismerést. Ez leginkább két személynek volt köszönhető: František Lexa⁶¹⁶ és Zbyněk Žába⁶¹⁷ csehszlovák professzoroknak, akik kihasználva a jó politikai-gazdasági és katonai kapcsolataikat, már 1956-ban, a kulturális delegáció tagjaiként erőteljesen lobbiztak egy csehszlovák egyiptológiai intézet felállításáért és a koncessziós jogokért. Nem túlzás azt állítani, hogy akkoriban a csehszlovák ókori történelemmel foglalkozó tudományágak számára ez számított „az utolsó esélynek”, mivel lényegében a túlélésért küzdöttek. A csehszlovák egyiptológiai és a többi ókori civilizációval foglalkozó kutatás ugyanis erősen függött a nemzetközi szakmai közösségtől. Ezért számukra komoly csapást jelentett, amikor a CSKP megtiltotta a csehszlovák kutatók, professzorok és régészek kiutazását a harmadik világban lévő ásatási területekre vagy a nyugati egyetemeken szervezett nemzetközi konferenciákra. Másodszor a témával foglalkozó professzorok nagyon jó viszonyt alakítottak ki a nyugati professzorokkal vagy kapcsolatban álltak a második világháború előtti vagy alatti polgári kormányokkal. Emiatt a kommunista hatalomátvétel után őket is elérte a tisztogatás és sokan a távozás mellett döntöttek.⁶¹⁸ Harmadszor pedig a csehszlovák orientalisztika nem állt olyan jó anyagi helyzetben, hogy megvásárolják maguknak a legújabb szakirodalmat, szótárakat vagy tankönyveket. Sőt, ezek esetében a csehszlovák hatóságok amúgy is kvótákat szabtak, és az egyiptológiai tanszék évenként csak egy-két tanulmányt vagy monográfiát vehetett. Ezért lényegében csak az osztrák-magyar monarchia korabeli német nyelvű és az orosz cári birodalom idejéből származó munkákhoz férhettek hozzá. Végül pedig a kommunista ideológusok körében sokan úgy vélték, hogy az egyiptológia és az összes többi óorkutatás egyáltalán nem fontos társadalomtudományi terület, amelyet nyugodtan el lehet sorvasztani. Azzal szerintük amúgy is az „imperialista és nacionalista tudósok foglalkoznak, nem pedig a haladó szellemiségű kutatók”.

A szemléletváltás, akárcsak a csehszlovák külpolitikában, 1956 után következett be. Érzékelve a harmadik világgal való viszony javulását, az egyiptológusok szintén igyekeztek meggyőzni a

⁶¹⁵ Például az 1964 júliusában rendezett csehszlovák kulturális napokon 4500 egyiptomi kereste fel az intézményt.

⁶¹⁶ František Lexa (1876-1960) volt az egész csehszlovákiai egyiptológia úttörője, aki a Károly Egyetemen 1927-től egyiptológiai professzor, és 1934-től pedig dékán volt. Nemzetközi hírnévre a *La grammaire démotique* (Démotikus nyelvtan) című művével tett szert. 1952-től a Csehszlovák Tudományos Akadémia tagjává választották. A kommunista ideológia iránti elhivatottságának, az adott korszak irányvonalával megegyező hangvételű cikkek írásának és a CSKP-ban lévő kapcsolatainak köszönhetően nem távolították el őt a pozíciójából.

⁶¹⁷ Zbyněk Žába (1917-1971) 1939-től tanult egyiptológiát, és Lexa tanítványa, majd asszisztense lett. 1954-ben nevezték ki őt egyiptológiai professzornak. 1958-ban „*Szőlőskert*” fedőnév alatt beszervezte őt az SNB, de 1984-ben megsemmisültek az általa küldött jelentések, így nem tudni, hogy pontosan miről is számolt be.

⁶¹⁸ Így járt például Jaroslav Černý (1898-1970) egyiptológus is, aki a csehszlovák egyiptológia másik fontos úttörője volt. Amíg mentora, Lexa inkább előadásokat tartott, publikált vagy elméleti kérdésekkel foglalkozott, addig Černý egyértelműen a terepen dolgozó régész eszményképét testesítette meg: Kairóban élt évekig, itt vezetett kutatásokat és dolgozott együtt brit-francia régészekkel, és nagyon jó kapcsolatokkal rendelkezett az egyiptomi monarchia kormányzaiban. Annyira, hogy amikor a náci Németország követelte a férfi kiadatását, az egyiptomi hatóságok megtagadták. Mivel a londoni emigráns Beneš-kormány külügyminisztériumában dolgozott, ezért a kommunista hatalomátvétel után el kellett hagynia Csehszlovákiát. Nagy-Britanniában érdemei elismeréseként 1951 és 1965 között egyiptológiát taníthatott Oxfordban.

csehszlovák vezetést a régészeti kutatások fontosságáról. A megbeszéléseket vezető Zbyněk Žába leginkább arra hivatkozott, hogyha az országnak sikerülne áttörést elérnie az egiptológiában, akkor előbb-utóbb a csehszlovák óorkutatás más területein (assziológia, sumerológia) stb.) szintén komoly eredményekre lehet számítani, mint például kutatási engedélyeket kaphatnának Irakban vagy Szíriában. Ám, Žábanak a politikai előnyök hangoztatásával tudta meggyőzni a kormányt: a szuezi válság után Kairó kiutasított minden brit-francia régészt az országból és így nagyon sok megkezdett kutatást nem sikerült befejezni. Ezt kihasználva a csehszlovákok vehetnék át a helyüket, akik így nemcsak megelőznék az amerikai vagy a német egiptológusokat, hanem még a szovjetek előtt kapnának koncessziós jogokat. Ezzel párhuzamosan ők lehetnének az első szocialista ország, amely Egyiptomban végezhet közvetlen és önálló ásásokat. A CSKP elfogadta az érveléseket, de az MŠK azzal a feltétellel volt hajlandó beleegyezni Žába kéréseibe, hogy az ilyen mértékű kooperációba az iszlámtudományokat, a középkori történelmet és úgy en bloc a teljes orientalizmust beleveszik. További feltételnek számított, hogy a legtöbb kutatás költségét az egyetem saját maga állja; a cseh nyelvórákat fognak tartani az EAK-ban; valamint együttműködnek az UNESCO-val.⁶¹⁹ Miután teljesítették a feltételeket, 1958. október 1-jén a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karán megalakult a Csehszlovák Egiptológiai Intézet, amelynek igazgatója (névleg) a 82 éves František Lexa lett, de az ügyeket Žába intézte. A testvérintézményt 1959. május 20-án, egy kairói ünnepségen nyitották meg, amelyen nemcsak a két ország képviselői, hanem nemzetközileg elismert egiptológusok szintén részt vettek. A kairói és a prágai egiptológiai intézetnek saját adminisztrációja, fotóterme, kiállítóterme és laborja volt. Az intézetben külön foglalkoztak a Közel-Kelet ókori történetével és arabisztikával.⁶²⁰

A gyorsaságnak, a nemzetközi eseményeknek, a két egiptológiai intézetnek és a jó egyiptomi kapcsolatoknak köszönhetően nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy Csehszlovákia az „egiptológiai nagyhatalmak” közé kerüljön. 1959-ben az egyiptomi és a szudáni kormány a készülő Asszuáni-gát miatt az ENSZ-hez fordult segítségért: egy hatalmas víztározót – később Nasszerről elnevezett tavat – akartak létrehozni, amely szabályozta volna a Nílus vízjárását és biztosította volna az elektromos áramot. Ehhez azonban ötezer négyzetkilométernyi területről kellett több mint százezer embert kellett kitelepíteni, miközben veszélybe került több ezer régészeti lelet. Kairó és Kartúm nem rendelkezett elegendő anyagi eszközzel és szakértővel a feladat végrehajtásához, ezért a nemzetközi szervezethez fordultak segítségért. 1960. március 8-án az UNESCO felszólította a világ országait, hogy mentsék meg az Asszuáni-gát építése miatt veszélybe került Abu Szimbel templomot és más fontos egyiptomi emlékművet, cserébe az új leletek a megtalálókát illetik majd. A felhívásra 24 ország jelentkezett, amelyek 43 expedíciót indítottak.⁶²¹ Az 1960-ban elhunyt František Lexa helyére kerülő Žába felajánlotta a csehszlovák egiptológusok szolgálatait. Az általa vezetett csehszlovák kutatócsoport epigráfiai (felirattan) kutatásokat végzett a Núbiai-sivatag déli és nyugati részén. 1961 és 1965

⁶¹⁹ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 126., ar.j. 162., b. 5., 01.07.1957.

⁶²⁰ Külön érdekesség, hogy Lexa és Jaroslav Dolanský dékán kairói útjáról mindössze rövidhírként számoltak be a csehszlovák sajtóban, és az egiptológiai intézet megnyitását is egy-két mondatban elintézték. Naši vědci v SAR. In: *Rudé právo*. r. 39., č. 133., 15.05.1959. A csehszlovák expedíciókról szintén kevés információt közölt a sajtó, csupán 1962-től írtak részletesebben az eredményekről, de akkor sem a *Rudé Právo* hasábjain, hanem *Lidová demokracie* vagy a *Mladá fronta* napilapokban.

⁶²¹ Verner, Miroslav: *Objevování starého Egypta. Půlstoletí českých egyptologických výzkumů ve stínu pyramid*. Paseka, Praha 2008., 34–35.

között öt expedíciót indítottak, amely során összesen 243 feliratot regisztráltak, mintegy 3500 évet átfogóan, vagyis az első egyiptomi írásos emlékektől kezdve egészen a római korig bezárólag. Pontosán feltárták és regisztrálták a római kori Kalabsában lévő temetkezési helyeket, Kertasszi kioszkot, és az Asszuántól délre fekvő Táfaban lévő templomromot. A legjelentősebb felfedezések közé tartoztak a második dinasztia fáraójáról, Ninetjerről szóló hieroglifák, vagy a Luxor mellett fekvő Dra Abu el-Nagán lévő feliratok az egyiptomiak és a núbiaiak közötti háborúkról. Ezzel párhuzamosan más nemzetiségű régészeknek segítettek a sírhelyek és szobrok elszállításában. A csehszlovákok munkájával annyira meg volt elégedve az UNESCO és az egyiptomi kormány, hogy egészen a hatvanas évek végéig folytathatták a munkájukat, amihez minden anyagi támogatást megkaptak. Žába újabb ásatási jogokat szerzett a hatvanas években: például az Abu-Szír nekropolisz területén – az egyiptomi régészeken kívül – csak a csehszlovákoknak engedték meg a kutatást. 1960 és 1974 között itt zajlott a V. dinasztiai korabeli Ptahsepszesz herceg masztabájának feltárása, amely a legjelentősebb nem királyi jellegű temetkezési helynek számított az Óbirodalom idejéből és ez lett a csehszlovák archeológia legnagyobb presztízszű kutatása.⁶²²

⁶²² A cseh régészek a 2010-es években is még végeztek kutatásokat Abu-Szírben. Például 2012-ben Menszalbo fáraó lányának sírját találták meg, ami azért számított különleges felfedezésnek, mert a lányt az alacsonyabb rangú illetékesek temetkezési helyén temették el.

9. Az 1961-es damaszkuszi államcsínytől a hatnapos háborúig

1961. szeptember 28-án éjjel korántsem szokatlan események bontakoztak ki az Egyesült Arab Köztársaság „északi tartományában”: a Damaszkusz közelében állomásozó katonai egységek elhagyták a kaszárnyáikat és elindultak a város irányába. Az államcsínyt végrehajtó tisztek hajnali ötre már elfoglalták a város legfontosabb pontjait és a helyi milíciákkal egyesülve ellenőrzésük alá vonták a közlekedési csomópontokat. Az egyiptomi tiszteket letartóztatták – köztük Abdel-Hakím Amert – a szíriai minisztereket pedig a katonai parancsnokság épületébe hurcolták vagy házi őrizet alá helyezték. A puccsisták 7:25-re már ellenőrzésük alatt tartották a damaszkuszi rádió épületét, ahol Nehlavi tábornok bejelentette a Legfelsőbb Arab Forradalmi Parancsnokság (*Supreme Arab Revolutionary Command/SARC*) megalakulását. A tábornok szavai szerint a szervezet legfontosabb feladata a *„korruptió és zsarnokság eltörlése, valamint a törvényes jogok visszaadása az embereknek”*.⁶²³ A katonatisztek először még nem követelték Szíria teljes kiszakadását az EAK-ból, hanem helyette – jemeni mintára – föderális (*ittihád*) alapon képzelték el a közös állam működését. Ezenkívül szerették volna még az 1961-es rendeletek eltörlését; a földtörvény reformját és Amer lemondtatását az „északi régió” ügyeinek éléről. Gamel Abden Nasszert hajnali ötkor a szíriai államcsínyről szóló hírekkel ébresztették fel. Az egyiptomi elnök nem habozott és nem sokkal Nehlavi első szereplése után szintén beszédet intézett az EAK lakosaihoz. *„Ami ma történik az sokkal komolyabb, mint ami 1956-ban történt. Mert, ami 1956-ban történt, az egy külföldi támadás volt, de a mai az egy hátulról érkező tört jelent az egység és az arab nacionalizmus szívébe”* – nyilatkozta Nasszer.⁶²⁴ Ezzel párhuzamosan kiállt az EAK egysége mellett, és akár erővel fogja megakadályozni az arab egységállam széthullását. Parancsot adott az Első (szíriai) Hadseregnek, hogy verjék le a lázadást. Felszólította a szíriai lakosságot, hogy utasítsák el az államcsínyt végrehajtó tiszteket. Csakhogy szinte senki nem tett eleget a felhívásnak. Az Első Hadsereg megtagadta a parancsot és a többi katonai egység – Aleppó és Latakia kivételével – egymás után fogadott hűséget a SARC-nak. Szeptember 28-án délben az egyiptomi elnök elrendelte a haditengerészeti egységek átcsoportosítását, két ejtőernyős századot irányított az akkor még ellenőrzése alatt lévő szíriai repülőterekre. Pár óráig úgy tűnt, hogy hamarosan egy véres polgárháború veszi kezdetét az EAK-ban. Csakhogy, amikorra leszálltak az első egyiptomi utasszállítógépek Szíriában, addigra Aleppóban és Latakiaiban lévő katonák átálltak a SARC oldalára. Közben felállították az ideiglenes kormányt, amelynek vezetője Mahmúd al-Kuzbari lett, aki a damaszkuszi jogi kar dékánja volt és már korábban ismertté vált az EAK-ellenes nézeteiről, illetve a szíriai „nagyburzsoáziával” való rokoni kapcsolatairól. A szíriai főváros utcáin diákok és fiatalok által vezetett több ezres nagyságú tüntetések robbantak ki, szíriai nemzeti zászlókkal vonultak fel, Kairó-ellenes jelszavakat skandáltak és firkáltak fel a falakra, valamint Nasszer-képeket tettek tönkre. Az egyiptomi elnök pedig látva a rohamosan növekedő népharagot és a maradék szíriai egységek átállását, végül a katonai hadműveletek leállítása mellett döntött. Visszarendelte a Szíria felé tartó csapatokat és a már ottlévő katonákat pedig utasította, hogy adják meg magukat. Ezután Amert szabadon engedték.⁶²⁵ A szíriai katonatisztek puccsa

⁶²³ Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity...* i.m.: 148.

⁶²⁴ Uo. 149.

⁶²⁵ *Informace o vojenském povstání v Sýrii 28.09. 1961. a vyhlášení nezávislosti*. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44, kar. 220., inv.č. 513., dátum nélkül.; Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: i.m.: 95.

korántsem egy pillanatnyi hevület eredménye volt, hanem egy hosszú folyamat végkifejlete. Az 1958 végétől kibontakozó intenzív kommunistaüldözés csupán a kezdetét jelentette a szírek egyre növekvő elégedetlenségének. A Baasz Pártban, amely eredetileg azzal számolt, hogy csak profitálni fog a Szíriai Kommunista Párt elleni retorziókból és megerősítheti a pozícióit a szíriai társadalmon belül, teljesen kiábrándultak Nasszerből. A Nacionalista Unióba történő beolvasztásuk és Kairónak való totális alárendelésük már 1958 folyamán komoly kritikákat szült, de az 1961 augusztusában – a szírekkel való egyeztetés nélkül – bevezetett centralizációs határozatok, amikor Nasszer gyakorlatilag megszüntette a regionális törvényhozást és a minisztériumokat, az egyiptomiak ellen hangolta az egész szíriai politikai-gazdasági és katonai elitet, bal és jobboldalon egyaránt. Ezzel párhuzamosan „Egyiptom szocialista orientációjának megerősítése érdekében” egy újabb államosítási és földreform hullám vette kezdetét EAK-ban, amely súlyosan érintette az egyiptomi és a szíriai felsőosztályt. A teljes külkereskedelmet államosították; mintegy 3570 közép-és nagyvállalkozás – a bankszektortól kezdve egészen a gyapotkereskedőig bezárólag – került valamilyen mértékben állami befolyás alá; a maximális földterület nagyságát pedig 100 fedánban (kb. 43 hektárban) határozták meg, amely közel ötezer földbirtokost érintett.⁶²⁶ Az utolsó cseppet a pohárban az jelentette, hogy Nasszer szeptember 26-án Abdel-Hamíd Szarrádzs, a szíriai titkosszolgálat korábbi vezetője és alelnök helyére Amert nevezte ki, aki közvetlenül gyakorolta a hatalmat Damaszkuszban.

A szeptember 28-i puccsot követő események gyorsasága megdöbbentette az akkori világot. A közel-keleti arab államok közül Irakban, Jordániában és Szaúd-Arábiában örömmel szemlélték az arab egységállam bukását. Szeptember 29-én Huszein jordániai király volt az első, aki elismerte az új szíriai vezetést és katonai egységeket csoportosított át a jordán-izraeli határról a szíriaire. Irán és Törökország azonnal követte Jordánia lépését, amely következtében Kairó megszakította velük a diplomáciai kapcsolatokat. (Kivéve Teheránnal, mert a diplomáciai kapcsolatok már 1960 óta szüneteltek). Szaúd-Arábia erőteljesen lobbizott azért, hogy a nyugati szövetségesei – elsősorban az Egyesült Államok – ismerjék el a damaszkuszi kormányt. Tunézia azt javasolta, hogy vegyék vissza Szíriát az Arab Ligába, mint teljes jogú tagállamot. Nasszer fokozatos beletörődését a kialakult helyzetre jól mutatták az októberi események. Október 1-jén megszüntették a Nemzeti Unió szíriai ágát. Október 5-én tartott beszédében az egyiptomi elnök elismerte az unió (*wahda*) bukását. Október 13-án Szíria visszatért az ENSZ-be, majd a hónap végén az Arab Ligába.⁶²⁷ Október 16-án Nasszer ugyan a „reakciókat és a szíriai burzsoáziát vádolta” az unió felbomlásáért, de egyben igencsak kritikus beszélt önmagáról és az arab egységállamról. Az alábbi hibákat ismerte el: az „igazi imperialisták” Egyiptomban és Szíriában voltak; nem törekedett a nemzeti egységre és megbékélésre; nem fordított kellő figyelmet a „reakciókra”; bürokrácia elszigetelte és elidegenítette önmagát; az „opportunisták” mindenhova beszívárogtak.⁶²⁸ Az utolsó egyiptomi tisztek és technokraták november 20-án hagyták el Szíriát. A szírek szintúgy szabadon távozhattak, bár azért néhány katonatiszt és politikus inkább Kairóban maradt, mert tartott az esetleges megtorlástól. Nasszer „csalódottságát” jól szimbolizálta, hogy már Jemen kiszakadására is felkészült. Ezért decemberben azt javasolta a monarchiának, hogy vessenek véget az Egyesült Arab Államoknak. Szanaa emiatt kiutasította az egyiptomi kiképzőket, szakértőket és tanárokat, majd

⁶²⁶ Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: i.m.: 592.

⁶²⁷ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 91.

⁶²⁸ NA, A ÚV KSC, f. 1261/0/11., sv. 328., ar.j. 419., inf. 1., 28.11.1961.

december 26-án bejelentették EAÁ felbomlását. A két ország között egy intenzív támadássorozat és propagandahadjárat vette kezdetét, amelynek az egyik következménye az lett, hogy Nasszer jelentősen megnövelte a jemeni Szabad Tiszteknek nyújtott támogatását, akik 1962. szeptember 26-án Abdelláh Asz-Szallál ezredes vezetésével megdöntötték a jemeni monarchiát.⁶²⁹ Egyiptom egészen 1971-ig megtartotta az Egyesült Arab Köztársaság megnevezést, majd ezt Anvar Szadat Egyiptomi Arab Köztársaságra változtatta.

A nyilvánvaló egyiptomi-szíriai feszültségek ellenére a nyugati világot teljes meglepetésként érték az események. Brit lapok még nyáron is arról cikkeztek, hogy dacára Nasszer egyre szigorúbb intézkedéseinek, nem várható semmiféle változás az EAK struktúrájában. 1961 júniusában kelt CIA jelentés szerint az egyiptomi elnöknek „jó esélye van arra, hogy elkerülje az unió felbomlását”. A kanadai nagykövetség arról számolt be, hogy nincs olyan erő Szíriában, amely elutasítaná a jelenlegi vezetést. Még az izraeli külügyminisztérium és hírszerzés is azt a konzekvenciát vont le, hogy Nasszer minden felmerülő nehézség ellenére képes lesz keresztülvinni a gazdasági-politikai intézkedéseit, illetve az évtized közepére sikerül teljesen stabilizálni az EAK-ot. Csak páran vélték másképp, mint például az NSZK attaséja, aki már két hónappal korábban figyelmeztetett a szíriai lázadásra.⁶³⁰ Érdekes módon kezdetben sem Londonban, sem Washingtonban nem örültek a szíriai történéseknek. Nagy-Britanniában először úgy gondolták, hogy Nasszer nem fogja sokáig hagyni a szírek önállósodását és visszavonulása csupán látszólagos. Ám, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy Kairó „elengedte” Damaszkuszt, akkor sem voltak elégedettek az események alakulását illetően, mivel a brit elemzők szerint „a Szíriában történtek destabilizálhatják a régiót és közvetve fenyegetik a brit pozíciókat”. Ezért végig óvatosak voltak és nem engedtek a Jordánia felől érkező intervenciós kéréseknek sem. Sőt, még burkoltan megfenyegették Ammán, hogy amennyiben önállóan cselekszik és katonai akciót indít, akkor „*onnantól kezdve csak saját magára számíthat*”.⁶³¹ Az Egyesült Államokban pedig még nyugtalanabbak voltak. Bár a közel- és közép-keleti szövetségeseik szintén erőteljes nyomást gyakoroltak az amerikai diplomáciára, John F. Kennedy elnök vonakodott elismerni az új szíriai kormányt. Ellentétben Eisenhowerrel, Kennedynek sikerült Nasszerrel sokkal jobb viszonyt kialakítania és az amerikai-egyiptomi kapcsolatok 1961 folyamán megerősödtek. John Badeau amerikai nagykövet, amint értesült a puccsról, azonnal berohant Nasszerhez és biztosította őt, hogy ehhez sem a CIA-nak, sem más amerikai ügynökségnek nincs semmi köze. Ugyanúgy az egyiptomi diplomaták figyelmeztették az amerikaiakat, hogy „*ne kapkodják el az új szíriai kormány elismerését*”. A Kennedy-adminisztráció leszögezte, hogy az EAK egységét preferálják, igaz, egyben jelezték Nasszernek, hogyha fegyveresen oldaná meg a szíriai kérdést, akkor megváltoztatják a korábbi álláspontjukat. Akárcsak a britek, az amerikaiak szintén egy destabilizálódó régiótól tartottak. Ezzel párhuzamosan pedig a Szovjetunió közel-keleti jelenlétének (újra)megerősödésére figyelmeztettek, hiszen az 1958 előtti időszakból kiindulva arra számítottak, hogy ismét intenzívvé válnak a Szíria és a keleti blokk közötti kapcsolatok. Ezenkívül nem tartották kizártnak, hogy dacára a kommunistaüldözéseknek, végül a Szíriai Kommunista Párt visszaszerezi a korábbi támogatóbázisát és kihasználva a kaotikus helyzetet, képes lesz hatalomra kerülni. Az amerikai és a brit vezetés egyaránt egyetértett abban, hogy addig tudnak

⁶²⁹ Prantner Zoltán: i.m.: 72.

⁶³⁰ Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity...* i.m.: 148, 225.

⁶³¹ McNamara, Robert: i.m.: 164–165.

nyomást gyakorolni Nasszerre, amíg nem ismerik el az új szíriai kormányt, mert azzal végleg maguk ellen fordítanák őt. Ezért Kennedy elnök és Harold Macmillan brit miniszterelnök csak azután ismerte el az új damaszkuszi vezetést, hogy Nasszer bejelentette: nem gördít többé akadályt Szíria ENSZ felvétele elé. Ettől kezdve az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a kialakult status quo fenntartásában, a Kairó és Moszkva közötti közeledés megakadályozásában, és az egyre több nehézséggel küszködő egyiptomi gazdaság megsegítésében voltak érdekeltek. Washington engedélyezett több mint 430 millió dollárnyi PL-480-as (gabona) segélyprogramot Kairónak, és nem egész egy év alatt a teljes egyiptomi gabonaimport egyharmada az Egyesült Államokból származott. Ugyanúgy az amerikai döntéshozók pozitívan vélekedtek arról is, hogy az egyiptomi elnök, ha csak szóban, de elkötelezte magát Kuvait 1961-es függetlensége mellett. Csakhogy az amerikai-egyiptomi és a brit-egyiptomi viszony javulása nem tartott sokáig, köszönhetően az 1962-ben bekövetkezett jemeni puccsnak majd azt követő egyiptomi intervenciónak.⁶³²

A keleti blokkban eléggé vegyesen fogadták a szíriai puccs hírért. A szocialista sajtó kezdetben nem kommentálta az eseményeket, csupán a történeseket mutatta be, illetve idézett az egyiptomi és a szíriai kormány hivatalos nyilatkozataiból. Nem ítélték el Nasszert, lényegében egyetértettek Háled Bagdás azon szavaival, amelyek az SZKP XXII. Kongresszusán hangzottak el: *„Egyiptom és Szíria szétválása nem jelenti az arab egységtörekvések összeomlását, hanem sokkal inkább az antikommunista politika csődjét”*.⁶³³ A Szovjetunió kezdeti óvatosságának oka, hogy a szíriai puccs egy különösen érzékeny időpontban következett be, vagyis akkor, amikor Kreml harmadik világbeli külkapcsolatai ideiglenesen megtorpantak. Habár a kubai forradalom és Fidel Castro Moszkvához való közeledése újabb szövetségest sejtetett, valamint az egymás után függetlenné váló szubszaharai országok (Kongó, Mali) szintén érdeklődtek a keleti blokk iránt, más államok és régiók esetében visszaesés következett be. Először is a Kreml eléggé kritikusan fogadta az 1961. szeptember 1. és 6. között rendezett belgrádi konferenciát, amelyen a bandungi folyamat végeredményeként hivatalosan létrejött az el nem kötelezett országok mozgalma. Annak ellenére, hogy a huszonöt résztvevő és három megfigyelő között döntő többségben olyan államok voltak, amelyek jó viszonyt ápoltak a Szovjetunióval és több százmillió dollárnyi segílyt kaptak a keleti bloktól, Moszkvában eléggé hűvösen reagáltak a konferenciára. Ugyanis a szervezők nyíltan deklarálták, hogy nemcsak a „nyugati imperializmust” és a kolonializmust vetik el, hanem a nukleáris fegyverek fejlesztését, a hidegháborút és a két szuperhatalom bármiféle konfrontációját a harmadik világban. A Kínai Népköztársaságot elítélték a tibeti válságért és az indiai-kínai határháborúért, de a bírálatokból burkoltan kijutott a Szovjetuniónak is, mivel pont egy héttel korábban épült meg a berlini fal és bejelentették a nukleáris fegyverek fejlesztését. Ráadásul levelet küldtek Hruscsovnak és Kennedynek egyaránt, miszerint *„közvetlen tárgyalások jöjjenek létre N. Sz. Hruscsov, a Szovjetunió minisztertanácsának elnöke és az USA elnöke között, akik a két legerősebb állam képviselői és akiknek kezében van a béke és a háború kulcsa”*.⁶³⁴ Ezzel párhuzamosan Peking és Moszkva között egyre mélyült a szakadék, amely a szovjetek számára egyes országok esetében negatív következményekkel járt. Például a szovjet geopolitikai gondolkodásban

⁶³² Lesch, W. David: i.m.: 216–217.; McNamara, Robert: i.m.: 166–169.

⁶³³ Dawisha, Karen: i.m.: 29.

⁶³⁴ A belgrádi értekezlet levele N. Sz. Hruscsovnak és J. Kennedynek. In: *Új Szó*. 14. évf., 250. sz., 1961. szeptember 8.

valóságos katasztrófaaként értelmezték, hogy Albánia eltávolodása miatt kellett bezárni az egyetlen külföldi szovjet Mediterrán-haditengerészeti bázist Vlorában és az év közepére a szovjet csapatoknak teljesen ki kellett vonulniuk a balkáni országból.⁶³⁵ A Mediterrán régió déli és keleti részében sem tűnt jobbnak a helyzet. Anvar Szadat 1961-es moszkvai útja, amelynek célja lett volna az egyiptomi-szovjet feszültség csökkentése, kudarccal végződött. Hatalmas csalódást okozott az iraki Kasszem elnök, aki korábban az egész „béketábor” egyik legnagyobb reménységének számított. Ugyanis miután leszámolt a rivális arab nacionalista csoportokkal és Árefet letartóztatták (halálraítélték, de nem végezték ki), akkor a kurdok meg a kommunisták ellen fordult. Ugyanúgy mélypontra sülyedt a viszony Jemennel is. Szanaa többé nem fizette ki a szocialista táborból érkező szakértőket és tartva a „kommunizmus eszméjének expanziójától” kiutasították a teljes kontingenst.⁶³⁶ A Kremlt még inkább nyugtalanította, hogy ezt a szovjet megtorpanást a harmadik világban Kennedy kihasználta. Washington ugyanis jelentősen megnövelte a katonai és a pénzügyi segélyek nagyságát, illetve mivel gyakran tett kritikus megjegyzéseket a nyugat-európai gyarmattartókra, főleg Franciaországra az algériai háborúban alkalmazott módszerek miatt, több afrikai-ázsiai ország szimpátiáját kivívta.⁶³⁷

A megnövekedett amerikai aktivitás, a kínai-szovjet ellentét kiéleződése és a Mediterráneumból való ideiglenes szovjet kiszorulás következtében a Szovjetunió korábbi közel-keleti külpolitikájának felülvizsgálata mellett döntött. Az 1961-es puccs után ismét függetlenné váló Szíriára először úgy tekintettek, mint „akivel meg lehet ismételni az 1958 előtti szoros együttműködést”. Szovjetunió – akárcsak a nyugati államok – azután ismerte el a Szíriai Arab Köztársaságot, hogy Nasszer engedélyezte az ország újrafelvételét a nemzetközi szervezetekbe. Moszkva az elsőként nyitotta meg ismét a nagykövetségét Damaszkuszban. Ezzel párhuzamosan pedig kereskedelmi és fegyvertárgyalásokba kezdett, amelyek közül több eredményesen végződött. Ám az 1961 és 1966 közötti belpolitikai káosz, a folyamatos kormányváltások, a Baasz Párt baloldali és jobboldali frakciói közötti rivalizálások, és az egyre kiterjedtebbé váló kommunistaüldözések igencsak nehezé, egyes esetekben kockázatossá, tették a szíriai-szovjet kapcsolatok fejlesztését. Ezért a Kremlben az egyetlen járható útnak az egyiptomi-szovjet viszony rendezését tartották, mert a Nasszerrel folytatott minden ideológiai vita ellenére Kairó tűnt a legstabilabb partnernek a Közel-Keleten. Ehhez társult még, hogy Albánia „elvesztése” után szovjet haditengerészeti missziók indultak szerte a régió államaiba, de egyedül Egyiptom esetében tűnt úgy, hogy bár jelentős feltételek – például modernebb fegyverek átadása és a katonai adósságok elengedése – mellett, de lehetséges egy szovjet haditengerészeti bázis létrehozása vagy legalábbis kibérlése. Ezzel párhuzamosan az egyiptomi belpolitikai események szintén hozzájárultak a viszony javulásához. A szovjet vezetés pozitívnak ítélte, hogy az egyiptomi elnök 1962 májusában összehívott Népi Erők Nemzeti Kongresszusán, igaz, majd két hónapnyi vita után, de elfogadtatta a Nemzeti Cselekvés Chartáját. Ennek értelmében Kairó nyíltan deklarálta a szocialista irányultságát, amelynek az első jele az volt, hogy az arab országot vezető testületet átnevezték a Nemzeti Unióról Arab Szocialista Unióra (ASZU). Az ASZU irodákat nyitott az állami szektorhoz tartozó ipari és kereskedelmi vállalatoknál, intézményeknél, és a mezőgazdasági szövetkezeteknél. A másik újdonságot pedig az jelentette, amit a szocialista országok különösen értékelték, hogy az ASZU

⁶³⁵ El-Hussini, Mohrez Mahmoud: i.m.: 109–110.

⁶³⁶ Prantner Zoltán: i.m.: 72–73.

⁶³⁷ Lesch, W. David: i.m.: 215–216.

választott testületeiben a helyek felét a munkásság és a parasztság képviselőivel kellett feltölteni.⁶³⁸ A Kremlben bizalomra adott okot az egyiptomi kommunistaüldözés mérséklődése, annak ellenére, hogy a jövőben tovább folytatódott (igaz, ekkoriban egy újabb kampány zajlott a betiltott Muszlim Testvériség ellen). A javulást elősegítette, hogy egyre többször estek egybe Kairó és Moszkva geopolitikai érdekei. Például mindkét fél nemcsak fegyverekkel támogatta a jemeni Szabad Tiszteket, hanem szocialista táborból származó pilóták és szakértők részt vettek a helyi polgárháborúban, sőt, a szovjet tartották fenn a légihidat. Ugyanúgy a két ország egyetértett abban, hogy Irak és Szíria komoly kihívást jelent regionális céljaikra nézve: a Szovjetunió esetében Bagdad és Damaszkusz egyre erősödő kommunistaellenessége volt a probléma gyökere, Egyiptomnál viszont a Baasz Pártok nacionalizmusa jelentett komoly kihívót a nasszerizmusra.⁶³⁹ Az egyiptomi-szovjet kapcsolatokban az áttörést Hruscsov 1964. májusi útja idézte elő. A két vezető közötti ideológiai ellentétek végét szimbolizálta, amikor a pártfőtitkár Nasszert „elvtársnak” nevezte és Amerrel együtt a Szovjetunió Hőse érdemrenddel tüntette ki. Sőt, többek közt olyan kijelentéseket tett, amikkel nem kis meglepetést okozott a többi „testvéri ország” diplomatáinak körében, mint az *„EAK-ban a szocialista fejlődés útját követik”*.⁶⁴⁰ A tizenhat napig tartó út egyik legjelentősebb eseménye az volt, amikor ünnepélyes keretek között megtörtént a Nílus vizének eltérítése és Hruscsov újabb 200 millió dollárral támogatta az Asszuáni-gát megépítését. Ezzel együtt elindultak az intenzív tárgyalások a szovjet haditengerészeti egységek Egyiptomban való állomásoztatásáról, de ezek csak 1966-ban vezettek kézzel fogható eredményre, amikor Kairó megadta a jogot az egyiptomi repülőterek és bázisok szabad használatára. Csakhogy Hruscsov az SZKP KB Politikai Irodájának beleegyezése nélkül cselekedett Egyiptomban, ami növelte a belső ellenzék erejét és a kairói úttal kapcsolatos kritikák – személyi kultusz növelése, „kollektív döntések” semmibevétele, amikor kitüntette Amert és Nasszert – hozzájárultak az október 14-i pucshoz.⁶⁴¹ Habár Kairóban először aggódtak amiatt, hogy Leonyid Iljics Brezsnyev szembefordul elődje Egyiptom- és harmadik világbeli politikájával és csökkenteni fogja a katonai-gazdasági segélyek nagyságát, a szovjet diplomácia megnyugtatta, hogy ez nem fog megtörténni. Amer nem egészen egy hónappal Hruscsov megbuktatása után már Moszkvában járt és egy újabb katonai megállapodásról szóló szerződést írt alá a szovjet vezetéssel.⁶⁴² Csehszlovákiát szintén bizonyos fokú tanácstalanság jellemezte az 1961. szeptember 28-i államcsínyt illetően. A csehszlovák sajtó csak a puccs utáni napon írt először az EAK-ban zajló történetekről. Jaroslav Bouček, a ČTK tudósítója bemutatta mindkét oldal álláspontját, de a cikk végén hangsúlyozta, hogy *„most még nem lehet teljes képet adni a puccskísérlet karakteréről és kiterjedtségéről”*.⁶⁴³ A későbbi napokban pedig a szovjet sajtóhoz hasonlóan tudósítottak az eseményekről, ám tartózkodtak a személyes véleményektől és az értékítéletektől, végig kiemelve a helyzet „kuszaságát”. Hasonló állapotok uralkodtak a politikai vezetésben és a diplomáciai körökben is. A CSKP és az MZV elrendelte, hogy az EAK-ban dolgozó diplomaták mindenben kövessék a szovjeteket. A Damaszkuszban lévő

⁶³⁸ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 96.

⁶³⁹ Golan, Galia: i.m.: 55–56.

⁶⁴⁰ J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ...* i.m.: 87.

⁶⁴¹ Tompson, J. William: The Fall of Nikita Khrushchev. In: *Soviet Studies*. Vol. 43., No. 6., (1991), 1109.

⁶⁴² Dawisha, Karen: i.m.: 33.

⁶⁴³ Bouček, Jaroslav: Vojenský puč v Damašku. In: *Rudé právo*. r. 42., č. 271., 29. 09. 1961.

csehszlovák konzulátus szerint az egész puccs „*tiszta katonai ügy, a jelenlegi szíriai politikai képviselők és ellenzéki csoportok részvétele nélkül*”.⁶⁴⁴ Különösen az új kormány összetétele töltötte el őket aggályokkal, mivel ebben kizárólag a „nagyburzsoázia és reakciók” képviseltették magukat, akikre semmiféle befolyásuk nem volt. Egyetlen kivételt a belügyminiszter jelentette, aki jó viszonyt ápolt a kommunistákkal és az unokaöccse a csehszlovák konzulátuson dolgozott. A kairói nagykövetségen úgy látták, hogy a „szíreket megvezették” és az egész akciót a szíriai „nagyburzsoázia” szervezte, mert az 1961 nyarán hozott határozatok miatt „az eltűnés” fenyegette őket. Még el sem készültek az első hivatalos elemzések a szíriai helyzetről, Damaszkusz már szeptember 30-án elküldte Prágának az új kormányzatot elismerő kérelmét. Antonín Novotný, akárcsak a többi kommunista vezető, viszont halogatta a kérést, mivel először meg akarták várni Nasszer reakciót, hiszen nem akartak ugyanúgy járni, mint Ammán vagy Ankara. Az állami és pártvezetésben azután foglalkoztak részletesebben a témával, amikor az egyiptomi elnök október 5-én elismerte a hibáit és nyilvánosan biztosította Szíriát, hogy nem hiúsítja meg az arab ország visszavételét az ENSZ-be. A csehszlovák kormány október 7-én – a szovjettel együtt – döntött a Szíriai Arab Köztársaság elismeréséről, s másnap erről tájékoztatták a Prágában lévő szíriai konzult.⁶⁴⁵ Csakhogy ennyiben nem oldódott meg a „szíriai kérdés”. Október 9-én tartott CSKP KB PB ülésen a fő vitatémát (ismét) az 1958 óta Kairóval kötött gazdasági-katonai-kulturális megállapodások jövője képezte. A MZO-t megbízták, hogy derítse ki mindkét arab kormány hozzáállását a korábbi csehszlovák megállapodások teljesítését illetően. Prága ugyanis nyugtalankodott amiatt, hogy Damaszkusz és Kairó a különválásra hivatkozva nem fogja kifizetni a hiteleket és a leszállított „speciális anyagokat”. Végül az a döntés született, hogy Szíriának 1961 és 1963 között 62,2 millió koronát kell törlesztenie az amúgy összesen 334 millió Kcs értékű fegyvervásárlási egyezményekből, de a civil szférákba eszközölt befektetések terén már nem biztosítottak ilyenfajta kedvezményeket. Ezzel szemben Egyiptomnak 325 millió Kcs-t kellett kifizetnie a fegyverekért, de a törlesztést egészen 1967-ig meghosszabbították.⁶⁴⁶ A CSKP KB határozatának értelmében 1961. október 11-én Csehszlovákia felvette a diplomáciai kapcsolatokat Szíriával és már aznap nagykövetségi státuszt kapott a damaszkuszi és a prágai konzulátus. 1961. december 16-án Novotný üdvözlőtáviratot küldött Názim el-Kudszi köztársasági elnöknek a beiktatása alkalmából.⁶⁴⁷ Az új szíriai vezetés megítélése a csehszlovákok körében azonban egyáltalán nem javult, sőt, inkább rosszabbodott. 1961 novemberében a Szíriai Kommunista Párt Csehszlovákiába emigrált tagjai megpróbáltak visszatérni a hazájukba. A ČSA járatán érkeztek a damaszkuszi repülőtérre, de nem engedték őket kiszállni a gépből, így vissza kellett térniük Prágába. Egy héttel később a *Béke és Szocializmus Kérdései* szíriai szerkesztői ugyanígy jártak.⁶⁴⁸ „Az ismét függetlenné váló Szíriai Köztársaságban jobboldali burzsoázia került hatalomra, amely szeret hivatkozni az 1955-57 közötti liberális rezsimre, de valójában a saját létezése miatt aggódik, mert tart az ismét megerősödő haladó mozgalmaktól” – állapította meg az egyik elemzés.⁶⁴⁹ A

⁶⁴⁴ Informace o vojenském povstání v Sýrii 28.09. 1961... i.l.d.

⁶⁴⁵ Csehszlovákia elismerte a Szíriai Arab Köztársaságot. In: Új Szó. 14. évf., 281. sz., 1961. október 9.

⁶⁴⁶ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 324., ar.j. 412., b. 27., 09.10.1961.

⁶⁴⁷ Přehled nejdůležitějších... i.l.d.

⁶⁴⁸ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44, kar.220., inv.č. 516., 20.01.1962.

⁶⁴⁹ Rozbor čs.- syrských vztahů... i.l.d

nagykövetségi jelentések szerint az 1963. március 8-án, a Baasz Párt katonai szárnya által végrehajtott puccs óta „Szíria viszonya az egész békétáborral romlik”; a sajtóban gyakran bírálják a „népi demokráciákat”; kommunistaellenes filmeket vetítenek (például a magyar forradalom leveréséről); és a Nyugattal való kapcsolatok erősítésére buzdítanak. Az államcsínyt követő kommunistaüldözés miatt Prága elutasította a szíriai kormánydelegáció fogadását és a kulturális miniszterrel való találkozást.⁶⁵⁰ Szerintük a kommunistákkal szembeni represszió felülmúlja az EAK időket, bár hozzátették, hogy még így is jobb a helyzetük, mint Irakban. Viszont külön kiemelték, hogy a szíreknek a csehszlovákokkal konkrétan nincs bajuk, a szakértőiket még mindig előszeretettel alkalmazzák.⁶⁵¹ Ez a fajta kettősség végig jellemző volt a hatvanas években: miközben ideológiai téren és politikai szinten rendkívül hűvös volt a viszony, addig a gazdasági-katonai dimenzióban már szinte az 1958 előtti időszakot idézték. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a csehszlovák hadvezetésben végig úgy vélekedtek, hogy igazából csak a politikai-gazdasági elit a „reakciós”, de a katonatisztek között továbbra is nagyon sok „haladó szellemiségű” és Kreml-barát elem található, akiknek pozícióját erősíteni lehetne az újabb fegyverszállítmányokkal és a szorosabb katonai együttműködéssel. Ebből kifolyólag amikor a szíriai hadügyminiszter 1962. februári moszkvai útja során megállt a csehszlovák fővárosban, biztosították őt, hogy „önhatalmúlag” – vagyis a CSKP KB beleegyezése nélkül – maximum 7,5 millió Kcs értékű pótalkatrészekkel látják el a szíriai haderőt. Cserébe ő ígéretet tett arra, hogy „a nyugati hatalmak kedvező ajánlatai ellenére a szíriai hadsereg nem fogja megváltoztatni a technikai felépítését és meghagyja a Szovjetunióból és Csehszlovákiából származó felszereléseit”.⁶⁵² 1962. májusában megegyeztek, hogy 59 szíriai kadétot képeznek ki a Brnoban lévő VAAZ akadémián, és 20 pilótát – L-29-re és MiG-15-re – a csehszlovák légibázisokon. Ezzel lényegében Prága követte Moszkvát, mivel a Kreml már 1961. november 16-án arról döntött, hogy a belpolitikai helyzet ellenére folytatják a katonai oktatást az arab országban.⁶⁵³ 1962. július 21-én egy 43 millió Kcs értékű fegyvervásárlási szerződést kötöttek a felek, amely a teherautók mellett a meglévő haditechnika, mint a gépjárművek, lőszer, rádiólokációs rendszerek és vadászgépek javításáról és kiegészítéséről szólt.⁶⁵⁴ 1962. augusztus 1-jén a csehszlovák és a szíriai diplomáciának sikerült egy különösen fontos megállapodást kötnie: Prága eltörölte az arab ország összes katonai adósságát és érvénytelenítették azokat a megállapodásokat, amelyeket 1958 és 1961 között Kairó Damaszkusz nevében kötött. Amikor 1963. március 8-án egy újabb puccs zajlott Szíriában, akkor pont egy magasrangú tisztekből álló, Otakar Rytíř vezérkari főnök vezette katonai delegáció járt Szíriában. Ám a belpolitikai zűrzavar miatt nem tudták befejezni a tárgyalásokat és végül csak 1963. november 1-jén kötötték meg az újabb „speciális anyagokra” vonatkozó szerződést. A szírek húsz darab L-29-es „Delfin” oktatógépet, MiG-15-ös hajtóműveket és T-34/85-ös alkatrészeket vásároltak. Habár a csehszlovákok eredetileg 120 millió Kcs-t akartak kérni a fegyverekért, végül 68,5 millióban határozták meg végösszeget, amelyet 1966 helyett 1970-ig kellett visszafizetni.⁶⁵⁵ Ezzel párhuzamosan a CSKP úgy döntött,

⁶⁵⁰ Holubová, Mária – Rošteková, Mária: i.m.: 42.

⁶⁵¹ *Zpráva MZV opatřeních strany BAAS proti pokrokovým a komunistickým silám*. AMZV, f. 1261/0/44, kar.220., inv.č. 513., 14.10.1963.

⁶⁵² Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 277.

⁶⁵³ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44, kar.220., inv.č. 515., 22.05.1962.

⁶⁵⁴ Pataki Tamás: i.m.: 33.

⁶⁵⁵ Adamec, Jan: i.m.: 72–73.

hogy hozzálát a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséhez. Megállapodtak egy harmadik cukorgyár, öt gabonamalom és egy cipőüzem létesítéséről. Növelni akarták a szíriai bőr, búza, gyapot, lencse és pisztácia behozatalát. 1965-ben már összesen 154 szíriai diák végezte felsőfokú tanulmányait Csehszlovákiában, akik a hatóságok szerint „egészen haladó nézeteket vallottak”.⁶⁵⁶ A Damaszkusz és a keleti blokk viszonyára pozitívan hatott az 1966. február 21-én lezajlott szíriai államcsíny. A CSKP vezetése úgy ítélte meg, hogy „*azok a politikai erők, amelyek 1966 februárjában hatalomra kerültek a Szíriai Arab Köztársaságban, relatíve kedvező szituációt hoztak létre a csehszlovák-szíriai kapcsolatok fejlesztésére*”.⁶⁵⁷ 1966. novembere végén Zuajen Juszuf kormányfő egy népes delegáció kíséretében – a hadsereg főparancsnokától kezdve a külügyminiszteren át egészen az iparügyi miniszterig bezárólag – Csehszlovákiában járt. Leginkább a gazdasági kérdésekről tárgyaltak, mint például a törlesztőrészek kiterjesztéséről és a homszi kőolajfinomító fejlesztéséről.⁶⁵⁸ Bohumír Lomský védelmi miniszter május 10-től 17-ig Szíriában tartózkodott és egy újabb fegyverüzlet részleteit vitatta meg a szíriai vezetéssel. Vagyis pont akkor volt ott, amikor az izraeli-szír határon összecsapások zajlottak és egy az IDF által szervezett szárazföldi hadjárat megindításáról érkeztek hírek. Elutazásuk után három héttel tört ki a harmadik arab-izraeli háború.⁶⁵⁹ Ekkor már Csehszlovákia számára Szíria számított a harmadik legfontosabb kereskedelmi és katonai partnernek az afrikai-ázsiai térségben.

Csehszlovákiának, akárcsak a Szovjetuniónak, fokozatosan javult a viszonya Egyiptommal. Az EAK felbomlásának okát a pártvezetésben elsősorban azzal magyarázták, hogy „*Nasszer elvesztette a szíriai munkásosztály támogatását, mivel haladóellenesnek látták a rezsimjét*”.⁶⁶⁰ Ezért igencsak pozitívan vélekedtek arról, hogy Nasszer 1961 októberében tartott beszédeiben a saját „összeesküvő nagyburzsoáziáját” (is) okolta a szíriaiak kiválásáért, s kezdetét vette a befolyásuk csökkentése. Ugyanis Prágában úgy látták, hogy ez a réteg volt felelős az arab ország minden külső és belső problémájáért. Az EAK felbomlása utáni első csehszlovák delegáció 1962 márciusában utazott ki Egyiptomba. Ezt ismét Jaroslav Kohout vezette, aki 1955 tavaszán és nyarán a csehszlovák-egyiptomi fegyverüzletről egyeztetett az egyiptomiakkal. Beszámolója szerint Nasszer „meglepő szívéllyességgel” fogadta őt. Hangsúlyozta, hogy szeretné ismét az 1958 előtti szintre emelni a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokat. Kohout gazdasági megállapodást írt alá Abdel-Moneium el-Kaiszúni pénzügyminiszterrel egy újabb 400 millió korona nagyságú hitelegegyezményről, amely értelmében Egyiptom nehézgépipari termékeket vásárolhat Csehszlovákiától.⁶⁶¹ Ezt a megállapodást, illetve Kohout hazatérése után pár hónappal később meghirdetett új szocialista belpolitikát – vagyis az ASZU létrehozását – rendkívül kedvezőnek ítélték Prágában. Habár Nasszer megmaradt „burzsoá nacionalistának”, akinek kommunistaellenesége „még mindig komoly hátráltató tényezőt jelent”, a külpolitikája „kiegyensúlyozottságra utal”, sőt, a jemeni puccs után nyílt közel-keleti érdekegyezés van a „béketábor és Kairó között”. Ettől kezdve csehszlovák küldöttségek szinte egymás után érkeztek Egyiptomba: 1963 októberében

⁶⁵⁶ Rozbor čs.- syrských vztahů... i.l.d.

⁶⁵⁷ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44, kar.220., inv.č. 515., 07.07.1966

⁶⁵⁸ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44, kar.220., inv.č. 514., 30.12.1966.

⁶⁵⁹ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 279.

⁶⁶⁰ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 341., ar.j.432., b. 21., 13.11.1961.

⁶⁶¹ Řádná politická zpráva o vývoji SAR. 29.06.1962. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44, kar. 92., inv.č. 140.

František Hamouz külkereskedelmi miniszter; következő év februárjában Václav David külügyminiszter; áprilisban és májusban Otakar Šimůnek, a kormány alelnöke; a nyár folyamán több alacsonyabb rangú csehszlovák katonai delegáció; végül novemberben Josef Plojhar egészségügyi miniszter.⁶⁶² Ezek közül Mahmúd Fauzi egyiptomi külügyminiszter és Václav David 1963-os találkozója számított a legfontosabbnak. Mindkét politikus egyetértett a „nyugati imperializmus és az Izrael elleni harc” fontosságával; a jemeni polgárháborúban játszott egyiptomi szerepvállalással; a Kínai Népköztársaságnak a szocialista tábor és a harmadik világot megosztó politikájával; valamint a kor minden fontosabb aktuálpolitikai eseményében – a kubai helyzettől kezdve a német kérdésen át egészen a délkelet-ázsiai történésekig bezárólag – szintén azonos vagy hasonló álláspontot fogalmaztak meg. Szóba kerültek a berendezések, gépjárművek, mezőgazdasági eszközök és a nehézipari termékek leszállítása.⁶⁶³ Ebben az időszakban magasrangú egyiptomi tisztségviselők látogattak el Csehszlovákiába. Ali Szabri 1964 szeptemberében Prágában járt, és a fegyvereken kívül az újabb kereskedelmi, műszaki és tudományos megállapodásokról egyezett meg. Szimbolizálva a két ország közötti jó viszony helyreállítását, Szabrit kitüntették a Fehéroroszlán Rend (*Řád Bílého lva*) érdemrenddel, amely a legmagasabb csehszlovák állami kitüntetésnek számított. 1965. április 24-én az egyiptomi Nemzetgyűlés elnöke, Anvar Szadat utazott el a kelet-európai országba, és a csehszlovák sajtó elsősorban azon mondatait emelte ki, hogy „*Egyiptom a szocializmus útjára lépett*” vagy ez „*jelenti a megoldást a legtöbb helyi problémára*”.⁶⁶⁴ Az egyre jobbra váló politikai kapcsolatok meglátszottak a gazdaság területén is: 1962-ben és 1965-ben kötött kereskedelmi szerződéseknek köszönhetően Csehszlovákia évenként átlagosan körülbelül 130 ezer bála gyapotot, 30 ezer tonna rizst és 10 tonna fonalat importált Egyiptomból. Ezekben az években a nem katonai alapú hitelek nagysága elérte az 55 millió Kcs-t. A csehszlovákok gond nélkül befejezték a naftadesztillálót Alexandriában, ami évenként 1 millió tonna naftát finomított. Újabb kohókat és sóatlanító üzemeket építettek szerte az országban. A Heluánban lévő gyárak esetében a csehszlovákok 1970-ig végezték a karbantartást, a fegyvergyárba pedig a légvédelmi löszerek előállító berendezéseket szerelték be. Egyiptom nagy tételben kezdte el importálni a Škoda-művek által gyártott automobiloikat és autóbuszokat (Škoda 706 RTO). Azonban nem mindegyik megállapodást koronázta siker: az egyiptomiak törölték egy cukorgyár, három cserzőüzem és az iszmáilijai hőerőmű felépítését. 1965-ben jelentősen elmélyült a két ország titkosszolgálatok közötti kooperáció, gyakran megosztva egymással az értesítéseiket.⁶⁶⁵ Érdekes módon 1962 és 1966 között az egyiptomiak részéről alábbhagyott a fegyvervásárlási kedv. Ennek több oka lehetett. Egyrészt az 1962-es lőszerbotrányok miatt megcsappant az érdeklődés a csehszlovák töltények iránt. Ehelyett inkább az azokat legyártó berendezkedéseket akarták megszerezni. Csakhogy ezeket

⁶⁶² Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 72–73.

⁶⁶³ Václav David csehszlovák külügyminiszter látogatása... i.l.d.

⁶⁶⁴ Delegation Národního shromáždění SAR v Československu. In: *Rudé právo*. r. 45., č. 113., 25. 04. 1965.

⁶⁶⁵ Ennek legfontosabb eredménye, amikor az StB tudomást szerzett arról, hogy a novemberi Afrikai Egység Szervezete – az Afrikai Unió elődje – etiópiai találkozásán merénylet készül Nasszer ellen. A szervező Száleh am-Maszri egykori jemeni nagykövet volt, aki az etiópiai rendőrség egyik magasrangú tagját akarta beszervezni. Erről az StB az etiópiai rezidentúrája tudomást szerzett, akik informálták a csehszlovák Belügyminisztériumot. Josef Kudrna belügyminiszter utasította az egyiptomi kirendeltséget, hogy személyesen adja át az egyiptomi titkosszolgálat vezetőjének az információkat. Ez 1966. október 8-án megtörtént. Az, hogy milyen intézkedéseket hozott az egyiptomi titkosszolgálat és mi lett a merénylet sorsa, nem derült ki. *Dopis ministra vnitra Josefa Kudrny*. 01.11.1966. NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44, kar. 94., inv.č. 146.

a Szovjetunió nem adta át, ezért végül Csehszlovákiát „kérték fel”, hogy biztosítsa Egyiptom számára a 60–122 mm szovjet típusú és a 20–60 mm csehszlovák eredetű löszerek előállításához, valamint a civil és katonai optikai eszközök gyártásához szükséges technológiát. Ugyan a CSKP ezt először elutasította, de végül Hamouz külkereskedelmi miniszterrel 1964. március 15-én aláírták a szerződést.⁶⁶⁶ Másrészt az egyiptomiak inkább az új szovjet haditechnológiára vágytak, nem pedig az ötvenes években vagy korábban gyártott eszközökre. Habár rendre kudarcra végződtek a ballisztikus rakétára vonatkozó tárgyalások, más fegyvertípusok esetében Moszkva sokkal nagyobb rugalmasságot mutatott és ezeket ő maga biztosította.⁶⁶⁷ Harmadrészt Prága azért vonakodott újabb nehézfegyvereket leszállítani Egyiptomnak, mert ekkoriban a csehszlovák hadiiparnak a sok VSZ-tagállamokból érkező megrendelés és más Európán kívüli országgal (Kubával) kötött megállapodás következtében nem állt rendelkezésére kellő mennyiségű, exportra szánt „speciális anyag”. 1958 és 1962 között gyakorlatilag egyetlen csehszlovák T-34/85, T-54/55 sem hagyta el az országot. Sőt, ezután még évekig nem emelkedett hetven fölé a külföldre szállított közepes harckocsik száma (de 1966-ban már 438 darabot vittek ki belőlük).⁶⁶⁸ Negyedrészt a csehszlovák fél sokkal szigorúbb feltételeket szabott meg. Például, amikor Kairó 1966 áprilisában negyven L-29-es oktatórepülőért 7-8 éves hitelre és 2 százalékos éves kamatlábra, azt először elutasította a csehszlovák vezetés. Ugyanúgy határozott nemleges választ adott arra, amikor a kairói csehszlovák nagykövetségre érkező egyiptomi delegáció 195,6 millió Kčs katonai adósság elengedését kérte Prágától, olyan fegyverek esetében, amelyeket az arab ország még 1957-1959-ben (!) vásárolt Csehszlovákiától.

A csehszlovák-egyiptomi, és tágabb kontextusban a Csehszlovákia harmadik világbeli kapcsolatainak csúcspontját a csehszlovák első titkár 1966-os novemberi afrikai-ázsiai körútja jelentette: Antonín Novotný először Egyiptomba, majd Etiópiába és Indiába utazott, de még hazafelé menet megállt Bagdadban és találkozott Abder-Rahmán Áref elnökkel. Ez az út felkeltette a nemzetközi média érdeklődését, számos angol és francia nyelvű újság tudósított az eseményről vagy készített összefoglaló cikket a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatokról. Novotný találkozott az egyiptomi kormány összes jelentős tagjával, többször folytatott beszélgetést Nasszerrel, akit szintén kitüntetett a Fehéroroszlán-renddel, cserébe az egyiptomi elnök Nílus-érdemrendet adományozott a köztársasági elnöknek. Novotný járt az Asszuáni-gátnál, Luxorban, a heluáni fegyver-, porcelán-, vasgyárban, illetve a kairói MTC-ben. Szóba kerültek a kereskedelmi kérdések, mivel az egyiptomiak pár hónappal korábban egy közel kétszázmillió Kčs tartozás elengedését kérték. Novotný nyíltan hangot adott annak, hogy nem szívesen borítaná fel „az ország kereskedelmi mérlegét”. Nasszer szinte azonnal biztosította őt, hogy „nem vagyok Sukarno és bármit amit Egyiptom kért, azt visszafizeti, mégha nagyon rossz helyzetben is van”.⁶⁶⁹ A másik vitás kérdést pedig Jemen jelentette, amely esetében Nasszer

⁶⁶⁶ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 142., ar.j. 148., b. 10., 15.03.1964.

⁶⁶⁷ Például ilyen volt a huszonöt darab Tupolev Tu-16 stratégiai bombázó, amelyet Egyiptomnak szállítottak le a hatvanas évek elején. Az arab ország Indonéziával és évekkel később Irakkal együtt voltak az egyetlen keleti blokkon kívüli államok, amelyek sugárhajtású stratégiai bombázót kaptak a Szovjetuniótól. Ugyanúgy az egyiptomi haditengerészeti flottát új szovjet fregattokkal, 12-16 tengeralattjáróval és szállítóhajókkal látták el.

⁶⁶⁸ Francev, Vladimir: i.m.: 214.

⁶⁶⁹ *Návštěva prezidenta ČSSR. A. Novotného v SAR (Egyiptě) ve dnech 9.-14.11.1966.* NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44, kar. 92., inv.č. 141., dátum nélkül. Novotný a Nasszerrel folytatott beszélgetés alatt azért emelte ki Sukarnot, mert ő egyetlen csehszlovák fegyverszállítmányt és gazdasági kölcsönt sem fizetett vissza. 1966 őszére már több mint 500 millió Kčs-nyi adósságot halmozott fel.

elismerte Novotnýnak, hogy „ott nem az egyiptomi elképzeléseknek megfelelőnek haladnak a dolgok”. A hadjárat túlságos megterheli a gazdaságot és Kairó egyre nehezebben képes finanszírozni a katonai kiadásokat. Végül csak a csehszlovák főtítkár távozása után, december 5-én tartott CSKP KB PB ülésén döntöttek arról, hogy a hitelek törlesztését kitolják 1972-re. Az erről szóló szerződést 1967. január 10-én írták alá.⁶⁷⁰ A hatnapos háború hozzájárult ahhoz, hogy Kairó még inkább függővé váljon a szocialista országoktól. Prága volt az első, amely vissza nem térítendő segélyben részesítette az Izrael által megtámadott arab országokat: Egyiptom 8,2 millió és Szíria 7,2 millió Kčs nagyságban kapott „speciális anyagokat”, többek közt 10 darab MiG-21-es, utasszállítógépeket és helikoptereket.⁶⁷¹

Most, hogy már részletes betekintést adtam nemcsak az 1955 és 1961 közötti, hanem érintőlegesen kitértem azt követő esztendőkhöz csehszlovák-egyiptomi viszonyra, ezzel párhuzamosan csehszlovák-szíriai kapcsolatokra, választ adok a bevezetésben feltett hipotézisekre.

⁶⁷⁰ Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 75.

⁶⁷¹ Brož, Ivan: i.m.: 229.

10. Konklúzió

A doktori értekezés elején felvetett hipotézisekre és kérdésekre az alábbi következtetésekre jutottam:

a.) *Az 1968-as prágai tavasz leveréséig és szovjet hadsereg megszállásáig Csehszlovákia mozgásteret sokkal nagyobb volt a fejlődő világban, mint a többi „baráti országnak”.* Csehszlovákia a Zsdanov-doktrína háttérbeszorítását és Hruscsov globális elkötelezettségű stratégiájának bevezetését követően már sokkal szabadabban tudta megvalósítani a saját elképzeléseit a harmadik világban. Sőt, mint kiderült Prága a Szudánnal (1955-ben és 1963-ban) Egyiptommal, Jemennel és Szíriával folytatott fegyvervásárlási/katonai tárgyalásoknál egyes esetekben nyíltan szembement Moszkva akaratával és érdekeivel. Igaz, nem mindig, de néha sikerült keresztülvinnie az elképzeléseit vagy legalábbis eredményt ért el a szovjet diplomáciánál. Hasonló példák fordultak elő a politikai, a gazdasági és a kulturális területeken is, mivel nem egy önálló csehszlovák kezdeményezésre került sor, amikről először a Kremlben nem tudtak vagy nem adtak rá engedélyt (de később sem tiltották meg). A CSKP tisztában volt a „nagyobb mozgástérrel és több lehetőséggel”, s igyekezett ezt a saját javára kihasználni, mint ahogyan Viliam Široký miniszterelnök 1956. július 30-án a parlamentben elhangzott szavai is bizonyítják: *„nem kell mindig mindenben a Szovjetuniót követni... a csehszlovák külpolitikában többet kell támaszkodni a saját kezdeményesekre”*.⁶⁷² A csehszlovák külpolitika kezdeti sikerességét jól szimbolizálja, hogy Prága már 1961 közepére 88 diplomáciai és konzuli képviselőt működtetett a világon, miközben egy évvel korábban még 79-et. Ebből 39 nagykövetség (23 az afrikai-ázsiai térségben, három Latin-Amerikában), 24 követség (nyolc az afrikai-ázsiai térségben, négy Latin-Amerikában), 14 főkonzulátus (öt az afrikai-ázsiai térségben, egy Latin-Amerikában), 4 konzulátus (egy az afrikai-ázsiai térségben, kettő Latin-Amerikában) volt.⁶⁷³ Ezért az alábbi megállapításra jutottam: habár Csehszlovákia korántsem folytatott olyan intenzív és önálló Afrika-Ázsia politikát, mint Kuba a hetvenes években, ám az kétségtelen, hogy Prága legalábbis 1968-ig, a több „baráti országtól” eltérően egyedülálló szabadságot élvezett a harmadik világ esetében.

b.) *A sikerek miatt Prága afrikai és közel-keleti politikája gyakran mintául szolgált a többi szocialista ország számára. Csehszlovákia ezen a téren egyfajta vezetői szerepet akart kivívni magának, hogy az ő irányításával hangolják össze a többi „baráti ország” harmadik világbeli politikáját.*

Ez részben valósult meg, annak ellenére, hogy a CSKP-ban valóban dédelgetett ilyenfajta álmokat. Az 1959-ben és 1961-ben kiadott hivatalos dokumentumok már tartalmazták azt az igényt, hogy Moszkva után Prága legyen az, aki koordinálja a többiek afrikai-ázsiai politikáját. Habár a Kreml elvetette az ötletet, mert ezt a „keleti blokkon belüli egészségtelen versengés megnyilvánulásának” tartotta, a csehszlovák diplomácia később sem adta fel az elképzelését. Elérte, hogy 1964 áprilisában a kelet-európai külügyminisztériumokban működő Afrika-Ázsia Osztályok vezetői egy közös értekezletet tartsanak a csehszlovák fővárosban. Öt fő témáról egyeztettek: a fejlődő országokkal való gazdasági együttműködés kérdéseiről; az afrikai-ázsiai

⁶⁷² Široký elvtárs Csehszlovákia külpolitikájáról. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 18. d., 5/b., 002769., 1956.

⁶⁷³ Csehszlovákia diplomáciai és konzuli képviselői. MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 19. d., 5/b., 00984/1., 1961.

országokban felmerülő politikai problémákról; a propaganda és a kulturális tevékenység összehangolásáról; a helyi káderréteg kiképzéséről; valamint a kínai aktivitás ellensúlyozásáról.⁶⁷⁴ Azonban Csehszlovákia számára „gazdasági riválisoknak” számító országok, mint Lengyelország és az NDK, elleneztek az egészet, hiszen ebben a csehszlovák áruk és szakemberek „bebiztosítását” látták a harmadik világban. Ugyanakkor szükséges hozzátenni, hogy Prágának ezen a téren egyes „baráti államokkal” sikerült igencsak jó munkakapcsolatot kialakítania, különösen Magyarországgal. A Kádár-kormány gyakran csehszlovák közvetítéssel fordult az arab országokhoz az olyan kérdésekben, mint például a „magyar kérdés”.

c.) *Kezdetben Moszkva is kénytelen volt Prágának a már meglévő harmadik világbeli kapcsolataira vagy éppen diplomáciai közvetítésre hagyatkozni.*

Annak ellenére, hogy Prága a két világháború között intenzív kapcsolatokat ápolt az Európán kívüli régiókkal, a kommunista hatalomátvétel után ugyanolyan nehézségekbe ütközött, mint a többi szocialista ország. A harmadik világban alig értek el eredményeket, ami a külügyi állományban végrehajtott tisztogatásoknak, a Moszkvának való teljes alárendelésnek (Zsdanov-doktrína), az Egyesült Államok befolyásának, illetve az arab országok esetében Izraelnek nyújtott 1948/49-es fegyveres támogatásoknak volt köszönhető. Változás csak az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést követően állt be, amikor Csehszlovákia reputációja jelentősen megnőtt az afrikai-ázsiai térségben, és ez többek közt Prágával való diplomáciai-gazdasági kapcsolatok elmélyítésének igényét hozta magával. Ekkoriban korántsem számított meglepőnek, hogy miközben a szovjetek még a Szovjetunió elismeréséről és a hivatalos kapcsolatfelvételtől tárgyaltak, addigra már a csehszlovákok a követségek létrehozásáról, vagy a diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintre emeléséről egyeztettek. Például Prágának 1960-ig a Száhel övezetétől délre fekvő afrikai országok esetében ötten (Etiópiával, Guineával, Ghánával, Kongóval, Dél-afrikai Köztársasággal) volt hivatalos diplomáciai kapcsolata, miközben Moszkvának csak kettővel (Guineával, Ghánával).⁶⁷⁵ „A Szovjetunióknak ebben a térségben viszonylag jóval kevesebb lehetőségei vannak az egyeztetésekre, mint a Csehszlovákiának” – ismerte el a Párizsban lévő szovjet nagykövet a csehszlovák kollégájának, Josef Urbannak.⁶⁷⁶

d.) *A Szovjetunióknak kisebb szerepe volt az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási tárgyalások megkezdésében, lezajlásában, majd pedig a szerződés megkötésében, mint ahogyan azt a nemzetközi historiográfia sokáig feltételezte.*

A 3.2. alfejezetben megdőltek a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezményrel kapcsolatos korábbi állítások. Annak a „tábornak” az érveléseit cáfoltam meg, amely szerint Csehszlovákia semmiféle önálló szerepet nem játszott az események alakulásában, Prága kizárólag „fedőszerepet” töltött be és a nehézfegyvereket egyedül a szovjet hadiipar biztosította stb. Ezzel szemben Egyiptom már 1955 előtt – sőt, még a monarchia idején – is élénken érdeklődött a csehszlovák „speciális anyagok” iránt. Amikor még viták zajlottak a Kremlben arról, hogy egyáltalán tárgyaljanak-e Nasszerrel a szovjet fegyverek eladásáról, már akkor Jaroslav Kohout és Haszan Ragab egyeztetett egymással. Az egyiptomi hadügyminiszter-helyettes pedig a május 21-i Nasszer-Szolod találkozó előtti hetekben átadta a fegyverlistát és

⁶⁷⁴ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 53-54., ar.j. 57., b. 9., 14.02.1964.

⁶⁷⁵ Muehlenbeck, Philip: i.m.: 2.

⁶⁷⁶ Zídek, Petr: Československo a francouzská Afrika...i.m.: 54.

Prágát javasolta a tárgyalások helyszínének, mielőtt egyáltalán Moszkva zöld utat adott volna. Az augusztus 20-tól zajló háromoldalú tárgyalásokon a szovjetek inkább megfigyelők voltak, mintsem kezdeményezők. Csupán a csehszlovákok által nem gyártott hadianyagok leszállítását vállalták magukra, de a fennmaradó levéltári források tükrében az a kép bontakozott ki, hogy a gazdasági feltételek meghatározásába alig vagy egyáltalán nem szóltak bele. Ennek ellenére nem szabad teljesen elhanyagolni Moszkva jelentőségét sem, csak éppen az más területen számított kulcsfontosságúnak: amikor elakadtak a tárgyalások, akkor mindig a szovjet diplomáciának kellett közbe avatkoznia.

e.) *A csehszlovák hadiipar az 1955-ös fegyvervásárlási szerződésben foglaltakat teljesítette, nem csupán „fedőszerepet” töltött be a szovjetek számára. Ez nemcsak abban az évben, hanem a későbbiekben is így volt.*

A szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi szerződés esetében a szovjetek részesedése 523 millió Kčs, a csehszlovákoké pedig 398 millió volt. Az igaz, hogy a szovjetek nagyobb értékben szállítottak fegyvereket Egyiptomnak, de ezek mind olyan „speciális anyagok” voltak, amiket Csehszlovákia nem, kis mennyiségben, vagy csak saját és a VSZ hadseregei számára állított elő. Ellenben mennyiségileg, vagyis darabszámot tekintve a csehszlovákok szállítottak többet, csak ezeket olcsóbban adták el, mint a szovjetek. A kiképzőket, oktatókat és szakértőket legelőször Csehszlovákia biztosította és a kelet-közép-európai országban folyt az első egyiptomi katonák és pilóták kiképzése. Egyiptom 1955/56-ban a hadianyagok 85 százalékát Csehszlovákiából és a Szovjetunióból szerezte be.⁶⁷⁷ A későbbi csehszlovák-egyiptomi fegyverüzletek esetében minden variációra akadt egy példa: a harmadikban (1956. augusztus 15.) a csehszlovákok csak közvetítő és fedőszerepet vállaltak (36,1 millió Kčs), de a negyediket (1956. október 19.) szovjetek bevonása nélkül kötötték meg (62 millió korona). Viszont szükség megemlíteni, hogy az EAK létrejöttétől egészen a hatnapos háborúig Csehszlovákia csupán a fegyvergyártáshoz szükséges technológiát és berendezéseket, lőszeret, a már meglévő hadieszközökhöz kiegészítéseket és pótalkatrészeket, illetve egyes esetekben oktatógépeket (L-29) adott el Kairónak.

f.) *Csehszlovákia Egyiptomon kívül más arab országokat is ellátott fegyverekkel, köztük a Nyugat-barát országok kéréseit szintén teljesítette.*

Egyiptomon kívül más arab országok szintúgy érdeklődtek a csehszlovák „speciális anyagok” iránt. Habár ebből a térségből korábban is érkeztek kérések, Prága az 1952-es tiltórendelet miatt nem teljesítette azokat. Az arab világban az első kivételt Szíria jelentette, amellyel már 1955. május 11-én fegyvervásárlási egyezményt kötött Csehszlovákia, igaz, ez csupán második világháborús fegyvereket és harckocsikat tartalmazott. Az 1955. szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény bejelentése után indult meg a fejlettebb csehszlovák/szovjet hadieszközök leszállítása a Közel-Keletre, amelyet mind a Nyugat, mind a szövetségeseik – a Bagdadi Paktumot aláíró államok és Izrael – komoly veszélyforrásként ítélték meg. 1956 és 1958 között összesen hat fegyverüzletet kötött Damaszkusz és Prága, amelyek együttes értéke 410 millió Kčs volt, de ebből a szovjetek aránya mindössze 46 milliót tett ki. Jemennel 1956. július 11-én írtak alá fegyvervásárlási egyezményt. Jelentős mennyiségben mentek csehszlovák fegyverek egy gyarmati uralom alatt lévő arab országba is, például Algériába. Az FLN először egyiptomi, marokkói és tunéziai közvetítéssel, majd 1961-től már közvetlenül kapott csehszlovák kézfegyvereket. A Nyugat-barát monarchiák szintén

⁶⁷⁷ Az adatok a SIPRI weboldaláról vannak. Link: <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>

kiemelt érdeklődést tanúsítottak a csehszlovák fegyverek iránt. Nagy részük nem realizálódott, de akadtak kivételek: 1965-ben Kuvait kézfegyvereket (pisztolyoktól a nehézgéppuskákig); 1967-ben Marokkó szállítójárműveket (66 db OT-64 SKOT és 30 db OT-62) és harckocsikat (79 db T-54AR és T-54ARK) kapott Csehszlovákiától. Habár 1956 októberében Jordániával szintén sikerült egy 40 millió Kčs értékű fegyvervásárlási szerződést tető alá hozni, amely főleg kézfegyvereket, tankelhárítókat és páncélosokat tartalmazott, egyelőre sem a levéltári, sem a szekunder forrásokból nem derült ki egyértelműen, hogy a tranzakció valóban megvalósult-e vagy sem. 1954 és 1966 között a közel-keleti térségbe irányuló csehszlovák exportnak több mint negyven százalékat a „speciális anyagok” tették ki.⁶⁷⁸ A jelentős mennyiségű fegyverkivitel nem kizárólag a Közel-Kelettel, hanem úgy en bloc az egész harmadik világgal folytatott kereskedelemre jellemző volt. 1960-ban František Krajčír külkereskedelmi miniszter beszámolója szerint csak az előző évben 1,1 milliárd Kčs értékben szállítottak fegyvereket külföldre és ez a mennyiség 1965-ben elérheti a 2,3 milliárdot is.⁶⁷⁹ Bátran és mindenféle túlzás nélkül állítható, hogy a hatvanas években nem volt olyan fegyveres konfliktus, amelyet részben vagy egészében csehszlovák fegyverekkel vívtak volna meg: az algériai háború (1954-1962), a kelet-indonéziai harcok (1957-1961), a laoszi polgárháború (1953-1975), a kongói válság (1960-1966), a második indiai-pakisztáni háború (1965), a nigériai polgárháború (1967-1970), a második indokínai háború (1955-1975), és a kambodzsai polgárháború (1967-1975).

g.) A csehszlovák katonai szakértők, tanácsadók és kiképzők nagyobb számban dolgoztak a Közel-Keleten, mint bármelyik másik „baráti ország” szakértői. Voltak időszakok, amikor számuk jelentősen meghaladta a szovjetekét is. Ez vonatkozott a kelet-európai országban folytatott katonai oktatásra is.

1963-ban a Polytechna közvetítésével 3971 csehszlovák szakember dolgozott külföldön, ebből 2177-an csak a fejlődő világban. Az egyiptomi-szovjet tárgyalásokból fennmaradt dokumentumokból kiderült, hogy 1955-ben Moszkva elutasította a szovjet szakértők kiküldetését Egyiptomba, ezért az egyiptomi katonáknak, pilótáknak és mérnököknek először Csehszlovákiába kellett utazniuk, hogy megtanulják a fegyverek szakszerű használatát. A Brnoban lévő Antonín Zápotocký katonai akadémián 1955. december 1-jétől egészen június 30-ig 152 egyiptomi tiszt, harckocsizó és pilóta vett részt valamilyen katonai tanfolyamon. A cseh levéltári források szerint 1956 októberéig 215 szovjet szakértő tartózkodott Egyiptomban, szemben a 88 csehszlovákkal. Ugyanakkor a szuezi válság után a csehszlovákok voltak az elsők, akik nagy számban tértek vissza az arab országba: 1957 közepéig 76 csehszlovák szakértő dolgozott Egyiptomban, miközben a szovjetek csak 61-el voltak jelen.⁶⁸⁰ Jemenben és Szíriában nagyobb számban tartózkodtak a csehszlovák katonai szakértők, mint a szovjetek. Oktatás terén már 1956-ban folytak a „magasabb fegyverzeti kurzusok” Alexandriában, de az igazi áttörést az egyiptomi Katonai Műszaki Főiskola (MTC) megalapítása jelentette 1959-ben. Az egyiptomi hadvezetésben maradéktalanul elégedettek voltak a csehszlovák tanárok felkészültségével és szakmai tudásával, ezért kérték meg őket a feladatra. Az MTC húsz éven át a csehszlovák katonai oktatás mintapéldájának számított: 1977-es bezárásáig 880 katonai szakértő tartott legalább egy előadást az intézményben. A hetvenes és nyolcvanas években a kairóihoz hasonló katonai akadémiák létesültek más közel-és közép-keleti országokban,

⁶⁷⁸ Brož, Ivan: i.m.: 233.

⁶⁷⁹ Zidek, Petr: *Vývoz zbraní z Československa...* i.m.: 533.

⁶⁸⁰ NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 151., ar.j. 198., b. 16., 10.09.1957.

amelyeken szintén csehszlovákok tanítottak. Ugyanakkor az egyiptomiak nem minden esetben voltak elégedettek a kelet-közép-európai országból érkező szakértők tevékenységével, akiknek tudása és magaviselete néha komoly ellentétek forrása volt (például Jan Reindl vezérőrnagy tevékenysége szuezi válság előtt és alatt).

h.) Az ötvenes évek végéig Egyiptom esetében Csehszlovákia – a katonai területeken kívül – gazdasági-kulturális dimenzióban szintén sokkal több és jelentősebb eredményt tudott felmutatni, mint a többi a szocialista ország, beleértve a Szovjetuniót is.

Habár a katonai dimenzió számított a legfontosabbnak, idővel a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatok más területein szintén komoly eredményeket értek el a felek. 1960-ban a csehszlovák külkereskedelemben a fejlődő világ országai 10,4 százalékot tettek ki, megelőzve ezzel a Szovjetuniót is, amely esetében az afrikai-ázsiai térséggel folytatott kereskedelem nagysága csak 7,8 százalék volt.⁶⁸¹ A harmadik világban a legfontosabb partnernek Egyiptom számított: a nem „speciális anyagokra” vonatkozó bilaterális kereskedelem nagysága 1956-ban meghaladta a 300 millió koronát, és a következő években – dacára az EAK időszak alatti politikai feszültségeknek – 350-550 millió Kcs között mozgott. Kairónak Prága volt a második legfontosabb kereskedelmi partnere a szocialista táborban. A blokk államai közül Csehszlovákia vásárolta a legtöbb gyapotot, csak 1958-ban a teljes egyiptomi gyapotexport kilenc százaléka ide irányult, s egészen Anvar Szadat egyiptomi elnök 1977-es, gyapoteladást szabályozó rendeletéig a csehszlovák gyapotimport majdnem kétharmada Egyiptomból származott.⁶⁸² Ezzel párhuzamosan az arab országnak a legtöbb gépipari berendezést, gépkocsit, mezőgazdasági gépet, teherautót a Szovjetunió után Csehszlovákia biztosította. A csehszlovák statisztikák szerint 1956 és 1958 között a keleti blokkból érkező befektetések 64 százalékát Prága tette ki és mintegy harminc kisebb-nagyobb befektetési egységet regisztráltak az arab országban, amelyeknek együttes értéke meghaladta a 100 millió Kcs-t. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy nem mindegyik beruházást koronázta siker, gyakran fordultak elő késések és/vagy nehézségek. Műszaki-tudományos szempontból a legjelentősebb eredménynek a közvetlen Kairó-Prága légijárat felállítása számít 1958-ban, amelyen az akkoriban kizárólag szocialista országok között használt TU 104A sugárhajtású gépek repültek. Ellenben kulturális téren már árnyaltabb a kép, hiszen a sport vagy a rendezvények esetében Csehszlovákia elmaradt a többi szocialista országhoz képest. Itt a legjelentősebb sikerek közé tartozik a propaganda (Prágából sugárzott arab nyelvű rádióadó és a bulletinok), a kairói csehszlovák kulturális intézet felállítása (bár ez nem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket) és az egyiptológia. Ez utóbbival kapcsolatban 1958. október 1-jén Prágában megalakult a Csehszlovák Egyiptológiai Intézet, majd 1959. május 20-án felavatták a testvérintézményt Kairóban. A csehszlovák régészek az 1960-ban indított UNESCO-misszióban vettek részt, öt önálló expedíciót hajtottak végre, amelyek során 243 feliratot regisztráltak. Ez megalapozott az önálló cseh(szlovák) ásatásoknak, amelyek mind a mai napig folynak az arab országban.

i.) A szuezi válság kezdődátuma nem az 1956. július 26-án tartott Nasszer-beszéd a Szezi-csatorna Társaság államosításáról, hanem az, amikor 1955. szeptember 27-én az egyiptomi vezető elismerte a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést.
„A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés a legveszélyesebb nemzetközi esemény Korea, ha nem az egész második világháború óta” – jelentette ki John Foster Dulles amerikai

⁶⁸¹ Winrow, M. Gareth: i.m.: 44-45.

⁶⁸² Sieber, Karel – Zídek, Peter: i.m.: 85.

külgügyminiszter, amikor tudomást szerzett róla.⁶⁸³ Nem ő volt az egyetlen, aki egy súlyos fegyveres konfliktus előszeleként értelmezte a tranzakciót: Nasszer bejelentése az egész világon – az Egyesült Államoktól kezdve, a Közel-Keleten át egészen Ausztráliáig bezárólag – hetekig uralta a közbeszédet. Ettől kezdve már nem az volt a kérdés, hogy *lesz-e* újabb háború Egyiptom és Izrael között, hanem az, hogy pontosan *mikor*.

Elég csak pillantást vetni a közel-keleti főszereplők reakcióira. Izraelben az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezményt követően valóságos pánikhangulat uralkodott el a lakosság körében éppúgy, mint a legfelső vezetésben. 1955 ősze nem szólt másról, mint fegyverkezésről, az újabb háborúra való készülődésről, készletfelhalmozásról, illetve a szomszédos arab országok ellen irányuló kisebb katonai akciók indításáról. Az IDF – élén Móse Dajánnal – már novemberben készen állt egy preventív háborúra, mivel reális veszélyként értékelték a csehszlovák/szovjet fegyverekkel felszerelt egyiptomi haderőt. Túlzás nélkül állítható, hogy a támadást gyakorlatilag az utolsó pillanatban vették el: egyrészt az izraeli kormánytagok ellenvéleménye (Ben Gurion és Simon Peresz) miatt, másrészt pedig Izrael ekkor még nem rendelkezett olyan szövetséggel (vagy szövetségesekkel) a nemzetközi térben, akivel (vagy akikkel) közösen megtámadhatta volna Egyiptomot.

Hasonlóan vélekedtek az egyiptomi oldalon is. Már hetekkel azelőtt, hogy megkötötték volna a fegyvervásárlási egyezményt, Kairóban sokan – köztük Nasszer is – számoltak azzal a lehetőséggel, hogy egy ilyen lépést Izrael és/vagy az 1950-ben Triparti Deklarációt aláíró három (Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia) nagyhatalom nem hagy válasz nélkül. Szintén készültek a fegyveres konfrontációra, ami jól mutat az alábbi eset: amikor 1955-ben George V. Allennel folytatott tárgyalás előtt Nasszer felkereste Szolod szovjet nagykövetet, akkor beszámolt neki arról, hogy olyan parancsot adott a Csatorna-övezet közelébe küldött egyiptomi egységeknek, hogy „bizonyos helyzetben rögtön tüzeljenek, illetve vegyék fel a harcot”, mivel fegyveres támadásra vagy legalábbis provokációra számított. Ugyanúgy később folyamatosan felmerült a „guatemalai példa” megismétlődése, vagyis a nyugati országok durva eszközökhöz folyamodnak azért, hogy megakadályozzák a fegyverek leszállítását. A fennmaradt levéltári forrásokból kitűnik, hogy a küszöbön álló háborúval kapcsolatos meggyőződések csak tovább erősítették a sorozatos határkonfliktusok. Ezek száma 1955 októbere és 1956 júniusa között szignifikánsan megugrott, elsősorban Gázában, a Sínai-félszigeten és az izraeli-szíriai határszakaszon. Habár ezek a műveletek elsősorban az egyiptomi hadsereg hiányosságaira és a katonai szövetségek (például az egyiptomi-szaúdi-szíriai) gyengeségeire mutattak rá, Kairóban – és az egész arab világban – egy második arab-izraeli háború nyitányaként értelmezték azokat. A legtöbb vita leginkább azzal kapcsolatban alakult ki, hogy *ki* támad majd először: Izrael vagy a nyugati országok? Külön fontos hangsúlyozni, hogy az egyiptomi vezetésben (még Nasszer is) idővel lemondtak arról, hogy a nyugat-európai gyarmattartók vagy az Egyesült Államok indítana katonai támadást. Ezt a véleményüket, még a Szezei-csatorna Társaság államosításakor is fenntartották, mivel csak az első hetekben számoltak bármiféle fegyveres retorzióval. Ahogyan az egyiptomi elnök fogalmazott: „*Egy nyugati katonai beavatkozásnak valószínűsége az államosítást követő héten 80, augusztusban 40, októberben már csak 20 százalék. Ezután pedig már végleg lekerül a napirendről.*”⁶⁸⁴

Hasonlóképpen látta a csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződést a nyugati közvélemény és sajtó is. Egymás után jelentek meg a Nasszert „egy szélsőjobboldali,

⁶⁸³ Burns, William J.: i.m.: 32.

⁶⁸⁴ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből...* i.m.: 82.

véreskező, a világ és Izrael biztonságára egyaránt veszélyt jelentő diktátornak” beállító publikációk. Egy második Hitler felemelkedéséről írtak és egy új világháború kitörését vizionálták. Úgy vélték, hogy a Szovjetunió közel-keleti megjelenésével a jövőben kirobbanó arab-izraeli háborúk nem maradnának meg a régióban, hanem előbb-utóbb egy globális, szuperhatalmak közötti összecsapássá fajulhatnak. Ezzel szemben az is igaz, hogy sem az amerikai, sem a szovjet vezetés nem értékelte ekkora veszélyforrásnak a fegyvervásárlási szerződést. Sőt, az Eisenhower-adminisztráció kezdetben hitt abban, hogy gazdasági segélyprogramokkal (Asszuáni-gát) és diplomáciai közvetítéssel (Alfa-terv) Nasszer „visszatéríthető a helyes útra”. Ugyanakkor Nagy-Britanniában és Franciaországban már-már pánikszzerűen reagáltak a fegyverüzletre. A levéltári forrásokból, emlékiratokból és szekunder irodalomból kiderült, hogy 1955 végére mindkét nyugat-európai ország vezetése olyan nagy veszélyforrásnak ítélte Nasszert a gyarmatbirodalmuk egységére (Algéria, Dél-Jemen), a közel-keleti kapcsolataikra (Irak, Jordánia, Libanon), és szövetségi rendszereikre (MEDO) nézve, hogy csak az erőszakos eltávolítását tartották az egyetlen reális opciónak. Először az egyiptomi elnök elleni merényletek tervezésével, később egy Nyugat-barát egyiptomi tiszt vezette puccs megszervezésével, végül pedig közvetlen katonai hadműveletekkel álltak elő, amelyekben éppúgy számoltak a Bagdadi Paktumot aláíró államok részvételére, mint a NATO-ra. Az, hogy végül 1956 elején sem London, sem Párizs nem indított hadjáratot Kairó ellen két fő oknak köszönhető: egyrészt a belpolitikai eseményeknek (francia parlamenti választás, brit belpolitikai viták), másrészt az Egyesült Államok közbenjárásának. Habár a két nyugat-európai ország a Szezi-csatorna államosítása után döntött úgy, hogy mindenképp háborúba indul Egyiptom ellen, a katonai opció már hónapokkal azelőtt felkerült a döntéshozók asztalára. Tehát összegezve, a hipotézisem némi pontosításra és változtatásra szorul: *az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény egy olyan krízis generált, amely a második arab-izraeli háborúnak a közvetlen, a szuezi válságnak pedig a közvetett előzménye volt.*

j.) A szuezi válság szintén fontos esemény a csehszlovák kommunista vezetés számára, mivel a második arab-izraeli háború súlyosan veszélyeztette Csehszlovákia harmadik világbeli politikáját.

A csehszlovák kormány számára a lehető legrosszabbkor jött az újabb arab-izraeli konfliktus híre, hiszen 1956 október végén a CSKP figyelmét a magyarországi események kötötték le. Prága kezdetben jobban tartott attól, hogy a forradalom a magyar kisebbség közvetítésével áttérjed a szlovák, majd a cseh lakta részekre. Azonban a levéltári források tanúsága szerint egy idő után a csehszlovák vezetés számára a szuezi válság jóval többet jelentett, mint egy távoli eseményt, amellyel tökéletesen el lehet terelni a lakosság figyelmét a magyar forradalomról. Prága az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény óta nem kevés pénzt és energiát áldozott a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére. A rengeteg csehszlovák fegyverszállítmány törlesztése; a befektetések és a gyapotimport; Kairó közvetítő szerepe az arab világban: ezek mind veszélybe kerültek volna Nasszer bukásával és egy Nyugat-barát egyiptomi vezetés hatalomra kerülésével. 1956 őszére Moszkva és Prága számára Egyiptom volt a legfontosabb harmadik világbeli ország, amelynek elvesztése súlyos csapást mért volna a szocialista tábor addigi afrikai-ázsiai politikájára. Tehát hosszabb távon, a fejlődő világgal fenntartott kapcsolatokat figyelembe véve, Csehszlovákia számára korántsem számított lényegtelennek, hogy mi lesz a második arab-izraeli háború kimenetele. Csakhogy ezeken a geopolitikai-gazdasági tényezőkön kívül akadt még egy fontos faktor: az arab ország területén

lévő, kiképzési és tanácsadási feladatokat végző csehszlovák állampolgárok sorsa. A csehszlovák vezetésben nem zárták ki azt az eshetőséget, hogy az egyiptomiak arra kényszerítik a csehszlovák katonákat, hogy csatlakozzanak a háborújukhoz. Ez pedig – ha kiderül, hogy a keleti blokk államai felelősek izraeli és nyugati katonák haláláért – nagyon komoly diplomáciai bonyodalmakat idézett volna elő. Még rosszabbnak tűnt, ha a magasan képzett katonatisztek brit-francia-izraeli fogságba esnek. A csehszlovák parancsnokság és a titkosszolgálat nem volt biztos abban, hogy kellő rábeszéléssel, lefizetéssel vagy akár kínzással a csehszlovák katonai szakértők nem adnának-e ki bizalmas és kényes információkat Csehszlovákia legfontosabb hadiipari létesítményeiről, a főbb katonai bázisok helyéről, valamint beszámolnak a VSZ tagállamai által használt fegyverek gyenge pontjairól, amiket aztán a nyugati országok egy későbbi konfliktus során könnyen a saját javukra használhatnak ki. Ezért Prágának és Moszkvának hirtelen ugyanazzal a közös problémával kellett szembenéznie, vagyis szükségessé vált a szocialista táborból érkező állampolgárok evakuálása Egyiptomból. Csehszlovákia esetében ez 127 főt jelentett, akik közül nyolcvannyolcan katonatisztek voltak. Ezt körülményesen ugyan, de sikerült megvalósítani és senki nem sérült meg súlyosan.

Jelen doktori értekezésem során betekintést adtam a csehszlovák-egyiptomi kapcsolatoknak az 1955 és 1961, tágabb kontextusban pedig a második világháború vége és a hatnapos háború közötti időszakába. Ebből jól látható, hogy egészen a hatvanas évek elejéig Kairó számított Prága legfontosabb harmadik világbeli partnerének. A kapcsolatok központi elemét kétségkívül a fegyverek és a hadianyagok képezték, de a felek sok más területen szintén jelentős sikereket könyvelhettek el. Korántsem állítom, hogy ez a dolgozat teljesen kimerítette volna a témát, hiszen még mindig vannak felfedezésre váró területek. Többek közt érdekes lehet a két ország titkosszolgálati együttműködésében elmélyülni. Ugyanúgy a dolgozatomban egy kis „ízelt” adtam más arab ország és Csehszlovákia közötti kapcsolatokról, illetve Prága harmadik világbeli politikájáról. Bátran állíthatom, hogy a doktori értekezésemben szereplő információk és tények valójában ennek a Magyarországon egyáltalán nem ismert témának csupán a felszínét jelentik. Épp ezért a jövőben mindenképp szeretném folytatni ezt az irányvonalat: a hosszútávú tervem egy olyan, igencsak ambiciózus „sorozat” elkészítése lenne, amely végig követné Csehszlovákia harmadik világbeli politikáját, különálló monográfiákban részletezve Prágának egy-egy régióval fenntartott kapcsolatait a hidegháború alatt.

Ugyanúgy remélem, hogy sikerült egy teljesen új olvasatát adnom az olyan „lerágott csontnak” számító téma esetében, mint az arab-izraeli konfliktus. A csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlás másféle megvilágításba helyezése, még ha kis mértékben, de megváltoztathatja a szuezi válsággal kapcsolatos eddigi véleményeket a magyarországi historiográfiában. Ennek a szerződésnek a történelmi jelentőségét nem lehet kellőképp hangsúlyozni, amelynek politikai következményei és a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatásai messze túlmutatnak annak gazdasági-katonai aspektusain. Hiszen a szuezi válság kialakulásában játszott szerepére már az ötvenes években nem egy politikus vagy elemző felhívta a figyelmet. Talán mind közül James C. Hurewitz, az amerikai *Atlantic Monthly* újságírója fogalmazta meg a legtalálóban az 1956 végén megjelent tanulmányában: „Amikor a jövő történészei leírják jelenkorunk történetét, akkor a hidegháború evolúciójában lehet egy fordulópontként fogják értelmezni az 1955 júliusa szeptembere közötti kritikus időszakot.”⁶⁸⁵

⁶⁸⁵ Hurewitz, C. James: Our Mistakes in Middle East. In: *Atlantic Monthly*. Vol. 198., No. 6., (1956), 46.

11. Mellékletek

11.1. Táblázatok és fordítások

1. *A csehszlovák-egyiptomi (majd az Egyesült Arab Köztársasággal folytatott) kereskedelem nagysága 1950 és 1964 között.*⁶⁸⁶

Év	Csehszlovák behozatal (millió Kčs)	Csehszlovák kivitel (millió Kčs)
1950	86,8	53,3
1951	Nincs Adat (NA)	NA
1952	NA	NA
1953	80,4	67,5
1954	131,5	60,6
1955	150,5	83,3
1956	241	84
1957	199,3	191
1958	228	233,6
1959	331	186
1960	211	174
1961	359	162
1962	177,4	196,4
1963	238,2	230,5
1964	222	234,2

2. *A „speciális anyagok” listája, amiket a szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés értelmében Csehszlovákia biztosít Egyiptomnak 1956. január 15-ig.*⁶⁸⁷

Tétel	Specifikáció	Mértékegység g	Mennyiség g	Egyenkénti ár (angol fontban) ⁶⁸⁸	Teljes ár
1.	MiG-15 sugárhajtású vadászgépek	darab (db)	80	62074	4965920
2.	UTI-MiG-15, oktatógép	db	6	60402	362412
3.	IL-28 sugárhajtású bombázók	db	45	137025	6166125
4.	IL-28U oktató repülőgép	db	4	104560	418240
5.	JAK-11 oktató repülőgép	db	25	11495	287375

⁶⁸⁶ Řádná hospodářská zpráva za rok 1958. 23.03.1959. AMZV, f. PZ 1945-59., kar. 3., č.j. 082/59.; Az 1958 utáni adatok szekunder forrásokból vagy más levéltári jelentésekből vannak összegyűjtve. Megjegyzés: a táblázat nem tartalmazza a „speciális anyagokat”.

⁶⁸⁷ A szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés. In: Krajcsír Lukács (szerk.): Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet dokumentumai. JATE Press, Szeged, 2017. 48–49.

⁶⁸⁸ Az 1950-es években 1 font = kb. 20 csehszlovák koronát ért. 20 shilling ért egy font strelinget, tehát 15 shilling = 0,75 font.

6.	T-34/85 harckocsi	db	200	17822	3564400
7.	BTR-152-es páncélozott személyszállítók	db	40	7925	317000
8.	Műszaki mentő harckocsi ⁶⁸⁹	db	6	10848	65088
9.	Torpedóval felszerelt motoros csónakok	db	12	208035	2496420
10.	Ejtőernyők sugárhajtású vadászgépeket vezető pilóták számára				
	a.) Raketa-típus	db	100	202	20200
	b.) MPLK-49	db	135	293	39555
11.	Ejtőernyők sugárhajtású vadászgépek számára, és oxigénberendezésekkel felszerelt csónakok	db	24	342	8208
12.	Felderítő kamerák				
	a.) nappali felvétel készítésére	db	6	2662	15972
	b.) éjszakai felvétel készítésére	db	4	1178	4712
13.	Filmtekercsek a felderítő kamerák számára	db	500	15	7500
14.	Célzó berendezések				
	a.) légi lövészethez	db	4	284	1136
	b.) légvédelmi lövészethez	db	4	574	2296
15.	Különböző lőszer, üzemanyagok és olajok, tartalék motorok (a teljes átadott anyagok 25 százalékáig), tartalék alkatrészek, szerszámok a karbantartáshoz és javításhoz kiképzési segédletek, hozzávetőleges részletekben				5711420
A specifikációkat, a határidőket, a leszállított mennyiséget és az árakat a megállapodásokban fogják megállapítani					
A lista alapján összesen					24 453 970

⁶⁸⁹ A szerződés nem tartalmazza a harckocsi típusát, más forrás sem említi azt. Valószínűleg a csehszlovák hadseregben ekkoriban használt, T-34/85-ös alapokon működő VT-34 ARV-ről lehetett szó.

Megjegyzés:

A soron következő, a fenti különleges anyagokat listájáról származó tételek 1955. október 25-ig kerülnek leszállításra:

1. Sugárhajtású vadászgépek MiG–15	20 darab
2. Sugárhajtású gyakorló vadászgépek UTI-MiG–15	5 darab
3. Sugárhajtású bombázógépek IL–28	15 darab
4. Sugárhajtású bombázó gyakorlógépek IL–28U	2 darab
5. JAK–11 gyakorlógépek	25 darab
6. BTR–152 csapat szállítók	20 darab

Mindegyik eszköz a szükséges alkatrészekkel és lőszerrel együtt lesz átadva, ahogyan azok a megállapodásokban szerepelnek.

3. *A „speciális anyagok” listája, amiket a szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés értelmében Csehszlovákia biztosít Egyiptomnak 1956. március 1-jéig.*⁶⁹⁰

Tétel	Specifikáció	Mértékegység	Mennyiség	Egyenkénti ár (angol fontban)	Teljes ár
1.	IL–14 szállító repülőgép (10 darab 1956 végén kerül leszállításra)	db	20	88420	1768400
2.	122 mm-es ágyú	db	50	10755	537750
3.	122 mm-es tarack	db	80	4407	352560
4.	100 mm-es SAU–100 önjáró löveg	db	50	21520	1076000
5.	130 mm rakétavető	db	24	6810	163440
6.	57 mm-es vagy 76 mm- es páncéltörő ágyú	db	200	3371	674200
7.	85 mm-es légvédelmi ágyú	db	50	6213	310650
8.	37 mm-es légvédelmi ágyú	db	120	3333	399960
9.	BTR–152 páncélozott személyszállító	db	160	7925	1268000
10.	P–8 Rádiólokátor	db	4	25268	101072
11.	Szállítóhajók (3000 tonna vízkiszorításig)	db	1	568000	568000
12.	Sekélyvízi aknaszedő	db	4	631250	2525000
13.	Gyalogság elleni aknák	db	100000	15 shilling ⁶⁹¹	75000

⁶⁹⁰ A szeptember 12-én aláírt csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződés. In: Krajcsír Lukács (szerk.): Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet dokumentumai. JATE Press, Szeged, 2017. 50–51.

⁶⁹¹ 20 shilling ért egy font strelinget, tehát 15 shilling = 0,75 font.

14.	Salétromsav (abban az esetben, ha a szállító által megadott specifikáció elfogadható lesz a vásárló számára)	tonna	1000	68,3	68300
15.	Különböző alkatrészek járművekbe, tűzérési eszközökbe, légi berendezésekbe				2025484
16.	40 tonnás szállító- és vontatójárművek	db	60	8435	506100
17.	60 tonnás szállító- és vontatójárművek	db	32	14585	466720
18.	Különböző lőszer, üzemanyagok, olajok és kenőanyagok, tartalék motorok (a teljes átadott anyag 25 százalékáig), tartalék alkatrészek, szerszámok a karbantartáshoz és javításhoz, kiképzési segédletek, hozzávetőleges részletekben				7800000
A lista alapján összesen					20 686 686

4. *A csehszlovák oktatók, előadók, tanárok és szakértők száma a kairói Military Technical College-on 1959-től egészen 1970 szeptemberéig.*⁶⁹²

Iskolaév	59/60	60/61	61/62	62/63	63/64	64/65	65/66	66/67	67/68	68/69	69/70
Csehszlovák dolgozók	36	68	75	85	141	151	161	202	191	154	157

⁶⁹² Vyhlídal Milan: *Činnost československých instruktorů v egyptských ozbrojených silách účast na egyptském vojenském školství v letech 1956–1977*. Doktori értekezés. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, České dějiny, Olomouc, 2015., 118.

11.2. Térképek és plakátok

- I. *A Bagdadi Paktum muszlim tagállamai. Középen: Együtt Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal. Legalul (balra): Béke, stabilitás, gazdasági fejlődés, szociális előrelépés. Legalul (jobbra): Agresszió és a felforgatás ellen.*

Forrás: <https://catalog.archives.gov/id/6948821> (Letöltve: 2018. szeptember 20.)

- II. *A csehszlovák és Afrika népe közötti barátság napjai.*

Forrás: *Afrika barátsági napok Csehszlovákiában.* MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia 1945-1964., 19.d., 5/b., 004823/4., 1961.

III. Külföldi katonai szakértők kiképzése a Csehszlovák Köztársaságban 1957. július 1-jéig. Újabb kiegészítések: 1958. november 1-jéig és 1960. április 13-ig.

Forrás: Vyhlídal, Milan: Československo-egyptská spolupráce v oblasti vojenského školství v letech 1956–1960. Činnost skupiny prof. Farlika a počátek Military Technical College v Káhiře. In: Historie a vojenství. Vol. 60., No. 4., (2011), 72.

IV. A csehszlovákok által kiépített légvédelmi rendszerek és radarok Egyiptomban.

Saját fordítás. A földrajzi neveket a térkép minőségének megőrzése érdekében cseh nyelvű formában kellett hagyni. A felhasznált térkép forrása: Vyhlídal, Milan: *Českoslovenští instruktoři při výstavbě egyptského letectva a protivzdušné obrany. Káhírská akce generálmajora letectva Vladimíra Hlavatého*. In: *Historie a vojenství*. Vol. 61. No. 3., (2012), 63.

11.3. Fényképek és karikatúrák

a.) *Fuád egyiptomi uralkodó 1929-es prágai útja.*

Forrás: <http://www.military-replika.wbl.sk/Ceskoslovenska-prilba-vz28.html> (Letöltve 2018. szeptember 20.)

b.) *Dmitrij Rizk Hanná egyiptomi követ audienciára érkezik Antonín Zápotockýhoz 1955-ben.*

Forrás: AMZV, f. Diplomatický protokol 1945-1958., kar. 27., szám nélküli.

c.) *Arnošt Karpíšek Csehszlovákia egyiptomi követe 1955-ben.*

Forrás: AMZV, f. Diplomacký protokol 1945-1958., kar. 27., szám nélküli.

d.) *Az 1955-ös kairói csehszlovák gépipari kiállításon terjesztett brossúrák.* A bal oldali az eredeti csehszlovák követség által kiadott hivatalos brossúra, a jobboldali pedig a hamisítvány. Alatta pedig a két brossúra összehasonlítása: igazán leleményes, ahogyan a hamisítók felhasználták a csehszlovák vállalatok emblémáit a kommunista és szovjetellenes üzenetek közvetítésére. (A képek forrása: *Csehszlovák ipari kiállításon terjesztett ellenséges kiadványok.* MNL OL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964., 9.d., 5/b., 00559., 1955.)

هذه هي الـ ٣٢ علامة تجارية، الخمسة بأشهر المصانع التشيكوسلوفاكية
من تحت كل علامة تجارية أسماء بعض النماذج التي تشتهر في العالم (٣ أسماء على الأقل) على النموذج في المثال التالي

VOICI 32 DES MARQUES DE FABRIQUES TCHÉCOSLOVAQUES LES PLUS RENOMMÉES
Inscrivez sous chaque marque de UN à TROIS produits qui sont d'après vous les plus représentatifs de cette marque (voir le premier cas à titre d'exemple)

هذا هو النموذج الذي ستشارك به في المسابقة
Ceci est votre Numéro de Participation au Tirage

019997

Ex a dokumentu a Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.

archivum

تجدد تحت هذا الكلام ٣٢ حقيقة مستمدة من تاريخ تشيكوسلوفاكيا
رسمي في مكان الذي تحتمل بسطيق التي تسمى باسمه هذه الحقائق كمنفعة

CI-DESSOUS, 32 FAITS TIRÉS DE L'HISTOIRE DE LA TCHÉCOSLOVAQUIE
Des primes seront offertes à celui qui prouvera que ces faits sont faux
(La participation à ce concours est ouverte à tout le monde)

من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم
من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم
من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم	من أن تقع التشيكوسلوفاكيا في سنة الزوم

Ex a dokumentu a Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.

e.) Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási szerződésről készült karikatúrák a nyugati sajtóban.

Baloldal fenn: Fegyverkezési verseny. Baloldal közép: Fegyverek Nyugatról. Baloldal alul: Második forduló Izrael ellen. Jobboldal: Fegyverek Keletről.

Vicky: For Egypt 'Neutralism' meant receiving arms from the West and from the East at the same time!". (Egyiptom számára a semlegesség azt jelenti, hogy egyszerre kap fegyvereket a Nyugattól és a Keletről) In: The Daily Mirror. 03.10.1955.

Forrás: Harold Maples: Cím nélkül. In: The Fort Worth Star-Telegram. 13.10.1955.

Forrás: Harold Maples: *The Dogs of War*. (A háború kutyái). In: *The Fort Worth Star-Telegram*. 01.11.1955.
A férfi pólóján olvasható szöveg: Vörös fegyverek Egyiptomnak.

f.) *Csehszlovák vadászgépek Egyiptomban.*

UTI-MiG-15 (oktatógép). A háttérben MiG-19. Forrás: Vojenský Historický Ústav Praha.

MiG-19. Forrás: Vojenský Historický Ústav Praha.

g.) *Jan Reindl vezérőrnagy*

Forrás : <http://forum.valka.cz/topic/view/126658/Reindl-Jan> (Letöltve 2018. szeptember 20.)

- h.) *Abdel-Hakim Amer védelmi miniszter személyesen köszönti a csehszlovák kiképzőket egy egyiptomi katonai repülőtéren. Mít'a Milota főhadnaggyal fog kezét, mellette Jozef Mikloš hadnagy.*

Forrás: Vojenský Historický Ústav Praha.

- i.) *A szuezi válság során zsákmányolt és majd Haifában kiállított csehszlovák eredetű T34/85 közepes harckocsik. A kép készítésének időpontja 1957.*

Forrás: <http://tankarchives.blogspot.hu/2016/09/czech-from-russia.html> (Letöltve 2018. szeptember 20.)

j.) *Az első egyiptomi csoport a Brnoban lévő Antonín Zápotocký Katonai Akadémián (Vojenská akademie Antonína Zápotockého – VAAZ).*

Forrás: Univerzita obrany Brno.

k.) *A csehszlovák egyiptológia legjelentősebb alakjai.* Prof. Jaroslav Černý (bal oldalt) és prof. Zbyněk Žába (jobb oldalt). A háttérben prof. František Lexáról készült festmény.

Forrás: <http://www.radio.cz/cz/static/ceska-egyptologie/minulost-a-pritomnost> (Letöltve 2018. szeptember 20.)

- 1.) *Antonín Novotný egyiptomi útja 1966. november 9. és 14. között. A kairói elnöki palotában készült felvételen baloldalon Antonín Novotný, középen Gamel Abden Nasszer és jobboldalon Abdel-Hakím Amer látható.*

Forrás: NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 92., inv.č. 141.

- m.) *Anotonín Novotný az 1966-os útja során meglátogatta a Mádiban lévő fegyvergyárat, amely csehszlovák segítséggel épült fel.*

Forrás: NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 92., inv.č. 141.

- n.) Antonín Novotný és Gamel Abden Nasszer alatt lévő szöveg: *Üdvözllet a Nagyságos Vendégnek.* Alatta lévő szöveg: *Antonín Novotný köztársasági elnök.* Alatta: *Csehszlovák Köztársaság elnöke.* Lenti rész: *Üdvözllet az arab es a cseh nép közötti régóta tartó barátságnak.* A másik felén pedig egy hűtőszekrény-reklám.

Forrás: NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/44., kar. 92., inv.č. 141.

Rövidítések

AMZV – Archiv Ministerstva zahraničních věcí (Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára)

ASZU – Arab Szocialista Unió

CIA – Central Intelligence Agency (Központi Hírszerző Ügynökség)

č.j. – číslo jednotky (egység száma)

ČSKP – Csehszlovákia Kommunista Pártja (Komunistická strana Československa/KSČ)

ČSA – Československé aerolinie (Csehszlovák Állami Légitársaság)

ČSČK – Československý červený kříž (Csehszlovák Vöröskereszt)

ČSM – Československý svaz mládeže (Csehszlovák Ifjúsági Szervezet)

ČSMS – Československá společnost pro mezinárodní styky (Csehszlovák Társaság a Nemzetközi Kapcsolatokért)

ČSR – Československá Republika (Csehszlovák Köztársaság)

ČSSR – Československá socialistická republika (Csehszlovák Szocialista Köztársaság)

ČTK – Československá tisková kancelář (Csehszlovák Hírügynökség)

EAK – Egyesült Arab Köztársaság

f. – fond (alap)

FAFP – Agence France-Presse (Francia Hírügynökség)

FLN – Front de Libération Nationale (Nemzeti Felszabadítási Front)

FPT – Forradalmi Parancsnoki Tanács (Revolutionary Command Council)

HTS – Hlavní technická správa (Műszaki Csoportfőnökség)

IKP – Iraki Kommunista Párt

i.l.d. – idézett levéltári dokumentum

i.m. – idézett mű

inf. – k informace (tájékoztatásul)

inv.č – inventární číslo archiválie (leltári szám)

Ing. – Inžinier (mérnök)

IDF – Israel Defense Forces (Izraeli Védelmi Erők)

kar. – karton (doboz)

KDP – Kurd Demokrata Párt

Kčs – Koruna československá (csehszlovák korona)

KGB – Komitet goszudarsztvennoj bezopasznosztyi (Állambiztonsági Bizottság)

KGST – Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa

KKP – Kínai Kommunista Párt

KV – Krajský výbor (Kerületi Bizottság)

LKP – Libanoni Kommunista Párt

MAAG – Military Assistance Advisory Group (Katonai Kisegítő Tanácsadó Csoport)

MEC – Middle East Command (Közel-Keleti Parancsnokság)

MEDO – Middle East Defense Organization (Közel-Keleti Védelmi Parancsnokság)

METO – Middle East Treaty Organization (Közel-Keleti Szerződés Szervezete)

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNO – Ministerstvo národní obrany (Nemzetvédelmi Minisztérium)

MSS – Mezinárodní svaz studentstva (Diákok Nemzetközi Uniója)

MŠK – Ministerstvo školství a kultury (Oktatási és Kulturális Minisztérium)

MTC – Military Technical College (Katonai Műszaki Főiskola)

MTI – Magyar Távirati Iroda

MV – Ministerstvo vnitra (Belügyminisztérium)

MZO – Ministerstvo zahraničních obchodu (Külgazdasági Minisztérium)

MZV – Ministerstvo zahraničních věcí (Külügyminisztérium)

NDK – Német Demokratikus Köztársaság

MO – Mezinárodní oddělení (Nemzetközi Osztály)

NSC – National Security Council (Nemzetbiztonsági Tanács)

NSZK – Német Szövetségi Köztársaság

OV – Okresní výbor (Járási Bizottság)

PB – Politické byro (Politikai Iroda)

PFSZ – Palesztin Felszabadítási Szervezet

PZO – Podniky zahraničního obchodu (Külkereskedelmi Vállalkozások)

SARC – Supreme Arab Revolutionary Command (Legfelsőbb Arab Forradalmi Parancsnokság)

SBCS – Státní banka československá (Csehszlovák Állami Bank)

SCUA – Suez Canal Users' Association (Szuezi Csatorna Használók Társasága)

SNA – Slovenský národný archív (SNA)

SNB – Sbor národní bezpečnosti (Nemzetbiztonsági Testület)

StB – Státní bezpečnost (Állambiztonság)

SZKP – Szovjetunió Kommunista Pártja

SZLKP – Szlovákia Kommunista Pártja (Komunistická strana Slovenska/KSS)

TASSZ – szovjet hírügynökség

TO-T – Teritoriální odbor (Területi Osztály)

TÜK – Titkos Ügykezelésőség

UNEF – United Nations Emergency Force (ENSZ Vészhelyzeti Erők)

Uo. – Ugyanott

ÚV – Ústřední výbor (Központi Bizottság)

VHA – Vojenský historický archiv (Katonatörténeti Levéltár)

VKR – Vojenská kontrarozvědka (Katonai Kémelhárítás)

VÚA – Vojenský ústřední archiv (Központi Katonai Levéltár)

VSZ – Varsói Szerződés

VAAZ – Vojenská akademie Antonína Zápotockého (Antonín Zápotocký Katonai Akadémia)

VTa AZ – Vojenská technická akademie Antonína Zápotockého (Antonín Zápotocký Hadmérnöki Akadémia)

Bibliográfia

Levéltári források:

Národní Archív (NA) – Nemzeti Levéltár

Archív Ústředního výboru KSČ (A ÚV KSČ) – A CSKP KB archívuma

Részlegei:

Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část. 1951-1967 (f. 1261/0/44) – Antonín Novotný CSKP KB első titkárának dokumentumainak második része.

Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945-1962 (f. 100/3) – A Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottság Nemzetközi Osztálya.

Politické byro ÚV KSČ 1954-1962 (f. 1261/0/11) – A Csehszlovákia Kommunista Párt Központi Bizottság Politikai Irodájának ülései 1954 és 1962 között.

Archív Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV) – A Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára

- fond Diplomatický protokol (f. DP) 1945-1958. (Diplomáciai protokoll)

- fond Politické zprávy (f. PZ) 1945-1977. (Politikai jelentések)

- fond Teritoriální odbor – obyčejné (f. TO-O) 1945-1959. (Területi osztály – általános)

- fond Teritoriální odbor – tajné (f. TO-T) 1945-54. (Területi osztály – titkos)

- fond Teritoriální odbor – tajné (f. TO-T) 1955-59. (Területi osztály – titkos)

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Magyar Nemzeti Levéltár Külügyminisztériumi Titkos Ügykezelésű Iratok (XIX-J-1-j).

- Csehszlovákia 1945-1964.
- Egyiptom 1945-1964.
- Irán 1945-1964.
- Szíria 1954-1964.

Magyar Nemzeti Levéltár Külügyminisztériumi Adminisztratív Iratok (XIX-J-1-k).

- Csehszlovákia 1945-1964
- Egyiptom 1945-1964

Publikált források, szótárak:

Bencsik Péter (szerk.): *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.

Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): „A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai. MTA Bölcsészstudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018.

Krajcsír Lukács (szerk.): Az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet dokumentumai. JATE Press, Szeged, 2017.

Ligeti Lajos: *Keleti nevek magyar helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

Marinovich Endre (szerk.): *A szuezi válság és Magyarország 1956*. Veritas Intézet-Magyar Napló, Budapest, 2017.

Наумкин, Виталий (Naumkin, Vitalij): *Ближневосточный конфликт 1947-1967. (A közel-keleti konfliktus dokumentumai 1947-1967)*. Международный фонд "Демократия", Москва, 2003.

Stockholm International Peace Research Institute. Link: <https://www.sipri.org/>

Treaties and Alliances of the World (8th edition). John Harper Publishing, London, 2007.

Wilson Center Digital Archive International History Declassified. Link: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/>

Sajtóforrások:

BBC

Béke és Szocializmus Kérdései

Le Monde

New York Times

Rudé právo

Szabad Nép

Time

Új Szó

Doktori munkák:

Gulyás K. László: *Szaúd-Arábia és az Atlanti hatalmak. I. és II. Szaúd uralkodása alatt 1950–1958*. Doktori értekezés. Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkor Program, Szegedi Tudományegyetem, 2016.

Prantner Zoltán: *Jemen és a szocialista országok 1955–1970*. Doktori értekezés. Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkor Program, Szegedi Tudományegyetem, 2008.

Vyhlídal, Milan: *Činnost československých instruktorů v egyptských ozbrojených silách účast na egyptském vojenském školství v letech 1956–1977*. Doktori értekezés. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, České dějiny, Olomouc, 2015.

Könyvek, monográfiák, tanulmánykötetek:

Aburish, Said K.: *Nasser: The Last Arab*. Thomas Dunne Books, New York, 2004.

Ashton, Nigel John: *Eisenhower, Macmillan and the Problem of Nasser: Anglo-American Relations and Arab Nationalism*. Macmillan Press, London, 1996.

Baráth Magdolna: *A szovjet tényező: Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.

Bareš, Ladislav – Gombár, Eduard – Veselý, Rudolf: *Dějiny Egypta*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2009.

Benke József: *Az arabok története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Bialer, Uri: *Between East and West: Israel's foreign policy orientation 1948–1956*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Brož, Ivan: *Arabsko-izraelské války 1948–1973*. Nakladatelství EPOCH, Praha, 2005.

Burns, William J.: *Economic Aid and American Policy Toward Egypt, 1955–1981*. State University of New York Press, Albany, 1985.

Dawisha, Karen: *Soviet foreign policy towards Egypt*. The Macmillan Press LTD, London, 1979.

El-Hussini, Mohrez Mahmoud: *Soviet-Egyptian Relations, 1945–1985*. Palgrave Macmillan, London, 1987.

Ferwagner Péter Ákos – J. Nagy László: *Az arab országok története*. JATE Press, Szeged, 2004.

Francev, Vladimír: *Československé zbraně ve světě: V míru i za války*. Grada Publishing, Praha, 2015.

Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805–2013)*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017.

Germuska Pál: *Vörös Arzenál*. Argumentum-1956-os Intézet, Budapest, 2010.

Gilbert, Martin: *Izrael története*. Pannonica Kiadó, Szekszárd, 1998.

Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*. Frank Cass, London, 1993.

Golan, Galia: *Soviet Policies in the Middle East From World War Two to Gorbachev*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Goldschmidt, Arthur: *Modern Egypt: The Formation of a Nation State*. Westview Press, Boulder, 2004.

Heikal, Mohamed: *Nasser: The Cairo Documents*. New English Library, London, 1972.

J. Nagy László: *Az algériai háború 1954–1962*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010.

J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19-20. században*. SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2009.

J. Nagy László: *Magyar-egyiptomi kapcsolatok a második világháború után (1947-1970)*. JATE Press, Szeged, 2015.

J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ 1947-1989*. JATE Press, Szeged, 2017.

J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség*. JATE Press, Szeged, 2006.

Kalmár Zoltán: *Nincs béke a Közel-Keleten*. Áron Kiadó, Budapest, 2009.

Kaplan, Karel: *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny*, Praha, 1993.

Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Kalligram, Pozsony, 2011.

Laron, Guy: *Origins of the Suez Crisis. Postwar Development Diplomacy and the Struggle over Third World Industrialization, 1945–1956*. Woodrow Wilson Center Press, Washington, 2013.

Lefebvre, Denis: *A szuezi ügy*. Osiris, Budapest, 1999.

Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014.

McNamara, Robert: *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East, 1952–1967*. Frank Cass, London, 2003.

Muehlenbeck, Philip: *Czechoslovakia in Africa, 1945-1968*. Palgrave Macmillan US, New York, 2015.

Nasser, Gamal Abden: *Egypt's Liberation: The Philosophy of the Revolution*. Public Affairs Press, Washington, 1955.

Oren, B. Michael: *The Origins of the Second Arab-Israel War: Egypt, Israel and the Great Powers, 1952–56*. Frank Cass, London, 1992.

Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity. The Rise and Fall of the United Arab Republic*. Sussex Academic Press, Brighton, 1999.

Ra'anan, Uri: *The USSR Arms the Third World: Case Studies in Soviet Foreign Policy*. The MIT Press, Cambridge, 1969.

Štefánský, Michal: *Studená vojna. Slovensko 1955-1962*. Vojenský historický ústav, Bratislava, 2012.

Sadat, Anwar: *In Search of Identity: An Autobiography*. Harper Collins, New York, 1978.

Sieber, Karel – Zídek, Peter: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha, 2009.

Shichor, Yitzhak: *The Middle East in China's Foreign Policy, 1949–1977*. Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Takeyh, Ray: *The Origins of the Eisenhower Doctrine: The United States, Britain and Nasser's Egypt, 1953–1957*. Macmillan Press, London, 2000.

Verner, Miroslav: *Objevování starého Egypta. Půlstoletí českých egyptologických výzkumů ve stínu pyramid*. Paseka, Praha 2008.

Wanner, Jan: *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*. Libri, Praha, 2006.

Wanner, Jan: *Ve stínu Studené Války*. Nákladatelství lidové noviny, Praha, 2011.

Wilford, Hugh: *America's Great Game: The C.I.A.'s Secret Arabists and the Shaping of the Modern Middle East*. Basic Books, New York, 2013.

Winrow, M. Gareth: *The Foreign Policy of the GDR in Africa*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Zídek, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*. Libri, Praha, 2006.

Tanulmányok és szakcikkek:

Adamec, Jan: Czechoslovakia and Arms Deliveries to Syria 1955–1989. In: *Les cahiers Irice*. Vol. 1., No. 10., (2013), 69–81.

Al-Hamdí, Mohaned Talib: The Road East: How John Foster Dulles Affected Egypt's Decision to Conclude the Czech Arms Deal in 1955. In: *International Journal of History*. Vol. 3., Special Issue, (2011), 135–156.

Bagdas, Háled: Két irányzat az arab nemzeti mozgalomban. In: *Béke és Szocializmus Kérdései*. 2. évf., 11. sz., (1959), 36–45.

Beck, F. Curt: Czechoslovakia's Penetration of Africa, 1955-1962. In: *World Politics*. Vol. 15., No. 3., (1963), 403–416.

Bencsik Péter: Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban, illetve a CSKP reakciói a magyar forradalomra. In: *Belvedere Meridionale*. 29. évf., 1. sz., (2017), 77–92.

Egedy Gergely: Eden és a szuezi intervenció. In: Ujváry Gábor (szerk.): *A Szuezi válság és Magyarország – 1956. Veritas füzetek* 6. Veritas Intézet-Magyar Napló, Budapest, 2017., 65–81.

Ferwagner Péter Ákos: Szuez és Budapest: válságjelenségek a birodalmakban. In: *Belvedere Meridionale*. 29. évf., 1. sz., (2017), 93–101.

Gazdik Gyula: Az egyiptomi külpolitika útja a szuezi válságig. In: *Kül-Világ*. 5. évf., 3–4. sz., (2008), 1–19.

Gazdik Gyula: Nasszer külpolitikai útkeresése és a szuezi válság. In: *Világtörténet*, 35. évf., 1. sz., (2013), 53–72.

Ginat, Rami: Nasser and the Soviets. In: Podeh, Elie – Winckler, Onn (eds.): *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*. University Press of Florida, Gainesville, 2004., 230–253.

Ginat, Rami: Origins of the Czech-Egyptian Arms Deal: A Reappraisal. In: Tal, David (ed.): *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*. Routledge, New York, 2013., 145–169.

Golani, Motti: The Historical Place of the Czech-Egyptian Arms Deal, Fall 1955. In: *Middle Eastern Studies*. Vol. 31., No. 4., (1995), 803–827.

Holečková, Marta Edith: Universita 17. listopadu a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti. In: Sklenářová, Sylva (ed.): *Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945*. Gaudeamus, Hradec Králové, 2010., 25–33.

Holubová, Mária – Rošteková, Mária: Slovakia and Arab Countries: Yesterday and Today. In: *Politické vedy*. Vol. 17., No. 2., (2014), 28–52.

Hurewitz, C. James: Our Mistakes in Middle East. In: *Atlantic Monthly*. Vol. 198., No. 6., (1956), 46–52.

Kalmár Zoltán: Nasszer alexandriai beszéde. In: *Mediterrán és Balkán Fórum*. 3. évf., 3. sz., (2009), 2–12.

Komját Irén: A lefegyverzés kérdéséről. In: *Társadalmi Szemle*. 10. évf., 10. sz., (1955), 104–118.

Krajcsír Lukács: Czechoslovakia's Main Objectives in the Middle East. In: N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté (eds.): *The V4 and the Arab Middle East*. Institute of Foreign Affairs and Trade, Budapest, 2015., 55–72.

Kriesinger, Pavel – Vyhlídal, Milan: Životní osudy generála Josefa Zusky (1902–1978). In: *Historie a vojenství*. Vol. 64., No. 2., (2015), 90–99.

Kyle, Keith: Britain's Slow March to Suez. In: Tal, David (ed.): *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*. Routledge, New York, 2013., 95–119.

Kolenovská, Daniela: Between Two Suns. Czechoslovakia and the Sino-Soviet Dispute over the International Communist Movement (1955-1962). In: *Czech Journal of Contemporary History*. Vol. 4., (2016), 19–49.

Kovács Tamás: *Szuez látképe Tel-Avivból*. In: Ujváry Gábor (szerk.): *A Szuezi válság és Magyarország – 1956. Veritas füzetek 6.* Veritas Intézet-Magyar Napló, Budapest, 2017., 9–25.

Laron, Guy: Cutting the Gordian Knot: The Post-WWII Egyptian Quest for Arms and the 1955 Czechoslovak Arms Deal. In: *Cold War International History Project*. No.55., (2007), 1–59.

Laron, Guy: Logic Dictates That They May Attack When They Feel They Can Win: The 1955 Czech-Egyptian Arms Deal, the Egyptian Army, and Israeli Intelligence. In: *The Middle East Journal*. Vol. 63., No. 1., (2009), 69–84.

Lesch, W. David: Abd al-Nasser and the United States. In: Podeh, Elie – Winckler, Onn (eds.): *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*. University Press of Florida, Gainesville, 2004., 205–230.

Macková, Jůnová Adéla: Cesta prezidenta T. G. Masaryka do Egypta v roce 1927. In: *Objevování země na Nilu*. Národní Muzeum, Praha, 2008., 12–14.

Macková, Jůnová Adéla: Journey of Czechoslovak Cultural Delegation to Egypt in 1956. “Cultural Agreement” between Egypt and the Czechoslovak Republic. In: *Acta - Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. No. 3., (2011), 100–111.

Mahmud, Szaid: Terror az Egyesült Arab Köztársaságban. In: *Béke és Szocializmus Kérdései*. 3. évf., 12. sz., (1960), 163–166.

McAlexander, Richard: Couscous Mussolini: US Perceptions of Gamal Abdel Nasser, the 1958 Intervention in Lebanon and the Origins of the US-Israeli Special Relationship. In: *Cold War History*. Vol. 11., No. 3., (2010), 363–385.

Mitrovits Miklós: Csehszlovákia: egy „sikeres” kollektivizálás története. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. MTA BTK, Budapest, 2015., 357–366.

Pataki Tamás: Csehszlovák-szír kapcsolatok a hidegháború első felében, és ezek tükröződése a korabeli sajtóban. In: *Eruditio-Educatio*. 13. évf., 1. sz., (2018), 27–39.

Perutka, Lukáš: Arms for Arbenz. Czechoslovakia’s Involvement in the Cold War in Latin America. In: *Central European Journal of International and Security Studies*. Vol. 7., No. 3., (2013), 98–114.

Podeh, Elie: Demonizing the Other: Israeli Perceptions of Nasser and Nasserism. In: Podeh, Elie – Winckler, Onn (eds.): *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*. University Press of Florida, Gainesville, 2004., 72–100.

Simon Attila: Az 1956-os forradalom visszhangja a szlovákiai magyarok között. In: Rainer M. János – Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában*. 1956-os Intézet, Budapest, 2007., 229–246.

Tal, David: Weapons without Influence: British Arms Supply Policy and the Egyptian-Czech Arms Deal, 1945–55. In: *The Journal of Imperial and Commonwealth History*. Vol. 34., No. 3., (2006), 369–388.

Taterová, Eva: Československá zahraniční politika vůči Izraeli v první polovině padesátých let 20. století. In: *Mezinárodní vztahy*. Vol. 51., No. 3., (2016), 52–72.

Tompson, J. William: The Fall of Nikita Khrushchev. In: *Soviet Studies*. Vol. 43., No. 6., (1991), 1101–1121.

Vajda Barnabás: Decolonization and Czecho-Slovakia in the Cold War – From Jovial Propaganda to Large Weapon Sales. In: *Eruditio-Educatio*. Vol. 8., No. 3., (2013), 47–57.

Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy ve letech 1945–1948. In: *Mezinárodní vztahy*. Vol. 50., No. 1., (2015), 73–88.

Vavrečková, Veronika: Československo-egyptské vztahy v letech 1948–1953. In: *Historica Olomucensia*. Vol. 49., (2015), 143–163.

Vavrečková, Veronika: Vývoj československo-egyptských obchodních vztahů ve 30. letech 20. století. In: *Společnost česko-arabská Bulletin*. Vol. 23., No. 1., (2015), 29–37.

Vyhlídal, Milan: Československo-egyptská spolupráce v oblasti vojenského školství v letech 1956–1960. Činnost skupiny prof. Farlíka a počátek Military Technical College v Káhiře. In: *Historie a vojenství*. Vol. 60., No. 4., (2011), 71–84.

Vyhlídal, Milan: Československo a suezská krize: Příprava československé vojenské jednotky na možné nasazení na Sinajském poloostrově. In: *Historica Olomucensia*. Vol. 45., (2013), 205–216.

Vyhlídal, Milan: Českoslovenští instruktoři při výstavbě egyptského letectva a protivzdušné obrany. Káhirska akce generálmajora letectva Vladimíra Hlavatého. In: *Historie a vojenství*. Vol. 61., No. 3., (2012), 56–72.

Vyhlídal, Milan: Československá pomoc syrským ozbrojeným silám v letech 1955–1958. In: *Historie a vojenství*. Vol. 65., No. 1., (2016), 54–67.

Zídek, Petr: Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948–1962. In: *Historie a vojenství*. Vol. 51., No. 3., (2002), 523–567.

Ziv, Guy: Shimon Peres and the French-Israeli Alliance, 1954–9. In: *Journal of Contemporary History*. Vol. 45., No. 2., (2010), 406–429.